

В.І.Іўчанкаў

ДЫСКУРС БЕЛАРУСКІХ СМІ.

Арганізацыя публіцыстычнага тэксту

Іўчанкаў В.І. Дыскурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту [Электронны рэсурс]. — Электрон. тэкст. дан. (4050 кб). — Мн.: “Электронная кніга БДУ”, 2004. — Рэжым доступу: <http://anubis.bsu.by/publications/elresources/Journalism/ivchenkov.pdf> . — Электрон. версія друк. выдання, 2003. — PDF фармат, версія 1.4 . — Сістэм. патрабаванні: Adobe Acrobat 5.0 і вышэй.

МІНСК

«Электронная кніга БДУ»

2004

© Іўчанкаў В.І., 2004

© Навукова-метадычны цэнтр

«Электронная кніга БДУ», 2004

www.elbook.bsu.by

elbook@bsu.by

В. І. Іўчанкаў

**ДЫСКУРС БЕЛАРУСКІХ СМІ.
Арганізацыя публіцыстычнага тэксту**

Мінск
2003

УДК
ББК
І

Р э ц е н з е н т ы:

Стральцоў Б.В., доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры сацыялогіі журналістыкі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта;

Плотнікаў Б.А., доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры беларускай мовы і мовазнаўства
Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь

Іўчанкаў В. І.

І 15 Дыкурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту /
В. І. Іўчанкаў. – Мн.: БДУ, 2003. – 257 с.
ISBN 985-445-XXX-X.

У манаграфіі разглядаецца структура, кампанентны склад і функцыянальная прызначанасць публіцыстычнага тэксту – складанай камунікатыўнай з’явы, якая ўтрымлівае, акрамя інтралінгвістычнай, экстралінгвістычную інфармацыю (мэтавыя ўстаноўкі адрасата і адрасанта, веды пра акаляючы свет, умовы ўзнікнення лексемы і інш.). Дыкурс беларускіх СМІ вывучаецца ў сацыяльным, кагнітыўным і прагматычным аспектах, шмат увагі надаецца яго лінгвістычнай арганізацыі.

Прызначаецца для журналістаў, лінгвістаў, выкладчыкаў, аспірантаў, студэнтаў.

УДК
ББК

ISBN 985-445-XXX-X

© Іўчанкаў В. І., 2003
© БДУ, 2003

ЗМЕСТ

УВОДЗІНЫ	5
Г л а в а 1. ГЕНЕЗІС І АНТАЛАГІЧНЫ СТАТУС ЛІНГВІСТЫКІ ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ	11
1.1. Тэкст. Тэорыя тэксту і лінгвістыка тэксту. Дэфінітыўны апарат апрацоўкі тэксту ў лінгвістычных сферах. Інтэргэстэуальнасць	12
1.2. Тэкставая дзейнасць журналіста. Журналісцкі тэкст: інфармацыйныя і публіцыстычныя тэксты. PR-тэксты	18
1.3. Дыскурсны падыход да вывучэння публіцыстычных тэкстаў (сцэнарый дыскурснага аналізу тэкстаў-навін)	23
1.4. Роля сасюраўскай канцэпцыі ў вызначэнні сутнасці дыскурснага падыходу да вывучэння СМІ	28
1.5. Праблема вызначэння зместу тэрміна <i>дыкурс</i> , яго структуры і залежнасцей	29
1.6. Ад вывучэння мовы ў сацыяльным кантэксце да дыскурснага аналізу	35
1.7. Асобныя характарыстыкі беларускамоўных тэкстаў СМІ ў звязку з гісторыяй і сучасным станам функцыянавання мовы	38
1.7.1. Семантычная кандэнсацыя як акумулятыўны сродак назапашвання ведаў пра ментальнасць народа	40
1.7.2. Моўная дывергенцыя і канвергенцыя: уплыў на вытворчасць публіцыстычнага тэксту	41
1.7.3. Беларускія СМІ ў сітуацыі дзяржаўнага білінгвізму, сучасныя тэндэнцыі развіцця мовы СМІ	44
1.7.3.1. Ізамарфізм рускага элемента ў беларускамоўных тэкстах СМІ	56
1.8. Агульныя анталагічныя і прыватныя экстралінгвістычныя характарыстыкі публіцыстычнага тэксту	58
1.8.1. Публіцыстычны тэкст: прызначанасць для масавай аўдыторыі і распаўсюджанасць	59
1.8.2. Экстралінгвістычны фактар дзеяння публіцыстычнага тэксту: апэратыўнасць	65
1.8.3. Перманентнасць публіцыстычнага тэксту: перыядычнасць і рэгулярнасць. Фарміраванне інфармацыйных паводзін	69
1.8.4. Дубліраванне і вар’іраванне: варыянтна-інварыянтны падыход да сігніфікацыі публіцыстычнага тэксту	73
1.8.5. “Вытворчы цэх” публіцыстычнага тэксту: аўтарскае “я” і калектыўнае аўтарства	88

1.8.6. Экстралінгвістычная матывацыя інтэргэстэуальнага эфекту журналісцкай дзейнасці	93
1.8.7. Камунікатыўныя зададзенасць і прызначанасць публіцыстычнага тэксту	118
<i>Вывады</i>	123
Г л а в а 2. ЛІНГВІСТЫЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ	
ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ	127
2.1. Выражэнне моўнай асобы ў тэксце	127
2.1.2. Трапеічная сістэма мастацкага тэксту ў дачыненні да сацыяльнай дзейнасці носьбіта мовы	128
2.2. Вонкавая і ўнутраная структурыраванасць публіцыстычнага тэксту	135
2.3. Парадыгматыка і сінтагматыка публіцыстычнага тэксту	137
2.3.1. Парадыгматычная здольнасць вербальнага знака ў публіцыстычным тэксце	141
2.3.2. Індыкатары ілакутыўнага акта <i>перабудова</i>	145
2.3.3. Парадыгматычная структурыраванасць публіцыстычнага тэксту і камунікатыўная дамінанта аднаго з яго элементаў	153
2.3.4. Сінтагматыка публіцыстычнага тэксту	167
2.4. Марфалагічная стратыфікацыя публіцыстычнага тэксту	170
<i>Вывады</i>	178
Г л а в а 3. КАГНІТЫЎНАЯ АПРАЦОЎКА ДЫСКУРСА СМІ	
3.1. “Падзейнасць” публіцыстычнага тэксту: рэальнасць / ірэальнасць	181
3.1.1. Кагнітыўны аспект ірэальнай “падзейнасці” медыя-дзеяння	184
3.2. Інтэрпрэтацыя публіцыстычнага тэксту як дыскурса. Канцэпты “чалавека” як сукупнай моўнай асобы	187
3.3. Складнікі публіцыстычнага тэксту: тэма, топік, фрэйм	193
3.3.1. Фрэймавыя структуры як прэзентацыя эпізядычнай памяці	198
3.4. Дыскурсны аналіз у лінгвістыцы публіцыстычнага тэксту	199
3.4.1. Прагмакагнітыўны аналіз публіцыстычнага тэксту як дыскурса	200
3.4.2. Ілакутыўна-ілакутыўна-перлакутыўны працэс у публіцыстычным тэксце	204
<i>Вывады</i>	212
ЗАКЛЮЧЭННЕ	214
СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ	230
ДАДАТАК 1	248
ДАДАТАК 2	256

УВОДЗІНЫ

Маўленне журналіста, зафіксаванае на пісьме або ў аўдыёвізуальных сродках, шматаспектнае і разнажанравае ў сваім праяўленні, спароджанае ў канкрэтных грамадска-палітычных і сацыяльна-культурных умовах, у гістарычным часе, у анталогіі сваёй вызначаецца глыбіннымі структурамі, якія і канвенцыйна (арбітарна), і гнасеалагічна, і прагматычна, і кагнітыўна рэпрэзентуюць мадэлі, стратэгіі, “вобразы” планавання, вытворчасці і праектавання на масавую аўдыторыю публіцыстычнага тэксту. Журналісцкі тэкст выступае ў якасці своеасаблівага барометра на змены ў жыццёвым уладкаванні грамадства, вызначае іх характар, прадвеснічае эвалюцыйным зрухам у сінтагматыцы моўных знакаў, апэратыўна рэалізуе парадыгматычныя магчымасці мовы. Журналіст, ствараючы ўласны тэкст, дэкадзіруе рэчаіснасць, бо дыхатамія *сацыяльны вопыт – тэкставая дзейнасць* найбольш поўна праяўляецца ў практыцы журналіста: “...журналіст як самабытная асоба не толькі засвойвае агульныя для пэўнага калектыву нормы і формы сацыяльных паводзін і прафесійнай дзейнасці, але і выпрацоўвае і набывае ўласны, індывідуальна-непаўторны, агульнапалітычны, культурна-гістарычны вопыт, які дазваляе яму ўплываць на чытачоў (слухачоў, гледачоў). Наяўнасць гэтага вопыту і дазваляе журналісту дасягнуць поўнай самарэалізацыі, якая залежыць ад яго “агульнакультурнага патэнцыялу” і яго прафесійнай адоранасці” (Смирнов, 1997, 118).

На першы план вылучаюцца сферы навуковага пазнання, якія вынікаюць з сукупнасці даследчых намаганняў тэарэтыкаў журналістыкі, лінгвістаў, антраполагаў, кагнітолагаў, філосафаў, што засведчвае новы падыход да прадукту разумовай дзейнасці чалавека – тэксту. Такі падыход заснаваны не на структурным распазнанні элементаў, кампаўнкі тэксту, а на сістэмным узаемадзеянні вербальнага знака з іншымі знакамі натуральнага свету і вызначэнні прыроды такога ўзаемадзеяння.

Вывучэнне моўных адзінак набывае глабальны характар, прадметам разгляду з цягам часу становіцца “*ўзбуўненае сінтаксічнае цэлае*”, для чаго акадэмік Пяшкоўскі прапановаў выпрацаваць ёмкі аднаслоўны тэрмін (Пешковскій, 1956), што пасля інтэрпрэтавалася ў такіх дэфі-

ніцях, як складанае сінтаксічнае цэлае, звышфразовае адзінства, празаічная страфа і г. д. Нарэшце быў знойдзены аптымальны варыянт для тэрміналагічнага абазначэння – *тэкст*, якое, у сваю чаргу, на сёння ўзбагачаецца новым змястоўным нападуненнем, пераўвасабляючыся ў адно з цэнтральных паняццяў шматлікіх навуковых адгалінаванняў – *дыскурс*.

Гісторыя фарміравання гэтых асноўных паняццяў адцяняе канцэптуальную накіраванасць навуковага асвятлення інтра- і экстралінгвістычных з’яў, паказвае на ўзнікненне асаблівай перспектывы мовазнаўчай навукі: “Даследаванне адзінак тэксту вызначыла фарміраванне новай галіны навукі пра мову, якая атрымала назву “лінгвістыка тэксту” або “тэорыя тэксту” і з’явілася адным з перспектывуных напрамкаў у сучасным мовазнаўстве” (Папіна, 2002, 3). У ёй павінна знайсці сваё годнае месца лінгвістыка публіцыстычнага тэксту, якая мае спецыфічнае навуковае нападуненне, свой уласны аб’ект і прадмет даследавання, свой анталагічны статус і якая базуецца на інтэгратыўным падыходзе да асвятлення падзей жыццёвага ўладкавання. Станаўленне гэтай міждысцыплінарнай навукі мае таксама пад сабой трывалы грунт – дыскурсны аналіз СМІ.

Айчынная навука амаль не ведала спроб далучэння да набыткаў лінгвістыкі высноў тэорыі і практыкі журналістыкі, тэорыі камунікацыі. Замкнёная ў рамках спецыфічнага інтралінгвістычнага аб’екта вывучэння, лінгвістыка толькі з другой паловы ХХ ст. распаўсюджвае навуковыя цікавасці на “сумежнае існаванне” тэкставых арганізацый. Так, у 60-х гг. мінулага стагоддзя нараджаецца напрамак лінгвістычных даследаванняў – лінгвістыка тэксту, аб’ектам якой становяцца заканамернасці і прыёмы пабудовы звязнага тэксту, яго сэнсавыя катэгорыі, што выражаюцца гэтымі правіламі. Першы этап яе фарміравання характарызуецца ўвагай да спосабаў захавання звязнасці, моўнай спаянасці тэксту, разумення, метадаў перадачы карэфэрэнцыі асобы і іншых фармальных канструктаў тэкставай арганізацыі. З цягам часу лінгвістыка тэксту (70-я гг. ХХ ст.) набывае расплывістасць свайго анталагічнага статуса і прымяняецца ўжо як аператыўны інструмент няўласна лінгвістычных даследаванняў. У ракурсе выяўлення фону ведаў, агульнага для адрасата і адрасанта, агульнай карціны свету, без адзінства якой тэкст будзе неразумелым, яна набліжаецца да прагматыкі, псіхалінгвістыкі, тэорыі рыторыкі, тэорыі прэсупазіцый, цесна змыкаецца са стылістыкай. Пры ўвазе да глыбінных сэнсаў, якія маюцца ў адным пэўным замкнёным тэксце, лінгвістыка тэксту мяжуе з герменеўтыкай, пазытыкай, тэорыяй камунікацыі.

Навукі, аб’ектам якіх з’яўляецца публіцыстычны тэкст, маюць агульную цікавасць, што вынікае з цеснай арганічнай сувязі моўнага факта з

сацыяльнымі дзеяннямі чалавека. Яна (цікаваць) звязвае ў адзін даследчы ланцужок журналістыку, лінгвістыку і антрапалогію, сярод якіх прэвалюе прадмет вывучэння – публіцыстычны тэкст. Варта дадаць, што шматлікія вучоныя інтуітыўна адчувалі і адчуваюць патрэбу ў міждyscyплінарным даследаванні маўлення як прадуктыўнага выразніка журналісцкай дзейнасці. Пра гэта яскрава сведчаць працы прафесара М. Цікоцкага, які стаіць ля вытокаў класічнай стылістыкі (*Цікоцкі*, 1981; 1995) і беларускай стылістыкі, скіраванай на моўную прастору публіцыстычнага маўлення (*Цікоцкі*, 1971).

Беручы свой пачатак з рыторыкі, прайшоўшы складаны шлях суіснавання, стылістыка атрымала шмат навуковых інтэрпрэтацый і практычных увасабленняў. Тэрміналагічнае прызнанне яна атрымала ў пачатку XIX ст. у сувязі з даследаваннямі індыўдуальнасці творчай асобы. У сярэдзіне гэтага ж стагоддзя стылістыка навукова абгрунтаваецца Г. Спэнсерам (1852) і Х. Штэйнталем (1866); вытокі гістарычнай стылістыкі закладзены акадэмікам А. Весялоўскім (1895). Сучасны этап развіцця сусветнай стылістыкі як лінгвістычнай дысцыпліны пачаўся з прац Ш. Балі (1909), яна ўкараняецца ў навуковую практыку як самастойнае адгалінаванне ў працах удзельнікаў Пражскага лінгвістычнага гуртка (1926–1950) В. Матэзіуса, Б. Трнка, Б. Гаўранека, Й. Вахека, Я. Мукаржоўскага, У. Скалічкі, Й. Коржынека, П. Троста і інш. Ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве фундаментальную распрацоўку і вызначэнне перспектывы стылістыкі падаў акадэмік В. Вінаградаў (1940–1969).

З пункту гледжання сучасных уяўленняў пра ўладкаванне навукі аб мове стылістыка магла б уключыцца ў лінгвістычную семіётыку, лінгвістычную прагматыку, у тэорыю маўленчага ўздзеяння, а таксама ў тэорыю моўнага вар’іравання. Аднак яна, з інструментарыем эстэтычна адзначанага маўлення, не магла не знайсці выйсце на даследаванні супрацьпастаўленых варыянтаў моўнага выражэння, дзе акрэсліваецца адзін і той жа пазамоўны змест, але пры гэтым дадаткова паведамляецца пра адносіны гаворака да камунікатыўнай сітуацыі, да зместу выказвання, да адрасата і самога сябе. Стылістычныя варыянты разглядаюцца з пункту гледжання іх утварэння, сферы ўжывання і прынцыпаў адбору ў залежнасці ад мэт і сітуацыі маўленчага кантактавання.

Стыліст вывучае цэласныя маўленчыя ўтварэнні і, канешне, выходзіць на ўзровень тэксту. Такім чынам фарміруецца новы навуковы напрамак – стылістыка тэксту, якая, у сваю чаргу, набліжаецца да лінгвістыкі тэксту. Шматлікія даследчыкі адзначаюць “пагранічнасць” і экстралінгвістычную матываванасць стылістыкі тэксту, але амаль усе сыходзяцца ў адным: “...разглядаюць стылістыку тэксту як навуковую

дысцыпліну, якая вывучае функцыянаванне, стылёвую асаблівасць тыпаў і адзінак тэксту, як важнейшы, цэнтральны раздзел функцыянальнай стылістыкі, дакладней, – стылістыкі маўлення” (Цікоцкі, 2002, 13).

Айчыннай мовазнаўчай навуцы XX ст., асабліва акадэмічнай, уласціва традыцыя дэскрыптыўнай лінгвістыкі. Прычынай таму з’явілася метадалогія дыялекталагічнай школы: даследаванні беларускіх вучоных-дыялектолагаў трывала ўвайшлі ў скарбонку славянскага мовазнаўства. Моцнымі былі лексікалагічны і лексікаграфічны напрамкі. Назіральнік за моўнымі працэсамі і па сёння мае ўдзячную глебу для даследавання – беларускую мову ў яе гістарычным праяўленні.

На фоне агульнага савецкага (ідэйна уніфікаванага) мовазнаўства, дзе панавалі рускамоўныя даследаванні пра рускую мову, у нетрадыцыйным для таго часу напрамку пачала фарміравацца стылістыка публіцыстычных жанраў – сімбіёз філалагічнай навукі, у якой арганічна спалучыліся набыткі лінгвістыкі, літаратуразнаўства і журналістыкі (Цікоцкі, 1971). Менавіта яна перакідае масток у даследаванні тэксту як дыскурса.

Паступова ў беларускай філалогіі фарміруецца новы напрамак, які вынікае з наступнага пастулата: тэкст – гэта не простая лінгвістычная адзінка, а з’ява чалавечай дзейнасці, камунікацыі і пазнання. Адсюль стала важным паказаць механізмы дзейснай інтэрпрэтацыі тэксту ў сістэме рэальных сітуацый.

У сярэдзіне 1970-х гг. у суветнай лінгвістыцы і журналістыцы тэкст пераасэнсоўваецца вучонымі як камунікатыўны працэс, таму лінгвістыка тэксту ад статычнага пераходзіць на так званы дынамічны, працэдурны падыход. Важную ролю ў гэтым пераходзе адыгралі працы па мадэляванні разумення і вытворчасці звязнага тэксту, выкананыя ў рамках штучнага інтэлекту (Р. Шэнк, ван Дэйк). Журналісцкі тэкст у такім набліжэнні займае асаблівае месца і мае даследчыя прыярытэты ў рэчышчы дыскурснага аналізу СМІ. ”Менавіта дыскурсны аналіз дазваляе ўбачыць вербальны тэкст, асабліва журналісцкі, у яго рэальным камунікатыўным дзеянні, у інтэграцыі з сацыяльна-культурнымі і ідэалагічнымі кантэкстамі, убачыць, як працэс, што працякае ва ўзаемасувязі са шматлікімі іншымі функцыянальнымі катэгорыямі, уключаючы чытальніцкую аўдыторыю” (Мінсонжніков, 2001, 299).

Вядомая польская даследчыца прафесар Кажанеўска-Берчыньска (Joanna Korzeniewska-Berczyńska) сваю кнігу “Вобраз чалавека ў кантынууме публіцыстыкі” пачынае характарыстычнымі словамі: “Чалавек на мяжы стагоддзяў апынуўся ў сітуацыі разгубленасці і поўнага недаўмення” (Korzeniewska-Berczyńska, 2001, 9). Прыведзеныя словы

з'яўляюцца партрэтным накідам на сучасніка постсавецкай прасторы, чалавека, каштоўнасныя намеры якога саступаюць дарогу іншым вар- тасцям, сягаюць у іншую тэкставую палітру жыцця. Адсюль праекту- ецца роля журналіста новага часу і акрэсліваецца прызначэнне самой публіцыстыкі як найвышэйшага “віду грамадска-палітычнай літарату- ры, галоўным прызначэннем якой з’яўляецца палітычнае асэнсаванне і адлюстраванне рэчаіснасці шляхам спалучэння рацыянальна-аналітыч- нага і эмацыянальна-вобразнага спосабаў літаратурнай распрацоўкі жыццёвых сітуацый з мэтай дасягнення канкрэтнага выніку” (*Стральцоў, 1999, 124*). Заснавальнік беларускай тэорыі журналістыкі, аснова- ўкладальнік сучаснай творчай школы прафесар Б. Стральцоў, гавора- чы пра сённяшнія тэндэнцыі развіцця журналісцкай навукі, заўважае: “У апошнія гады адбыліся значныя змены ў функцыянаванні журналі- стыкі, у тым ліку і па тэкставых фактарах. Мы пачалі пазбаўляцца ад зашоранасці ў вызначэнні абсягаў і мадэляў журналісцкай творчасці” (*Стральцоў, 2000, 192*). Украінскія калегі слухна падкрэсліваюць но- вую ўласцівасць: “Журналістський текст, що претендує на серйозність (а саме такімі мае бути текст міжнародної тематики), мусить бути прин- ципово діалогічним, відкритим, так само відкритим, як сучасна культура і, нарешті, самий сучасний світ” (*Гриценко, Шкляр, 2002, 288*).

Такім чынам, тэкст, створаны журналістам, дынамічна зменлівы, эк- стралінгвістычна структураваны, прыцягвае ўвагу сваёй складанас- цю і рознабаковасцю, што вымушае ўлічваць і размытасць, і няпэўнасць, і стахастычнасць у працэсе вызначэння тых ці іншых яго сістэмных, анталогічных і функцыянальных уласцівасцей.

Сінкрэтычны падыход да тэксту як складанай камунікатыўнай з’я- вы меў складаную гісторыю ўзнікнення і замацавання ў навуковай прак- тыцы. Матэрыялістычнае разуменне прычыннай абумоўленасці ўсіх рэчаў, іншымі словамі, дэтэрмінізм, на думку Іллі Гальперына, “у пабу- дове лінгвістычнай тэорыі надоўга затрымаў паступовы рух нашай на- вукі. Гэта стала асабліва відавочным, калі лінгвісты звярнуліся да тэк- сту, які па самой сваёй сутнасці адначасова і дэтэрмінаваны і “размы- ты” (*Гальперин, 1981, 4*).

У рускамоўных працах беларускіх вучоных на зыходзе ХХ ст. віда- вочна выражаецца пэўная цікавасць да праблем змястоўнага аналізу грамадска-палітычных тэкстаў. Гэта вылілася ў выданне трох выпускаў “Метадологіі даследаванняў палітычнага дыскурса” пад агульнай рэ- дакцыяй доктара філалагічных навук І. Ухванавай-Шмыгавай (*Методо- логия..., 1998; 2000; 2002*) і, можна лічыць, стала вынікам разумення неабходнасці інтэгратыўнасці навук. Так, ва ўводзінах да другога вы-

пуску названага выдання “Лінгвістыка і сацыяльныя навукі ў аспекце інтэгравання” канстатуецца: “Кожная навукa мае свой прадмет і аб’ект ведаў. Прадмет ведаў забяспечвае яе самастойнасць, ідэнтыфікуе яе сярод іншых навук, у той час як аб’ект ведаў непазбежна выводзіць на інтэгрatыўныя тэндэнцыі, бо вызначае поле, якое гэта галіна ведаў апрацоўвае” (Методолoгія..., 2000, 7). Выяўдзеныя вучонымі, якія належаць да розных даследчых напрамкаў, шэрагу тэарэтычных парадыгмаў, метадалагічных праграм і канкрэтных метoдык, маўленчых практык у палітычнай, рэлігійнай, педагагічнай сферах, у галіне міжнацыянальнай камунікацыі стала трывалым падмуркам вылучэння сінкрэтычнага вывучэння фактаў мовы. Выпускі “Метадалогіі...” грунтуюцца на інтэрпрэтацыях навуковых набыткаў еўрапейскай і амерыканскай школ (Ралан Барт (Францыя), Тэун А. ван Дэйк (Нідэрланды), Эдмунд Гусерль (Германія), Дэніс Мак-Куэл (Нідэрланды), Агюст Конт (Францыя), Клод Леві-Строс (Францыя), Эдуард Сепір (ЗША), Бенджамін Лі Уорф (ЗША) і інш.), уключаюць у поле даследчага зроку дыскурсіўныя практыкі субстанцыяльнага парадку, акрэсліваюць параметры і прырытэты станаўлення лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту як сумежнай сферы “дыкурс-пазнання”, прагна ўбіраюць у сябе напрацаванае беларускім і славянскім мовазнаўствам. Пры гэтым заўважаецца яўны крэн у англамоўную лінгвістыку. Прынцыпова важным і карысным для нашага даследавання з’яўляецца прызнанне аўтарамі тэкстцэнтрыванасці гуманітарнага пазнання.

Шырокі спектр даследаванняў, пададзеных у “Метадалогіі...” паводле камунікатыўна-функцыянальнага аналізу, лінгвістычнай семіётыкі, этналінгвістыкі, прагматыкі, метадалогіі (парадыгмалістыкі), дазволіў у пэўнай ступені раскрыць заяўлены пастулат: “Інтэгрatыўнасць – гэта натуральны працэс “сталення” навукі” (Методолoгія..., 2000, 7). Зразумела, што шматстайнасць у падыходах спараджае ў поліаўтарскім даследаванні рознадэфініраванасць і кантамінаванасць некаторых ключавых паняццяў. Такіх, напрыклад, як тэкст, дыкурс. Несупастаўляльнымі аналагічнымі метoдыкі дыкурс-аналізу выглядаюць у працах айчынных мовазнаўцаў і перакладных, напрыклад Т. А. ван Дэйка, Дэніса Мак-Куэйла і інш. У “Метадалогіі...” наглядаецца пэўная эклектычнасць, непаслядоўнасць і тэрміналагічная неўпарадкаванасць. Аднак зварот шырокага кола спецыялістаў да даследаванняў палітычнага дыкурса дае добры плён – нарастанне ўвагі да новых інтэгрatыўных падыходаў у вывучэнні палітычных тэкстаў, і ў прыватнасці тэкстаў СМІ.

ГЛАВА 1

ГЕНЕЗИС І АНТАЛАГІЧНЫ СТАТУС ЛІНГВІСТЫКІ ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ

Камунікатыўная функцыя мовы, з'яўляючыся першакрыніцай інфармацыйнай і паняццёвай дзейнасці чалавека і ўвасобленая ў вербальным тэксце, грунтоўна сцвердзіла сваё прыярытэтнае месца ў лінгвістычнай сферы, пераканаўча засведчыла магчымасці падачы думкі, стала аптымальным перадачыкам сацыяльнага багажу пазнання нававольнага асяроддзя.

Арганічным працягам навуковага спасціжэння свету стала ўзвядзенне кагнітыўнага аспекту даследавання мовы ў ранг галоўнага кампанента агульнай тэорыі камунікатыўна-моўнага ўзаемадзеяння. Вывучэнне мовы ў такім рэчышчы не толькі адкрывае доступ да працэсаў і структур, што забяспечваюць прадудцыраванне, разуменне, запамінанне, але і дае магчымасць тлумачыць, як адбываецца планаванне, вытворчасць і разуменне маўленчых актаў. Такім чынам, прадукт разумовай чалавечай дзейнасці – пэўная тэкставая арганізацыя – уяўляе сабой складаную камунікатыўную з'яву. Яна не толькі ўключае інтралінгвістычныя фактары пабудовы, а і падае даволі разнастайную карціну свету, адлюстроўвае працэс устанавлення неабходнай сувязі паміж моўнымі выказваннямі як лінгвістычнымі аб'ектамі і сацыяльнымі дзеяннямі.

Умацаваны ў навуковую практыку новы этап лінгвістычнага вывучэння свету засноўваецца на семіялагічнай прыродзе слова, якое інфарматыўна перадае заўважныя і незаўважныя сацыяльна-эканамічныя, грамадска-палітычныя пераўладкаванні носьбітаў мовы (лексіка-семантычныя зрухі), дыягназуе тып мыслення, рэалізуе камунікатыўныя макра- і мікрастратэгіі (фарміраванне і трансфармацыя мадэлей камунікатыўных сітуацый у залежнасці ад сацыяльнага вопыту), арганізуе прагматычны кантэкст (валоданне не толькі агульнымі ведамі, але і ўласнымі ўстаноўкамі, уяўленнямі, эмоцыямі).

Мова адлюстроўвае рэчаіснасць і чалавека, з'яўляецца формай захоўвання ведаў пра рэчаіснасць.

Уласна лінгвістычныя і міждысцыплінарныя даследаванні апошніх дзесяцігоддзяў базай для навуковых пошукаў маюць семіятычную сувязь паміж з'явамі жыцця, прэзентацыю іх у мове не толькі на інтралінгвістычным узроўні, які забяспечвае тэхналагічную функцыю камунікацыі, але і на ўзроўні ілакутыўных сіл, якія ўключаюць у сябе своеасаблівую гаму маўленчай дзейнасці.

У другой палове XX ст. прадстаўнік нямецкай школы Петэр Хартман прапаноўваў падзяліць сферы даследавання тэксту на тры: агульную лінгвістыку тэксту, лінгвістыку канкрэтнага тэксту, лінгвістыку тыпалогіі тэкстаў (*Hartman, 1971*).

Тэрміналагічнага статусу як асобнай сферы чалавечага пазнання лінгвістыка публіцыстычнага тэксту ў сучасных працах вучоных не была, не вызначаны яе анталагічны статус. Не было доказных, навукова і эмпірычна падстаўных абгрунтаванняў надаць ёй выгляд асобнай, спецыфічнай па сваім аб'екце і прадмеце галіны мовазнаўства. Мабыць, прычына гэтаму ёсць адсутнасць сінкрэтычнага погляду на публіцыстычны тэкст з боку журналістыкі і лінгвістыкі. Менавіта ў фокусе такога разгляду можа фарміравацца асобная галіна навуковых даследаванняў, аб'ектам якой мае быць публіцыстычны (газетны, журналісцкі) тэкст. Своеасаблівасць яго вызначаецца “спецыфікай публіцыстычнай формы адлюстравання рэчаіснасці, якая спалучае сістэму разгорнутых доказаў, што дзейнічаюць на розум чытачоў і слухачоў строгай лагічнасцю думкі і на іх пачуцці – эмацыянальнасцю выкладу” (*Цікоўкі, 1971, 184–185*) – лінгвістыкай публіцыстычнага тэксту, якую трэба лічыць складнікам агульнай лінгвістыкі тэксту, тэорыі і практыкі журналістыкі.

1.1. ТЭКСТ. ТЭОРЫЯ ТЭКСТУ І ЛІНГВІСТЫКА ТЭКСТУ. ДЭФІНІТЫЎНЫ АПАРАТ АПРАЦОЎКІ ТЭКСТУ Ў ЛІНГВІСТЫЧНЫХ СФЕРАХ. ІНТЭРТЭКСТУАЛЬНАСЦЬ

Вывучэнне тэксту (фр. *texte*, англ. *text*, ад лац. *textus* ‘тканіна, спляценне, структура; звязны выклад’) у якасці прадмета самастойнага даследавання з'яўляецца клопатам не толькі лінгвістаў, але і літаратуразнаўцаў, семіёлагаў, псіхалагаў, тэолагаў, этнографіаў і інш. вучоных. Ва ўласна лінгвістычных працах гэтае паняцце часцей за ўсё звязваецца з такімі раздзеламі мовазнаўства, як лінгвістыка тэксту, тэорыя тэк-

сту, сінтаксіс тэксту, а таксама структура тэксту, герменеўтыка тэксту, граматыка тэксту. Па сутнасці гэтых паняццяў і вызначэнняў аб’ёму, а таксама даследчай цікавасці, акрэсленай кожнай з іх, у сучаснай навуцы не існуе адзінай думкі. Так, у найбольш аўтарытэтным лінгвістычным выданні сцвярджаецца: “...Анталагічны статус кожнай з гэтых дысцыплін вызначаны недакладна, і ў цэлым можна гаварыць пра больш агульную дысцыпліну – тэорыю тэксту” (Николаева, 1990, 507). Тамсама знаходзім: “Тэорыя тэксту ... філалагічная дысцыпліна, якая ўзнікла ў 2-й палове ХХ ст. на перакрываванні тэксталагіі, лінгвістыкі тэксту, паэтыкі, рыторыкі, прагматыкі, семіётыкі, герменеўтыкі і якая валодае, нягледзячы на мноства міждысцыплінарных перакрываванняў, уласным анталагічным статусам” (Николаева, 1990, 508). Супярэчлівасць меркаванняў у адным лінгвістычным даведніку, да гэтага ж выказаных адным аўтарам, яшчэ раз пацвярджае спецыфічнасць і неўсталяванасць навуковай думкі аб статусе двух асноўных адгалінаванняў, якія непасрэдным і адзіным прадметам свайго разгляду бачаць тэкст. Прынцыповым адрозненнем і комплексам уласцівасцей, якія дазваляюць дыферэнцыраваць паняцці “лінгвістыка тэксту” і “тэорыя тэксту”, з’яўляецца замацаванасць за першым інтралінгвістычных фактараў, а за другім – агульнай семіялагічнай прыроды любой знакавай паслядоўнасці пры пэўнай перавазе вербальнай.

У лінгвістыцы тэксту на сёння наглядна вылучаюць два асноўныя напрамкі. У першым выяўляюцца сэнсавыя адрозненні камунікатыўна арыентаваных кампанентаў выказвання, якія паказваюць на правілы лагічнага разгортвання зместу тэксту, яго прагматычных характарыстык. Тэкст выступае ў ролі кантэкстна-кансітуатыўнага камунікатыўнага акружэння, якое дазваляе рэцыпіенту інтэгравацца ў “карціну свету” яе стваральніка. Другі напрамак прадугледжвае выяўленне глыбінных сэнсаў, якія могуць быць змешчаны ў адным вербальным тэксце. І першы, і другі маюць непасрэднае канструктыўнае дачыненне да дыскурснага аналізу, пры якім тэкст разглядаецца як камунікатыўная з’ява, камунікатыўная падзея, “фрагмент рэчаіснасці”, прычым выяўляецца кампанентная сістэма працэсаў спараджэння тэксту – планаванне, вытворчасць і праектаванне на спахыўца. У тэорыі тэксту даследуюцца асноўныя ўласцівасці семіятычнага тэксту – звязнасць і функцыянальная нагрузка яго элементаў.

Найбольш вядомая ранняя праца, на якой грунтуюцца ідэі тэорыі тэксту, належыць рускаму фалькларысту і літаратуразнаўцу Уладзіміру Проппу (Пропп, 1969), які апісаў агульныя прынцыпы пабудовы “марфалагіі”

казкі, заснаваныя на тым, што ў казцы маецца абмежаваная колькасць тыпаў падзей і персанажаў, яны стабільныя, хаця могуць рэалізоўвацца па-рознаму.

Кніга У. Пропа выклікала ашаламляльную цікавасць навукоўцаў розных даследчых школ. Яна была перакладзена на англійскую і французскую мовы (1958, 1968, 1970), мела значны ўплыў на шэраг навуковых напрамкаў, у тым ліку на семіётыку і лінгвістыку тэксту. Гэта тлумачылася перш-наперш тым, што ў народжаных навуках былі зроблены адкрыцці, якія выходзілі з прымянення дакладных методак і вылічэнняў. У хуткім часе такая метадалогія была перакінута на сферу гуманітарных дысцыплін – з’явіліся матэматычная і структурная лінгвістыка, тэарэтычная паэтыка, семіётыка і інш. Разуменне мастацтва як нейкай знакавай сістэмы, прыём фармалізацыі і мадэлявання, магчымасць прымянення матэматычных вылічэнняў былі далучаны да філалагічнай практыкі аналізу.

Стаўленне да кнігі У. Пропа было неадназначным. Так, у артыкуле Клода Леві-Строса “Структура і форма” (*Леві-Стросс*, 1983) уздымаюцца дыскусійныя пытанні пра суадноснасць структуры і гісторыі, семантычнае апісанне міфа і сінтагматычнае апісанне казкі, на якія У. Проп дае адказ у працы “Структурнае і гістарычнае вывучэнне чароўнай казкі” (*Проп*, 1983). Трэба адзначыць, што дыскусійнасць і адкрытая праблематыка “Марфалогіі...” Пропа сталі дынамічным рухавіком развіцця асноўных ідэй тэорыі тэксту, паклалі пачатак структурнаму вывучэнню апавядальных тэкстаў. Яна і сёння захоўвае значэнне тэарэтычнай першакрыніцы.

Правілы паслядоўнага разгортвання зместу вывучаюцца французскімі структуралістамі і семіёлагамі (К. Леві-Строс, Р. Барт, Ц. Тодараў, А. Грэймас), якія разглядаюць тэкст як вынік паслядоўнага разгортвання асноўнай тэмы. Тэорыя тэксту садзейнічае дэкадзіраванню сэнсу, знаходзіць шляхі да выяўлення свядомых і падсвядомых кампанентаў. Вартым набіткам гэтага навуковага адгалінавання можна лічыць так званую інтэртэкстуальнасць. Спынімся толькі на каўзальнай генетычнасці гэтай з’явы ў дачыненні да набіткаў тэорыі тэксту, бо сутнасная кампануюка феномена інтэртэксту ў публіцыстычным маўленні разглядаецца ніжэй, у параграфі аб экстралінгвістычных фактарах і абумоўленасцях тэкставай дзейнасці журналіста.

Паняцце інтэртэксту, абаяраючыся на дыялагічную канцэпцыю М. Бахціна, вылучыла і паспрабавала падрабязна абгрунтаваць Ю. Крысцева.

“...Любы тэкст, – пісала даследчыца, – будуюцца як мазаіка цытацый, любы тэкст ёсць прадукт убірання і трансфармацыі якога-небудзь іншага тэксту. Тым самым на месца паняцця інтэрсуб’ектыўнасці ўстае паняцце інтэртэкстуальнасці...” (*Крыстева, 2000, 429*).

Праблема інтэртэкстуальнасці ў дачыненні, напрыклад, да літаратурнага твора – гэта праблема крыніц. Якім жа чынам набыты сацыяльны, культурны вопыт рэалізуецца ў творы?

Паводле Крысцевай, інтэртэкст – гэта не збор “пунктавых” цытат розных аўтараў, а “прастора для спалучэння ўсемагчымых цытацый, дзе цытату трэба разглядаць прыватнай праявай цытацыі, прадметам якой з’яўляюцца не канкрэтныя фразы, абзацы або пасажы, а ўсемагчымыя дыскурсы, з якіх, уласна кажучы, і складаецца культура і ў атмасферы якіх незалежна ад волі знаходзіцца кожны аўтар. Любы пішучы, нават калі яму не давялося прачытаць ніводнай кнігі, усё роўна знаходзіцца пад уплывам акаляючых дыскурсаў (сацыялектных, побытавых, навуковых, прапагандысцкіх і да іх пад.), пад уплывам якіх і складаецца зноў створаны тэкст” (*Косиков, 1994, 289–290*). Такім чынам у любым тэксце актуалізуецца “эндаксальныя веды” (гістарычныя, філасофскія, псіхалагічныя, літаратурныя), з якіх вырастае твор і якія складаюцца са шматлікіх стэрэатыпаў, засвоеных побытнай свядомасцю.

Сістэмны падыход да праблемы інтэртэкстуальнасці дазваляе ўключыць у кола навуковых цікавасцей публіцыстычны тэкст. Прафесар М. Цікоцкі слухна заўважае: “Асаблівы характар набывае выкарыстанне інтэртэкстуальных прыёмаў у публіцыстыцы, у сучасных газетных тэкстах” (*Цікоцкі, 2002, 265*).

У дачыненні да інтэртэкстуальнасці публіцыстычны тэкст выступае ў своеасаблівай ролі: “У аснове тэксту СМІ вельмі часта ляжыць іншы, ужо існуючы сацыяльна значны тэкст” (*Бойкова, Безубов, Коньков, 2002, 3*). У журналісцкай практыцы выкарыстанне іншага тэксту можа з’яўляцца “спосабам збору і апрацоўкі інфармацыі, аргументацыі, аб’ектывізацыі выкладу, калі гаворка ідзе пра тэксты законаў, прэзэрвізаў, паведамленняў інфармацыйных агенцтваў, пра цытаванне чых-небудзь выказванняў” (*Сметанина, 2002, 102*).

У межах тэорыі тэксту інтэртэкстуальнасць распрацавана дастаткова глыбока. Разгледжаны асноўныя канструкты пабудовы тэксту, спосабы і прыёмы ўзаемаўключэнняў яго структуры, даследчыкамі адзнача-

еща зручнась прымянення паняцця інтэргэстэуальнасці для поўнага атаясамлівання журналісцкіх тэкстаў, прычым абавязкова ўлічваецца іх спецыфіка, таму што “журналісцкія тэксты ў параўнанні з літаратурна-мастацкімі больш шматаспектныя перш за ўсё ў фармальных адносінах, актыўна інтэгруюць больш рознахарактарныя знакавыя ўтварэнні, уключаючы іканічныя, прызначаны для больш складаных варыянтаў рэпрэзентацыі – не толькі праз друкаваныя перыядычныя выданні, але і праз каналы электронных сродкаў камунікацыі” (*Минсонжников, 2001, 307*). Стратэгіі тэорыі тэксту як самастойнай філалагічнай дысцыпліны падаюць схематычнае мадэляванне любога публіцыстычнага тэксту. З пункту гледжання лінгвістыкі тэксту на фоне гэтага мадэлявання вызначаюцца характар, асаблівасці і сігніфікатыўныя нападзенні камунікатыўных сітуацый, тактык і стратэгий, складнікамі якіх з’яўляюцца, паводле А. Папінай, “глабальныя катэгорыі тэксту”: а) удзельнікі камунікатыўнага акта, удзельнікі падзей, аформленыя пры дапамозе катэгорыі азначанасці / неазначанасці (пэўнасці / няпэўнасці) аб’ектаў; б) падзей, працэсы, факты; в) катэгорыі рэальнага мастацкага часу, час ірэальнага свету; г) рэальная мастацкая прастора, ірэальная прастора; д) ацэнка: дыктум, модус (*Папина, 2002*).

Калі зыходзіць з асноўных пастулатаў дзвюх навук (тэорыі тэксту і лінгвістыкі тэксту), то лінгвістыка публіцыстычнага тэксту ў гіпера-гіпанімічнай таксаноміі вызначаецца як прыватнае праяўленне ў доследным ланцужку: тэорыя тэксту → лінгвістыка тэксту → лінгвістыка публіцыстычнага тэксту. Анталагічны статус апошняй вызначаецца прадметам вывучэння, а менавіта вывучэннем публіцыстычнага тэксту.

Апошнім часам у тэорыі назіраем жаданне вучоных “вывесці” новую навуку – дыскурсалогію. Афармленне яе ў такой якасці, на чым настойвае і што спрабуе абгрунтаваць К. Серажым, – пазнака новага этапу развіцця гуманітарнай галіны навуковага пазнання, а таксама таго, што дыкурс-аналіз* стаў выйсцем з крызісу ў гуманітарнай навуцы. Выводзячы асноўныя характарыстыкі аналізу дыкурса, аўтарка манаграфіі “Дыкурс як сацыялінгвістычная з’ява: метадалогія, архітэктоніка, варыятыўнасць” Кацярына Серажым зазначае: “Аналіз дыкурса трымаецца на трох кітах, трох найважных катэгорыях: дзе-

* Паняцці *дыкурс-аналіз, аналіз дыкурса і дыкурсны аналіз* прымаюцца намі як узаемазамяняльныя.

янные, будова і варыятыўнасць” (*Серажым, 2002, 24*). Даследчыца выводзіць пяць асноўных якасных прымет аналізу дыскурса, які выконвае ролю “метадалагічнага інструмента новай навуковай парадыгмы”. Сутнасць іх заключаецца ў: па-першае, адрозненнях дыскурса-аналізу ў рэчышчы моўных актаў і фармальнай прагматыкі, у рамках эксперыментальнай псіхалогіі і сацыялогіі, а таксама канверсацыйнага аналізу; па-другое, перавазе цікавасці да сацыяльнай арганізацыі тэксту; па-трэцяе, інтарэсах да працэсу пабудовы дыскурса і адлюстравання ім асаблівасцей розных сацыяльна-дзеійных кантэкстаў і намераў аўтара; па-чацвёртае, вывучэнні рытарычных, аргументацыйных структур з мэтай выявіць прыроду і камунікатыўнае прызначэнне адной версіі падзеі ў дачыненні да другой; па-пятае, выражэнні суадносін і ўзаемадзеянняў вонкавых і ўнутраных “светаў” чалавека, быцця і мыслення, індывідуальнага і сацыяльнага. Пасля асэнсавання іх аўтарка робіць даволі дыскусійную выснову: “Як бачым, на змену лінгвістыцы тэксту, якая засяроджваецца на выключна моўных аспектах функцыянавання тэксту, аналіз дыскурса прадбачыць перанясенне акцэнтаў з фармальна-лінгвістычных характарыстык дыскурса на пазалінгвістычныя чыннікі яго спараджэння ў тым або іншым камунікатыўным асяроддзі тых ці іншых абставін камунікацыі як сацыяльнага дзеяння” (*Серажым, 2002, 25*).

Правесці выразную мяжу паміж лінгвістыкай тэксту і дыскурсным аналізам, на наш погляд, немагчыма, бо гэта ўзаемазвязаныя ў таксамамоці паняцці і сферы прыкладання даследчых намаганняў. Лінгвістыка тэксту, маючы свой уласны аб’ект вывучэння – тэкст як знакавую сістэму, – не мае асноўным клопатам апісаць фармальную арганізацыю яго. Гэта прэрагатыва ЛАТу. Навуковай праграмай лінгвістыкі тэксту якраз і з’яўляецца высвятленне шматстайных сувязей вербальнага знака ў сістэме ўнутранай арганізацыі і ў сістэме вонкавых сувязей яго са знешнім светам. Адным з такіх кампанентаў з’яўляецца сацыяльнае ўладкаванне моўнага факта на лінгвістычнай карце адлюстравання свету, што дэкадзіруе, расшыфроўвае дыскурсны аналіз СМІ. Разрыў дыхатамічнага цэлага *тэкст – дыскурс* прыводзіць да скажэння ўспрымання і інтэрпрэтацыі маўлення і не можа тлумачыцца, як адзначаецца, “перанясеннем акцэнтаў”.

1.2. ТЭКСТАВАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ЖУРНАЛІСТА. ЖУРНАЛІСЦКІ ТЭКСТ: ІНФАРМАЦЫЙНЫЯ І ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫЯ ТЭКСТЫ. PR-ТЭКСТЫ

Сучасныя тэхналогіі інфармавання скіраваны на знаходжанне аптымальных шляхоў успрымання прапанаванага для масавай аўдыторыі тэксту, што залежыць ад інтра- і экстралінгвістычнага афармлення яго і прэзентацыі ў ім камунікатыўных устаноў.

Якасць інфармацыйнага адлюстравання дзейнасці чалавека ў розных сферах жыцця залежыць ад ведання фактараў, якія мацуюць сігніфікатыўны фон, ствараюць камунікатыўна ўплывовы эффект у тэксце. Менавіта ў такім ракурсе публіцыстычны тэкст паўстае як своеасабліва іерархія ведаў, як камунікатыўная з’ява, што забяспечвае кантактаванне і мае сваёй задачай наладзіць творчае супрацоўніцтва, дыялог паміж журналістам і чытачом (слухачом/гледачом). Шляхі пошуку арганізацыі такога супрацоўніцтва вынікаюць з лінгвістычнай прыроды тэксту і яго функцыянальнай накіраванасці.

Расійская даследчыца С. Смятаніна ў кнізе “Медыя-тэкст у сістэме культуры (дынамічныя працэсы ў мове і стылі журналістыкі канца XX ст.)” выводзіць шэраг тэрміналагічных паняццяў, якія датычаць прафесійнай дзейнасці журналіста: “Праца журналіста па стварэнні матэрыялу, прызначанага для публікацыі, асэнсоўваецца... як асаблівы від дзейнасці – тэкставая дзейнасць. Аб’ектамі гэтай дзейнасці з’яўляюцца рэальная падзея – медыя-падзея (мадэль рэчаіснасці, атрыманая ў працэсе дзейнасці журналіста) – медыя-тэкст, у якім шукаюць балансу складаная прырода мовы – матэрыял творчасці, асобныя прыярытэты і густы творцы, інтарэсы і магчымасці друкаванага выдання” (*Сметанина, 2002, 6–7*). Аўтаркай праводзіцца асэнсаванне журналісцкай дзейнасці ў моўным, функцыянальным, нарматыўным, сацыякультуралагічным аспектах. Журналісцкая дзейнасць разглядаецца ў трыядзе, заснаванай на дыялектычна звязаных баках: мова – моўная сістэма, маўленчая дзейнасць і тэкст. Такім чынам грунтуецца паступовы пераход да аналізу экстралінгвістычных фактараў прагназавання і спараджэння публіцыстычнага тэксту.

Асноўным характарыстычным параметрам дзейнасці журналіста з’яўляецца комплекснасць яе суб’екта. “У журналісцкай практыцы верагодна раздзяленне працы ў стварэнні агульнага сэнсу выказвання не толькі адносна канкрэтнага паведамлення, але і выдання ў цэлым. Пра

гэта клопоцяцца і аўтар, і рэдактар, і рэжысёр кінахронікі, і інфармацыйныя службы” (Сметанина, 2002, 27). Журналісцкі тэкст часам нават атрымлівае азначэнне “калажнага” (Рождественский, 1997, 557). Удзел у арганізацыі публіцыстычнага тэксту бяруць не толькі канкрэтныя яго стваральнікі. Журналіст, застаючыся творчай асобай, адчувае на сабе ціск іншых структур, напрыклад уладных, карпаратыўных, як і сама журналістыка “не з’яўляецца нейтральным камунікацыйным пасрэднікам і здольная быць актыўным, часта манапалісцкім інструментам уплыву на працэс масавай камунікацыі, на стан і развіццё грамадскай свядомасці” (Минсон-жніков, 2002, 11). Аднак прафесійным эталонам журналісцкай дзейнасці застаецца пастулат: “Зразумець, асэнсаваць тое, што адбываецца ў грамадстве, вызначыць сваё стаўленне да аб’екта адлюстравання і перадаць свае меркаванні праз эмацыянальны аўтарскі маналог, насычаны публіцыстычнымі вобразамі. А гэта магчыма толькі тады, калі выпрацавалася выразная, грунтоўная, асэнсаваная аўтарская пазіцыя. Пазіцыя грамадзяніна сваёй краіны” (Стральцоў, 2000, 29).

Публіцыстычны тэкст з’яўляецца вынікам творчай (полі- і манааўтарскай) дзейнасці журналіста. Звернем увагу на тое, што тэрміналагічнае ўжыванне словазлучэння “публіцыстычны тэкст” даволі энтрапічнае, неадназначнае і таму вымагае некаторых тлумачэнняў. Вядучая роля ў асэнсаванні яго належыць азначэнню “публіцыстычны”, менавіта яно вызначае сутнасць паняцця. Што можам лічыць публіцыстычным тэкстам?

Пры вывучэнні крыніц класічнай журналістыкі і стылістыкі, культуралогіі публіцыстычных жанраў ствараецца ўражанне, што даследчыкі з асцярожкай ставяцца да надання гэтаму паняццю тэрміналагічнага значэння. Ісць спробы дэфінітыўна інтэрпрэтаваць яго ў паняццях тыпу “журналісцкі тэкст”, “газетны тэкст”, “тэкст СМІ”, “медыя-тэкст”, “тэкст камунікацый”, “PR-тэкст” і інш.

На фарміраванне паняццёвага статуса публіцыстычнага тэксту можа мець уплыў той факт, што ў журналістыцы ЗША, Заходняй Еўропы тэрмін “публіцыстыка” не набыў такога шырокага прымянення, як ва ўсходнеславянскай. На апошняе ўказвае і прафесар Б. Стральцоў (Стральцоў, 2000, 28). У сучаснасць нарастае тэндэнцыя абазначэння прадукту журналісцкай творчасці новаўтварэннем *медыя-тэкст*. У іншым ракурсе, са з’яўленнем PR-дзейнасці, у тэорыі і практыцы сувязей з грамадскасцю заканамерна культывуецца паняцце *PR-тэксту*. Што датычыць першага, то яго прымяненне ў працах сучасных даслед-

чыкаў, без дастатковых абгрунтаванняў, нельга лічыць цалкам апраўданным і прыярытэтным. Маём на ўвазе навуковае выданне С. Смятанінай “Медыя-тэкст у сістэме культуры (дынамічныя працэсы ў мове і стылі журналістыкі канца ХХ ст.)”, у якім высокачастотна ўжываецца гэты назоў і набывае, праўда, без прамога ўказання, тэрміналагічны статус (Сметаніна, 2002). Даследчыца ўжывае тэрмін *медыя-тэкст*, спасылаючыся на тое, што тэкст разглядаецца як паняцце і лінгвістычнае, і культуралагічнае; тлумачыць гэта асаблівым падыходам да асэнсавання “характару прадукцыі прэсы” (Сметаніна, 2002, 65). Аднак анталогічнага вызначэння сутнасці ўведзенага аўтаркай паняцця ў кнізе і ў іншых працах не знаходзім. Калі ісці ўслед за прапанаванай трактоўкай, то можна з упэўненасцю казаць, што традыцыйнае вызначэнне публіцыстычнага тэксту цалкам дазваляе падысці да вывучэння яго з асноўных лінгвістычных і культуралагічных пазіцый, больш за тое, акрэсліць яго кагнітыўны, канструктыўны, арганізуючы, акумулятыўны і шматлікія іншыя аспекты функцыянавання, пабудовы, планавання і перцэптыўнага праектавання на аўдыторыю.

Журналісцкі тэкст, асноўнае функцыянальнае прызначэнне якога несці інфармацыю і ўздзейнічаць, грунтуецца на творах асаблівага роду – сацыяльна значных, яны павінны аб’ектыўна адлюстроўваць сацыяльна значную падзею, у сувязі з чым журналісцкія тэксты падзяляюць на дзве разнавіднасці: інфармацыйныя і публіцыстычныя.

Журналісцкі тэкст мусіць складацца з “пэўнага комплексу верагодных фактаў, аўтарскай задумы, якая ўключае арыентацыю на мэтавую аўдыторыю, аўтарскай канцэпцыі ў асвятленні факта або праблемы, лагічнай сістэмы аргументаў і вывадаў, пэўнай кампазіцыі і марфалагічных уласцівасцей, сістэмы выяўленчых сродкаў” (Мінсонжніков, 2002, 35–36). Пад марфалогіяй тэксту разумеецца “структура кожнага з яго (тэксту. – В. І.) кампазіцыйных блокаў” (Мінсонжніков, 2002, 37). Журналісцкі тэкст мае сваю спецыфіку ў мадэльнай арганізацыі. У канцэпцыі прафесара Б. Стральцова “мадэль публіцыстычнага твора ўключае наступныя абавязковыя кампаненты: паслядоўную сістэму фактаў або з’яднання на кантрасце ці злітнасці сістэмы фактаў; грунтоўную сістэму аргументацыі (пераважна на базіснай інфармацыі); аналітычную напоўненасць і эмацыянальнае гучанне аўтарскага маналага; пэўную адназначнасць вывадаў і абагульненняў, якія ці то фармулююцца адкрыта, ці то вынікаюць з самой логікі распрацоўкі тэмы; адкрытую тэндэнцыйную катэгарычнасць” (Стральцоў, 2000, 28–29).

З приведзеных меркаванняў вынікае, што разуменне журналісцкага тэксту больш шырокае, чым публіцыстычнага. Апошні трэба лічыць прыватнай праявай у тым вызначэнні, што журналістыкай называем і галіну навуковага пазнання, і прыкладную дысцыпліну, і практыку прафесійнай дзейнасці.

Тэрмін *газетны тэкст* дыферэнцыруе прадмет журналісцкай практыкі з пункту гледжання крыніцы размяшчэння. Ён таксама патрабуе некаторых удакладненняў. Па сёння дэфінітыўнаму вызначэнню, напрыклад, *публіцыстычнага стылю* “канкурэнцыю складае” спалучэнне *газетна-публіцыстычны стиль*. Гэта, відаць, звязваецца з традыцыяй, якая пачынаецца з 1702 г., калі расійскім царом Пятром I была створана першая друкаваная газета “Ведамасці”.

Газетная лексіка, газетны тэкст, мова газетнай паласы – гэтыя спалучэнні, строга тэрміналагічна нявызначаныя, шырока ўвайшлі ў навуковы і навучальны ўжытак. Лексічная абмежаванасць іх не дазваляе аналізавацца з паняццямі *журналісцкага і публіцыстычнага тэксту*.

У дачыненні да журналісцкага *PR-тэкст* выступае ў якасці дэтэрмінанта так званай “арыентаванай журналістыкі”, ідэалогія якой замыкаецца на карпаратыўных цікавасцях. У аснову *журналісцкага і PR-тэксту* пакладзены пэўны факт. Адрозненне можа праяўляцца толькі ў інтэрпрэтацыі і механізме падачы яго. “Факт у журналісцкім тэксце ёсць нейкая суб’ектыўная рэальнасць, пададзеная (у залежнасці ад жанру) як самадастатковая, або аналізуемая, або “сумешчаная” з вобразным бачаннем яе аўтарам. ...Факт, які ляжыць у аснове PR-тэксту, – гэта заўсёды пэўны “адрэзак” рэчаіснасці, пададзены такім чынам, каб максімальна поўна служыць мэце стварэння спрыяльнага камунікацыйнага асяроддзя базіснага PR-суб’екта. PR-тэкст у любым выпадку павінен выражаць ідэалогію фірмы, у ім павінна быць выражана карпаратыўная місія” (*Кривоносов, 2001, 15*).

Публіцыстычны тэкст – разнавіднасць маўлення, асноўнай функцыяй якога традыцыйна лічыцца спраектаванасць на сферу палітыка-ідэалагічных грамадскіх адносін. Сігніфікатыўнае напаўненне гэтага паняцця зыходзіць са змястоўнага, сутнаснага сэнсу, а не з арганізуючага, як у азначэнні *журналісцкага тэксту*, інтэрпрэтацыйнага, як у азначэнні *медыя-тэксту*, і карпаратыўнага, як у азначэнні *PR-тэксту*. Абазначэнні *тэкст СМІ, тэкст СМК* прымаюцца намі як амбівалентныя.

Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту грунтуецца на спецыфіцы вывучэння сваіх арганізуючых элементаў – аб’екта і прадмета. Аб’ектам

вывучэння лічым тэкставую дзейнасць журналіста (і публіцыстычны стиль як функцыянальную разнавіднасць мовы, што выкарыстоўваецца ў друкаваных і аўдыёвізуальных СМІ), прадметам – публіцыстычны тэкст як канкрэтнае ўвасабленне прафесійнай дзейнасці журналіста і рэалізацыя названай разнавіднасці мовы. Агульным для прыведзенай дыхатаміі паняццяў з’яўляецца тое, што яны маюць экстралінгвістычную абумоўленасць і ў функцыянальным напрамку і ў тэкстаўтваральным: прызначанасць для масавай аўдыторыі, аператыўнасць, інтэртэкстуальнасць, вар’іраванне і дубліраванне зместу, перыядычнасць, калектыўнае аўтарства. Маюць на ўвазе тэксты такой кангламерацыі, якія ўключаюцца ў разгляд публіцыстычнага (газетна-публіцыстычнага) стылю.

Трэба прызнаць, што такая трактоўка выбіваецца ў пэўным намеры з-пад строгай сігніфікацыі тэрміна “публіцыстыка”. Адрозненне падкрэслім, што пра публіцыстыку як род літаратуры ў гэтай працы гаворка не вядзецца. Такі падыход характэрны таксама для іншых навуковых і дыдактычных прац. Так, у аўтарскім дапаможніку пецябургскіх калег “Публіцыстычны стиль” сцвярджаецца: “Мы называем тэксты публіцыстычнага стылю “публіцыстычнымі”, маючы на ўвазе толькі прыналежнасць мовы, якой напісаны гэтыя тэксты, да публіцыстычнага стылю” (Бойкова, Беззубов, Коньков, 2002, 1).

Пэўныя цяжкасці ў тэрміналагічным вызначэнні прадмета разгляду лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту натуральныя, калі ўзяць пад увагу эвалюцыю даследавання моўнага знака ў вектарным напрамку: **слова (знак) ↔ сказ (знак) ↔ тэкст (знак)**. Нездарма мінулае стагоддзе прынесла ў скарбонку даследчых намаганняў такі феномен, як тэкст. Прыведзеная канфігурацыя трактуецца ў наступным гіпатэтычным ракурсе: **структура ↔ сістэма ↔ функцыя**.

Структурныя адзінкі мовы, уступаючы ў сістэмныя адносіны адно з адным, набываюць функцыянальную прызначанасць, раскрываюць шматаспектнасць праяўлення моўнага знака ў кагнітыўнай прыродзе пабудовы лінгвістычнай карціны свету. Калі звязнасць і цэласнасць тэксту як структурнай адзінкі маўлення прыцягнулі ўвагу даследчыкаў на пачатку ХХ ст., то тэкст як фрагмент рэчаіснасці выклікае пільную цікавасць даследчыкаў нашых дзён і паступова афармляецца ў дэфініцыі *дыскурса*. Прыведзеная схема, такім чынам, папаўняецца яшчэ адным элементам: **слова (знак) ↔ сказ (знак) ↔ тэкст (знак) ↔ дыскурс (знак)**.

1.3. ДЫСКУРСНЫ ПАДЫХОД ДА ВЫВУЧЭННЯ ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫХ ТЭКСТАЎ (сцэнарый дыскурснага аналізу тэкстаў-навін)

Дыскурсны падыход да вывучэння публіцыстычных матэрыялаў дазваляе ўсебакова ахапіць арыенціры на прасвятленне характару сувязей паміж рознымі кагнітыўнымі сістэмамі і ўмовамі паспяховасці маўленчых актаў у канкрэтных сітуацыях. Па-за такіх кагнітыўных фактараў, як жаданне, норма і ацэнка, вялікая роля належыць канвенцыянальным ведам, якія вызначаюць функцыянаванне іншых сістэм, што забяспечваюць камунікацыю.

Надзённым застаецца апісанне сістэмы тэматычна уніфікаваных лексіка-семантычных палёў інфармацыйнага забеспячэння, якое ахоплівала б усе сферы чалавечай дзейнасці. Гэта дазволіла б знайсці эфектыўныя формы і прыёмы падачы інфармацыі, фарміраваць і развіваць камунікатыўныя ўстаноўкі, рэпрэзентаваць камунікатыўныя сітуацыі ў адпаведнасці з інтэрпрэтацыйнай дыскурса.

Камунікатыўныя падыходы да вывучэння тэкстаў СМІ прадугледжваюць аналітычнае апісанне матывацыі інфармацыйнага забеспячэння. У гіпатэтычным ракурсе яны грунтуюцца на спосабах (паводле Т. ван Дэйка, маўленчых стратэгіях) абагульнення і ацэнкі (спосаб падачы негатыўнай / пазітыўнай інфармацыі), “прывядзення прыкладу” (канверсны спосаб падачы інфармацыі, тыповыя выразы), папраўкі (формульная або рытарычная стратэгія), умацнення (верагодныя ўступкі, спосаб умоўнага абагульнення, тыповыя выразы), лексічных паўтораў (прыцягненне ўвагі і актуалізацыя інфармацыі, падкрэсліванне суб’ектыўных ацэнак, больш значных тэм), кантрасту (кагнітыўныя функцыі: рытарычная, семантычная), “змякчэння” інфармацыі (стратэгія самапрэзентацыі / блакіроўка адмоўных вывадаў), зруху (пазітыўная самапрэзентацыя), ухілення (рэlevantная / нерэlevantная інфармацыя), прэсупазіцый, імплікацый, меркаванняў, пабочных маўленчых актаў (семантычныя і прагматычныя спосабы).

Газетныя тэксты-навіны ў рэчышчы тэорыі кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса і ў якасці самастойнага прадмета даследавання сталі аналізавацца ў канцы 70-х гг. мінулага стагоддзя. Тады адзначаўся даволі хуткі рост цікавасці да вывучэння праблем вытворчасці, зместу і арганізацыі навін у сродках масавай інфармацыі. Вызначальным у гэтым плане з’явіўся грунтоўны аналіз эмпірычнага матэрыялу, узятага з розных міжна-

родных крыніц, якія асвятлялі забойства выбранага на пост прэзідэнта Лівана Б. Жмаеля ў верасні 1982 г. Вядомы еўрапейскі вучоны Т. А. ван Дэйк вылучыў больш за 700 такіх тэматычна уніфікаваных інфармацый з 250 газет, што выходзілі ў 100 краінах, і зрабіў іх колькасны і якасны аналіз. Такім чынам была апісана тэматычная і схематычная структура навін у аспекце іх універсальнай вытворчасці.

Тэкставая арганізацыя, вытворчасць і праектаванасць на спажыўца інфармацыі дыскурса навін маюць спецыфічны сацыяльна абумоўлены характар, што тлумачыцца сукупнасцю ўласцівасцей разумова-маўленчай дзейнасці (лагасферы) мана- або поліэтнічнага грамадства. Гэта на першы погляд стрымлівае жаданне знайсці універсальнасць тэкстаў-навін, але зразумела і тое, што структура і сэнсава-тэматычная накіраванасць іх не адвольныя. Як сцвярджае ван Дэйк, “з аднаго боку, яны (тэксты-навіны. – В. І.) з’яўляюцца вынікам сфарміраванай у пэўных інстытуцыянальных умовах сацыяльнай і прафесійнай практыкі журналісцкай дзейнасці, а з другога боку — яны з’яўляюцца важнай умовай для паспяховай кагнітыўнай апрацоўкі тэкстаў і журналістамі, і чытачамі” (Дейк ван, 1989, 230). Дыскурсны аналіз навін мае на мэце вывучэнне тэкставай арганізацыі ў двух аспектах.

Тэксты-навіны вывучаюцца ў **сацыяльна арыентаваным аспекце** (*макрасацыялагічны кантэкст, мікрасацыялагічны аналіз журналісцкай дзейнасці, ацэнка сацыяльных і культуралагічных характарыстык сродкаў масавай інфармацыі*) і **структурным**. Сутнасць апошняга генералізавана ў дэфініцыі французскага семіётыка, аўтара прац па структурнай тэорыі сюжэтакладу Клода Брэмона: “Структура – гэта сукупнасць устойлівых адносін, у якія ўступаюць адна з адной і з цэлым творам асобныя яго часткі” (Бремон, 2000, 239). Паводле набыткаў айчыннай лінгвістыкі маем элементна-сістэмны разгляд тэксту як цэласнай адзінкі, што прыцягвае ўвагу спецыялістаў па семіётыцы, стылістыцы, лінгвістыцы тэксту і інш. На аб’яднанні гэтых двух аспектаў у даследчых намаганнях настойваюць шматлікія вучоныя, у першую чаргу прыхільнікі дыскурснага аналізу СМІ.

Вывучэнню тэкстаў-навін спадарожнічае макра- і мікрасацыялагічны аналіз газетных паведамленняў. Такія каментары неабходныя з прычыны існавання сацыяльных і асабліва ідэалагічных фактараў, якія дыягназуюць з’яўленне тых ці іншых тэкстаў, тлумачаць іх экстралінгвістычную афарбоўку, фактычна паказваюць, якім чынам дзейнічаюць “меры прымусу” ў сістэме рэальнай вытворчасці матэрыялаў СМІ. І, як

вынік, трансліраванне тэкстаў-навін на масавую аўдыторыю набывае камунікатыўна зададзеную праекцыю на “канструяванне рэчаіснасці”. Рамкі сацыяльных, інстытуцыянальных, карпаратыўных цікавасцей вызначаюць тое, як “бачаць сацыяльны свет” журналісты, а адсюль відавочныя і задачы журналіста ў аднаўленні падзей. Фонавыя веды інтралінгвістыкі тэкстаў-навін у сваёй сукупнасці ствараюць панарамнае праектаванне інфармацыі на рэцыпіента, накіроўваюць яго, культывуюць патрэбныя каштоўнасці.

У Англіі з другой паловы ХХ ст. набывае моц даследаванне дыскурса навін паводле спалучэння эмпірычнага і структурнага з крытычным аналізам ідэалагічнай накіраванасці паведамленняў (*Downing, 1980*). Такого тыпу працы вылучаюцца паглыбленасцю і тэарэтычнай шматстайнасцю ў пошуках глыбінных структур арганізацыі тэксту.

Падобная методыка, пакладзеная на амерыканскую рэчаіснасць, нярэдка прыводзіць да скажонай інфармацыі, падпарадкаванай ведамаснаму або карпаратыўнаму кантролю за вытворчасцю навін (*Abel, 1981*). Як сведчыць Т. А. ван Дэйк, “часта такія даследаванні замыкаюцца на канкрэтных “абставінах” апісання; прыкладам могуць быць даследаванні таго, як сродкі масавай інфармацыі асвятляюць прэзідэнцкія выбары, Уотэргейт, “расавыя хваляванні” і падобныя грамадскія падзеі. У іх можа быць дадзена пераканаўчая карціна таго, што было і што не было асветлена, але яны рэдка ўздываюцца да аўтэнтчна сістэматычнага аналізу навін. Не даводзіцца ад іх чакаць і дакладнага даследавання таго ідэалагічнага грунту, на якім базуецца вытворчасць навін у амерыканскай прэсе” (*Дейк ван, 1989, 235*). Выразным прыкладам парцавання інфармацыі, яе прасейвання і “маніпулятыўнага узурпавання” стала кампанія па асвятленні іракскай вайны (2003 г.) у СМІ амерыкана-англійскай кааліцыі. У ход пайшлі самыя розныя патрыятычныя сюжэты (хаця патрыёт павінен абараняць сваю зямлю), расстаноўкі акцэнтаў, паспешлівыя кінасцэнарыі “гераічных” стужак пра славытых амерыканскіх дачок і сыноў, якія “разбавілі” сваё ладнае жыццё ваеннымі дзеяннямі. І адваротнае парцаванне, напрыклад, некаторых рускіх і беларускіх тэлеканалаў жорсткімі трансляцыямі ваеннага жаху, калі ў фармаце кадра з’яўляліся натуралістычныя карціны гібелі цывільнага насельніцтва.

У нядаўнім мінулым панавання савецкай прэсы, савецкага тыпу маўленчага кантактавання паўсюдна можна было назіраць імпліцытныя тэксты-індэксы, у якіх “аператыўна” паведамлялася пра міжнародныя

візіты, падпісанні пагадненняў, планавыя “павольныя” нарады, урачыстыя справаздачы і г. д., што давала магчымасць спажыўцу інфармацыі зразумець, усвядоміць і закадыфікаваць сістэмнасць, планамернасць грамадскага, эканамічнага і палітычнага ўладкавання. Лейтматывам і імператывам часу было: “Не турбуйся народ, бяры вяршыні працоўнай славы... і не турбуйся, спі спакойна!”. Там, нават, сустрэкаюцца, падпісваюць, аналізуюць, прагназуюць, вырашаюць... спі спакойна. Такога кшталту тэксты-навіны не мелі спецыяльнай лінгвістычнай інфармацыі, а выступалі ў якасці камунікатыўных індэксаў (у тэрміналогіі іншых вучоных — фрэймаў (Мінскі), ментальных мадэлей (Джонсан-Лэрд), сцэнарыяў (Шэнк і Абельсон), мадэлей сітуацый (ван Дэйк), уплывовых на перцептыўнае мысленне.

Камунікатыўны індэкс, такім чынам, закладзены быў не на інтралінгвістычным узроўні, а на экстралінгвістычным. Наглядна яны праяўляюцца ў інфарматыўных маўленчых актах, газетных паведамленнях, якія прама не выражаюць усяго комплексу камунікатыўнай зададзенасці. Такія газетныя тэксты ў практыцы даследаванняў публіцыстычнага маўлення атрымалі таўталагічнае азначэнне “неінфарматыўных” інфармацый, або рэпрэзентатываў (Івченков, 1998, II). Для чаго яны служаць? Сведчаннем чаго з’яўляюцца? Чым тлумачыцца высокая частотнасць іх прымянення ў пэўныя этапы жыцця грамадства? На гэтыя пытанні дастатковыя тлумачэнні дае дыскурсны аналіз, які разглядае прадмет вывучэння ў якасці іерархіі ведаў, што выяўляюцца з экстралінгвістычнага акружэння. Прыклад маўленчай сітуацыі: “Сотрудники специального подразделения милиции по охране автомобильного завода задержали рабочего М., который похитил на родном предприятии 30 килограммов меди” (Вечерний Минск. 07.04.1993).

Апісваецца прыватная мадэль, якая па сваёй камунікатыўнай зададзенасці абагульняе, маркіруе сацыяльны вопыт, аналізіруе яго па схеме: суб’ект Х з’яўляецца ўтваральнікам дзеяння Y, што ідэнтыфікуецца пэяратыўна ў грамадстве і тыпізуецца як вынік “ладу” жыцця (Z). Ствараецца маўленчая стратэгія $X + Y = (X... \sim X): Z$, якая з пункту гледжання інтралінгвістычнага саступае месца кагнітыўнай карэфэрэнтнасці сітуацыі.

Выразнай у разгледжаным прыкладзе з’яўляецца яшчэ адна мадэль сінтэзаванага маўленчага ўспрымання, а менавіта фрагмент *похитил на родном предприятии*. Сінтаматычнасць, абумоўленая традыцыяй выкарыстання лексемы *родны*, успрымаецца як пераарыентаванае першас-

нае значэнне з парадыгматычнага ўзроўню. Параўнаем верагодна дапушчальную схему: {родны бацька (кроўны, родны па крыві) > родны горад (месца нараджэння) > родны твар (дарагі, блізкі сэрцу)} – фіксуецца лексікаграфічнымі працамі – і ўзнікае: *родная партыя ~ родны калгас, роднае прадпрыемства*.

Дэсемантызацыя слова *родны* прыводзіць да разгледжанага выпадку. Інакш нельга было б носьбіту мовы ўявіць, як можна нешта “*похитить с родного предприятия*”. Адсюль бярэ пачатак тое, што часта называецца лінгвістыкай падману...

Канцэптэуальную карціну такіх рэпрэзентатываў можна пацвердзіць газетнымі тэкстамі іншага часу, напрыклад пачатку мінулага стагоддзя: “Студент казанскага ўніверсітэта К. посьціл свою “добраю знамомую”, кр. Е. Результатомъ этого посьщення явилось то, что у Е., вмѣстѣ съ уходомъ от нея К., пропало: 3 залоговыхъ квитанціи ломбарда, 2 золотыхъ часовъ, золотое кольцо, шуба на лисьемъ мѣху, подстаканникъ и чайныя серебряныя ложки. Е. заявила о кражѣ полиціи, и К. былъ задержанъ. Онъ въ кражѣ сознался. Хорошь студентъ!” (Крестьянинъ. 27.02.1909).

Выражэннем абагульненага сацыяльнага вопыту і тыповага “ладу жыцця” (камунікатыўным індэксам) могуць стаць інфармацыі нашых дзён тыпу: “Затрыманы старшыня адной з прыёмных камісій Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта (ЕГУ), жыхар горада Барысава. Ён быў затрыманы на месцы злачынства 26 ліпеня ў Мінску, на вуліцы Платонава, падчас атрымання хабару ў памеры 1500 долараў ЗША. Groшы прызначаліся для спрыяльнага вырашэння пытанняў аб здачы ўступнага экзамену ў гэтую ВНУ аднаго з абітурыентаў. Затрыманне праводзілася супрацоўнікамі ўпраўлення па барацьбе з эканамічнай злачыннасцю ГУУС Мінгарвыканкама, адпаведнага аддзела Першамайскага РУУС, а таксама супрацоўнікаў МУС” (Народная воля. 31.07.2002). У апошнім выпадку навідавоку тэндэнцыя да “канкрэтызацыі” падзеі, награвашчвання акалічнасных элементаў, якія факультатывна паказваюць на “раскрытасць” злачынства. Аднак сама маўленчая сітуацыя выклікае ў нязмушанага такімі паведамленнямі спажаўца інфармацыі шмат пытанняў... Толькі з прыцягненнем дыскурснага аналізу можна ў поўным аб’ёме вызначыць сігніфікатыўную мадэль створанай газетай камунікатыўнай сітуацыі.

Структурнае, макра- і мікрасацыялагічнае, інтра- і экстралінгвістычнае, кагнітыўна модульнае вывучэнне тэкстаў СМІ, а г. зн. дыскурсны

аналіз, дае падставы да выяўдзнення універсальнай формулы тэкстаў-навін, шырэй, тэкстаў СМІ, элементны склад якой арганізуецца з адвольнасці / устойлівасці моўных знакаў (парадыгматычныя магчымасці – сінтагматычная рэалізацыя; вольнасць лексічнай спалучальнасці – фразеалагічная звязнасць – тэкставыя рэмінісцэнцыі), камунікатыўнай зададзенасці / спосабаў карэфэрэнцыі яе (прагматычныя ўстаноўкі, акты-візацыя сацыяльнага вопыту, маркеры), макра- і мікраструктур (вытворчасць і фарміраванне тэкстаў), экспліцытнасці / імпліцытнасці зместу (гарызантальны і вертыкальны кантэксты), прагматычнасці / стратэгічнасці (падпарадкаванне камунікатыўнай падзеі, пазіцыі журналіста “карпаратыўным” цікавасцям), кагнітыўнасці / камунікатыўнага ўзаемадзеяння (успрыманне інфармацыі, сацыяльная кампетэнтнасць).

1.4. РОЛЯ САСЮРАЎСКАЙ КАНЦЭПЦЫІ Ў ВЫЗНАЧЭННІ СУТНАСЦІ ДЫСКУРСНАГА ПАДЫХОДУ ДА ВЫВУЧЭННЯ СМІ

Набыткам сучаснай лінгвістыкі стала строгае распазнаванне двух доволі важных фундаментальных паняццяў — мовы і маўлення. XX ст. вызначыла арыенціры ў развіцці згаданага дыхатамічнага адзінства. Развіваючы і ўдасканальваючы тэарэтычную канцэпцыю Ф. дэ Сасюра, які ў свой час гораха настойваў на выразным размежаванні лінгвістыкі мовы і лінгвістыкі маўлення, яго вучні і паслядоўнікі пабудавалі новы канцэпт аналітычнага апісання і ўспрымання маўленчай рэчаіснасці: ад анталогіі мовы да семіялогіі, ад філасофіі мовы да антрапалогіі і эстэтыкі.

Шмат праламленняў і пераарыентацый атрымаў складзены і выдадзены прадстаўнікамі першага пакалення жэнеўскай школы (сацыялагічнага напрамку ў мовазнаўстве) Ш. Балі і А. Сешэ сасюраўскі “Курс агульнай лінгвістыкі”. Відавочным на сёння з’яўляецца адно — цікавасць да лінгвістыкі маўлення, якая распадаецца на тэорыю маўленчай дзейнасці (маўленчых актаў) і лінгвістыку тэксту. Апошняя, паводле прафесара Р. Салганіка, мае аб’ёмнае і перспектыўнае адгалінаванне – стылістыку тэксту, якая вывучае тыпалогію тэкстаў і іх стылістычныя асаблівасці, разгортванне зместу, тыпы маўлення, індывідуальныя стылі (*Салганік*, 1997). Зыходзячы са спецыфікі, разнароднасці і камунікатыўнай разнастайнасці тэкстаў СМІ, фарміруецца лінгвістыка тэкстаў СМІ. Яна грунтуюцца не толькі на спецыфічных аб’екце і прадмеце даследаван-

ня, а на выразнай прыродзе маўленчага ўладкавання грамадства, дынамічнымі выразнікамі якой з’яўляюцца публіцыстычныя тэксты.

Сумежнае вывучэнне тэксту СМІ дае шмат пераваг перад выяўленнем структурных і нават сістэмных функцыянальных асаблівасцей моўнага факта, бо выяўляе амаль нескрануты пласт навуковага пазнання тэксту як камунікатыўнай з’явы (падзеі, сітуацыі, сацыяльнага кантэксту), дае доступ да распазнавання такіх важных бакоў камунікатыўнага акта, як сацыяльная іерархізаванасць удзельнікаў яго, мэтавыя ўстаноўкі, уласна намеры, традыцыйнасць і ўстанаўленне маўленчых канонаў, унутранае і знешняе канструяванне маўленчых паводзін, нарэшце, вытворчасць і спажыванне тэксту (сацыяльна-кагнітыўны падыход).

Разгляд тэкставага факта ў рэчышчы семантычнай эвалюцыі інтэгральных і дыферэнцыяльных прымет (эпідыгматыка), сістэмнасці наяўных, магчымых і верагодных семаў (парадыгматыка), лінейнага размяшчэння іх (сінтагматыка) стварае агульны фон даследавання дыскурса з пункту гледжання інтралінгвістычнага ўваходжання ў камунікатыўную сітуацыю. Вызначэнне культураспецыфічнасці, сацыяльнай абумоўленасці і гістарычнай зменлівасці тэкставага факта дыктуе прымяненне сумежных методак даследавання дыскурса і ўяўляе сабой экстралінгвістычнае ўваходжанне ў камунікатыўную сітуацыю. Два ўзаемазвязаныя бакі аднаго цэлага – камунікатыўнага акта – вызначаюцца двухмернасцю існавання такіх з’яў, як мова і маўленне. Першая з іх генералізуе законы, па якіх рэалізуецца другая, і, паводле сасюраўскай канцэпцыі, “мову як сацыяльны факт можна параўнаць з нормамаі і звычаямаі (канстытуцыя, права, мараль і г. д.)” (*Сосюр, 1990, 66*).

Навука, такім чынам, атрымлівае шматаяцальны і важны для далейшай эвалюцыі яе прадукт чалавечай дзейнасці – тэкст, у якім пададзены і парадыгматычныя здольнасці вербальнага знака, і сінтагматычнае (лінейнае) уключэнне яго ў маўленчую дзейнасць, і камунікатыўнае прызначэнне яго як цэласнай сукупнасці ведаў пра навакольны свет (дыскурс).

1.5. ПРАБЛЕМА ВЫЗНАЧЭННЯ ЗМЕСТУ ТЭРМІНА *ДЫСКУРС*, ЯГО СТРУКТУРЫ І ЗАЛЕЖНАСЦЕЙ

Сёння можна падстаўна канстатаваць: сусветная лінгвістыка ў апошняй дзесяцігоддзі знайшла даволі цікавы аб’ект аналізу – дыскурс, які

сённяя знаходзіць шырокае распаўсюджанне як сукупнасць шэрагу на-прамкаў у еўрапейскіх і англа-амерыканскіх даследаваннях.

Апасродкаванае сутнаснае дачыненне тэрмін *дыскурс* мае да класічных эпох паэтыкі і рыторыкі, у якіх былі выведзены асноўныя стратэгіі пабудовы тэксту ў жанравай камбінацыі сфер палітыкі і права, мастацкай літаратуры. Рыторыка як слоўнае мастацтва, араатарскае майстэрства за сваю даўнюю гісторыю дала свету яскравыя тэкставыя ўзоры маўленчага пераканання, уплывовай сілы на адрасата, стала канцэптuallyнай сістэмай карціны свету, што выразна адлюстроўвала непасрэдную сувязь паміж **маўленчымі дзеяннямі** (*лакутыўнымі сіламі*), якія з’яўляліся носьбітамі пэўных камунікатыўных заданняў (*ілакутыўных сіл*), былі накіраваны на дасягненне пэўных эфектаў (*перлакутыўных сіл*), і **сацыяльным вопытам** грамадства. Жыццёвае напаўненне антычных рытарычных тэкстаў дазваляе ім і на сёння заставацца генератарамі ідэй камунікатыўна-дзеясных тэорый мовы.

Пашырэнне лінгвістычнага структуралізму і антрапалогіі ў другой палове XX ст. дазволіла сучаснікам сфармуляваць і ўвесці ў дзеянне тэорыю звязнага тэксту, на падставе якой і нараджаецца дыскурсны падыход да фактаў маўленчай рэчаіснасці. Меркаванне, што асноўнымі адзінкамі чалавечай камунікацыі з’яўляюцца не асобныя словы і нават не прэдыкатыўныя ўтварэнні, а шматпланавыя па сваёй структуры маўленчыя дзеянні, стала праектавацца на само жыццё і ўкараняцца ў навуковую практыку. Гэты працэс знайшоў удалае праламленне ў прызме дыскурснай інтэрпрэтацыі лакуцый, ілакуцый, перлакуцый. Аднак спараджэнне кагнітыўнага ўсведамлення навакольнага свету, акумулятыўнага рэзерву ўяўленняў пра жыццёвы лад вынікае з таго, што маюць на ўвазе пад тэрмінам *дыскурс*.

Прыклад уласна мовазнаўчага разумення тэрміна *дыскурс* можам знайсці ў структураліста А. Грэймаса: дыскурс уяўляе сабой “адзінства, якое расчэпляецца на выказванні і не з’яўляецца вынікам іх счэплення (concatination)” (*Гальперін, 1981, 18*). Вучоны выходзіць з пазіцыі параджальнай семантыкі і праводзіць аналогію *дыскурс – тэкст*. У такім разуменні паняцце дыскурса праглядаецца замкнёным, выключна інтралінгвістычным. Можна наглядаць пэўную эвалюцыю асэнсавання яго ў дэфініцыі Ралана Барта: дыскурс ёсць “любы канечны адрэзак маўлення, які ўяўляе сабой некаторае адзінства з пункту гледжання зместу, што перадаецца з другаснымі камунікатыўнымі мэтамі і мае адпаведную гэтым мэтам унутраную арганізацыю, прычым больш звязаны з іншымі

культурнымі фактарамі, чым з тымі, якія адносяцца ўласна да мовы” (Барт, 443–444). Такім чынам, тэрмін *дыскурс* стаў аналагізавацца з маўленнем, уключаным у камунікатыўную сітуацыю, усведамляцца як феномен дамінантнага выражэння сацыяльнага зместу параўнальна з маўленчай дзейнасцю носьбіта мовы.

Дыскурснаму разгляду падлягае камунікатыўная сітуацыя, у якой прэзентуюцца мэтавыя ўстаноўкі і перлакуцыі (камунікатыўныя заданні, накіраваныя на дасягненне пэўных эфектаў). Узгадаем анекдатычна вядомыя словы У. Пуціна: *“Мы будем преследовать террористов повсюду. Если в туалете поймает, то и в сортире замочим”* (Комсомольская правда. 12.06.1998). Рэхам адгукнуліся СМІ розных гадоў і напрамкаў: *Путин Владимир, по донесению источников, периодически “мочит” в сортирах животных каких-то* (Комсомольская правда. 23.07.1998); *Любому премьеру у нас нелегко. Путину – в особенности. Хотя внешне все выглядит удачно. Бандитов в Чечне “мочат”, фракцию в Думе ... он получил, рубль относительно стабилен* (Аргументы и факты. 12.08.1999); *Будем мочить в сортире* (Таганрогский курьер. 13.11.2000); *В Гехи ополченцы из гранатомета замочили четырех “вахов”, прячущихся в сортире* (“КП” в Ростове. 1999. № 324/875432); *Кандидаты в президенты, которых “недомочили”* (Комсомольская правда. 12.07.1999); *Капелькой этой кислоты, убивающей все живое, она и “замочила” нерв-мучитель* (Комсомольская правда. 25.12.2000); *“Мочить” или “не мочить”?* (Інтэрнэт); *II-я заповедь из учебника граждановедения: Замочи ближнего своего!* (“КП” в Белоруссии. 12–17. 06.2002).

Суаднясем камунікатыўную сітуацыю, пададзеную вышэй (D№ 1), з той, якая стала магчымай пасля тэрарыстычнага акта 23 кастрычніка 2002 г. у Маскве (D№ 2): *“Выбор Путина сложен и противоречив. Что делать? Продолжать “мочить”?* *На фоне захваченных заложников эта фраза уже не вызывает былого энтузиазма”* (Советская Белоруссия. 30.11.2003).

На чым можа грунтавацца такое суаднясенне? На розніцы паміж складнікамі структуры дыскурса: D№1 (*makro : mikro*) – D№2 (*makro : mikro*), дзе D – дыскурс, *makro* – макрастратэгія (абагульненае апісанне асноўнага зместу, які адрасат будзе ў працэсе разумення камунікатыўнай падзеі); *mikro* – мікрастратэгія (члянэнне дыскурса на мінімальныя складнікі: прэдыкацыі, або клаўзы). Макраструктуры адпавядаюць структурам доўгачасовай памяці, яны сумуюць інфармацыю, якая захоўваецца даволі працяглы час людзьмі, што інтуітыўна засвоілі пэўны

дыкурс. Прыведзеная формула можа рэалізавацца ў наступнай прапорцыі:

$$DN\#1(makro : mikro) - DN\#2(makro : mikro) = DN\#1(L + Ilak. + P) - DN\#2(L + Ilak. + P),$$

дзе L – лакуцыя, $Ilak.$ – ілакуцыя, P – перлакуцыя.

Апісанай схеме спадарожнічае яшчэ і кагнітыўная фонавая інфармацыя, што структурыруе разуменне камунікатыўнай падзеі і выяўляе яе праекцыю на рэчаіснасць. Разгортванне меркаванняў па ўзнятай тэме можа знайсці ў шматлікіх інтэрпрэтацыях. Напрыклад, такой.

Вайну да нядаўняга часу не прынята было называць сваім імем. Такая тэндэнцыя характэрна для Расіі, Еўропы, ЗША. Яна (тэндэнцыя) лічылася дэмакратычнай і рэспектабельнай з-за сваёй імпліцытнасці. Было модным прыкрывацца такімі газетнымі штампамі, як *“напярэджанне гуманітарнай катастрофы”* (Югаславія, 2000), *“антытэрарыстычныя аперацыі”*, *“навядзенне канстытуцыйнага парадку”* (Чачня, 2000–2002 гг.), спачатку *“праграма прымірэння”* (В’етнам, 1965), а затым *“абаронная рэакцыя”* (В’етнам, 1972) (Кара-Мурза, 2000, 254–255). У адносінах да сказанага “Народная газета” падстаўна, зыходзячы з наратыўнай сітуацыі, рэзюмуе: *“И главное – никто не может сказать, когда война, названная модным словосочетанием “антитеррористическая операция”, закончится полным разгромом коварных боевиков”* (Народная газета. 2002. 30 кастр.).

Сучасная вайна да падзей 11 верасня 2001 года і акупацыі Ірака не мела наймення адкрытага насілля і ваенных дзеянняў. Але яна была аб’яўлена чалавеку на ўзроўні дыскурсіўных стратэгіяў ужо даўно, калі непасрэдна ўключылася ў падсвядомае, інтуітыўнае, разумова-маўленчае. Уплыў такіх войнаў на псіхіку чалавека больш разбуральны, бо схаваны за рэальным успрымманнем. *“Весь этот кошмар имеет весьма научное название: аффективная неустойчивость”* (Советская Белоруссия. 30.11.2002). Яны вядуць да незаўважнага панавання адных сацыяльных або этнічных груп над іншымі, не маючых доступу і кантролю над інфармацыйнымі плынямі, і прыводзяць да войнаў адкрытых, тлумацэннем і прыкрыццём якіх з’яўляецца паступовая “кропельная” падрыхтоўка. Імпліцытная вайна выяўляе сваё аблічча ў экспліцытнай, становіцца неад’емнай рысай існавання чалавека, калі фарміруецца “ваенная” свядомасць пакалення. Тады настае час, у якім не трэба хавацца за словамі-прыкрыццямі. Ненаяўнае сацыяльна-маўленчае дзеянне ператвараецца ў наяўнае ваеннае. Маштабнасць і частотная пранікальнасць

камунікатыўных індэксаў у перцептыўную свядомасць прыводзіць да саступлення з гуманістычных пазіцый, да антыгуманізму, адкрытай агрэсіі, дэманстрацыі сілы, дыктату і тэрору.

Пра рознае напаўненне макра- і мікрастратэгіі дыскурса сведчаць выразныя ілюстрацыі адлюстравання маўленчых дзеянняў (лакуцый) рускай і іншамоўнай прэсай чачэнскай вайны, спарадычна выбраныя з друкаваных і электронных СМІ:

- **рускамоўнай:** *Защита Таджикистана и Дагестана от террористов; Предотвращение федеральными силами террористических актов; Террористы ведут войну против мирных жителей; Убийства и похищение людей чеченскими бандитами; Политика государства и ответ на действия боевиков; Угрозы обществу: насилие, преступность, наркотики, рабство; Подготовка боевиков в США, Великобритании, Германии, Афганистане, Грузии; Поиск виноватых во вторжении боевиков;*
- **англамоўнай:** *Зверскія забойствы мірнага насельніцтва рускімі салдатамі; Пакуты і нягоды бежанцаў у палатачных гарадках; Чачэнскі народ – ахвяра рускай арміі; Партызанская барацьба чачэнцаў – вайна за незалежнасць; Захопніцкая вайна рускіх, агрэсія РФ; Дэзерцірства рускіх салдат і іх пераход на бок вызваленчага руху Чачні; Паляванне на каўказцаў як патэнцыйных тэрарыстаў у Расіі;*
- **нямецкамоўнай:** *Загінулі лідэры барацьбітоў за свабоду; Рускія войскі акупіруюць Чачню; Захоп рускімі войскамі Чачні; Расія бамбіць старых, жанчын і дзяцей у Чачні; Нянавісці няма межаў; Вайна ў Чачні ўзбагачае Маскву (па матэрыялах Інтэрнэта).*

Адваротным эфектам, больш абвостраным і псіхалагічна ўплывовым, сталі валодаць лакуцыі ў кааліцыйных СМІ і расійскіх, нямецкіх, французскіх, асабліва беларускіх, пры асвятленні іракскай вайны. “Знамя юности” ў аналітычнай інфармацыі “Страшная сіла СМІ”, падрыхтаванай па матэрыялах бестселера рэдактара найбуйнейшай нямецкай газеты “Frankfurter Allgemeine Zeitung” Удо Улбфкотэ, справядліва адзначае: “Менавіта ў экстрэмальных умовах – войнах, выбарах і да т. п., прыходзіць (магчыма, не да ўсіх) разуменне таго, наколькі дакладна вызначэнне СМІ як чацвёртай улады. Улады, верагодна, больш магутнай, чым заканадаўчая, выканаўчая і судовая. Улады над розумам. ...Наколькі моцная гэта зброя, ведаюць тыя, хто пачынае любую вайну. Нездарма ў сёлетнюю кампанію ў іракскія пяскі і нафтавыя палі разам з

войскам пойдучь журналісты. Амерыканцы яшчэ задоўга да пачатку падзей, па прычыне асаблівых абставін, запіхнулі далёка сваю знакамітую свабоду слова і ўвялі жорсткую цэнзуру на трансляцыю ўсяго, што будзе адбывацца ў заліве. У самой Амерыцы створана нешта на кшталт міністэрства цэнзуры, з вялізным штатам супрацоўнікаў. Пра гэта, – рэзюмуе газета, – не шкодзіла б памятаць, калі глядзіш прамыя трансляцыі пра доблесных салдат, якія змагаюцца за мір ва ўсім свеце. У гэтай сітуацыі можа спатрэбіцца наш “саўковы” вопыт чытання паміж радкоў. А яшчэ важна памятаць, што ісціна заўсёды недзе пасярэдзіне...” (Знамя юности. 21.03.2003).

Перад намі так званае “палітычнае пісьмо”, задача якога “ў адзін прыём злучыць рэальнасць фактаў з ідэальнасцю мэтаў. Вось чаму ўсякая ўлада, або хаця б бачнасць улады, заўсёды выпрацоўвае аксіялагічны тэкст, дзе дыстанцыя, якая звычайна аддзяляе факт ад яго магчымасці – каштоўнасці, знішчаецца ў межах самога слова, якое адначасова становіцца і сродкам канстатацыі факта, і яго ацэнкай. Слова ператвараецца ў алібі (г. зн. у сведчанне аб адсутнасці на месцы злачынства, у апраўдальны акт)” (Барт, 1983, 315). Акрэсленае Р. Бартам становіцца спраў наглядна прэзентуе сутнасць камунікатыўных сітуацый на кшталт прыведзеных вышэй.

Складнікі разумення маўленчых дзеянняў дыягназуюць тэрміналагічную сігніфікацыю дыскурса. Трэба прызнаць, што рознадэфініраванасць дыскурса прывяла да пэўнай неўпарадкаванасці і кантамінацыі блізкіх да яго паняццяў.

Дыскурс (фр. *discours*, англ. *discourse*, ад лац. *discursus* ‘беганне тудысюды; рух, кругаварот; размова, гаворка’) – маўленне, працэс моўнай дзейнасці; спосаб гаварэння. У прыведзеных перакладных адпаведніках сышліся цікавасці розных навук – лінгвістыкі, семіётыкі, паэтыкі, рыторыкі, сацыялогіі, філасофіі, этналогіі, антрапалогіі.

Класічным да апісання сутнасці дыскурса можна лічыць агульнае азначэнне, прапанаванае Э. Бенвеністам, які першым надаў гэтаму паняццю тэрміналагічны статус: “Дыскурс – усякае выказванне, якое прадугледжвае прысутнасць адрасата і адрасанта і намеры першага пэўным чынам уздзейнічаць на другога” (Бенвеніст, 1974, 276).

Аднак шматзначны тэрмін гуманітарнай сферы не атрымаў дакладнага і агульнапрызнанага азначэння, якое ахоплівала б усе выпадкі яго выкарыстання. Гэта і стала прычынай таго, што ён стаў шырока папулярны, можна сказаць модны. Своеасаблівай паралеллю шматзначнасці

гэтага тэрміна з’яўляецца рознафіксаваны націск у ім, які на сёння ўяўляецца дыспазітыўнай акцэнталагічнай нормай: дыскурс і дыскурс пры перавазе першага варыянта.

1.6. АД ВЫВУЧЭННЯ МОВЫ Ў САЦЫЯЛЬНЫМ КАНТЭКСТЕ ДА ДЫСКУРСНАГА АНАЛІЗУ

У 60–70-х гг. XX ст. даследаванні ў галіне дыскурса праводзяцца на мяжы граматыкі, стылістыкі і паэтыкі. Выдзяленне граматыкі тэксту ў якасці самастойнай дысцыпліны дазволіла прыйсці да, здаецца, парадаксальнай высновы: аналіз мовы не павінен абмяжоўвацца граматычным аналізам абстрактнай моўнай сістэмы, а аб’ектам навуковых цікавасцей можа стаць выкарыстанне мовы ў сацыяльным кантэксце.

Нараджаюцца дыскурсная тэорыя вывучэння мовы, кагнітыўная тэорыя апрацоўкі дыскурса, што яскрава выражаецца ў лінгвістыцы тэксту і тэорыі маўленчых актаў.

З узрастаннем інтарэсу да псіхалінгвістыкі (70–80-я гг. XX ст.) з’яўляюцца новыя мадэлі разумення звязнага тэксту, якія грунтуюцца на даных дыскурснага аналізу. Дыскурс разумеецца ў якасці “праяўлення мовы як сацыяльна-псіхалагічнай сістэмы ў выглядзе эмпірычнага знака-тэксту (г. зн. рэалізацыі тэксту ў маўленні) і ў той жа час аб’екта даследаванняў, накіраваных на стварэнне тэорыі выкарыстання мовы” (Сорокин, 1985, 34).

Калі падысці больш-менш асэнсавана да ўзнікнення дыскурс-тэорый на сучасным этапе, то можна выдзеліць тры асноўныя напрамкі іх дзеяння: **лінгвістычны** (З. Харыс, Н. Аруцюнава, Э. Бюісанс, Э. Бенвеніст), **функцыянальны** (стылістычная спецыфіка плюс экспліцыраваная за ёй ідэалогія; М. Фуко, А. Грэймас, Ж. Дэрыда, Ю. Крысцева, М. Пешо) і **метадалагічны** (Й. Хабермас).

У сувязі з гэтым узнікаюць розныя навукова арыентаваныя праяўленні дыскурса, як: тэксту ў розных яго аспектах (Р. Барт); звязнага маўлення (З. Харыс); актуалізаванага тэксту (ван Дэйк); кагерэнтнага тэксту (І. Белерт); сканструяванага гаворачым тэксту (Д. Браўн, Д. Юл); выніку працэсу ўзаемадзеяння ў сацыякультурным кантэксце (К. Пайк); утварэння, уключанага ў камунікатыўна-прагматычны аспект (І. Сусаў, Н. Аруцюнава); адзінства, што рэалізуецца ў выглядзе маўлення (У. Багданаў); разважання з мэтай знаходжання ісціны (Й. Хабермас).

Трэба думаць, што менавіта метадалагічны напрамак даў падставы для пашырэння сферы дыскурснага аналізу на міждысцыплінарныя галіны даследаванняў, якія грунтуюцца на лінгвістычных тэндэнцыях другой паловы XX ст.: гіперсінтаксісе, тэорыі маўленчых актаў, кагніталогіі, прагматыцы, лінгвістычнай антрапалогіі.

Міждысцыплінарны напрамак, у якім вывучаецца дыкурс, а таксама адпаведны раздзел лінгвістыкі традыцыйна называюць дыкурсным (дыскурсіўным) аналізам (discourse analysis), які непасрэдна звязваецца з такімі навукамі і навуковымі адгалінаваннямі, як камп’ютэрная лінгвістыка і штучны інтэлект, псіхалогія, філасофія і логіка, сацыялогія, антрапалогія і этналогія, літаратуразнаўства і семіётыка, гістарыяграфія, тэалогія, юрыспрудэнцыя, педагогіка, тэорыя і практыка перакладу, камунікацыйныя даследаванні, паліталогія. Кожная з гэтых дысцыплін падыходзіць да вывучэння дыкурса па-свойму, аднак несумненным з’яўляецца адно – абагульняе іх разгляд вербальнага знака (тэксту) як выразніка экстралінгвістычнай інфармацыі, што адкрываецца носьбіту мовы не адразу, а пасля апэратыўнай апрацоўкі, спасціжэння працэсаў спараджэння, разгортвання, праектавання і сацыяльнай карэляцыі яго зместу.

Заслугувае ўвагі азначэнне дыкурса, дадзенае ўкраінскай даследчыцай Кацярынай Серажым: “Пад дыкурсам мы разумеем складаны сацыялінгвістычны феномен сучаснага камунікацыйнага асяроддзя, які, па-першае, дэтэрмінуецца (прама ці апасродкавана) яго сацыякультурнымі, палітычнымі, прагматычна-сітуацыйнымі, псіхалагічнымі і іншымі (канстытуючымі ці фонавымі) чыннікамі; па-другое, мае “бачную” – лінгвістычную (звязны тэкст ці яго семантычна значны і сінтаксічна завершаны фрагмент) і “нябачную” – экстралінгвістычную (веды пра свет, думкі, устаноўкі, мэту адрасанта, неабходныя для разумення гэтага тэксту) структуру і, па-трэцяе, характарызуецца цэласнасцю свету, які “будуецца” ў працэсе разгортвання дыкурса як рэпрадуцэнтам (аўтарам), так і рэцыпіентам (слухачом, чытачом) (*Серажим, 2002, 13*). Нягледзячы на пэўную ўскладненасць дэфініцыі, выразна праглядаюцца метадалагічныя падыходы да з’явы дыкурсіі – інтралінгвістычны і экстралінгвістычны, аб’яднаныя ў шматкампанентнае “канструяванне” навакольнага свету. Аўтарка манаграфічнага даследавання, прысвечанага вывучэнню дыкурса, далей удакладняе: “...дыкурс – ёсць “жыццё тэксту” ў нашай свядомасці, гэта накладанне інфармацыі, якую мы атрымліваем з гэтага тэксту, і нашых ведаў пра абставіны, адбітак яго

спараджэння на ментальна-пачуццёвае і інфармацыйнае поле нашага індывідуальнага “Я”. Даследчыца разглядае дыскурс з пункту гледжання спараджэння, архітэктонікі і варыятыўнасці. Аналізуючы праявы палітычнага дыскурса, зыходзіць з таго, што яго матэрыяльным прэзэнтантам з’яўляюцца газетна-публіцыстычныя тэксты і прысвечаныя палітыцы аратарскія прамовы, афіцыйныя тэксты на палітычную тэму; дакладна акрэслівае характарыстыкі мадэлі палітычнага дыскурса, як: сфера выкарыстання, від практычнай дзейнасці, храналагічнасць, тып стратэгічнай камунікатыўнай мэты, характар інфармацыі. Правільна сцвярджаецца, што тэмпы развіцця мовазнаўства ў сусветным навуковым працэсе апыраджаюць шматлікія навукі, як, напрыклад, псіхалогію: “Справа ў тым, што мовазнаўства здзейсніла метадалагічны прарыў значна раней за псіхалогію; сёння гэта дазваляе апошняй звярнуцца да аналізу дыскурса як да мадэлі і метаду стварэння новай парадыгмы” (*Серажым, 2002, 13*).

Лінгвістыка атрымала новы стымул, новыя мэты для свайго паступовага ходу наперад – прыкладанне даследчых намаганняў да вывучэння моўнага кантактавання ў чалавечым асяроддзі. Як раней уплыў філасофіі і псіхалогіі павяртаў лінгвістыку ў гуманітарны кантэкст, то цяпер ужо лінгвістычны аналіз становіцца часткаю філасофіі і псіхалогіі. Можна пагадзіцца з думкай украінскай калегі, што пакуль няма падстаў надаваць дыкурсалогіі “значэнне “другой кагнітыўнай рэвалюцыі”, але “час пакажа, якое месца новая парадыгма зойме ў гісторыі навукі, хаця зварот адразу да некалькіх сфер пазнання (філасофіі, псіхалогіі і сацыялогіі), да аналізу мовы і маўлення заканамерны і сімптаматычны” (*Серажым, 2002, 23*).

Дыскурс як іерархія ведаў, складаная камунікатыўная з’ява ў лінгвістыцы публіцыстычнага тэксту паўстае, можна сказаць, у першародным і натуральным счাপленні моўна-камунікатыўнага ўзаемадзеяння і выніку яго – СМІ ва ўсіх іх праяўленнях. Менавіта сродкі масавай інфармацыі перш-наперш кладуцца на прапанаваныя вучонымі розных пунктаў гледжання і навуковых цікавасцей мадэлі рэпрэзентацыі свету, у прыватнасці, грамадскай думкі – магутнага фундатора палітычнага, эканамічнага, культурна-асветнага і сацыяльнага жыццёвага ўладкавання.

1.7. АСОБНЫЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ БЕЛАРУСКАМОЎНЫХ ТЭКСТАЎ СМІ Ў ЗВЯЗКУ З ГІСТОРЫЯЙ І СУЧАСНЫМ СТАНАМ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ МОВЫ

З’явы і працэсы жыццёвага ўладкавання грамадства найперш адлюстроўваюцца ў публіцыстычным маўленні, актыўна выражаюцца ў лексічных зменах, семантычных зрухах, з цягам часу адбываюцца на прадуктыўнасці / непрадуктыўнасці дэрывацыйных сродкаў, на граматычных інтэрпрэтацыях. Маўленчая дзейнасць журналіста наглядна прэзентуе меркаванне антычных філосафаў пра тое, што мова і жыццё ідуць разам і мова жыве па законах часу. Гэта, у сваю чаргу, дазваляе сучаснікам лаканічна дыягназаваць “анамальнасць” эпохі: дэфармацыя маўлення выклікае і дэфармацыю мыслення, скажэнне яго як на ідэалагічным, так і на побытным узроўні (*Светана, 1996, 54*).

Публіцыстычнае маўленне вызначаецца высокай частотнасцю лексічнай практыкі і тэкстаўтваральнай актыўнасцю журналіста – правадніка грамадскай камунікацыі, інтэнсіўнага носьбіта мовы, які стыхійна выражае моўны густ эпохі, а таксама... фарміруе яго. Такім чынам, творчасць СМІ выступае ў ролі прадвесніка, а далей і выразніка ўзнікнення пэўных маўленчых тэндэнцый, замацавання заканамернасцей развіцця мовы.

На сёння выразна прасочваюцца некаторыя маўленчыя асаблівасці як функцыянавання СМІ, так і выражэння імі камунікатыўных установак, інакш кажучы, інтэрпрэтаваных сацыяльных дзеянняў носьбітаў мовы.

Мова СМІ вылучаецца сацыяльнай ацэначнасцю, у аснову якой кладзецца прынцып пеяратыўнасці пры маніпуляванні фактамі, што адчуваюцца ад каштоўнасцей пабудаванага грамадства, і прынцып пеяратыўнасці пры ўхваленні “сваіх” вартасцей. Агульнай тэндэнцыяй слоўнай ацэначнасці была завострана экспрэсіўная, стылістычна вульгарызаваная лексіка, накіраваная на выкрыццё “чужароднасці”, адпаведная камунікатыўным устаноўкам адрасата. Пераходны перыяд выразна люструе арыентацыю былой пеяратыўнай ацэначнасці на нейтральную лексіку і штучную скіраванасць да максімальнай меліяратыўнасці ў рэкламных (адаптацыя да рэкламнай камунікацыі) і PR-тэкстах.

Існаванне СМІ вызначаецца журналісцкім падыходам да адлюстравання рэчаіснасці, што забяспечваецца канкурэнцыяй у пошуку свайго чытача сярод мноства выданняў – аўтарытэтных і не зусім. Такім

чынам стыхійна складаюцца сацыяльныя мадэлі, арыенцірам якіх і выступаюць перыядычныя выданні. Маём на ўвазе размежаванне ўспрымання і асэнсавання жыццёвых фактаў праз прызму светапоглядаў і індывідуальных меркаванняў. Тэматычная дыферэнцыяцыя айчыннага друку, якая раней была строга акрэслена савецкімі падыходамі, знайшла прастору ў рэспубліканскіх СМІ. З’яўленне шматстайных газет, штотыднёвікаў, часопісаў у ролі выразнікаў розных сацыяльных і па інтарэсах груп, заўзятараў пэўнага напрамку дзейнасці яскрава сведчыць пра шматвектарнасць і поліфункцыянальнасць маўленчых стратэгий. “Пасля доўгага ўладарання аднастайнасці, шаблону, уніфікаванасці і афіцыйнасці, – слухна заўважае прафесар Р. Салганік, – у сучасных газетах уражвае перш за ўсё моўная, стылявая, змястоўная і ідэалістычная стракатасць” (Солганік, 1996, 13).

Паслабленне аналітызму і прапагандысцкай тактыкі газетных тэкстаў, паступовае ўстараненне празмернай тыпізацыі грамадства (і, як вынік, так званых “неінфарматыўных” інфармацый) узмацняе лакальную, тэмпаральную канкрэтызуючыя стратэгіі падачы публіцыстычных матэрыялаў. “Суб’ект-стваральнік медыя-тэксту паўстае перад чытачом як асоба, якая самастойна асэнсоўвае і ацэньвае рэальную сітуацыю, дэманструе сваю светапоглядную пазіцыю і індывідуальнасць моўнай разняволенасцю, імкненнем адысці ад клішэ газетна-публіцыстычнага стылю. Гэта прыводзіць да аўтарызацыі дакументальнага па сваёй прыродзе дыскурса тэкстаў СМІ” (Сметаніна, 2002, 5).

Мяняе свой воблік канцэптualaная лексіка, якая выконвае дамінантную функцыю ў празмерна ідэалагізаваным грамадстве. Яна саступае месца тэматычнай уніфікацыі: *радзіма – самасвядомасць, добрасуседства, незалежнасць – патрыятызм, нацыянальная ідэя*. Набывае новае гучанне само паняцце ідэалогіі.

Відавочнымі ў публіцыстычным маўленні з’яўляюцца змены ў судносінах размоўнай і кніжнай лексікі (асабліва ў рускамоўнай беларускай публіцыстыцы), адна з прычын чаго бачыцца ў гістарычна абумоўленым інтэрферэнтным уплыве роднай мовы на рускую, якая мае дамінуючую кніжна-пісьмовую традыцыю.

Адзначаныя тэндэнцыі развіцця публіцыстычнага маўлення захоўваюць у сабе экстралінгвістычныя фактары пабудовы тэкстаў СМІ і, шырэй, адлюстроўваюць заканамернасці функцыянавання мовы як сацыяльнай з’явы. Аднак яны высвечваюцца і праз усведамленне ўнутраных, інтралінгвістычных прычын фарміравання пэўных традыцый прак-

тыкі маўлення. Паказальнай у гэтым плане з’яўляецца накіраванасць беларускага маўлення да семантычнай сцісласці.

У кожнай мове ёсць словы, што надаюць ёй выразную адметнасць, яскравую арыгінальнасць, самабытную зладжанасць і вылучаюць яе з блізкароднаснай тоеснасці. Упрыгожанае аўтарскім бачаннем, слова пачынае ўласнае жыццё ў творах У. Караткевіча, Я. Брыля, Р. Барадуліна і іншых славуных сучаснікаў – майстроў-адмыслоўцаў.

1.7.1. Семантычная кандэнсацыя як акумулятыўны сродак назапашвання ведаў пра ментальнасць народа

Нараджэнне таго ці іншага значэння слова звязана з індывідуальнасцю, а функцыянаванне – з агульнай прызнанасцю яго. У беларускай мове выразна наглядаецца тэндэнцыя да семантычнай сцісласці перадачы пэўных паняццяў, скандэнсаванасці сэнсу ў адной лексеме. У такім выпадку гаворым пра семантычную кандэнсацыю – лексічную з’яву, паводле якой адным словам перадаецца інфармацыя, што ў іншай мове забяспечваецца словазлучэннем. Маецца на ўвазе міжмоўная семантычная сінанімія і фармальная супрацьпастаўленасць выражэння рэчаіснасці.

Вучэнне пра слова акадэміка В. Вінаградава надзяляе лінгвістыку бачаннем моўнага факта як своеасаблівага канцэнтрату сукупнасці канвенцыянальных ведаў пра навакольны свет. “У той меры, у якой слова змяшчае ў сабе ўказанне на прадмет, неабходна для разумення мовы ведаць абазначаныя словамі прадметы, неабходна ведаць усё кола адпаведнай матэрыяльнай культуры” (*Виноградов, 1972, 17*).

Шырокае вивучэнне парадыгматыкі слова і рэалізацыі яго магчымасцей у сінтагматычным размяшчэнні, выяўленне рознабаковай семантычнай сувязі з сукупнасці формаў выражэння вымушае лінгвістыку мець прадметам вивучэння сутнасць моўнага знака, пад чым можна разумець “гістарычныя, культурныя, нацыянальныя ўмовы і ўсю сукупнасць чалавечых ведаў і вераванняў, у межах якіх адбываецца функцыянаванне мовы і якія робяць уплыў на выкарыстанне мовы і на адносіны да яе” (*Звегинцев, 2001, 8*). Такія падыходы да тэксту зазначаны яшчэ на пачатку XX ст., калі Я. Паліванаў пісаў: “Лінгвістыка як навуковая дысцыпліна, што даследуе з’явы чалавечай мовы ў іх прычыннай сувязі, адрозніваецца ад простага “практычнага вивучэння мовы” мена-

віта тым, што да кожнага моўнага факта лінгвістыка падыходзіць з пытаннем пра прычыны гэтай з’явы (іншая справа, ці можа сучасная навука даць адказ на тыя або іншыя з такіх пытанняў)” (Поливанов, 1991, 16).

Элементы дыскурснага аналізу, пры якім **тэкст разглядаецца як камунікатыўная з’ява, што ўключае ў сябе і пазамоўныя фактары, як іерархія ведаў пра навакольны свет**, выкарыстоўваліся ў розныя перыяды існавання моў. Гэта магло адлюстроўваць і паказваць на нараджэнне пэўнай тэндэнцыі ў маўленчым кантактаванні, выразна засведчваць супярэчнасць і супрацьстаянне ў грамадстве. Асабліва тады, калі грамадскія катаклізмы скаланалі звыклае жыццё, прымушалі носьбіта мовы арыентавацца на іншыя каштоўнасці і вартасці. Рэфрэнам свайго часу гучаць словы французскай пісьменніцы Жэрмены дэ Сталь, сказаныя на мяжы XVIII–XIX ст.: “Але хто на нашых сходах, дзе дазволена было любое абвінавачанне супраць любога, стаў бы, падобна Цыцэруну, дакладна і асцярожна выбіраць словы? Каму прыйшло б на розум турбаваць сябе дарэмна – ніхто не зразумеў бы і не ацаніў гэтай далікатнасці!.. Словам тут, як і раней, можна знішчыць, але духоўную сілу яно згубіла. Яго староняцца, бачаць у ім небяспеку, але не знявагу; яно не здольна закрануць нічыю рэпутацыю. Паклёпніцкія сачыненні з’яўляюцца так часта, што нават не выклікаюць злосці; паклёпнікі паступова пазбаўляюць спрадвечнай сілы ўсе словы, якімі карыстаюцца... Грэбанне прыстойнасцю пазбаўляе красамоўства ўсіх пераваг. У краіне, дзе ніхто нават не робіць выгляд, што шануе ісціну, розум бездапаможны” (Михальская, 1996, 4–5).

Маўленне характарызуе эпоху, эпоха адлюстроўваецца ў маўленні.

1.7.2. Моўная дывергенцыя і канвергенцыя:

уплыў на вытворчасць публіцыстычнага тэксту

Мова беларускага народа грунтуецца на традыцыі вуснага маўлення. Гісторыя распарэдзілася так, што пісьмовая форма беларускай мовы доўгі час была пад забаронай, і яе носьбіт вымушаны быў карыстацца пісьмовай формай польскай, рускай, калі трэба было напісаць паперу ва ўправу, да чыноўніка. Аднак ён не мог аддаць ёй перавагу ў маўленні, бо гаварыў так, як яго навучылі бацькі – на роднай гаворцы. Гэты экстралінгвістычны факт прыныцова паўплываў на перспектыву фарміравання сучаснай беларускай мовы. Адсюль шматлікія асаблівасці,

заснавання не на кніжна-пісьмовай традыцыі развіцця (як гэта наглядаецца ў рускай мове), а на размоўна-літаратурнай. Беларус не скажа “падаючая звезда” ці “утренняя звезда”. Для яго маўлення больш характэрнымі будуць адпаведныя словы “знічка” (зорка, якая ляціць, не дасягнуўшы зямлі, гасне), “заранка”. Такіх слоўцаў дасціпная даследчыца роднай мовы Ірына Шкраба прыводзіць каля 900, што складае 110-ю частку ад лексічных адзінак, пададзеных у ТСБМ. Квантытатыўнасць адзначанай з’явы ўжо паказвае на катэгарыйнасць і спецыфіку семантычных працэсаў, уласцівых беларускаму маўленню. Тым больш, што па сваіх вартасцях, камунікатыўных і выяўленчых магчымасцях гэтыя лексемны выразны паказваюць на праявы этнапсіхалагічнага складу (ментальнасці) беларускага народа, асаблівасці яго разумова-маўленчай дзейнасці.

Тэкстаўтваральная роля маўленчага факта ў публіцыстыцы вызначаецца інфармацыйнай накіраванасцю, з гэтым звязваецца актыўнае дзеянне ў тэкстах такога парадку тэорыі эканоміі маўленчых намаганняў, што з’яўляецца вызначальным у прагназаванні развіцця мовы ўвогуле і канкрэтнай маўленчай сітуацыі ў пэўны перыяд яе існавання. Адчувальна гэта ў публіцыстычных тэкстах. Прафесар Б. Стральцоў зазначае: “Публіцыстычная практыка прывучае да сціслай арганізацыі аўтарскага погляду і аўтарскага маналага, да “эканоміі” слова” (Стральцоў, 1996, 5).

Экстралінгвістычныя ўмовы ўзнікнення такіх з’яў вызначаюць характар (энкратычны і акратычны) дзвюх асноўных формаў дыскурса, якія сістэмна апісаў у працы “Вайна моў” (1973) Ралан Барт. Хаця вучоны і бачыць роўнасць паміж паняццямі “дыкурс” і “мова”, але на перэдні план пры аперыраванні першым выступае камунікатыўная сітуацыя (з’ява, падзея) (Барт, 1994).

Праектаванне сацыяльных дзеянняў носьбіта мовы на яе рэалізацыю дазваляе ў агульных выпадках гаварыць пра сацыяльнае распластаванне маўлення і дыскурса, якое актыўна ўкараняецца журналістамі і праз журналістаў у практыку СМІ. Маём на ўвазе “іерархізацыю сацыяльных дыялектаў “па восі” ўлады” (Міхальская, 1996). У нашым выпадку – пра гістарычную зменлівасць, культураспецыфічнасць і сацыяльную абумоўленасць формаў існавання мовы – вуснай і пісьмовай.

Выяўленне дывергентных характарыстык роднасных моў, праяў іх у маўленчай арганізацыі публіцыстычных тэкстаў садзейнічае вызначэнню гістарычнай абумоўленасці канвергентнасці моўных фактаў.

З гэтага вынікае неабходнасць строгай распазнавальнасці перыядаў існавання літаратурных формаў беларускай і рускай моў.

Дзве формы існавання мовы – вусная і пісьмовая – заключаюць у сваім функцыянаванні абавязковае ўзаемадзеянне. Нельга ўявіць сабе паўнаwartасную рэалізацыю асноўнай, камунікатыўнай, функцыі мовы без такога ўзаемадзеяння. Вусная форма існавання мовы мае спецыфіку ў перадачы інфармацыі, звязаную не толькі з інтралінгвістычнымі ўласцівасцямі і заканамернасцямі, але і з праявамі ў маўленні паралінгвістычных параметраў. Разам з тым на кожным моўным узроўні выразна адчуваецца “прысутнасць” вуснага маўлення.

Экстралінгвістычны ўплыў на беларускую мову дынамічна выражаецца ў часы яе афіцыйнай забароны, у выніку чаго парушаецца ўзаемасувязь паміж вуснай формай існавання мовы і пісьмовай. З гэтым звязана тое, што вусная форма існавання беларускай мовы не мела стрымліваючага фактару (як гэта вынікае з натуральнага і абавязковага ўзаемадзеяння дзвюх формаў існавання моў) у сваім развіцці, тады як у рускай мове з часоў кананічнай царкоўнаславянскай мовы дамінуе кніжна-пісьмовая тэндэнцыя. Традыцыя канструявання маўленчых сітуацый у беларускамоўных публіцыстычных тэкстах істотна адрозніваецца набліжэннем да вуснага маўлення. Гэта накладвае істотны адбітак і на рускамоўныя тэксты ў беларускіх СМІ, павінна быць вызначальнай рысай тэкставай дзейнасці беларускамоўнага журналіста, што на самрэч не выяўляецца ў публіцыстычных творах нашых выданняў (некаторае выключэнне складаюць газета “Звязда”, штотыднёвік “Літаратура і мастацтва”).

Такім чынам, у гісторыі дзвюх моў праглядаюцца дзве крайнасці, устараніць якія лічылі неабходным, з аднаго боку, А. С. Пушкін і, з другога – М. Багдановіч. Пушкінскі прынцып “сообразности и соразмерности” кніжнага і вуснага элемента ў мове праектуецца ў зваротнай прапарцыянальнасці і на беларускае маўленне.

Гісторыя сведчыць, што перыяд XVII–XVIII ст. быў заняпадам не толькі для беларускай мовы. Неспрыяльны час для функцыянавання славянскіх моў, акрамя рускай, тлумачыўся рознымі экстралінгвістычнымі фактарамі: для чэшскай – белагорскім паражэннем у 1620 г., для балгарскай, славенскай і сербахарвацкай – турэцкім прыгнётам і г. д. Важна адзначыць, што большасць новых славянскіх літаратурных моў (з сярэдзіны XVIII ст.) грунтуецца не на дамінуючай кніжна-пісьмовай форме, не на стараславянскай аснове, як гэта было ўласціва ўсім ім на

першых этапах свайго існавання, а на вусна-народнай. Гэта прыводзіла да шматлікіх акалічнасцей, што паўплывалі на развіццё ў пэўных народаў формы акратычнай мовы – набліжанай да анталогіі, скіраванай да ісціны і ўраўнаважанай да сацыяльнай іерархізаванасці. Такой формай можам лічыць беларускую мову, культураспецыфічную ў сваім праяўленні, гістарычна і сацыяльна аддаленую ад абслугоўвання навязанай ідэалогіі. Таму сведчанне – разумова-маўленчы тып беларуса. Узгадаем “Людзі зямлі беларускай” з нарыса У. Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”: “Рэаліст у рэальным жыцці, беларус – вялікі фантаст, рамантык і летуценнік у марах... Менавіта таму запісаных фалькларыстамі беларускія казкі не ўлезлі б і ў сотню тамоў... Іх – безліч! ... Яны і дагэтуль складаюць неацэнны наш скарб, тым больш вялікі, што яны былі народу замест кнігі і ў тыя часы, калі кніга беларуская, нават мова беларуская былі забаронены. І тады толькі казка вяла дзяцей у далёкі край, “за сем гор і мораў, трошкі бліжэй да сонца і трошкі далей ад месяца” (*Караткевіч, 1980, 459–460*).

Семантычна кандэнсаваныя словы ў беларускай мове часта называюць безэквівалентнай лексікай, напрыклад, у дачыненні да рускай. Сапраўды, такія словы не маюць аднаслоўных літаратурных аналагаў у рускім маўленні, тады як у беларускай мове яны ўяўляюць сабой прыродную крыніцу спрадвечнага маўлення. Не кожны носьбіт мовы сёння адразу можа вызначыць сэнс, закладзены ў іх, не адразу будзе выкарыстоўваць іх у маўленчай практыцы. Аднак сігніфікатыўнае нападненне, мілагучнасць і семантычнае багацце слоў тыпу *неруш*, *акавіта*, *рум*, *ваўкалак*, *зніч*, *адвеку*, *брыль*, *зломак* красамоўна паказваюць на адмысловае ўладкаванне беларускай мовы.

Нагляданне над пэўнай тэндэнцыяй паказвае на элементную складанасць аналізу камунікатыўнай сітуацыі, вывучэнне якой можа грунтавацца на сукупнасці выяўленых інтра- і экстралінгвістычных прымет.

1.7.3. Беларускія СМІ ў сітуацыі дзяржаўнага білінгвізму, сучасныя тэндэнцыі развіцця мовы СМІ

Рэспубліканскія СМІ наглядна адлюстроўваюць функцыянаванне роднай і рускай моў на тэрыторыі нашай рэспублікі. Паводле звестак Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, на 1 лістапада 2002 г. з ліку 1353 зарэгістраваных у рэспубліцы перыядычных выданняў на

рускай мове выходзяць 484, рускай і беларускай – 332, рускай і іншых – 129, беларускай і рускай – 221, беларускай – 119, беларускай і іншых – 57 адзінак (данья Упраўлення інфармацыйна-аналітычнай работы Міністэрства інфармацыі РБ) .

Такая сітуацыя спараджае шмат праблем, у вырашэнні якіх удзельнічаюць дзяржаўныя структуры, навуковыя і грамадскія арганізацыі, аўтарытэтныя вучоныя і пісьменнікі, журналісты. Адзінства поглядаў на гэту праблему існуе – дзяржаўнае двухмоўе не з’яўляецца “гістарычнай раскошай”, а “адказным абавязкам” валодання маўленнем. Вастрыню пастаўленых гісторыяй пытанняў беларускае грамадства адчувае гэтак даўно, роўна як беларус шукае шляхі свайго самавызначэння.

Ва ўмовах функцыянавання дзвюх блізкароднасных моў маецца відавочная небяспека ўзаемапранікненняў у маўленчай і, у меншай ступені, моўнай сістэмах. Інтэрферэнцыя стала пашыранай з’явай у рускамоўных беларускіх выданнях, праяўленне якой зніжае маўленчую культуру. Укаранёны ў даследчую практыку функцыянальны аспект разгляду моўных фактаў зрабіў магчымым выявіць “паводзіны” жывога слова і адмежаваць у яго выкарыстанні ненарматыўнае, памылковае. Нарматыўнасць мовы заўсёды была паказчыкам яе развіцця, духоўнай культуры нацыі.

Норма фарміруецца ў выніку сацыяльна-гістарычнага адбору з існуючых слоў і формаў, якія зафіксаваны ў моўнай плыні, больш распаўсюджаных, агульнапрынятых. Яны і павінны мацаваць фундамент нацыянальнай літаратурнай мовы. Вядома, што норме характэрна сістэмнасць і глыбокая сувязь са структурай мовы. Мова ж – з’ява дынамічная, і гэта не можа не адбіцца на стабільнасці, гістарычнай абумоўленасці нормы. Вонкавыя фактары (экстралінгвістычны ўплыў) і чыста моўныя заканамернасці, тэндэнцыі развіцця фанетычнай, лексічнай, граматычнай сістэм вызначаюць змены літаратурнай нормы.

Канец ХХ ст. быў азнаменаваны якаснымі зменамі яе ў бок дэмакратызацыі. Таму сёння становіцца надзвычай важным правядзенне актыўна граматычных інтэрпрэтацый ужывання формаў слова і высвятленне яго лексічнай правамернасці. Публіцыстычны тэкст дае прастору для адшліфоўкі мовы, апрацоўкі стылістычнай маркіраванасці слова. Але, на жаль, не заўсёды гэта атрымліваецца. Мова на паласе газеты – справа адказная, патрабуе ад носьбітаў і ведання, і лагічнасці, і памяркоўнасці, і выразнасці, і дынамічнасці, і густу, і эканомнасці.

Моўная палітыка, што праводзілася ў савецкія часы і пакінула турботную спадчыну, можа быць тлумачэннем той сітуацыі, якая склалася

ў рэспубліцы. Маём на ўвазе перш за ўсё культуру публіцыстычнага тэксту, якая, трэба прызнаць, паграбуе ад журналіста не толькі якаснага ўдасканалення, але і ачышчэння ад наноснага, афіцыйнага, так бы мовіць “кандовага” маўлення, гіпатэтычным узорам якога можа стаць фраза: “На сённяшні дзень патэнцыяльныя магчымасці эканомікі Беларусі залежаць ад спецыфічных асаблівасцей і перспектывы развіцця народнай гаспадаркі”, і што рэалізуецца ў выпадках: “У ходзе сустрэчы абмеркаваны пытанні паглыблення супрацоўніцтва паміж даследчымі арганізацыямі дзвюх краін у галіне вывучэння сацыяльна-навуковых праблем” (Звязда. 12.09.2002); “Встреча... подвела итоги работы экспертов двух стран, проведенной с момента последнего саммита” (Рэспубліка. 12.06.2002); “На Брэстчыне дэлегацыя правяла мінулыя суботы і нядзелю. Яна была прынята ў аблвыканкаме, дзе адбылася гутарка па шырокім коле пытанняў” (Народная газета. 11.06.2002); “Фармат цяперашняй прэс-канферэнцыі пашыраны: у яе рамках пройдзе прамы тэлемот з рэгіёнамі рэспублікі і Інтэрнэт-прэс-канферэнцыя” (Звязда. 17.09.2002); “Оно (совещание. – В. И.) прошло в рамках мероприятий, направленных на реформирование белорусского нефтехимического комплекса” (Рэспубліка. 04.06.2002); “Не маглі журналісты абмінуць шэраг актуальных для грамадзян Беларусі “мытных праблем” (Звязда. 20.09.2002); “Эфектыўнае і ўстойлівае развіццё краіны не можа ажыццяўляцца без дастаткова поўнай, у неабходнай ступені стабільнай заканадаўчай базы, якая адпавядае сучасным рэаліям дзяржавы і ўлічвае міжнародную сітуацыю” (Звязда. 03. 11. 2002); “В рамках работ по ядерным технологиям выделяется создание подкритического реактора физической мощности, который управляется генератором нейтронов и не имеет аналогов в мире” (Рэспубліка. 06.06.2002) і інш. Прыведзеныя прыклады паказваюць на тыповасць у падачы афіцыйнай інфармацыі. Яны рэлевантныя з даўнімі выслоўямі тыпу “флагманы палёў”, “правафланговыя спаборніцтвы”, “рубязы па малаку”, “непарушнасць нашых ідэй” і нядаўнімі “остро обсудили”, “намецілі праграму”, “будуць прыняты канкрэтныя меры”, “гістарычныя задачы”, “заслухалі абстаноўку”, “чакаемья вынікі”, “рэалізаваці намечанае”, “цэлы шэраг”, “пэўныя цяжкасці”, “аб узмацненні барацьбы...” і г. д. Аднак сённяшняя мова СМІ пачынае набываць уласцівасці, якія характарызуюць яе ўжо з іншых пазіцый.

Параўнальна з тэкстамі савецкага часу мяняецца накіраванасць публіцыстычнага тэксту, трансфармуюцца камунікатыўныя ўстаноўкі жур-

наліста. Калі раней тэксты прэтэндавалі на аб’ектыўнасць і пераконнасць, “услужліва распаўсюджвалі і ўкаранялі ў свядомасць насельніцтва “надстроечную ложь”, якая лакавала жыццё, штампавалі ў сотнях газет і штодзённых радыёперадачах варыяцыі на тэмы цэнтральнай газеты, г. зн. прывучалі людзей думаць чужымі думкамі” (Толстой, 1996, 10), то для сучаснай газеты характэрна іншае: палемічнасць, высокая ступень ацэначнасці і пераканальнасці, у чым рэалізуецца так званы персуазійны аспект. Асабліва наглядна гэта праяўляецца ў апазіцыйным друку. Для прыкладу возьмем дамінантныя ў форме загаловаў моўныя канструкцыі, выбраныя з выданняў за 24 кастрычніка 2002 г.: нацыянальнага грамадска-палітычнага выдання “Народная газеты”, газеты “Рэспубліка”, заснавальнікам якой з’яўляецца Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, і апазіцыйнай газеты “Народная воля”:

Табліца 1

Народная газета	Рэспубліка	Народная воля
<p>Россияне симпатизируют Александру Лукашенко;</p> <p>Спортивное сердце столицы;</p> <p>О выдворении за пределы Республики Беларусь гражданина России Немцова Б. Е.;</p> <p>“Хто да нас з мячом прыйдзе...”;</p> <p>Рига станет ближе;</p> <p>Ізаляцыя ад аварый;</p> <p>Газ “убежал” из баллона;</p> <p>“Гомсельмаш” озолотился в Москве;</p> <p>Алчность;</p> <p>Туризм развивается, но пока медленно;</p> <p>Мяжа, якая не раз’ядноўвае;</p> <p>І новы трактар у дадатак...;</p> <p>Дзіцячы бізнес;</p> <p>Беларускую гарэлку любяць і ў Канах;</p> <p>Колькі каштуе дзіця?</p> <p>Учатся международные перевозчики;</p>	<p>Главная задача на будущий год – повышение уровня жизни белорусского народа;</p> <p>КГБ уполномочен заявить; От ворот – поворот...;</p> <p>Реальные контуры будущего года;</p> <p>Люди гибнут за капусту;</p> <p>“Капитаны” учатся и думают;</p> <p>“Золотой” парикмахер;</p> <p>Колхоз маленький, а дело делает большое;</p> <p>Чем поможешь нам, ООН?</p> <p>Пенсионные льготы: за чей счет?</p> <p>“Сказочный” счет;</p> <p>Темнота – “друг” аварии;</p> <p>Подводный “фольксваген”;</p> <p>Бумеранг;</p> <p>Вашингтонский стрелок;</p> <p>Снайпер ведет необъявленную войну против американского народа;</p> <p>Озимые посеяли вовремя и бесплатно</p>	<p>Іх лёс хвалюе Беларусь!</p> <p>Пра ўціск свабоды слова ў Беларусі;</p> <p>Эканоміка слова;</p> <p>Барыс Нямцоў і Грына Хакамада дэпартаваны з Беларусі;</p> <p>“Аўтобусны тупік”;</p> <p>Пяцікласніца хоча вучыцца па-беларуску;</p> <p>Не зазімаваў бы ўраджай;</p> <p>О новом наступлении на свободу слова;</p> <p>“Хартия” обвиняет партии, партии обвиняют “Хартию”;</p> <p>Слова на ветер;</p> <p>Да цёмнай вуліцы хуліганы-п’яніцы туляцца;</p> <p>Мільярды “зайцаў” да кішняў не дайшлі;</p> <p>АМАП выкінуў мяне з канцэрта;</p> <p>Сумная будучыня ўсё бліжэй да нас;</p> <p>Логика “страны дураков”;</p>

Народная газета	Рэспубліка	Народная воля
В Венгрию с деловыми предложениями; Есть желание, но нет возможности...; “Спартак” как зеркало национальной сборной Беларуси; Думать надо было, “железяка Фритц”!		Ну и ну ! 64 тысячи долларов на мелкие расходы; Планка опущена донельзя; Алкогольная зависимость государства; Выросла колькаסף злачынстваў

Газеты, з якіх прыведзены прыклады, – двухмоўныя. Суаднесенасьць руска- і беларускамоўных матэрыялаў у іх ілюструе моўны чытальніцкі попыт і арыентаў рэдактарскія калектывы на рускамоўную аўдыторыю, што непасрэдным чынам звязана з экстралінгвістычнай сітуацыяй на Беларусі.

Немалаважнае значэнне мае і ўцягненне чытача ў публічны дыялог; атрактыўнасьць газетнай мовы адбываецца на ўсёй структуры газетнага тэксту і на сінтаксічных структурах яго пабудовы. Сэнс гэтых зменаў наглядаецца ва ўзмацненні інфармацыйнай накіраванасці загаловаў і “выражаецца ў пошуку выразнасці ў падкрэсленай, аголенай інфарматыўнасці. Выразна тое, што інфарматыўна” (Солганік, 1996, 19).

Мяняецца таксама роля і кампазіцыйная рэлевантнасьць частак газетнага тэксту: асноўнай часткі, загалова і падзагалова. Апошнія актуалізуюць, камунікатыўна развіваюць, семантычна ідэнтыфікуюць інфармацыю, пададзеную ў заглаўку: **“Купляйце беларускае! Сучасная касметалогія патрабуе ад стваральнікаў касметычных прэпаратаў “рэвалюцыйных” падыходаў”** (Звязда. 23.04.2002); **“Дарагія мае старыя... Яны сустрэліся, “размяняўшы” восьмы дзесятак. І закахаліся, як маладыя...”** (Звязда. 11.07.2002); **“Сколько стоит процент прироста? Выговор правительству: против, воздержался?”** (Рэспубліка. 17.05.2002); **“Панацея становится ядом. Справятся ли белорусские фармацевты с нашествием “акул” мирового рынка?”** (Рэспубліка. 17.05. 2002); **“Белорусско-украинские отношения крепнут. Переговоры президентов Беларуси и Украины в Чернигове завершились подписанием важных документов”** (Народная газета. 30.05.2002); **“Глубина сопротивления. Взгляд на ту сторону чеченского фронта”** (Советская Белоруссия. 28. 08. 2002).

Кампазіцыйная пабудова матэрыялу, у якім значнае месца адводзіцца падзаглаўку, можа стаць вызначальнай рысай манеры выдання, як,

напрыклад, гэта ўласціва газеце “Рэспубліка”, тады як “Народная газета” з нізкай частотнасцю выкарыстоўвае іх, аддаючы перавагу падводцы. Зрэдку ў апошняй камбінуецца трохэлементная падача матэрыялу. Напрыклад: *“Колькі людзей – столькі думак. Першамай і надалей застаецца святам працы для людзей працоўных. Пазначаны ў календары як Свята працы, першамайскі дзень здаўна быў і застаецца святам для многіх пакаленняў савецкіх людзей (а як жа іначай сказаць, бо пры існаванні Савецкага Саюза не жылі толькі тыя, хто нарадзіўся пасля 1991 года. А іх жа час яшчэ пакуль не прыйшоў – час фарміраваць грамадскую думку, час кіраваць краінай). Таму і з пытаннем пра тое, якое месца займае Першамай у вашым жыцці, мы звярнуліся да людзей дарослых. І вось што пачулі ў адказ”* (Народная газета. 30.04.2002). Уласна канструктыўную ролю максімальнага інфармацыйнага напаўнення выконвае загаловак у газетах “Звязда” і “Советская Белоруссия”, дзе менавіта яму адводзіцца дамінантная роля ў актуалізацыі ўвагі чытача. У цэлым заўважаецца тэндэнцыя да афармлення загаловаў сучасных газет прэдыкатывымі канструкцыямі, у адрозненне ад дамінавання намінацыйнага афармлення іх у мове СМІ савецкага часу.

У сінтаксісе асноўнай часткі тэксту ўзрастае колькасць мадальных і аўтарызаваных канструкцый, прычым іх колькасць даволі высокая нават у тэкстах такіх жанраў, як заметка і рэпартаж. Вядома, што мадальныя словы вызначаюць пазіцыю, пункт гледжання суб’екта на адносіны маўлення да рэчаіснасці, яны выражаюць ацэнку ў выказанай думцы або спосаб яе падачы. Так, у “Народнай волі” 25 мая 2002 г. змешчаны матэрыял пад назвай “Відаць, міністры ў нас глухаватыя, або Калі разлічацца з даўгамі па зарплате”. Прааналізуем, наколькі адчувальная прысутнасць аўтара ў інфармацыйнай заметцы, пры тым што ён адкрыта сябе не выяўляе (табл. 2).

Табліца 2

Камунікатыўная сітуацыя	Устаноўкі аўтара		Формы іх выражэння
	Камунікатыўныя	Эматыўныя	
Відаць, міністры ў нас глухаватыя, або Калі разлічацца з даўгамі па зарплате Як вядома, Аляксандр Лукашэн-	Фатычная (кантактаўстанавляльная)	Іранічнасць	Відаць (мадальнасць меркавання заснавана не на эмацыянальных адносінах да прадмета паведамлення, а на
	Рэпрэзента-	Ацэнка	

Камунікатыўная сітуацыя	Устаноўкі аўтара		Формы іх выражэння
	Камуніка-тыўныя	Эматыў-ныя	
<p>ка даручыў ураду да 9 мая разлічыцца з даўгамі перад бюджэтнікамі. Выступаючы 23 красавіка з прадстаўленнем штогадовага паслання парламенту, ён сказаў:</p> <p>“В гэтай сувязі не могу не сказаць о фактах задержки выплаты заработной платы. Прямо говорю: если кто-то считает, что наша политика изменилась, что людям можно не платить за их труд, тот крепко ошибается. Заработанное должно выплачиваться полностью и своевременно. 9 Мая – День Победы, а 5 мая – Пасха. 5 мая – первый этап, 9 Мая – второй, окончательный этап. Рассчитайтесь с людьми! Я это говорю в адрес премьер-министра. И те министры, которые сидят у него за спиной, тоже это слышат”.</p> <p>Відаць, нашы міністры глухаватыя і не пачулі ўказанне Аляксандра Рыгоравіча. Да такой думкі падводзіць паведамленне агенцтва БелаПАН з Магілёўшчыны. Вось яно:</p> <p>Доўг па зароботнай плаце ў Магілёўскай вобласці складае 4 мільярд рублёў. Пра гэта паведаміў 17 мая старшыня аблвыканкама Барыс Батура. Паводле яго слоў, асноўная частка доўгу прыпадае на прадпрыемствы аграпрамысловага комплексу.</p> <p>Доўг па зароботнай плаце за люты бягучага года дасягае 700 мільёнаў рублёў, за сакавік – 2,4 мільярда. Барыс Батура запэўніў тады, што даўгі лютага і паловы сакавіка ў сельскай гаспадарцы будуць хутка пагашаны.</p> <p>А якая сітуацыя з выплатай зарплаты ў іншых абласцях, у цэлым</p>	<p>тыўная (паведамленне)</p> <p>Прэцэдэнтная (прамое цытаванне)</p> <p>Прагматычная (эмацыянальная)</p> <p>Канататыўная (засваення)</p> <p>Апелятыў-</p>	<p>верагоднасці</p> <p>Адчужэнне ад свайго “я”</p> <p>Сарказм</p> <p>Падман-</p>	<p>лагічнай ацэнцы верагоднасці паведамлення),</p> <p>глухаватыя (словаўтваральнае значэнне суфікса суб’ектыўнай ацэнкі -аватмае значэнне I ступені – ‘непаўнаты, наяўнасць якасці ў вызначанай ступені’ і II ступені – ‘быць падобным на нешта, некага’) – лексічнае значэнне каранёвай марфемы і словаўтваральнае II ступені суфікса рэдуцыю трапеічным абазначэннем, заснаваным на сінкрэтызме метафары (аналогія па функцыі) і сінекдахі (абагульненне, заснаванае на кантратыўнасці),</p> <p>як вядома (суб’ектыўная перадача чужой думкі, верагоднасць думкі),</p> <p>відаць (мадальнае слова), да такой думкі падводзіць, пра гэта паведаміў, паводле яго слоў (уступка адраснасці),</p> <p>на жаль (эмацыянальнае асвятленне адлюстраванай рэчаіснасці, эмацыянальна-валявыя адносіны да прадмета гаворкі),</p>

Камунікатыўная сітуацыя	Устаноўкі аўтара		Формы іх выражэння
	Камунікатыўныя	Эматыўныя	
<p>па Беларусі? На жаль, раздабыць падрабязную інфармацыю не ўдалося. Стала вядома толькі, што па стане на 20 мая даўгі па зарплатце складалі 24,1 мільярда рублёў, або 4,9 % ад фонду зароботнай платы.</p> <p>Заўважым, што ў тыя дні, калі Аляксандр Рыгоравіч даваў указанне аб ліквідацыі запазычанасці па зарплатце, яна складала 32 мільярды рублёў. Так што яго пагрозлівая каманда, па сутнасці, павісла ў паветры. Міністры і чыноўнікі ці то зрабілі выгляд, што не пачулі, ці ім няма чым разлічыцца з людзьмі</p>	<p>ная (зварот да чытача), прагматычная (эмацыянальна-ацэначная, пабуджальная) Кантактная</p> <p>Рэлевантна-абагульняльная</p>	<p>лівая наіўнасць</p> <p>Намёк</p> <p>Схаваны папрок</p> <p>Скепсіс</p> <p>З’едлівасць</p>	<p>стала вядома (уступка адраснасці), заўважым (пазіцыя адрасанта), па сутнасці (агаворка – адрасант быццам не бярэ на сябе смеласць прызнаць свае словы адэкватным адпаведаннем рэчаіснасці)</p>

Суб’ектыўная кваліфікацыя паведамлення відавочная, таму што ў ім яўна выяўляецца характар камунікатыўных мэтавых устаноў (сцвярджэнне – пытанне – пабуджэнне); супрацьпастаўленне па прымеце ў напрамку “сцвярджэнне – адмаўленне”; градацыя значэнняў у дыяпазоне “рэальнасць – ірэальнасць” (рэальнасць – гіпатэтычнасць/дапушчэнне – ірэальнасць); розная ступень упэўненасці адрасанта ў верагоднасці выказанай ім думкі пра рэчаіснасць. Маём праяўленне суб’ектыўнай мадальнасці, якая рэалізуе знешне схаваную, імпліцытную пазіцыю журналіста, які не жадае праяўляць сваю рэакцыю на рэчаіснасць адкрыта, але на гэта паказваюць мадыфікатары асноўнай мадальнай кваліфікацыі, ствараючы ў мадальнай іерархіі выказвання кваліфікацыю “апошняя інстанцыя” – непрыміральнай пазіцыі, як таго патрабуе карпаратыўны інтарэс выдання. У такім выпадку на перыферыі выказвання ўзнікае імітацыя дадатковага семантычнага ядра, што стварае эфект поліпрэдыкатыўнасці паведамлення. Гэта якраз і адлюстроўвае складаны ўзаемадзеянні паміж чатырма фактарамі камунікацыі: гаворачым (адрасантам), суразмоўцам (адрасатам), зместам выказвання і рэчаіснасцю.

Сукупнасць мадальных і аўтарызаваных канструкцый у дачыненні да мэтавых устаноў матэрыялу спараджае патрэбу змяніць афармленне і размеркаванне традыцыйных жанраў газетных публікацый, абвастрае пытанне аб змяшчэнні межаў паміж імі. Адсюль узрастае доля ўвагі да

розных спосабаў аўтарызацыі газетнага тэксту (ад ацэнчай і мадальнай лексікі да сінтаксічных канструкцый абагульняльнага тыпу: “што ёсць што, што лічыцца чым, што разглядаецца ў якасці чаго”, “што прызнаюць чым”, “што называюць чым” і г. д.).

Публіцыстычны тэкст сучаснасці, вызвалены ад рытуальнай задазенасці, апелое да такіх якасцей, як іранічнасць, самаіронія, скепсіс і крытычнасць ва ўспрыманні і супастаўленні інфармацыі, нецярпімасць да катэгарычнай ацэнчнасці, а таксама да здольнасці адзначаць эстэтычнае афармленне маўлення. Напрыклад, моўны густ сённяшняга тэлегледача патрабуе суправаджэння навіннага відэарада слоўнай гульні, увядзеннем шырокага рэгістра моўных сродкаў: ад стылістычна зніжанай лексікі да дэтабуіраванай. У параўнанні з мінулай аднаслоўнай танальнасцю сёння існуе попыт на вострае слова, экспрэсіўнасць. Культывуецца размова-маўленчая разняволенасць адрасата тэлемаўлення. Мяняецца роля суаднесенасці рускіх пісьмовага і вуснага элементаў. Так адбываецца энергічнае пераклучэнне моўнай асобы з пісьмовых тэкстаў на тэксты мас-медыя, што гучаць з тэлеэкрана. Арыентацыя рускіх тэлекаментатараў на вусна-размоўную разнавіднасць сучаснай мовы, з аднаго боку, адлюстроўвае, а з другога, абумоўлівае граматычную і арфаэпічную непатрабавальнасць тэлегледачоў. Можна казаць пра тое, што сучасныя спажыўцы масавага інфармацыйнага прадукту вылучаюцца ўспрымальнасцю да вобразнай катэгарызацыі рэчаіснасці, да метафарычнай структурызацыі новага ведання пра свет. Рэгулярная “трэніроўка” ўвагі да семантычнага патэнцыялу метафар, што праяўляецца ў недавыказанасці, намёку, звароце да алюзіі і гульні з сумежнымі сэнсамі, прыводзіць да ўзмацнення канататыўнасці моўнай свядомасці, якая становіцца прэцэдэнтна арыентаванай. У такім звязку можам разглядаць і газетны тэкст. Часам названыя тэндэнцыі развіцця сучаснага публіцыстычнага твора набываюць выгляд рафінаванай формы падачы матэрыялаў, і не ў межах аднаго матэрыялу, а ў канцэпцыі ўсяго выдання.

Цікавым аб’ектам для назіранняў над маўленчым адлюстраваннем рэчаіснасці стала газета “Навіны” (“Свабода”) перыяду 1998 г. Можна ўзгадаць шчырыя намаганні гэтага выдання адрадзіць рэфармаваны правапіс, аднавіць спрадвечную граматыку беларускай мовы. Адное толькі, што яна выходзіла на мове, функцыянальнай да 1933 года, сведчыла пра яе светапоглядны напрамак. І, нягледзячы на “адчужанасць” мовы ад сучаснага чытача, мела сваю аўдыторыю. Аднак трэба прызнаць, што

ў перыяд 1998 г. яна патрапіла ў моўную стыхію, дзе згубіла самабытнасць, яскравую адметнасць жывога слова. Маўленчае адлюстраванне стала ірэальным, заснаваным на намёку, падчас едкім сарказме, якія хаваліся ў недавыказаных загаловах, звязаных, як правіла, з вядомымі падзеямі, фактамі. Намёк наяўнічаў амаль у кожным з іх: *“Барысаў ужо святкуе”* (звязана з фактамі спагнанняў за распіццё спіртных напой), *“Памочнік прэзідэнта стаў міністрам спорту”*, *“Беларусаў звальняюць з Чарнобыльскай АЭС”*, *“У Ціцянкава – новыя вакансіі”* (Навіны. 18.03.1998). Газета ва ўмовах зацяглай лаянкавай барацьбы з афіцыйнымі ўладамі была вымушана гаварыць завуалявана, імпліцытна перадаваць увесь комплекс інфармацыі, прыцягваючы на дапамогу вертыкальны кантэкст – чытай паміж радкоў. Змястоўная завуаляванасць выразна перадавалася частковымі цытаваннямі (непрэцэдэнтнымі выказваннямі) у формах сказа, словазлучэння, слова. Такую празмернасць мела першая паласа. Сутнасць прыёму відавочная – пабудзіць адрасата (цікава, што ў гэтым выпадку ім выступаў не чытач, яму хутчэй за ўсё была адведзена роля маніпулята-трацейскага суддзі) да дыскусіі, паказаць нікчэмнасць апанента праз знакі, сімвалы, у ролі якіх выступалі двукоссі. Такім чынам цягнулася “лаянка” паміж яе ўдзельнікамі: тое, што без двукоссяў, – маё, што ў двукоссях, – не маё (*“саюз двух”*, *“саюз чатырох”*, *“рабочы тыдзень прэзідэнта”*, *“сустрэча ў вярхах”*, *“на самай справе”* і шмат інш.). Словы як быццам перасталі выконваць сваю спрадвечную функцыю называння, сталі маніпулятарамі, выразнікамі палітычнай пазіцыі, набылі празмерную ацэначную накіраванасць, маркіруючы кантэкст. Камунікатыўныя ўстаноўкі і мэты супалі ў адным – упікнуць апанента і як мага больш балюча ў зацяглай спрэчцы, якая стала пераходзіць межы этычных і маральных рамак. Газета перайначыла сваё аблічча. Былая “Свабода” не толькі сваім зместам была накіравана да народа, яе прызначэнне вызначалася ў форме, набліжанай да “жывой” літаратурнай мовы, адноўленай лексіцы, перасыпанай самабытным беларускім словам. Уцягваючыся ў канфілікт з уладамі, яна памяняла канцэптальную лінгвістычную карціну, забываючы на тое, што “сістэма лагічных доказаў, аргументаванае маўленне, строгая лагічнасць меркаванняў, мінімум эмоцый, выкарыстаная да месца іранічнасць даюць магчымасць... прапаноўваць патрабавальнай аўдыторыі тэксты, дзе дамінуюць не эмоцыі, а сапраўдныя факты і дакладныя навіны” (*Надзібаўдзе, 2000, 47*). У маўленне газеты ніяк не ўпісваліся цяжкаважныя тэксты мінулага часу, што ўтрымлівалі ў сабе і алагізмы: *“У мінскай*

штаб-кватэры СНД патлумачылі, што адмена саміту можа быць зьязана і з няяўкай на гэтую важную сустрэчу прэзідэнта Арменіі, які пакуль не абраны” (Навіны. 18.03.1998). Спрабуючы асэнсаваць сказ, ніяк не возьмеш на розум, якая можа быць “няяўка яшчэ неабранага прэзідэнта”? Маўленчую занябанасць наглядаем і ў выразах тыпу: “*н (Ельцын. – В. І.) працягвае курс лячэння вострага распіраторнага захворвання ў падмаскоўнай загараднай рэзідэнцыі*” (Навіны. 18.03.1998). Можна зразумець недаўменне чытача – і каго ён там лечыць?! Або: “*Нягледзячы на гэта, выканаўчы сакратар СНД Іван Каратчэня намагаўся з усіх сіл правесці сустрэчу менавіта 19 сакавіка і такім чынам падрыхтаваць у Маскве глебу для сустрэчы Лукашэнкі з Ельцыным, якую нядаўна міністр Іван Антановіч назваў “надзвычайна патрэбнай”*”. І далей: “*Пра гэта сведчылі ўпэўненыя інтэрв’ю І. Каратчэні ў Маскве*” (Навіны. 18.03.1998). “Падрыхтаваць у Маскве глебу для сустрэчы” – канкрэтызацыя месца разбівае ўстойлівае словазлучэнне і надае яму прамы сэнс. Недасканалы і другі сказ. Пра што маглі сведчыць “упэўненыя інтэрв’ю” не з Каратчэнем, а Каратчэні, калі наўрад ці ён браў іх у каго.

Прыведзеныя маўленчыя факты ўзяты з аднаго матэрыялу у колькасці 157 самастойных слоў, 10 % з якіх складаюць цытаванні і 70 % клішэ. Што ж застаецца журналісту?

На фоне ўзмацнення сацыяльнай стратыфікацыі грамадства ў спажыўца інфармацыі фарміруецца адчуванне ўключанасці ў кансалідуемую масавым інфармацыйным прадуктам (публіцыстычным тэкстам) нацыянальную лінгвакультурную прастору. На Беларусі яна мае сваё спецыфічнае праяўленне ў дзяржаўным білінгвізме. Вынікам яго дзеяння часта з’яўляецца інтэрферэнтнасць публіцыстычнага тэксту, што разглядаецца як адхіленне ад нормы і сістэмы адной мовы пад уплывам іншай.

Пераадоленне інтэрферэнтных уплываў патрабуе ведання і захоўвання імператывных нормаў беларускай і рускай моў. Часта гэта закранае не толькі лексічныя ці граматычныя рэсурсы, а і словаўтваральныя, накішталт вызначэння семантыкі марфем.

Словаўтваральнае значэнне марфемы – адзін са структурных кампанентаў сінфікацыі слова. Яно абстрагавана і патрабуе для свайго вызначэння шматлікіх аналогій, дзе выступае ў якасці “канструктарскага матэрыялу”. Наяўнасць у адной з моў у рамках граматычнай формы некалькіх марфем прыводзіць да кантамінавання іх з марфемамі

другой мовы. Так, у сінтагматычным размяшчэнні канструкцыі *справаздачна-выбарная кампанія* ў сказе *У няпростай грамадска-палітычнай сітуацыі праходзіць цяперашняя справаздачна-выбарная кампанія* (Звязда. 18.09.1990) відавочнай з’яўляецца кантамінацыя марфем *-м- і -ч-*. Паводле кадыфікацыі значэння словазлучэння *справаздачна-выбарная кампанія* яно сінгіфікуецца як *кампанія* ў сэнсе ‘сукупнасць мерапрыемстваў для ажыццяўлення якой-небудзь задачы’, якая можа быць замешчана шляхам *выбару* (паводле значэння слова *выбарны* – ‘які замешчаецца шляхам выбару’). У выніку кантамінацыі слоў *выбарная* і *выбарчая* ствараецца алагізм. У моўным арсенале яны фіксуюцца як аднакарэнныя словы-прыметнікі, што адрозніваюцца семантычна і фармальна марфемамі *-н-* і *-ч-*. Словаўтваральнае значэнне суфіксаў адпаведна вызначаецца па схеме: *выбар* – дзеянне паводле значэння дзеяслова *выбраць* + *-н-*, які ўтварае дзеянне, накіраванае на суб’ект з боку аб’екта, + *-ы* (фармальны паказчык флектыўнага тыпу) = *ШТО* выбіраецца (*выбарная пасада, выбарны орган*) і *выбар* – дзеянне паводле значэння дзеяслова *выбраць* + *-ч-*, які ўтварае дзеянне, накіраванае на суб’ект з боку аб’екта, са значэннем акалічнасці месца, + *-ы* (фармальны паказчык флектыўнага тыпу) = *дзе НЕХТА/НЕСТА* выбіраецца (*выбарчы ўчастак, выбарчы сход, выбарчая кампанія*). Рэалізацыя моўных адзінак (маўленчы аспект) павінна падпарадкоўвацца кантэкстуальнай сітуацыі. Спалучэнне *выбарчая кампанія* рэпрэзентуе камунікатыўную зададзенасць: сукупнасць мерапрыемстваў... на якіх павінен быць абраны нехта.

Са з’яўленнем двухмоўных газет (“Народная газета”, “Рэспубліка”, “Народная воля”) мяняецца псіхалогія ўспрымання інфармацыі, што залежыць ад моўнай арыентацыі, лінгвастылістычнай кампетэнтнасці рэцыпіента. Таму важным уяўляецца захаванне не толькі імператыўных нормаў, а арыентацыя (скіраваная на вызначаныя тэндэнцыі, заканамернасці мовы) на прэвалюючы варыянт, які дапускае дыспазітыўная норма. Выбар варыянта ў норме – праблема надзвычай складаная. Вырашэнне яе патрабуе шырокага аналітычнага апісання ў дыяхраніі моўнай тэндэнцыі, якая можа стаць прадвеснікам пэўнай заканамернасці. На старонках газет і часопісаў сёння заўважаюцца варыянты, якія могуць сустракацца ў адной газетнай калонцы, што прыводзіць не да ўсталявання, “перамогі” аднаго з іх, як гэтага патрабуе натуральны ход развіцця мовы, а да далейшага іх суіснавання.

1.7.3.1. Ізамарфізм рускага элемента ў беларускамоўных тэкстах СМІ

Сінтагматычнасць некаторых лексічных сродкаў пэўнага маўленчага стылю эпохі можа ўступіць у прамую супрацьлегласць, “асістэмнасць” у дачыненні да моўных (структурных і сістэмных) правіл яе будовы. У такім разе наглядаем падыход да аналізу тэкстаў, у якім пачынае дзеянне кагнітыўная тэорыя апрацоўкі дыскурса. Уступаюць у сілу экстралінгвістычныя фактары, якія акрэсліваюць сацыяльны і культураспецыфічны фон камунікатыўнай сітуацыі, вызначаюць мэтавыя ўстаноўкі, паказваюць на маштабнасць распаўсюджання такой супрацьлегласці, што часцей за ўсё не ўсведамляюцца носьбітамі мовы. Фактычна маем сітуацыю, калі наглядаецца супярэчнасць паміж мысленнем і маўленнем.

Тэкстам ХХ ст., як і сучаснай маўленчай практыцы СМІ, уласцівы і да сёння “трымаюць моду” плеанастычныя і таўталагічныя спалучэнні слоў тыпу *інфармацыйнае наведанне, траўматычнае пашкоджанне, экспанаты выставы, народная дэмакратыя, для праформы, патрыёт сваёй радзімы, свабодная вакансія, хранаметраж часу, прамысловая індустрыя, ваенная акупацыя, перыяд часу, лідзіраваць наперадзе, манументальны помнік, мемарыяльны комплекс, патэнцыяльныя магчымасці, спецыфічныя асаблівасці, перспектывы развіцця, актуальныя праблемы* і інш. Яны служаць выразнай ілюстрацыяй узгаданай асістэмнасці і ў беларускамоўных тэкстах СМІ выходзяць за рамкі канцэптуальнай парадыгмы маўленчага ўладкавання. Асабліва наглядна праяўленне беларуска-рускай разнароднасці прасочваецца ў выкарыстанні словазлучэння “на сённяшні дзень/на сённяшні дзень”, якім напоўнены рускамоўныя газеты і якое ў такой жа форме пранікае ў беларускі тэкст.

Плеаназм (перысалогія, ізасемія) – слоўная празмернасць з пункту гледжання інтралінгвістыкі з’яўляецца асістэмным (ненармаваным) кампанентам рэалізацыі сістэмы моўных знакаў. Інтралінгвістычныя прычыны такой з’явы грунтуюцца на нераспазнаванні семнай нагрукі запызчаных слоў або этымалагічнага непазнавання складнікаў словазлучэння. Напрыклад, высокачастотнае “на сённяшні дзень” генетычна ўзыходзіць да рускай мовы: *сего* (старарускі ўказальны займеннік, функцыя якога дэйктычная – указанне на нешта, што знаходзіцца перад табой, сучасны адпаведнік – *гэты*) + *дня* (указанне на час у момант гу-

таркі – *сегодня*) + (*иный*) + *день* (указанне на час у момант гутаркі – *сего дня день*). Удалае ўтварэнне лексіка-сінтаксічным немарфалагічным спосабам *сегодня* з цягам часу перарастае ў неінфарматыўнае, некамунікатыўнае счапленне “*на сегодняшний день*”, якое па прычыне дамінавання ў рускай мове кананічнай царкоўнаславянскай, а потым кніжна-пісьмовай традыцыі яшчэ можа нейкім чынам “глумачыцца”. Параўнаем у рускай мове: *на сегодняшний день* і *сегодня*. Рэспандэнты, якасны склад якіх быў разнародны: слухачы курсаў (на базе вышэйшай адукацыі) Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь (40%), студэнты гэтай жа ўстановы нефілалагічнай спецыяльнасці (20%) і студэнты факультэта журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (40%), у тэставым заданні “Адзначце пераважны ў вашым рускамоўным маўленні варыянт: а) на сегодняшний день; б) сегодня” былі амаль аднадушнымі. За варыянт а) выказаліся адпаведна 98, 95 і 96%. Мала таго, да нядаўняга часу (і нават зараз) ён (варыянт) гіпатэтычна магчымы ў любой рускамоўнай газеце. Хаця руская даследчыца М. Сянкевіч у дапаможніку “Культура радыё- і тэлевізійнага маўлення” ў свой час прапаноўвала літаратурную праўку: “Погода на сегодняшний день (следует: Погода на сегодня)... Соответствовали бы тому уровню знаний, который мы имеем на сегодняшний день (лучше: ...Имели бы знания, необходимые сегодня)” (Сенкевич, 1997, 78–79).

У рускім маўленні выпадкі прыведзеных словаўжыванняў – характэрнасць, узрослая на спадчыне кніжна-пісьмовай традыцыі. Паводле экстралінгвістычных прычын яны пранікаюць у беларускае маўленне. Для беларускай мовы, якая мае, як было паказана вышэй, супрацьлеглую традыцыю развіцця – літаратурна-размоўную, такія выпадкі ўжывання наносныя, чужародныя і парушаюць заканамернасці яе функцыянавання. Аднак і ў рускай мове іх трэба лічыць спараджэннем хутчэй за ўсе кананічнай кніжнай традыцыі.

Экстралінгвістычныя прычыны ўзнікнення празмерна інфарматыўных словазлучэнняў маюць пад сабой іншы грунт, які закранае спецыфіку рэпрэзентацыі карціны свету, адлюстраванне яго, міжасобаснае і сацыяльнае ўзаемадзеянне паміж удзельнікамі зносін; уключае ў поле даследчага зроку інтэртэкстуальнасць (цытацыю, якая анталагічна складалася ва ўмовах савецкага “лікбезу”) і культураспецыфічнасць моўнага знака, вынікуе разумова-маўленчую дзейнасць грамадства.

Поступательное движение вперед, перспективное развитие і іншыя такога тыпу словазлучэнні доўгі час лічыліся (і лічацца сёння) “прэс-

тыжнай” мовай, а калі сюды далучыць газетны стэрэатып: *в рамках трех-дневного пребывания... провел ряд встреч... ознакомился с экономическим потенциалом восточного и западного регионов страны, в частности осмотрел инфраструктуру...* (Рэспубліка. 18.05.2002), то ствараецца ўражанне, што карані чыноўна-бюракратычнага тыпу маўлення надоўга і моцна ўкараніліся ў свядомасць грамадства, і высечы іх адтуль амаль немагчыма, пакуль не зменіцца тып мыслення. Дарэчы будзе прывесці словы прафесара А. Міхальскай, якія часткова даюць адказ на ўзнятыя пытанні: “Цалкам парадаксальнай стала сацыяльна-маўленчая сітуацыя адразу пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, калі адукаванае культурнае маўленне ўспрымалася як “падазронае” і прама “варожае”, таму што менавіта носьбіты гэтага маўлення – арыстакратыя і інтэлігенцыя – успрымаліся як першыя сацыяльныя ворагі. Гэта традыцыя варожасці да культурнага маўлення пратрымалася дзесяцігоддзямі” (Михальская, 1996, 91).

1.8. АГУЛЬНЫЯ АНТАЛАГІЧНЫЯ І ПРЫВАТНЫЯ ЭКСТРАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ

Публіцыстычны тэкст мае сваё прыярытэтнае прызначэнне – адлюстраванне маўленчай рэчаіснасці ў сферы палітыка-ідэалагічных грамадскіх адносін. Асноўным семантыка-канструктыўным прынцыпам яго пабудовы традыцыйна лічаць спалучэнне экспрэсіі і стандарту, што абумоўліваецца вартаснай арыентацыяй перададзенай інфармацыі. Аднак важным сродкам у фарміраванні публіцыстычнага тэксту з’яўляюцца і экстралінгвістычныя фактары, якія вызначаюць спецыфіку публіцыстычнага маўлення ўвогуле. Наглядным узорам гэтага можам лічыць публіцыстычнае маўленне перыяду савецкага ўладарання, перабудовы і сучаснасці.

Палітычная сітуацыя, эканамічныя пераўтварэнні, якія адбываліся ў перыяд перабудовы і адбываюцца зараз, як адзначалася, радыкальным чынам змянілі мову сродкаў масавай інфармацыі. Калі ў перабудовачныя часы публіцыстычны тэкст вызначаўся рухомасцю, выкліканай экстралінгвістычнымі фактарамі, то сёння можам гаварыць пра пэўную сфарміраванасць “новага” публіцыстычнага стылю, у аснову якога пакладзены “фрагмент” рэчаіснасці ў суцэльнай звязцы з тымі падзеямі, што яго нараджаюць і культывуюцца ва ўсведамленне спажыўца інфармацыі.

Зыходзячы са спецыфікі праяўлення пазамоўнага пачатку ў публіцыстычным тэксце, трэба адрозніваць кампаненты экстралінгвістычнай карціны функцыянавання тэксту ў наступным ракурсе. Тэкст можа стварацца журналістам сітуацыйна, у пэўнай сацыяльна абумоўленай сітуацыі, культураспецыфічнай у сваім праламленні на свядомасць грамадства і гістарычна адзначанай. У такім разе маем на ўвазе экстралінгвістычныя прычыны суб'ектыўнага парадку.

Больш агульнымі і глабальнымі ў праяўленні канструявання тэксту выступаюць экстралінгвістычныя фактары, якія рэгламентуюць спараджэнне публіцыстычнага тэксту. Да іх адносяцца: прызначанасць для масавай аўдыторыі, апэратыўнасць, перыядычнасць і рэгулярнасць, дубліраванне і валентнасць зместу, калектыўнае аўтарства, інтэртэкстуальнасць.

1.8.1. Публіцыстычны тэкст: прызначанасць для масавай аўдыторыі і распаўсюджанасць

Масавае публіцыстычнае тэксту выражае сабой яго функцыянальную прызначанасць як разнавіднасці літаратурнай мовы і шырока прымяняльнага ў розных сферах грамадскага жыцця прэзэнтанта карціны, фрагмента журналісцкага бачання свету.

Масавая аўдыторыя вызначаецца стракатай сацыяльнай стратыфікацыяй і ўяўляе сабой разрозненыя індывідуумы, групы розных прафесій, сацыяльнага становішча, культурнага ўзроўню, палітычных і ідэалагічных устаноў і інш., якія не могуць напрамую ўзаемадзейнічаць паміж сабою, яны могуць быць няпэўна арганізаванымі або ўвогуле неарганізаванымі. Масавае дасягаецца тыражаваннем тэкстаў, што набывае назву масавага інфармацыйнага прадукту. Так, прафесар М. Шкондзін зазначае: “Камунікатыўная функцыя мовы СМІ, пра якую ў апошнія гады сталі гаварыць шматлікія даследчыкі, заключаецца ў тым, каб усе віды сацыяльнай дзейнасці мелі наладжаныя інфармацыйныя адносіны паміж іх удзельнікамі, каб масавыя зносіны вялі да ўзгодненых дзеянняў розных сацыяльных груп, членаў грамадства ў цэлым. Гаворка ідзе пра палітычную, эканамічную, прававую, духоўную, навуковую і іншую дзейнасць, якая працякае ў маштабе грамадства, у рамках розных грамадскіх груп і арганізацый” (Шкондін, 2002, 12). І далей дадае: “Як камунікатар СМІ духоўныя прадукты не ствараюць, яны іх адбіраюць, апрацоўваюць і фарміруюць на іх аснове розныя *масавыя інфармацыйныя прадукты* – тыражы нумароў газет,

часопісаў, выпускі кніжнай, тэлевізійнай і іншай медыйнай прадукцыі” (Шкондин, 2002, 14).

Калі спраектаваць тэкст найбольш масавай беларускамоўнай газеты “Звязда” + “ЧЗ” на аўдыторыю, падпісны тыраж якой у 2002 г. склаў у сярэднім 47 729 паасобнікаў, і ўлічыць частотнасць выхаду газеты ў год, якая ў 2002 г. выйшла 250 разоў, то выяўным становіцца “поле” дзейнасці інфармацыйнага прадукту ($47\,729 \times 250 = 11\,932\,250$), які па прычыне сваёй распаўсюджанасці праектуе грамадскія зносіны. Такім чынам, інфармацыйныя адносіны, якія “дзейнічаюць” у маштабах усяго грамадства, праяўляюцца ў рэалізацыі функцый грамадскай свядомасці. Менавіта яны спрыяюць пазнанню аб’ектыўнай рэчаіснасці, аб’ектыўных умоў, раскрываюць механізмы выкарыстання законаў развіцця і функцыянавання грамадства, адлюстроўваюць эканамічныя і іншыя грамадскія стасункі ў форме палітычных, прававых, маральных, эстэтычных, філасофскіх уяўленняў, устаноў, нормаў, каштоўнасцей, фарміруюць палітычныя, духоўныя, эстэтычныя ідэалы, праектуюць змены матэрыяльнай і духоўнай рэальнасці (Шкондин, 2002, 14).

Колькасць газет, іх тыражы, сістэма распаўсюджвання паказваюць, што доступ да інфармацыйнага прадукту мае практычна кожны жыхар краіны. Так, агульны падпісны тыраж 31 газеты, датуемай Міністэрствам інфармацыі Рэспублікі Беларусь, на 1 студзеня 2003 г. склаў 760 722 паасобнікаў (табл. 3).

Табліца 3

№	Назва газеты	Тыраж	№	Назва газеты	Тыраж
1	Белорусская нива	36281	17	Спортивная панорама	2931
2	Голас Радзімы	102	18	Сям’я	1185
3	Звязда + ЧЗ	43930	19	7 дней	37494
4	Знамя юности	3720	20	БДГ	8155
5	Зорька	97 95	21	Белорусская газета	1961
6	Культура	2462	22	Беларускі час	10978
7	Літаратура і мастацтва	1121	23	Белорусский рынок	2703
8	Медицинский вестник	72123	24	Вечерний Минск	21696
9	Народная газета	40502	25	Згода	17
10	Настаўніцкая газета	38270	26	Минский курьер	6386
11	Наша доля	1031	27	Мы и время	797
12	На страже	34614	28	Народная воля	17954
13	Переходный возраст	8097	29	Наша нива	1071
14	Раніца	5660	30	Рабочая солидарность	542
15	Рэспубліка	45237	31	Товарищ	2254
16	Советская Белоруссия	301653	УСЯГО		760722

Колькасны аналіз паказвае ступень ахопу публіцыстычным тэкстам спажыўца інфармацыі. Напрыклад, цэнтральныя рэспубліканскія газеты “Звязда” + “ЧЗ”, “Рэспубліка”, “Народная газета”, “Советская Белоруссия”, сярэдні падпісны тыраж якіх у 2002 г. склаў адпаведна 47 729, 49 798, 54 646, 304 845 паасобнікаў, у сумарным аб’ёме выяўляюць “аб’ём” публіцыстычнага тэксту, што прапануецца чытачу: $V = T \times K$, дзе V – аб’ём, T – сярэдні гадавы тыраж, K – колькасць выхаду газеты ў год. Лічбавае нападзенне формулы ілюструе распаўсюджанасць масавага інфармацыйнага прадукту: $V = (47\,729 + 49\,798 + 54\,646 + 304\,845) \times 250 = 457\,018 \times 250 = 114\,254\,500$.

Нягледзячы на рацыяналізацыю сеткі беларускіх СМІ (аб’яднанне, скарачэнне, уніфікацыя), якую (рацыяналізацыю) сёння шукаюць чыноўнікі ад інфармацыі, трэба заўважыць, што сістэма СМІ стала магутным уплывовым фундатарам жыццёўладкавання ў грамадстве. Так, у кнізе В. Вараб’ёва “Сістэма СМІ Беларусі” справядліва адзначаецца: “Сёння сістэма СМІ, нароўні з сістэмамі адукацыі, культуры, стала адным з самых значных сацыяльных і палітычных інстытутаў. 3 прапагандысцка-агітацыйнага сродку ідэалагічнай монасістэмы журналістыка ператварылася ў моцную сілу, якая стымулюе грамадскія працэсы, рост самасвядомасці соцыуму з яго іерархічнай структурай” (Вараб’ёў, 2002, 3). Далей вучоны паказвае дынаміку функцыянавання СМІ на Беларусі: калі напрыканцы 80-х гг. ХХ ст. у рэспубліцы выдавалася 193 газеты і 103 часопісы разавым тыражом каля 7 мільёнаў, то ў сённяшнім “медыя-ландшафце” Беларусі зарэгістравана 1300 сродкаў масавай інфармацыі, з іх 800 газет, 400 часопісаў, 50 бюлетэняў, 8 інфармацыйных агенцтваў (Вараб’ёў, 2002, 4). Індэкс распаўсюджанасці публіцыстычнага тэксту вырастае ў пяць разоў ($In. mas. = 1300:256$). У сучасніка можа скласціся падманлівае ўражанне падзення попыту ў грамадстве на пісьмовы публіцыстычны тэкст, што выклікана перш-наперш эканамічнымі клопатамі людзей. Аднак прыведзеныя лічбы разбураюць гэты тэзіс. Наростанне попыту на інфармацыю і ў далейшым будзе відавочным, што тлумачыцца эвалюцыйным фарміраваннем новага тыпу сучаснага грамадства пачатку ХХІ ст. – інфармацыйнага, якое прыйшло на змену індустрыяльнаму і мае свой моўны стыль эпохі інфармацыйнага развіцця. Назіральнікі над моўнымі працэсамі канстатуюць: яскрава гэта праяўляецца ў семасіялагічных і анамасіялагічных характарыстыках, як:

- адкрытасць грамадства, вынікам чаго з’яўляецца пашырэнне агульнасацыяльнага выкарыстання спецыяльнай, прафесійнай і тэрміналагічнай лексікі;

- спецыялізаванасць ведаў, што выклікана шырокім пранікненнем інтэрнацыянальнай і запазычанай лексікі, звязанай з новай інтэлектуальнай, інфармацыйнай, тэхналагічнай, фінансавай, маркетынгавай і арганізацыйна-прававой інфраструктурай;
- пашырэнне інфарматыўнасці слова, што прыводзіць да сямнага яго папаўнення, семантычнай інтэрпрэтацыі, пашырэння межаў аманіміі, фарміравання новых тэматычна уніфікаваных груп.

Для рускага маўлення характэрным з’яўляецца таксама дэмакратызацыя кніжнай і размоўнай мовы за кошт пашырэння сферы выкарыстання вуснага элемента – размоўна-прастамоўнай, прастамоўнай, рэгіянальна-дыялектнай, жаргоннай і аргатычнай лексікі, “што робіць рускае маўленне больш яркім, вобразным і сакавітым пры ўмелым і годным выкарыстанні нелітаратурных слоў” (Современный, 2001, 181–182). Апошнія кардынальным чынам не праяўляецца ў беларускім публіцыстычным маўленні, што тлумачыцца выкладзенымі вышэй прычынамі асаблівасцей развіцця мовы беларускага народа. Пацвердзім гэта канкрэтным назіраннем над лексічным складам аднаго з выпускаў праграмы АТН БТ “Панарама” ад 21.02.2001 г. (табл. 4).

Табліца 4

Адкрытасць грамадства}>	Спецыялізаванасць ведаў}>	Інфарматыўнасць лексікі}>	Кніжны/размоўны стыль}>	Асістэмнасць
Пашырэнне спецыяльнай і тэрміналагічнай лексікі (агульнасацыяльнае ўжыванне)	Пранікненне інтэрнацыянальнай лексікі (інтэлект., інфарм., тэхнал., маркетынг., арган.-прававая інфраструктура)	Семнае пашырэнне слова	Выкарыстанне вуснага лексічнага элемента (прастамоўе, рэгіянальна-дыялектная, жаргонная лексіка, арга)	Лексіка-стылістычная неадпаведнасць, неразуменне, пашырэнне і звужэнне значэння слова, таўталогія
<i>Зацікаўленасць у інвестыцыях у айчынную эканоміку... Пагадненне аб увядзенні адзінай грашовай адзінкі ратыфікавала</i>	<i>Інвестыцыйны Ратыфікацыйны Інфармацыйнае мерапрыемства Пастаянна дзеючы семінар Віцэ-прэм’ер Рэзерв кадрў Прыярытэт Прэм’ер-</i>	<i>Праект супрацоўніцтва Сямінар (у знач. вучоба) Комплекс (у знач. сістэма, гаспадарка) Паводзіны сельгасработнікаў на рынку</i>	– –	<i>Прэзідэнт Беларусі заслухаў справаздачу кіраўніка ўрада аб рабоце айчынай эканомікі ў гэтым годзе Асобы ціск</i>

Адкрытасць грамадства}>	Спецыялізацыя ведаў}>	Інфарматыўнасць лексікі}>	Кніжны/размоўны стыль}>	Асістэмнасць
<i>Дзярждума Расіі</i>	<i>міністр Ваенная</i>	<i>Рэформа (у знач. змены)</i>		<i>надаваўся</i>
<i>Аэрапрамысловы комплекс</i>	<i>дактрына саюзнай</i>	<i>Катэгорыя работнікаў</i>	–	<i>Дактрына мае супадзенне поглядаў</i>
<i>Аэракамбінат</i>	<i>дзяржавы</i>	<i>Патэнцыял</i>		<i>Аўтарытэты якасці</i>
<i>Крэдыт</i>	<i>Унітарнае</i>	<i>прадпрыемства</i>		<i>Адзіная грашовая адзінка</i>
<i>Рэфэрэндум</i>	<i>прадпрыемства</i>	<i>выкарыстоўваецца не ў поўным аб'ёме</i>	–	
<i>Безнаўнае вылічэнне ўзносаў</i>	<i>Галоўная тэрытарыяльна-праектная</i>	<i>Чалавечыя вытворчыя і экалагічныя рэсурсы</i>		
<i>Канцэрн</i>	<i>арганізацыя</i>			
<i>Экспаненты</i>	<i>Інфраструктура</i>		–	
<i>Экспазіцыі</i>	<i>вялікіх і малых гарадоў</i>			
<i>Місія</i>				
<i>Сусветнага банка</i>				
<i>Бібліятэчны ансамбль</i>			–	

ЗАЎВАГА. Асістэмнае словаўжыванне паказана ў адпаведнай калонцы табліцы, а таксама выдзелена падкрэсліваннем у іншых калонках.

Прызначанасць для масавай аўдыторыі і шырокая распаўсюджанасць публіцыстычнага тэксту дазваляюць гаварыць пра захаванне ў ім нарматыўнасці: правільнасці, чысціні, дакладнасці, выразнасці, багацця і інш. характарыстык культуры маўлення.

У пяцікампанентнай формуле масавай інфармацыі Г. Ласуэла “хто, што сказаў, праз які канал (сродак) камунікацыі, каму, з якім вынікам” (Артемов, 1974, II) з трансляцыяй розных тыпаў інфармацыі і з вызначэннем аб’ёму і якасці яе звязаны кампанент “што сказаў”. З’яўляецца так званая “інфармацыйная норма”, якая абмяжоўвае і дыктуе механізм укаранення ў маўленчую практыку патрэбных каштоўнасцей. Падпарадкаванне ўсіх сфер чалавечай дзейнасці ідэалогіі прыводзіць да ўзнікнення спецыфічнага інфармацыйнага поля прэсы і вузкай інтэрпрэтацыі таго, пра што дазвалялася пісаць. Гэта прыводзіла да парадасальнай сітуацыі, калі інфармацыя ў ідэалагічна ангажаванай прэсе была празмернай, надакучлівай, маніпулятыўнай па прычыне высокай тыражаванасці і ў той жа час недастатковай, бо была рэдукаванай і адраўнавалася аб’ектыўнай недакладнасцю. Празмернасць праяўлялася “ў

пастаянным тыражаванні інфармацыі, безвыніковай інтэрпрэтацыі рэчаіснасці, уключэнні ў тэкст стэрэатыпных ідэалагем і дастаткова рэгулярнай рытуалізацыі дыскурса. Недастатковасць, будучы вытворнай ад тых абмежаванняў, якія накладваліся на інфармацыю, была ў той жа час адваротным бокам празмернасці” (*Виноградов, 1996, 284*).

Сёння становіцца агульнапрызнаным, што сродкі масавай інфармацыі ўсё болей ператвараюцца ў важны кампанент палітычнага працэсу. Асабліва наглядна гэта праяўляецца ў расійскай рэчаіснасці. “Практычна кожны канал інфармацыі спрабуе павярнуць і ўладу, і народ у рэчышча сваіх палітычных цікавасцей, чым прыводзіць да супрацьстаяння з уладамі і іншымі СМІ. Уступаюць у сілу дэзінтэгруючыя фактары” (*Мельник, Амбросенкова, 1997, 74*). Разгортванне палітычнага тэатра, у якім дзейнічаюць “надзейныя змагары”, “бясстрашныя лідэры”, “пятая калона”, як водзіцца, яна “выпястоўвае свае чорныя планы”, і ўвесь народ “як адзін чалавек за...” або “як адзін супраць” (*Черемных, 1991, 33*), і культываванне яго дзеяў праз СМІ прыводзіць да празмернай палітызацыі прэсы, а гэта, у сваю чаргу, – да тэндэнцыйнага адлюстравання падзей, паводле чаго вынік інфармацыйнага дзеяння ўспрымаецца не на аснове аналізу і сінтэзу фактаў, а на падставе сацыяльнага або карпаратыўнага заказу. Палітызаваны масавы публіцыстычны тэкст пашырае поле сацыяльнай раз’яднанасці, калектыўнай агрэсіўнасці. Тыражуючы эмацыянальныя стымулы, палітызаваныя СМІ правакуюць грамадства, эксплуатауюць канструкты “агульныя інтарэсы”, “агульныя праціўнікі”, “агульныя погляды”, чым дасягаюць пастаўленай мэты – падзяліць людзей на “сваіх” і “чужых” (наглядная дэманстрацыя была пададзена пры разглядзе інфармацыі з былой “Свабоды”).

Экстралінгвістычная сутнасць тыражавання публіцыстычнага тэксту праяўляецца ў магутнай уплывовай сіле на масавую аўдыторыю, што часам можа перарастаць у маніпуляцыю грамадскай свядомасцю (інфармацыйная атака прымушае рэцыпіента думаць, жывць стэрэатыпамі). Яскравай ілюстрацыяй гэтага можам лічыць словы Г. Ібраевай: “Прэса – звычайна, якое апасродкуе ідэйна-псіхалагічную сувязь палітычнай улады з масамі, яна або дапамагае і дазваляе палітычным колам хаваць ад людзей уважліва прадуманую сістэму маніпулявання іх свядомасцю, ствараць ілюзію, бачнасць іх свабод, укараняць у масавую свядомасць апалагетычнае мысленне, або забяспечваць усеагульную палітычную інфармаванасць і “ангажаванасць” у адпаведнасці з законам, становіцца рэальным інстытутам грамадскага самакіравання” (*Ібраева, 1992, 12*).

1.8.2. Экстралінгвістычны фактар дзеяння публіцыстычнага тэксту: аператыўнасць

Журналіст і спажывец інфармацыі знаходзяцца ў адной прасторава-часавай плоскасці, у адной семіятычнай прасторы. Яны звязаны, можна сказаць, агульнай рэчаіснасцю як яе непасрэдняы ўдзельнікі і супрацьпастаўлены як рэальна існуючыя асобы, што маюць свае суб'ектыўна-маўленчыя планы. Аднак цэласнасць тэксту не разбураецца, таму што ў мадальных адносінах роля журналіста з'яўляецца дамінантнай, вырашальнай. Адна і тая ж рэальная сітуацыя можа быць пададзена з пункту гледжання знешняга (аўтара) і ўнутранага (персанажа) інтэр-прэтатараў. Калі ў мастацкім тэксце аўтар знаходзіцца па-за апісваемай сітуацыяй і можа канструяваць яе сам, то ў журналісцкім тэксце аўтар у большасці выпадкаў знаходзіцца ў цэнтры сітуацыі і з'яўляецца ўнутраным інтэрпрэтатарам, арыентацыйным цэнтрам ідэнтыфікацыі асоб, пунктаў прасторы, адрэзкаў часу ў тэксце і забяспечвае выбар неабходных маўленчых сродкаў. Да гэтага публіцыстычны тэкст павінен быць аператыўна сканструяваным.

Аператыўнасць у сістэме функцыянавання СМІ мае шматаспектны і рознаэлементны характар, які закранае і інтралінгвістычную пабудову тэксту. Да экстралінгвістычных фактараў існавання публіцыстычнага тэксту можам аднесці:

- аператыўнасць пры стварэнні тэксту, на напісанне якога адводзіцца абмежаваная колькасць часу;
- аператыўнасць распаўсюджання;
- аператыўнасць успрымання.

Першы і апошні фактары дыягназуюць у такім разе праяўленне спецыфічных характарыстык публіцыстычнага тэксту, як спалучэнне стандарту і экспрэсіі, адаптаванасць яго да ўспрымання ў экстрэмальных умовах: абмежаванасць у часе, лакальная неўладкаванасць і інш. Адсюль асаблівыя патрабаванні да пабудовы: гранічная даўжыня словазлучэнняў, непажаданасць канструкцый з левым распаўсюджаннем, актыўнае выкарыстанне кантактаўстанаўляльных сродкаў, пазбяганне аддзеяслоўных назоўнікаў і г. д.

Традыцыйная праблема, якая актыўна абмяркоўваецца спецыялістамі ў галіне вывучэння мовы і стылю СМІ, – гэта суаднясенне стандарту і экспрэсіі ў публіцыстычным тэксце. Аб'ектыўнай прычынай дамінавання стандарту над экспрэсіўнымі сродкамі можам лічыць эк-

стралінгвістычныя ўмовы апэратыўнасці пабудовы публіцыстычнага тэксту. У арсенале журналіста ёсць шмат готовых маўленчых канструкцый, прыдатных для выражэння асноўнай інфармацыі. Такія канструкцыі не набываюць устойлівага (фразеалагізаванага) выгляду, а характарызуюцца высокай частотнасцю сінтагматычнага размяшчэння, дакладнай кажучы, сінтагматычнай злітнасці. Журналіст спрабуе гаварыць гатовымі сінтагмамі (маўленчымі адрэзкамі), якія лёгка аднаўляюцца рэцыпіентам, ствараючы такім чынам эфект зразумеласці і сатворчасці. Аднак яны ж вуалююць аўтарства тэксту, і часам пад імі ўжо не патрэбна прозвішча журналіста, бо тэкст стандартны, мінімальна індывідуалізаваны. Разгледзім гэта на прыкладзе.

У рубрыцы “Розгалас. Апошняя інфармацыя сутак” газета “Звязда” (Звязда. 01.03.2003) змяціла інфармацыйную нататку “У панядзелак, 3 сакавіка, апошні дзень падачы дэкларацыі”, у якой суадносіны стандарту і экспрэсіі выразна люструюць сутнасць канструктыўнага прынцыпу пабудовы публіцыстычнага тэксту. Формула $T = S:E$, дзе T – тэкст, S – стандарт, E – экспрэсія, можа прасвятліць характар інфарматыўнага і эматыўнага канструкта, а таксама паказаць на ступень індывідуалізаванасці аўтарскага тэксту (табл. 5).

Табліца 5

Тэкст	Экспрэсія		Стандарт
	Лексема	Актуальная інфарм.	
<p>У панядзелак, 3 сакавіка, апошні дзень падачы дэкларацыі</p> <p>Як паведамлі карэспандэнту “Звязды” ў адзеле метадалогіі вылічэння маёмасных падаткаў, дэкларавання даходаў і маёмасці ўпраўлення метадалогіі падаткаабкладання фізічных асоб Міністэрства па падатках і зборах, у апошні час у інспекцыю было пададзена каля 70 тысяч дэкларацый – значна меней у параўнанні з мінулым годам.</p> <p>Спецыялісты падатковай службы тлумачаць гэта тым, што, магчыма, спрацавала новая норма, калі</p>	Магчыма	Значна меней у параўнанні з мінулым годам	<p>Як паведамлі карэспандэнту “Звязды”</p> <p>У адзеле метадалогіі вылічэння маёмасных падаткаў, дэкларавання даходаў і маёмасці ўпраўлення метадалогіі падаткаабкладання фізічных асоб Міністэрства па падатках і зборах</p> <p>У апошні час</p> <p>У інспекцыю было пададзена</p>

Тэкст	Экспрэсія		Стандарт
	Лексема	Актуальная інфарм.	
<p>падаходны падатак за даходы, атрыманыя не па месцы асноўнай працы, аплачваўся па стаўцы 20 працэнтаў, і тады дэкларацыю падаваць не трэба. Праўда, эксперты не выключаюць вялікага патоку падаткаплацельшчыкаў літаральна ў апошнія дні. Магчыма, некаторыя з іх нават адправілі дэкларацыі заказным пісьмом да 3 сакавіка па паштоўнаму штэмпелю ўключна.</p> <p>Нагадаем: да 15 красавіка можна падаць удакладненую дэкларацыю, тэрмін аплаты налічанага па выніках дэкларавання сукупнага даходу – да 15 мая. Дэклараваць свае даходы павінны тыя работнікі, якія атрымлівалі даходы з некалькіх крыніц і агульная сума іх за мінулы год перавысіла 2 506 080 рублёў. Для тых, хто вырашыць забыцца аб дэклараванні, у падаткавікоў існуе “нагадвальнік” праз накладанне штрафу ў памеры ад 5 да 50 базавых велічынь.</p> <p style="text-align: right;">Сяргей КУРКАЧ</p>	<p>Праўда</p> <p>Магчыма Нават</p> <p>Нагадаем Можна</p> <p>“Нагад- вальнік”</p>	<p>Новая</p> <p>Падаходны падатак за даходы, атрыманыя не па месцы асноўнай працы, аплачваўся па стаўцы 20 працэнтаў, і тады дэкларацыю падаваць не трэба</p>	<p>Меней у параўнанні з мінулым годам</p> <p>Спецыялісты падатковай службы</p> <p>Тлумачаць гэта тым, што</p> <p>Спрацавала норма</p> <p>Падаходны падатак</p> <p>Даходы, атрыманыя</p> <p>Па месцы асноўнай працы</p> <p>Аплачваў па стаўцы</p> <p>Дэкларацыю падаваць</p> <p>Эксперты не выключаюць</p> <p>Вялікага патоку падаткаплацельшчыкаў</p> <p>У апошнія дні</p> <p>Некаторыя з іх</p> <p>Адправілі дэкларацыі</p> <p>Заказным пісьмом</p> <p>Па паштоўнаму штэмпелю</p> <p>Падаць удакладненую інфармацыю</p> <p>Тэрмін аплаты</p> <p>Налічанага па выніках</p> <p>Сукупнага даходу</p> <p>Дэклараваць даходы</p> <p>Атрымлівалі даходы</p> <p>З некалькіх крыніц</p> <p>Агульная сума</p> <p>За мінулы год</p> <p>Накладанне штрафу</p> <p>Базавых велічынь</p> <p>Існуе “нагадвальнік”</p> <p>Апошні дзень</p> <p>Падача дэкларацый</p> <p>Па стаўцы</p>

Факталагічная інфармацыя: панядзелак, 3 сакавіка, 70 тыс., 15 кра-
савіка, 15 мая, 2 506 080 руб., ад 5 да 50.

Так, маўленчы аб'ём разгледжанай інфармацыі складае 175 слоў, з
якіх 112 з'яўляюцца стандартнымі канструкцыямі, 7 экспрэсіўнымі і 15
факталагічнымі пазначэннямі. Калі ўлічыць, што ў прыведзеным тэксце
38 службовых словаформаў, то можам канстатаваць мінімальную інды-
відуалізаванасць тэксту. У тэксце яўна пераважае стандарт: $T = S(112 +$
 $+15):E(7)=18:1$. Такім чынам, арыфметычныя падлікі паказваюць: васем-
наццаць стандартных лексем прыпадае на адну экспрэсіўную, стандарт
пануе. У цэлым такія суадносіны ўласцівыя для рэляцыі стандарту і экс-
прэсіі ($127:175 = 175:127$), калі ўзяць на розум распаўсюджанае меркаван-
не пра прэзентацыю стандартам і экспрэсіям асноўных функцый публіцы-
стычнага стылю – інфармацыйнай і ўплывовай (функцыі ўздзеяння).

Аднак апошнім часам у даследаваннях па вывучэнні мовы СМІ ге-
нералізуецца іншая думка. Даследчыкі крытычна ставяцца да вылуча-
нага і сістэмна апісанага ў кнізе прафесара Кастамарава “Руская мова
на газетнай паласе. Некаторыя асаблівасці мовы сучаснай газетнай пуб-
ліцыстыкі” (Костомаров, 1971) канструктыўнага прынцыпу арганіза-
цыі сродкаў мовы ў газетна-публіцыстычным стылі, які забяспечвае
выкананне асноўных функцый СМІ, – прынцыпу чаргавання стандарт-
ных і экспрэсіўных сегментаў тэксту. Так, пецябургскімі даследчы-
камі сцвярджаецца: “Тэорыя Кастамарава састарэла ў дэталях, бо яна
апісвае савецкі друк” (Бойкова, Беззубов, Коньков, 2002, 5) і “...прын-
цыповыя палажэнні прапанаванай У. Кастамаравым канцэпцыі захоў-
ваюць навуковую сілу і сэнна. Аднак у святле зменаў, якія адбыліся ў
грамадстве і ў сям'ясферы, патрабуюць некаторай змястоўнай карэкці-
роўкі” (Сметанина, 2002, 46–47). Апазіцыйнасць стандарт-экспрэсіі
нейтралізуецца, што абумоўлена зменамі ў маўленчай практыцы, якая
імгненна адрэагавала на грамадска-палітычную сітуацыю канца ХХ ст.
У лінгвістычнай літаратуры з'явілася інтэрпрэтацыя суадносін стандарту
і экспрэсіі праз праблемы цэнтра і перыферыі (актыўнасць/пасіўнасць
слова), пазітыўнага, нейтральнага і негатыўнага ў выражэнні адносін
да канкрэтнай з'явы (ацэначнасць лексікі), прамога і пераноснага зна-
чэння слова (з пункту гледжання семантыкі лексемы, дакладней Кажу-
чы, анамасіялагічных якасцей полісемічнага слова), стылістычнай мар-
кіраванасці слова (Русский язык, 1996).

Спецыялізацыя лексікі, якая адбылася ў канцы мінулага стагоддзя,
абумоўленая шырокай дэмакратызацыяй мовы, пашырыла рамкі выка-

рыстання слова. Праблемы палітыкі, эканомікі, адукацыі і культуры сталі штодзённымі паведамленнямі СМІ – словы, якія раней адносіліся да пасіўнага, перайшлі ў актыўны склад мовы. Сціранне межаў паміж афіцыйным публічным і неафіцыйным кантактаваннем, павелічэнне колькасці ўдзельнікаў камунікацыі, выяўленне індывідуалізацыі ролі журналіста праз эмацыянальна-ацэначныя сродкі мовы прыводзяць да так званай дэканструкцыі публіцыстычнага тэксту, калі ідэалагічна скарачэння жорсткія нормы таталітарнай газетнай мовы, для якой былі характэрны адназначнасць ацэнак, фіксаваны сэнс паведамлення і сфарміраваная часам спецыфічная культура спажывання прадукцыі прэсы, пацярпелі крах. Асаблівы драматызм сітуацыі назіраецца ў рускіх СМІ, дзе мова трымае экспансію інтэнсіўнага ўзаемадзеяння лексічных адзінак розных стылістычных рэгістраў: літаратурная мова – прастамоўе – размоўны элемент – жаргон, дзе парушаецца стагоддзямі складзеная іерархія кніжнага і вуснага маўлення.

Інтэлектуальная і эмацыянальная ўскладненасць публіцыстычнага тэксту, выкліканая актыўнасцю творчых намаганняў журналіста, часам становіцца непрымальнай. “Моўная адзінка аказваецца “прымацаванай” адначасова да розных лексічных разрадаў: яшчэ захоўваючы вернасць свайму (у памяці носьбітаў літаратурнай мовы) і ўжо “вырываючыся” з яго, яна ўдзельнічае ў арганізацыі іншага акта намінацыі, іншага аксіялагічнага зместу” (Сметаніна, 2002, 63).

Аператыўнасць распаўсюджвання публіцыстычнага тэксту – праблема экстралінгвістычнага парадку, якая вырашаецца грамадствам даволі паспяхова і набывае новыя прыярытэты (напрыклад, вэб-журналістыка). Сістэма СМІ функцыянуе так, што агульназначны для грамадства тэкст можа быць даведзены да рэцыпіента праз аўдыёвізуальныя сродкі ў любы час і ў пісьмовым выглядзе – на працягу некалькіх гадзін.

Аператыўнасць вызначае спецыфіку публіцыстычнага тэксту, адрознівае яго ад мастацкага і інш. умовамі арганізацыі і вытворчасці.

1.8.3. Перманентнасць публіцыстычнага тэксту: перыядычнасць і рэгулярнасць. Фарміраванне інфармацыйных паводзін

Спажывец інфармацыі прывучаны да публіцыстычнага тэксту па прычыне яго рэгулярнага выхаду ў свет. Перыядычнасць СМІ забяспечвае непарыўнасць, дынамічнасць масавага інфармацыйнага пра-

цэсу, што фарміруе камунікатыўныя паводзіны індывідуума, прывучае да пастаяннага спасціжэння публіцыстычнага тэксту. Такім чынам, фарміруе камунікатыўныя (інфармацыйныя) паводзіны чалавека.

Вывучэнне камунікатыўных паводзін праводзіцца ў трох аспектах: тэарэтычным (мадэляванне тыпаў, маніпулюючы арсенал маўлення, анталогія сілы ўздзеяння СМІ – паўтор), сінхронным (канкрэтнае апісанне камунікатыўных паводзін масавай аўдыторыі, сфарміраваных грамадскімі адносінамі пэўнай фармацыі або выкліканых нейкімі грамадскімі катаклізмамі) і герменеўтычным (вытлумачэнне выяўленых заканамернасцей і асаблівасцей камунікатыўных паводзін). Паўтор як маўленчы прыём – заўсёды сродак сэнсавага прымусу, сродак акратычнай мовы (паводле Барта), уціску на чалавека, тады як перыядычнасць у сэнсе характарыстыкі рэгулярнасці выхаду выдання за пэўны, строга фіксаваны прамежак часу, яго паўтаральнасць – асноўны прынцып існавання СМІ.

Як правіла, практыкуецца 250-разовы выхад на год якаснай газеты (акрамя нядзелі і панядзелка). Гэта дазваляе эфектыўна ўздзейнічаць на аўдыторыю. У 90-я гг. мінулага стагоддзя назіралася рэзкае зніжэнне перыядычнасці выпуску выданняў, што адразу ж адбілася на стабільнасці ў грамадстве і было вынікам гэтай нестабільнасці. Перыядычнасць і рэгулярнасць публіцыстычнага тэксту – падмурак фарміравання камунікатыўных паводзін: пастаяннае частотнае кропачна арыентаванае ўключэнне ў інфармацыйнае поле адрасата генерыруе і ўзводзіць у ранг галоўнага ўплывовага кампанента паўтаральнасць, інтэлектуальна і сацыяльна неабходную для “паўнакроўнага грамадскага жыцця”.

Да фарміруемых СМІ інфармацыйных паводзін прымыкаюць сацыяльна і камунікатыўна значныя паводзіны, якія ўяўляюць сабой сукупнасць прадметна-побытных дзеянняў людзей, атрымліваючых у лінгвакультурным асяроддзі сэнсавую інтэрпрэтацыю і гэтым самым уключаных у агульны камунікатыўны працэс, што, натуральна, уплывае на маўленчыя зносіны ў цэлым. Назіраем своеасаблівы сацыяльны сімвалізм – адлюстраванне ў свядомасці семіятычнай функцыі, якую набываюць пэўнае дзеянне, факт, падзея, учынак, той ці іншы прадмет знешняга свету. Яны знаходзяць у свядомасці пэўны сімвалічны сэнс. Сацыяльны сімвалізм з’яўляецца кампанентам нацыянальнай культуры. Цікавыя назіранні ў гэтым рэчышчы прыводзіць прафесар У. Канькоў у артыкуле “Бульварная прэса як тып маўленчых паводзін”: “...Бульварная прэса як тып маўленчых паводзін ёсць цэласная па сваёй сут-

насі маўленчая структура, спецыфіка якой у змястоўным і моўным плане вызначаецца арыентацыяй на паўсядзённае жыццё, на побыт у яго звычайных і звычайных праявах. Сам па сабе такі тып маўленчых паводзін не можа быць у сацыяльным, этычным або духоўным плане ацэнены ні станоўча, ні адмоўна. Яго канкрэтнае змястоўнае нападзенне, яго канкрэтныя ўстаноўкі дазваляюць выкарыстоўваць гэтую маўленчую структуру з любой палітычнай мэтай” (Коньков, 1997, 43).

Публіцыстычны тэкст па прычыне рэгулярнасці і перыядычнасці (серыйнасці) выхаду фарміруе інфармацыйную плыню.

Афармленнем камунікатыўных паводзін могуць служыць рэгулярнага распаўсюджання канцэпты, што ўкараняюцца праз ідэалогію і культывуюцца ў свядомасці грамадства праз інфармацыйныя каналы. Яны маюць палярнае размяшчэнне па ацэначнай шкале – і +. “Прывучэнне” і “прывыканне” да іх спажыўцоў інфармацыі забяспечваецца высокай частотнасцю ўжывання. Часам яны канстытуалізуюцца і становяцца выразнікамі эпохі. Параўнаем (табл. 6).

Табліца 6

САВЕЦКІ ДРУК У 70-я гг. XX ст.

А Ц Э Н А Ч Н А Я Ш К А Л А	
“+”	“-”
<p><i>Сацыялістычны лагер, ударнікі працы, наватары вытворчасці, сацыялістычнае спаборніцтва, рашэнні партыі, працоўны энтузіязм, крокі пяцігодак, ідэйная пераканаўчасць, дасягненні навукі і тэхнікі, пакарэнне космасу, прагрэсіўныя сілы, нацыянальна-вызваленчая вайна, народная дэмакратыя, інтэрнацыянальная дружба, маналітнае адзінства, усеагульнае адабрэнне, светлае будучае, ясныя перспектывы, развіты сацыялізм, вялікі народ, старшы брат і інш.</i></p>	<p><i>Адказнікі, дысідэнты, касмапаліты, ідэалагічны праціўнік, псіхіятрычныя справы, буржуазная прапаганда, акулы імперыялізму, рэакцыйныя сілы, антысаветчыкі, спекулянты, хапугі, гонка ўзбраенняў, агрэсіўны блок НАТА, свет капіталу, грамадства спажывання, рэвізіяністы ўсіх масцей, крытыканская пазіцыя, безыдэйныя абывацелі, экстрэмісцкія сілы, загніваючы капіталізм, гнойныя язвы капіталізму, прымірэнчая пазіцыя, буржуазная мараль і інш.</i></p>

ДРУК ПЕРЫЯДУ ПЕРАБУДОВЫ (другая палова 80-х гг. XX ст.)

АЦЭНАЧНАЯ ШКАЛА	
“+”	“-”
<p><i>Перабудова, галоснасць, публічнасць, адкрытасць, альтэрнатывнасць, плюралізм, грамадскае абнаўленне, духоўнае адраджэнне, палітычны рэфэрэндум, гасразлік, гаспадарчая самастойнасць, самадзейныя фарміраванні, нефармальныя аб'яднанні, атрады хуткага рэагавання, канструктыўны дыялог, сучасныя рэаліі, бягучы момант і інш.</i></p>	<p><i>Функцыянер, апаратчыкі, бюракратыя, інэртнасць, механізмы тармажэння, праціўнікі перамен, застоі, дагматызм, канфрантацыя, экстрэмізм, радыкалізм, адміністрацыйна-камандная эканоміка, мілітарызацыя, гарачыя пункты, нацыянальныя канфлікты, наменклатурныя саноўнікі, чурбанавы, рашыдавы, чыноўнікі, асабістыя амбіцыі і інш.</i></p>

ДРУК ПАЧАТКУ XXI ст.

АЦЭНАЧНАЯ ШКАЛА	
“+”	“-”
<p><i>Ідэі незалежнасці, саюзная дзяржава, суверэнітэт, беларускі лідэр, кіраўнік дзяржавы, глава краіны, рынкавыя рэформы, дзяржаўныя інтарэсы, прэзідэнцкая вертыкаль, селектарная нарада, справаздача ў прэзідэнта, раўнапраўе, узаемавыгаднае супрацоўніцтва, жорсткія меры, персанальная адказнасць, інтэграцыя, выкананне бюджэту, інфармацыйная бяспека, прагнозныя паказчыкі, аздаравленне рэальнага сектара, моцная ўлада і інш.</i></p>	<p><i>Апазіцыйныя сілы, экстрэмісты, тэрор, дэпутаты, камуністы (+/-), карумпіраваная злачыннасць, ценявая эканоміка, хабарніцтва, пратэкцыянізм, маральная разбэшчанасць, рэкет, прастытуцыя, мітынг, дэманстрацыя, мітынгавая дэмакратыя, папулізм, забастоўшчыкі, правазаступнікі, дэпутацкая недакранальнасць, глабалізацыя, групавы эгаізм, беспрацоўе, пустыя перадвыбарныя абяцанні, сілавы дыктат, карупцыя, крыміналізацыя і інш.</i></p>

Пазамоўная структурыраванасць СМІ ў аспекце серыйнасці з'яўляецца і анталагічнай рысай публіцыстычнага тэксту, бо дыктую пераемнасць, паслядоўнасць, сістэмнасць і аб'ёмную прапарцыянальнасць рэалізацыі яго. У той жа час маем парадаксальную сітуацыю, калі СМІ самі трапляюць у поле свайго ўплыву і стыхійна падпарадкоўваюцца імі ж наладжанымі камунікатыўнымі паводзінамі. Перыядычнасць і рэгулярнасць публіцыстычнага тэксту цесна звязана з вар'іраваннем і дубліраваннем яго сігніфікацыі.

1.8.4. Дубліраванне і вар’іраванне: варыянтна-інварыянтны падыход да сігніфікацыі публіцыстычнага тэксту

Гаворачы пра асаблівасці публіцыстычнага стылю, праблему “газетнага” маўлення, даследчыкі катэгарычна выступілі супраць так званай тэорыі штампаванасці газетнай мовы. Палемічныя стрэлы былі накіраваны перш за ўсё на пазіцыю Рыгора Восіпавіча Вінакура, якая заключалася ў тым, што газетная мова цалкам пазбаўлена паэтычнай функцыі і выконвае элементарныя камунікатыўныя задачы паведамлення (інфармацыі). Публіцыстычны тэкст мае масавую прызначанасць, а адсюль рабілася выснова: газетнае маўленне павінна быць штампаваным і клішэваным, а гэта, у сваю чаргу, механізуе і аўтаматызуе мову газеты. Паслядоўнікі тэорыі штампаванасці газетнай мовы лічылі, што слоўнікавы склад газеты адназначна фіксаваны, складаецца з устойлівых словазлучэнняў, зададзеных рамкамі навін, “тэлеграм”, “*sui generis*”; задача журналіста – “умела вар’іраваць штампы і своечасова іх мяняць” (Цікоцкі, 1971, 25). Спрощанасць і аднабаковы падыход да газетнага маўлення наглядна дэманструецца ў словах ранняга Вінакура: “Важна адзначыць, што, калі заношанае клішэ здаецца ў архіў, яно замяняецца хоць новым, але таксама клішэ. Сёння гэта “кераншчына”, заўтра – “германская кераншчына”, сёння – “змычка з сялянствам”, заўтра – “саюз з сялянствам”. Але сутнасць справы не мяняецца. Іншымі словамі, слоўнік газеты заўсёды мае характар фразеалогіі, г.зн. сумы фіксаваных штампаваных маўленняў, з загадзя вядомым ужо, дакладна ўстаноўленым механізаваным значэннем, сэнсам” (Цікоцкі, 1971, 25) ці “Калі ёсць гатовы граматычны каркас і загадзя назапашаная ўжо аўтаматызаваная сетка, то журналісту, якому не хочацца думаць, нічога не варта, пры наяўнасці некаторай тэхнікі, запоўніць сваю схему проста пустаслоўем, брахнёй, “халтурай”. Гэтая небяспека бяспрэчная” (Цікоцкі, 1971, 26). Прыведзены меркаванні таленавітага вучонага-лінгвіста, шмат палемізуючага з літаратарамі і літаратуразнаўцамі, лінгвістамі і філосафамі, пацвярджаюць яго канцэпцыю: паэтычная функцыя супрацьстаіць агульнакамунікатыўнаму прызначэнню мовы, таму што яна ўскладнена эстэтычнымі канатацыямі, выклікана, відаць, вузкаэмпірычным падыходам да моўнага матэрыялу, у якім не праглядалася неабходнасць якасных характарыстык апошняга (Винокур, 1991), не давалася ацэнка сігніфікацыі публіцыстычнага тэксту. Вывад, да якога прыйшоў Р. Віна-

кур, парадаксальны: “У газетнай мове няма амаль ніводнага слова, якое не было б штампам, клішэ, шаблонам” (*Винокур, 1924, 125*). Прафесар М. Цікоцкі ўслед за сваім маскоўскім калегам Р. Салганікам рашуча прырэчыў: “...Галоўны недахоп лінгвістычнай тэорыі газетнай мовы – вельмі агульны падыход да яе, вывучэнне мовы без уліку разнастайнасці жанраў і іх... асаблівасцяў, – падыход, які дае толькі знешняе ўяўленне аб прадмеце і скажае перспектыву яго разгляду” (*Цікоцкі, 1971, 25–26*) і “...плённая распрацоўка эстэтыкі газетнай мовы магчыма толькі на падставе паглыбленых і разнастайных даследаванняў мовы газеты на ўсіх яе ўзроўнях, і “не наогул мовы газеты, а мовы газетных жанраў” (*Цікоцкі, 1971, 28*).

На сёння лінгвістычная і журналісцкая навука маюць шэраг даследаванняў па паэтыцы публіцыстычнага тэксту, у якіх раскрываюцца экстра- і інтралінгвістычныя ўласцівасці яго. Да іх перш за ўсё трэба аднесці ўжо цытаваныя працы М. Цікоцкага, Р. Салганіка, С. Смятанай, Б. Мінсонжнікава і інш.

Сігніфікацыя публіцыстычнага тэксту (з лацінскай мовы *significatum* – тое, што абазначаецца) з гнасеалагічнага пункту гледжання ўяўляе сабой адлюстраванне ў чалавечай свядомасці ўласцівасцей рэчыўнага свету (сукупнасці дэнататаў ці дэнататыўнага свету). Сігніфікат як паняццё змест моўнага знака (сюды ж уключаем і тэкст) заўсёды фіксуе пэўны комплекс прымет і характарыстык дэнатата – пастаянных або часовых, абсалютных або рэлятыўных. Так, у сказе-загалоўку *Беларуская школа будзе ўсё больш беларускай* (Звязда. 05.11. 2002) сігніфікацыя рэлятыўная, умоўная, для носьбіта іншай разумова-маўленчай культуры імпліцытная. У матэрыяле гаворка ідзе пра апошнія змены ў школьным жыцці: рэфармаванне школы, пераход на 10-бальную шкалу ацэнкі навучальнай дзейнасці школьніка, “праблемы настаўнікаў”, дэмаграфічную сітуацыю, якая выклікае памяншэнне колькасці дзяцей (адсюль скарачэнне настаўнікаў), пяцідзённы вучэбны і шасцідзённы школьны тыдзень і, мабыць, галоўнае для адрасантаў (у гэтым выпадку міністр адукацыі, журналіст) і адрасатаў – павелічэнне заробку настаўнікаў, скарачэнне сельскіх школ і, нарэшце, пра беларускамоўную адукацыю. Менавіта перадапошні факт павінен быў дамінаваць у паведамленні – гаворка адбывалася напярэдадні Дня настаўніка. Аднак заяўляецца выбраная з пэўнай колькасці тэма беларускамоўнай адукацыі. Чыя гэта пазіцыя? Міністра, настаўніцтва, грамадства, журналіста, газеты? Хутчэй за ўсё газеты, якая традыцыйна актуалізуе стан роднай мовы. Актуальная арганізацыя тэксту выглядае крыху інакш (табл. 7).

Табліца 7

І Н Ф А Р М А Ц Ы Я	КМ		АКТУАЛЬНАЯ СІГНІФІКАЦЫЯ			
			І ступені	ІІ ступені	ІІІ ступені	
	–	+	Базіс	Тэма-рэма	Рэма	
<p>БЕЛАРУСКАЯ ШКОЛА БУДЗЕ ЎСЁ БОЛЬШ БЕЛАРУСКАЙ</p> <p>“Чытаць, чытаць і яшчэ раз чытаць”, – заклікае настаўнікаў міністр адукацыі.</p> <p>Напярэдадні Дня настаўніка міністр адукацыі Беларусі Пётр Брыгадзін расказаў журналістам пра апошнія змены ў сістэме школьнага навучання. Паводле слоў міністра, праграма рэформы разлічана на пяць гадоў, і хаця першыя захады ўжо зроблены, пра вынікі казаць яшчэ рана.</p> <p>Адказваючы на пытанні аб тым, чаму і вучні, і настаўнікі аказаліся непадрыхтаванымі да пераходу на 10-бальную шкалу ацэнкі ведаў, спадар Брыгадзін нагадаў, што ў асобных школах гэты эксперымент паспяхова працягваўся ўжо тры гады. І хаця наша сістэма адукацыі і павінна быць па-ранейшаму кансерватыўнай, настаўнік – творчы чалавек. “Калі ён разлічвае толькі на ўчарашні багаж ведаў, то не можа працаваць у сучаснай школе”. Міністр заявіў, што яго ведамства распрацавала і выдала “цэлы талмуд”, які датычыць 10-бальнай сістэмы, і заклікаў настаўнікаў “чытаць, чытаць і яшчэ раз чытаць”. Бо адпаведныя рэкамендацыі былі дасланыя яшчэ ў красавіку. Зрэшты, да 1 мая 2003 года іх дапрацуюць і ўдакладняць</p> <p>“Цяпер мяняецца сама сістэма адзнак. Мы пераходзім ад рэпрэсіўнай педагогікі да педагогікі супрацоўніцтва. Стаўце “дзесяткі” і “дзесяткі” – за пытанні, за дасціпнасць, за дапаўненні!” – заклікаў міністр.</p>	–		Стан беларускай мовы	Недавер		
	–				Інтэртэкст (вучыцца, вучыцца і яшчэ раз вучыцца)	
		+		Прафесійнае свята		
	–				Рэформа школы	
	–				Непадрыхтаванасць вучняў і настаўнікаў да змен	
	–	+		Кансерватыўнасць адукацыі	Калі не творчы, то не можа працаваць у школе	Настаўнік – творчы чалавек
	–				“Зноў талмуд на нашы галовы”.	
	–			Настаўнік павінен чытаць (інтэртэкст)	Рэкамендацыі не гатовы, бо будучы ўдакладняцца. Што ж чытаць?	

І Н Ф А Р М А Ц Ы Я	КМ		АКТУАЛЬНАЯ СІГНІФІКАЦЫЯ		
			I ступені	II ступені	III ступені
	-	+	Базіс	Тэма-рэма	Рэма
<p>Аднак, паводле ягоных слоў, выніковая адзнака мусіць быць інтэ-граванай. “Могучь быць 10,10,10, а ў выніку – 8”. Кіраўнік Мінадукацыі пацвердзіў, што другаягоднікаў цяпер не будзе. Пераводзіць у наступны клас зараз можна з любымі адзнакамі. А тым, хто прэтэндуе на медаль і вучыцца на 9 і 10, дазволена мець не ніжэй за 6 балаў па спевах і фізкультуры.</p> <p>Вяртаючыся да праблем настаўнікаў, Пётр Брыгадзін паведаміў, што па-ранейшаму ідзе іх скарачэнне, якое працягнецца яшчэ 5 гадоў, бо з-за дэмаграфічнай сітуацыі колькасць дзяцей у школах памяншаецца. Нагадаем, што стаўка выкладчыка – 18 гадзін. Прычым захаваны 6-дзённы працоўны тыдзень. Па звестках Мінадукацыі, сярэдні заробак настаўніка склаў за верасень каля 180 тысяч рублёў (ён увесь час “круціцца каля 100 долараў”). І да канца года плануецца яшчэ адно павелічэнне заробку.</p> <p>Тым часам скарачаецца колькасць сельскіх школ, іх ужо закрылі больш за 100. Адпаведна, змяншаецца колькасць беларускіх школ, большасць якіх знаходзяцца ў правінцыі. Зараз дзве трэці школ на Беларусі – цалкам беларускамоўныя, але яны галоўным чынам малакамплектныя. Таму па-беларуску вучыцца толькі трэцяя частка дзяцей. Яшчэ 20 працэнтаў ахоплівае двухмоўнае навучанне. Але, паводле слоў Брыгадзіна, тэндэнцыя да скарачэння беларускамоўнай адукацыі няма – стратэгія міністэрства палягае ў яе пашырэнні. І ўсё больш будучь пераходзіць на выкладанне часткі прадметаў па-беларуску.</p> <p>Валерыя АЎСЯНІК</p>	-			Праблема медалістаў, узнятая вучнямі і бацькамі	
	-			Значыць, не трэба старацца	
	-			Скарачэнне настаўнікаў	
	-			Абяцаныя 100 долараў	Павелічэнне заробку
	-	+	У сельскай школе навучанне ідзе па-беларуску	Скарачэнне сельскіх школ	Закрылі больш за 100
	-			Як на самай справе?	
	-			Намінатыўна, на паперах	Малакамплектныя якраз і знаходзяцца ў правінцыі
	-			Увядзенне ў зман, супярэчнасць толькі што сказанаму	

Актуальная сігніфікацыя павінна адпавядаць “зместу тэксту” (паводле Г. Фрэге – “сэнсу”, паводле Р. Карнапа – “інтэнсіяналу”, паводле У. Куайна – “значэнню”, паводле А. Чорча – “канцэпту”), транспанаванаму ў масавую аўдыторыю ступеньчата: I ступені – базісная актуалія, гістарычна зменлівая, сацыяльна абумоўленая, культураспецыфічная; II ступені – тэма-рэматычная, якая вынікае ўжо з вядомага, кантэкстная; III ступені – рэматычная, новая, сітуацыйная, варыянтная/інварыянтная. Паводле тэорыі камунікацыі менавіта апошняя ступень з’яўляецца арганізуючай для тэкставай дамінанты (загалоўка). Камунікацыйная мэта медыя-падзеі (прэс-канферэнцыя міністра адукацыі напярэдадні прафесійнага свята) – прывітанне калег з нагоды Дня настаўніка, на што павінна была арыентавацца і журналістка, і газета. У прыведзенай вышэй табліцы ў графе КМ (камунікацыйная мэта) знакамі “-” і “+” паказана яе дасягненне. Такім чынам, актуальная сігніфікацыя тэксту прычыць успрымання дыскурса як “фрагмента рэчаіснасці” (беларуская школа ўсё больш будзе беларускай), камунікацыйная мэта медыя-падзеі і заяўленай тэмы не дасягнута, сігніфікат тэксту структурна парушаны, не адпавядае зададзенасці і дэнататывунай скіраванасці.

Параўнаем адлюстраванне аналагічнай сітуацыі ў газеце “Рэспубліка” (Рэспубліка. 05.11.2002). Падыход да асвятлення медыя-падзеі больш удалы, вербальна і графічна перадае камунікацыйную зададзенасць (мал. 1).

М а л ю н а к 1

А п о д а р о к -

под

Новый

год...

Петр Бригадин,
министр образова-

ния Республики Беларусь, поздравил коллег с профессиональным праздником – Днем учителя. На состоявшейся 4 октября в Национальном пресс-центре встрече с журналистами Петр Иванович отметил: “Этот год богат на нововведения – десятибалльная система, пятидневка потихоньку обживаются в белорусских школах. Следующие три “принесут” реформу высшей школы, в частности двухступенчатое образование, профильную дифференциацию 11-х и 12-х классов двенадцатилетки”. Что касается учителей, то до Нового года, скорее всего, их ждет повышение заработной платы.

Фотаздымак

Анастасия Телешева, “Р”

Сігніфікацыя прыведзенага тэксту з “Рэспублікі” рэлятывуецца з разглядаемым у выйгрышным плане. Успрыманне актуальнай сігніфікацыі I ступені кадыфікавана і па прычыне сваёй сацыяльнай размытасці энтрапаічна, закладзена ў канцэптuallyнай інфармацыі. Паспрабуем трансфармаваць загаловак *Беларуская школа будзе ўсё больш беларускай і Руская школа будзе ўсё больш рускай*. Сам па сабе заглавак утрымлівае двухзначнасць: выкладанне школьных прадметаў па-беларуску (ці будзе айчынная школа беларускамоўнай?) і адрозненне нацыянальнай школы ад іншых – рускай, украінскай і г. д. Прыведзеная трансфармацыя неактуальная для рускага чытача ў першым выпадку і малаактуальная – у другім. Для расійскай газеты такі заглавак у кансітуацыйных умовах гіпатэтычна дапушчальны ў нейкіх спецыфічных мэтах і амаль немагчымы ў дэнататыйнай суаднесенасці.

Інфармацыя, закладзеная ў сказе *Беларуская школа будзе ўсё больш беларускай*, мае складаную зместавую структуру і амаль не суадносіцца з дэнататыйным нападуненнем (табл. 8).

Табліца 8

Беларуская школа →	Станаўленне нацыянальнай школы ва ўмовах суверэнітэту } →	Залежнасць ад спадчыны савецкай школы і сучаснай Расіі (карыстанне падручнікамі, метадыкамі)
↓	↕	↕
будзе →	Кампанент сказа-меркавання, які выражае мадальную ірэальнасць, уласцівасць/неўласцівасць прадмета } →	Заклікаласць, недавер да трафарэту “будзе”
↓	↕	↕
беларускай (беларускамоўнай ці нацыянальнай?) →	Асістэмная ступень параўнання, інтэнсіўнасць праяўлення ўжо заяўленай прыметы } →	Свядомасць грамадства, палітыка дзяржавы, гістарычная абумоўленасць
↓	↕	↕
усё больш →	Мера інтэнсіўнасці праяўлення прыметы } →	Празмернасць сігніфікацыі → увядзенне ў зман (скарачэнне сельскіх і малакамплектных школ як асноўных носьбітаў беларускамоўнай адукацыі)

Праграмаванне камунікатыўнай сітуацыі (функцыянаванне роднай мовы ў школах Беларусі) ва ўспрыманні чытачоў “Звязды” забяспечвае “распазнаванне” сітуацыі, якая суадносіцца з рэаліямі жыцця беларуса. Маём ілюстрацыю працэсу маўленчай дзейнасці, калі навідавоку няпоўнае (што склалася ў выніку ўсталявання камунікатыўных паводзін) узаемапаразуменне суразмоўцаў (фрэйм “Зразумейце мяне правільна!”). “...У журналістыцы вельмі важна ўлічваць, чыё слова і каму яно адрасавана. Узаемапаразуменне з аўдыторыяй магчыма толькі тады, калі аднолькавыя словы асацыяваны ў розуме аўтара і чытача з аднолькавымі паняццямі, толькі тады магчыма аб’яднальная роля мовы” (Лысакова, 1993, 53). Слова становіцца мёртвым, калі яго сэнсы не ўвасабляюцца ў рэальнасць.

“Дзесяць заветаў журналістыкі” Эрыка Фіхтэліуса ўтрымліваюць аксеалагічнае меркаванне: “Задача журналіста – аддзяляючы зерне ад жыццяў, публікаваць жыцці”. І далей: “Паведамленні тэлеграфных агенцтваў, прэс-рэлізы, запрашэнні на сустрэчы і канферэнцыі – усё гэта крынічкі інфармацыйнай плыні, што паступае ў рэдакцыю” (Фіхтэліус, 1999, 17). Асноўным для шведскага рэпарцёра ў вар’іраванні і інварыянтнасці інфармацыйнай плыні з’яўляецца крытэрыі значнасці, асэнсаванне і ўключэнне якога ў журналісцкую прафесію стала пратэстам супраць павярхоўнай і папулісцкай журналістыкі, што, у сваю чаргу, вылілася ў станаўленне так званай грамадскай журналістыкі.

Найбольш значныя і актуальныя тэксты ў сістэме СМІ могуць дубліравацца, вар’іравацца, што выклікана сацыяльнай стракатасцю грамадства, спецыфікай галіновай аўдыторыі, адміністрацыйна-тэрытарыяльнай прыналежнасцю, сацыяльным становішчам, узростам чытачоў і таксама жанравым характарам тэксту.

Варыянтнасць ёсць гіпера-гіпанімічная таксаномія паняццяў “варыянт”, “інварыянт”, “вар’іраванне”, дзе варыянт – розныя праявы адной і той сутнасці, інварыянт – абстрактнае абазначэнне адной і той сутнасці ў адцягненні яе ад канкрэтных мадыфікацый (варыянтаў), вар’іраванне – тое, што відазмяняецца, разумеецца як пэўны эталон, норма, якія маюць уласцівасць мадыфікавацца. Так канструюецца анталогічная экстралінгвістычная сутнасць публіцыстычнага тэксту, якая кардынальным чынам уплывае на інтралінгвістычную будову публіцыстычнага тэксту, вызначае характар дзеяння дыскурса СМІ.

Варыянтнасць і інварыянтнасць у нейкай ступені супрацьпастаўлены, калі мець на ўвазе, што ў інварыянце адлюстраваны агульныя ўлас-

цівасці класа аб’ектаў, што ўтвараюцца варыянтамі. Сам інварыянт не існуе як асобны тэкст, гэта не прадстаўнік класа, не эталон, не аб’ект, а абстрагаванае абзначэнне сукупнасці ўласцівасцей прадметаў. Выкарыстоўваючы веды фанетыкі і фаналогіі, можна казаць, што як фанема мае канкрэтную рэалізацыю яе – алафон, так і тэкст-інварыянт рэалізуецца ў канкрэтным тэксце-варыянце.

Варыянтна-інварыянтны падыход да рэалізацыі публіцыстычнага тэксту, сегментацыі яго паспяхова раней ажыццяўляліся ідэалагічнымі сектарамі, аддзеламаі і ўпраўленнямі, іншымі словамі, дыктаваўся ідэалогіяй пануючай улады – КПСС Савецкага Саюза. Квітнеў дубляж, задаваўся пэўны інварыянт мадэлявання публіцыстычнага тэксту, які дырэктаваўся ў канкрэтных варыянтах і варыяцыях. Гэта, натуральным чынам, адбівалася на мове. Сучасніца слухна адзначае: “Як паказвае вопыт савецкай прэсы, казённая мова, што сцвердзілася на старонках перыядычнага друку, не столькі вынік непісьменнасці журналістаў, колькі вынік таталітарнай палітычнай сістэмы, якая сфарміравала асобы “наваяз” (Дж. Оруэл), аднапалушарнае мысленне. Механічнае паўтарэнне агульных ісцін у стэрэатыпных формулах праграмуе аднаварыянтнае ўспрыманне рэчаіснасці, тармозіць развіццё асобы і прыводзіць да заняпадных з’яў у інтэлектуальным жыцці грамадства” (Лысакова, 1993, 60).

Ідэалогіяй было прасякнута ўсё, яе карані ўчэпіста ўваходзілі ў этнапсіхалагічную парадыгму жыццёвага ўладкавання, канструявалі ментальны свет савецкага чалавека: “Ідэалагічная, культурная, інфармацыйная палітыка ўлады ў 60–70-я гг. і ў пачатку 80-х гг. станавілася ўсё больш жорсткай. Партыйна-дзяржаўная манаполія ў гэтай сферы, цэнзура ўзмацняліся. На службу ёй былі пастаўлены ўсе сродкі масавай інфармацыі і прапаганды (іх магчымасці ў пасляваенныя гады шматкратна ўзраслі ў сувязі з шырокім распаўсюджаннем тэлебачання, радыё), а таксама ўсіх формаў мастацкай культуры і яе трансляцыі ў масах” (Ірошніков, 1997, 30). Гэта выразілася нават у дамінуючай частотнасці ўжывання назоўніка *ідэалогія*: марксісцка-ленінская, буржуазная, марксісцкая, камуністычная, сацыялістычная, пралетарская, рэвалюцыйная, перадавая, прагрэсіўная, ліберальная, рэакцыйная, пануючая, навуковая, новая, чужая каму-, чаму-небудзь; *ідэалогія* каго-чаго: камуністаў, сацыялістаў, сацыяльнай групы, класа, партыі, пралетарыату, сялянства, буржуазіі; *ідэалогія* чаго: камунізму, сацыялізму, расізму і г. д.

На пастаянна дзеючым семінары кіруючых работнікаў рэспубліканскіх і мясцовых дзяржаўных органаў па пытаннях удасканалення ідэалагічнай работы (сакавік 2003 г.) Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Лукашэнка адзначыў: “Трэба прызнаць, што слова “ідэалогія” было моцна “зацяганае” (а лепш сказаць, “забалбатае”) у праслаўтыя часы “застою” і “перабудовы”. Усе мы памятаем наглядную агітацыю “Слава КПСС”, якая нікога не кранала, ідэалагічныя семінары па вывучэнні “Малой зямлі”, “Цаліны”: мерапрыемствы пустыя, фармальныя, якія выклікалі ў кагосьці смех, а ў кагосьці раздражненне” (Лукашэнка, 2003, 1).

Высокая частотнасць лексемы вяла да дубліравання актуальнай сінфікацыі ўжо не як паняцця, а дыскурснай стратэгіі – камунікатыўнай з’явы, абазначанай гэтым вербальным знакам. Тыповыя канструкцыі, у якіх сэнсавым ядром выступае слова *ідэалогія*, пасля пэўнага прамежку часу, звязанага з афіцыйным адмаўленнем камуністычнай ідэалогіі і дэкларацыямі аб скасаванні ідэалогіі ўвогуле як анахранізму, не годнага для цывілізаванага грамадства, набывае папулярнасць. У расійскім друку ў ролі атрыбутыўнага кампанента такіх словазлучэнняў часцей за ўсё выступаюць назоўнікі, якія не абазначаюць якіх-небудзь палітычных вучэнняў, што накладвалася на масавую свядомасць носьбітаў мовы. На месцы гэтых дактрынальна арыентаваных і арыентуючых спажыўца інфармацыі лексем становяцца абазначэнні менш маштабных і амаль штохвілінных распрацовак, праектаў: “Несмотря на проблемы, *идеология* реструктуризации угольной промышленности верна” (РТР. 9.12.97); “*Идеология* антикризисной программы правительства” (ОРТ. 16.07.98); “Мы работаем без должной *идеологии* по обеспечению такого важного вопроса” (ОРТ. 28.07.99) і інш. Навідавоку семантычная разняволенасць ужывання лексемы, якая павінна рэалізаваць адназначную асноўную і факультатыўную семы: ‘сістэма ідэй, уяўленняў, палітычных, філасофскіх, мастацкіх і інш. поглядаў, якія характарызуюць тое або іншае грамадства, клас’ і ‘светапогляд’ (Тлумачальны слоўнік, 1978, 529) (звернем увагу, што лексема семна не папаўнялася ў савецкі час, у семантычным развіцці яна была табуіравана, параўн.: *ідэалогія камунізму, сацыялізму і ідэалогія рэструктурызацыі, праграмы, па забеспячэнні і г. д.*). Дарэчы будзе ўзгадаць, што паводле “Зводнага слоўніка сучаснай рускай лексікі” слова “ідэалогія” адлюстравана ў 11 найбольш папулярных слоўніках са строга фіксаванай семнай нагруккай. Гэта сведчыць пра высокую ўжывальнасць лексемы і адлюстраванне “розных бакоў моўнай рэчаіснасці сучаснага перыяду ад 30-х да сярэдзіны 80-х гг. нашага стагоддзя” (Сводный словарь, 1991, 3).

У беларускай прэсе на ўзроўні грамадскіх адносін у канцы ХХ ст. культывуецца паняцце *нацыянальнай ідэі*, якому надаецца рэферэнцыя *ідэалогія*. Дыскурснае акружэнне тэкставага сегмента і “сегмента рэчаіснасці” – *ідэалогія / нацыянальная ідэя* – таксама забяспечваецца рэалізацыяй варыянтна-інварыянтнага падыходу да фарміравання тэксту як складанай камунікатыўнай з’явы. Прафесар А. Слука, навуковыя памкненні якога прысвечаны актыўнаму пошуку нацыянальнай ідэі, заўважае: “Нашы сродкі інфармацыі скупыя на вобразы жыцця і жабрацкія на ідэі. Ні дзяржава, ні апазіцыя не з’яўляюцца, па ўсім відаць, аўтарытэтам для журналістаў, калі яны не спяшаюцца распрацаваць ідэалогію нашага жыцця. У газетах і часопісах, на радыё і тэлебачанні, пэўна ў падполлі, знаходзяцца публіцысты-рухавікі стваральнай ідэі, якія і павінны выкрышталізаваць праграму ўладкавання палітычнай сістэмы і сацыяльна-эканамічнага развіцця нашай краіны. Уладная камунікацыя лічыць, што ў грамадстве ўсё гарманічна і правільна, а прыватная – наадворт! У выніку насельніцтва застаецца ў цёмнай яме, у маральнай разгубленасці: куды ісці, да якога туліцца берага?” (Слука, 2002, 221–222). Праглядае моцнае жаданне аўтара цытаваных радкоў накіраваць цёмны народ у “правільнае” рэчышча. Ідэалогія, прэса, улада ставяцца ў адзін ланцужок жыццёвага ўладкавання. Крыху раней вучоны рэзюмаваў: “СМК неабходна выводзіць на шлях развіцця новай палітычнай культуры беларускага грамадства, пазбаўленага састарэлых пастулатаў недалёкага мінулага, а таксама небяспечных анархісцкіх лозунгаў “новых беларусаў”. І далей: “Сутнасць Нацыянальнай ідэі ў тым і заключаецца, што кожны чалавек на асабістым узроўні ўспрымання адчувае сябе бажаством у пэўнай геапалітычнай прасторы, у канкрэтную эпоху, у сям’і людзей, народа, якую падаравала яму прырода...” (Слука, 2001, 235).

У прыведзенай дыхатаміі ідэалогія / нацыянальная ідэя ў канцэпцыі прафесара А. Слукі выяўным становіцца ўзаемапранікальнасць і ўзаемазамяняльнасць яе складнікаў: “Калі сродкі камунікацыі – гэта крыніца грамадскай свядомасці і адначасова інстытут фарміравання свабоднай думкі, то павінна быць нейкая моцная платформа, на якой стаіць і развіваецца нацыя і дзяржава. Такой асновай, фундаментам развіцця беларускага народа з’яўляецца Нацыянальная ідэя, якая да гэтага часу ўсведамляецца толькі вузкай часткай навуковай інтэлігенцыі і ніяк не можа выйсці на шырокі прастор грамадскай думкі”. Тамсама канстатуецца: “...Журналісты і пісьменнікі не ўбачылі і не адчулі аналітычнай ідэалагіч-

най апоры, каб сфарміраваць структурную ідэалогію нашага развіцця. А такая апора знаходзіцца ў сутнасці беларускай Нацыянальнай ідэі, якая на падставе развіцця беларускай мовы і культуры, умацавання беларускай дзяржаўнасці і эканомікі можа забяспечыць высокі матэрыяльны і духоўны ўзровень жыцця народа і кожнага чалавека” (Слука, 2000, 235).

Варыятыўнасць публіцыстычнага тэксту часам становіцца завуалюванай зброяй, а можа стаць і паслужніцай ідэалогіі. У рэчышчы семітычнага выражэння сукупнасці ідэйных “каштоўнасцей” сацыяльна-палітычнага дамінанта цікавай і значнай, на наш погляд, з’яўляецца *канцэпцыя твора* Р. Барта.

Калі гавораць аб працах французскага семіётыка і пра самога Р. Барта, то перш-наперш маюць на ўвазе ўладу і слова, аб’яднання ў адно паняцце “ідэалогія”. Пад уплывам працы Ф. дэ Сасюра “Курс агульнай лінгвістыкі” Барт прапанаваў прынцып канататыўнай семіётыкі вызначэння ідэалогіі. Паводле Барта ідэалогія, канатацыя, тэкст – асноўныя параметры любога літаратурнага твора. Сваёй даследчай задачай вучоны бачыць паказаць ідэалагічныя знакі, схаваныя і натуралізаваныя пад маскай тэксту. У гэтым напрамку вывучэння вербальнага знака і стварэння канцэпцыі тэксту Барт цесна супрацоўнічае з Ж. Дэррыда, Ю. Крысцевай, Ж. Лаканам і М. Фуко.

Ідэалогія ўяўляе сабой такую “карціну свету” (спосаб яго “адлюстравання”), якая “патлумачвае” рэчаіснасць не з мэтай яе аб’ектыўнага пазнання, а з мэтай сублімуючага апраўдання тых або іншых груповак цікавасцей. Ідэалогія – гэта калектыўна выпрацаваная каштоўнасца-сэнсавая сетка, змешчаная паміж індывідам і светам і якая апасродкуе яго адносіны да гэтага свету.

Паводле Барта, ідэалогія “частковая” па сваім вызначэнні, не здольная прызнаць уласную “частковасць”, але накіраваная на глабальную трактоўку і ахоп рэчаіснасці, таму не церпіць супрацьстаяння. Адсюль яе агрэсіўнасць, прымусовы характар, “натуралізуючая функцыя, стэрэатыпнасць, імабілізм” (Барт, 1994). У трактоўцы Барта ідэалогія цесна звязана з канатацыяй. Апошняя паняцце вучоны тэрміналагічна пашырае на сферу імпліцытнага, схаванага, завуалюванага выражэння зместу тэксту, дзе пераймаюцца ад лінгвістыкі два планы – дэнататыўны і канататыўны. Аднак у першым не распазнаецца рэфэрэнтнае напаўненне дэнатата. Што датычыць другога, то семіётыкі стаяць на адпаведнай пазіцыі – любая дадатковая ў адносінах да дэнататыўнай сэнсавая інфармацыя можа лічыцца канататыўнай.

На прыкладзе камунікатыўнай сітуацыі з рэкламай фірмы “Пандзані” Р. Барт паказвае падманлівасць канататыўнага знака, які выступае ў ролі “ўстаўленага” ў азначанае, што можна абзначыць як “італьянскасць”. Маюцца на ўвазе фанематычныя складнікі *dz* і *i* слова “Пандзані”. “Рэкламадавец не гаворыць прама: “Гэта – макароны італьянскай вытворчасці” (што было б прамым падманам, таму што фірма французская), а толькі падказвае, навеівае прыемныя асацыяцыі, звязаныя з Італіяй. Канататыўныя сэнсы сігустыўныя, няпэўныя, расплывістыя, а таму іх расшыфроўка заўсёды суб’ектыўная (Барт, 1994). Барт дае зразумець, што “чыстая”, пазбаўленая канататыўных абертонаў дэнацыя ўяўляе сабой тэарэтычную абстракцыю, моўную утопію, “адамаў модус” лінгвістычнага выказвання, пра які можна толькі марыць (Барт, 1994, 308–309).

У нашым разуменні важнай экстралінгвістычнай асаблівасцю публіцыстычнага тэксту з’яўлялася і з’яўляецца дубліраванне не самога графічнага тэксту, а эндасальных ведаў, стэрэатыпаў, “патрэбных” камунікатыўных установак.

Вучоныя сведчаць, дыскурс СМІ ХХ ст. характарызуецца згубай у лінгвістычным разуменні агенса, экспансіяй наміналізаваных канструкцый, генітыўных ланцужкоў (Степанов, 1981). Гэта адбываецца паступова, на фоне эпох рэвалюцыйнага і афіцыйнага пафасу, грамадска-палітычных катаклізмаў, у выніку чаго “савецкае веравызначэнне” адвучыла чалавека ад самастойных... рашэнняў, бо раз і назаўсёды было дэкрэтавана *что такое хорошо, что такое плохо*” (Korzeniewska-Berczycka, 2001, 77).

Калі раней існаваў дубляж афіцыйных перадавіц, то сёння дзяржаўныя якасныя газеты ўтрымліваюць шмат так званай афіцыйнай ханікальнай інфармацыі. Публіцыстычны тэкст набывае дамінантную аб’ектную стратэгію ў выглядзе рубрык і аднайменных інфармацый тыпу “Рабочы тыдзень прэзідэнта”, “Паведамленне прэс-службы прэзідэнта” (Звязда); “Прэзідэнт”, “Рабочы тыдзень главы дзяржавы”, “Афіцыйна”, “Паведамленне прэс-службы прэзідэнта”, “Актualьна” (Советская Беларуссия); “Эпіцэнтр”, “Афіцыйна”, “Візіты”, “Накануне”, “Дыпкур’ер”, “У Савеце Міністраў”, “Клопат прэм’ер-міністра”, “На кантролі ў прэзідэнта”, “Паведамленне прэс-службы прэзідэнта”, “На кантролі ўрада”, “Палітычны партрэт” (Рэспубліка); “Нарада ў прэзідэнта”, “Віншаванне прэзідэнту”, “А. Р. Лукашэнка прыняў У. М. Дражына”, “Рабочы тыдзень главы дзяржавы”, “Паведамленне прэс-службы Прэзі-

дэнта”, “У Савеце Міністраў”, “У Савеце Рэспублікі”, “Актуальна”, “Парламенцкія будні”, “Афіцыйна”, “Прэзідэнт павіншаваў”, “У Прэзідуме Савета Рэспублікі” (Народная газета) і інш. Такія абставіны не могуць не ўплываць і на інтралінгвістычную будову тэксту, што выражаецца ў вербальных і рытарычных стратэгіях у палітычнай дзейнасці і СМІ. На думку некаторых даследчыкаў, выдзяляюцца ў гэтым плане, па-першае, рытарычныя сродкі і стратэгіі дасягнення заснаванай на веры (фідэістычнай) згоды і, па-другое, аперацыі па сэнсах слоў, выразаў, выказванняў у палітычнай дзейнасці і сродках масавай інфармацыі пры падачы інфармацыі. Так, прафесар А. Міхальская да іх адпаведна адносіць: а) ідэнтыфікацыйныя формулы (асабовыя займеннікі *мы, наш, сюды ж* можа аднесці характэрныя для беларускага маўлення спрагальныя дзеясловы ў форме 1-й асобы множнага ліку тыпу *ведаем, маем, разважаем, наглядаем*), словы-эпістэмікі тыпу *як вядома, як мы ведаем, няма сумнення ў тым, але мы ўсе ведаем*; падача суб’ектыўнай думкі ў выглядзе аб’ектыўнага факта або ісціны, якія не патрабуюць доказаў, у форме катэгарычнага меркавання; упэўненасць аўтара ў згодзе адрасата; пахвала адрасата (*exhortatio*), рытарычнае пытанне ў спалучэнні з рытарычнай фігурай іроніі, накіраванай супраць апанента; рытарычная фігура *sermocinatio*, сутнасць чаго заключаецца ва ўключэнні ў свой тэкст тэксту, які мог бы належаць апаненту; “рэдукацыя комплекснасці” і кантрастныя ацэначныя альтэрнатывы; стратэгіі “мабілізацыі” і “дэмабілізацыі” грамадскай думкі і б) прыёмы “скальжэння сэнсу”: з’эфемізмы, пеяратыўная лексіка; прыёмы “размывання сэнсу”; пазбяганне прамога называння прадметаў або з’яў; аперацыі з сэнсамі і рэферэнцыяй, рэалізаваных на ўзроўні паведамлення (*Міхальская, 1996, 147–158*). Такім чынам, рэгулярнае ўзнаўленне публіцыстычнага тэксту ў дубліруемых і варыянтна-інварыянтных формах (мадыфікацыях) дыягназуе важны прынцып арганізацыі тэкставай дзейнасці журналіста. Разгледжаныя трактоўкі ўзаемаабумоўленасці і звязанасці дубліравання і вар’іравання масавага інфармацыйнага прадукту з ідэалагічным аспектам дэманструюць знешні бок праявы феноменальнасці тэкстаў СМІ, тады як яго ўнутраная арганізацыя патрабуе новых формаў рэалізацыі камунікатыўна зададзеных устаноў. Выразна адчуваецца трансфармацыя жанравага кодэксу адлюстравання рэчаіснасці “вачыма журналіста”, калі на змену аналітычным прыйшлі інфармацыйныя; мінімізавана “жыццё” такіх жанраў, як рэпартаж, фельетон, перадавы артыкул, справаздача. Пад масавым тыражаваннем “схавалі свой твар” і ак-

тыўна ўздзейнічаюць на свядомасць чалавека агрэсія, жорсткасць, негатыў. У ідэалагічнай разгубленасці постсавецкага грамадства не знайшло свайго годнага месца самае важнае – духоўнасць, адчуванне сваёй ролі ў грамадстве, патрыятызм, вера ў сацыяльную справядлівасць. Адсюль выяўныя змены ў выкарыстанні маўленчых сродкаў: на змену ідэалагічна ацэначнай (грамадска-палітычнай) лексіцы прыйшлі словы стылістычна зніжаныя, якія мяжуюць з герметычнай лексікай; сталі панаваць дысфемізмы, алюзія, эзопава маўленне, семантычная кантамінаванасць і лексічная неправамернасць. Як маўленчая агрэсія з вуснаў палітыкаў успрымаюцца словы нецэнзурныя, затушаваныя ў аўдыёвізуальным маўленні своеасаблівымі аднамомантнымі сігналамі, а ў друкаваных – за кропкамі пасля пачатковай літары недапісанага слова. Аднак непачуае і недапісанае лёгка аднаўляецца ў памяці рэцыпіента, і гэта раўназначна таму, што агалошана і напісана: рэфэрэнтны ўзровень актыўна і аўтаматызавана аднаўляецца на ўзроўні сігніфікацыі ў сінтагматычных індэксах, якія тыражуюцца на мільённую аўдыторыю, рэдуплікуюцца ў сацыяльным усведамленні, культывуюцца як дапушчэнне, дыспазітыўнае ў маўленні. Такая сітуацыя сведчыць ужо не проста пра адсутнасць культуры маўлення, а пра скажонасць мыслення.

Зразумела, што ідэалогія як з’ява духоўнага жыцця ўключае ў сябе не толькі тэарэтыка-канцэптуальныя веды, але і сістэму каштоўнасцей, ідэалагічныя адносіны; сукупнасць канкрэтных дзеянняў суб’ектаў судносіцца з такімі жыццёва важнымі сферамі, як навука, мастацтва, літаратура, рэлігія, інфармацыйныя працэсамі. “Сродкі масавай інфармацыі, як адзін з суб’ектаў ідэалогіі, уздзейнічаюць на ідэалагічныя працэсы. З аднаго боку, яны спрыяюць распаўсюджванню ідэалагічнай інфармацыі, сцвярджаюць свабоду слова; з другога – для іх характэрна ведамаснасць, дэкларатыўнасць шматлікіх ідэалагічных мерапрыемстваў, негатыўнасць на шкоду нацыянальнай згодзе, маніпуляванне грамадскай думкай і свядомасцю грамадзян” (Ворошилов, 1999, 85).

Спараджальнікамі тэкставых варыянтаў звычайна з’яўляюцца інфармацыйныя агенцтвы; варыяцыі або інварыянты рэдуплікуюць СМІ, у якіх тэкст-варыянт можа быць апублікаваны ці агучаны. Адсюль катэгарычнае патрабаванне да структурнай цэласнасці яго частак і ў той жа час самастойнасці сегментаў, якія могуць быць выведзены з тэксту ў залежнасці ад мэтавых установак органа выдання. Напрыклад, за 6 сакавіка 2002 года ў “Рэспубліцы” і “Народнай газеце” апублікаваны пад адной назвай “Белорусы – желанные гости в Китае” матэрыялы БелТА,

варыянтнасць якіх вынікала з тэматычных рубрык. Так, пад рубрыкай “Супрацоўніцтва” “Народная газета” дае тэкст цалкам, акцэнтуючы ўвагу на дэталях супрацоўніцтва, канкрэтных прыкладах і прадпрыемствах, тады як газета “Рэспубліка” пад рубрыкай “Свет і мы” уніфікуе тэкст тэматычна, у адпаведнасці з назвай рубрыкі, уключаеца ў інфармацыйны тэкст: “*о котаром расказывалось на страницах “Р”*”. За кошт малаактуалізаваных канструкцый тыпу *на думку кіраўніка кітайскай дыпламатычнай місіі, для развіцця сувязей у эканамічнай галіне, трансфармацыі-спрашчэння самастойных сказаў ва ўдакладняльныя канструкцыі (рост – 37 працэнтаў)* і канкрэтызацыі абзацаў канструюецца тэкст, адпаведны не толькі тэматычнай арыентацыі, а і лакальнай (размяшчэнне ў “Рэспубліцы” матэрыялу на першай паласе, у “Народнай газеце” – на трэцяй).

Дубліраванне і вар’іраванне зместу публіцыстычнага тэксту, такім чынам, могуць ўплываць на “кампазіцыю” выдання, падпарадкоуюць сабе сістэму распаўсюджання актуальнай сігніфікацыі тэксту: базіснай, тэма-рэматычнай, рэматычнай, сітуацыйнай, варыянтна / інварыянтнай. Варыяцыі публіцыстычнага тэксту паказваюць на якасныя змены ў палітычнай прэсе, якія звязаны з канцэптуальнымі і структурнымі пераўтварэннямі, што перажываюць СМІ ў шматлікіх краінах. “Цэніцца толькі адчуванне штохвіліннасці. Палітычныя рэпартажы прэпаруюцца ў жанры *instant-analysis* – імгненнай ацэнкі па гарачых слядах” (Жагер, 1996, 2). Даследчыкі сцвярджаюць: “Журналістыка “імгненнай ацэнкі па гарачых слядах” дае большыя магчымасці для маніпулявання грамадскай думкай і “татальнага адурманьвання насельніцтва”, а таксама для росту “варожасці да дзяржавы” (Мельник, Амбросенкова, 1997, 79). У гэтым выпадку гаворка ідзе пра тэксты, яўна не ідэалагізаваныя, але ж маючыя, паводле Р. Барта, канатацыю, якая фарміруе пэўныя камунікатыўныя задумы.

Публіцыстычны тэкст рэалізуецца сёння не ва ўмовах суіснавання двух антаганістычна супрацьпастаўленых грамадстваў, што назіралася пры нядаўнім сусветным падзеле краін. Гэта натуральна прыводзіць да зменаў у журналістыцы. Апошнія падзеі глабальнага характару (крушэнне магутнай, па словах былога амерыканскага прэзідэнта Р. Рэйгана, “імперыі зла” – СССР, постсавецкае ўладкаванне, войны, тэрарызм) прымуслі шукаць сваё бачанне жыцця. Вызначальным падмуркам дзеяздольнасці любога народа заўсёды быў свой вобраз адлюстравання маўленчай рэчаіснасці, які грунтаваўся на духоўным пачатку, з якога і павінна сілкавацца тая ці іншая ідэалогія.

1.8.5. “Вытворчы цэх” публіцыстычнага тэксту: аўтарскае “я” і калектыўнае аўтарства

Знешнім, пазамоўным фактарам, які ўплывае на арганізацыю, праектаванне, успрыманне і планаванне публіцыстычнага тэксту, ёсць яго кагерэнтнасць: асобныя рознахарактарныя і рознавідавыя тэкстуальныя ўтварэнні пры рэалізацыі свайго семантычнага патэнцыялу ў пэўнай меры ўзгадняюцца, узаемазвязваюцца, лагічна карэлююцца. “Імпульсы кагерэнтных матэрыялаў могуць супадаць на даволі высокім узроўні і як вынік узаемнага накладання абумоўліваюць эфект інтэрфэрэнцыі – значнага ўзмацнення агульнага эфекту ўздзеяння” (Минсон-жніков, 2001, 80).

Канструяванне публіцыстычнага тэксту адбываецца ў адпаведнасці з журналісцкай задумай, аўтарскай канцэпцыяй, профілем мэтавай аўдыторыі, канцэпцыяй і арыентацыяй выдання. Журналіст, ствараючы тэкст, улічвае яго шматвектарнасць і ў пэўнай ступені залежыць ад такіх фактараў, як маштаб праблемы, фактычны матэрыял, апэратыўнасць, што адносяцца да генетычных перадумоў стварэння тэксту (звязаных з параджэннем яго і аб’ектыўнымі ўмовамі сачынення); канстатацыя, інтэрпрэтацыя, сцвярджэнне або адмаўленне (мэтавыя фактары); жанр, памер, ілюстраванне, размяшчэнне на газетнай паласе, кампазіцыя (фактары, звязаныя з формай і знешнімі параметрамі тэксту). Наяўнасць іх ужо наглядна паказвае на тую акалічнасць, што публіцыстычны тэкст, як “ніякі іншы, падкантрольны агульнай, калектыўнай думцы. Яго аўтарства калектыўнае” (Бойкова, Беззубов, Коньков, 2002, 3). Зразумела, што вырашальная роля ў стварэнні публіцыстычнага тэксту належыць журналісту, чаго не скажаш пра далейшую яго арганізацыйную апрацоўку, кампазіцыю (дыспацыю). Калектыўнай апрацаванасцю, комплекснасцю публіцыстычнага тэксту можам тлумачыць яго пэўную стандартызаванасць (выключэнне складаюць некаторыя жанравыя тэксты).

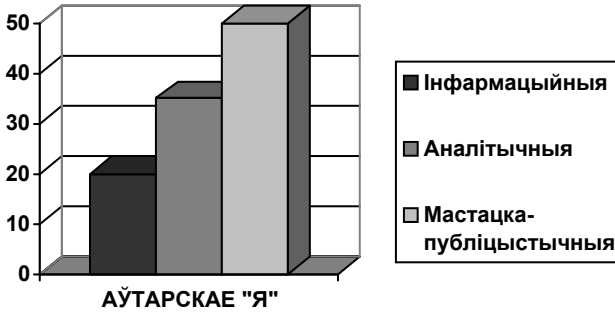
Публіцыстычны тэкст як вынік журналісцкай дзейнасці падуладны фактарам тэкстаўтварэння, якія садзейнічаюць пераўтварэнню разрозненых моўных сродкаў у звязнае цэлае, цэментуюць яго. Яны абумоўліваюць адбор і камбінацыі моўных сродкаў і падзяляюцца на аб’ектыўныя, дзеючыя пры ўтварэнні любога тэксту, і суб’ектыўныя, рэгламентуючыя вытворчасць асобных тэкстаў. Да аб’ектыўных тэкстаўтваральных фактараў адносім: 1) моўную норму, 2) функцыянальны стыль, 3) сітуацыю (фрагмент рэчаіснасці, які адлюстроўваецца ў тэксце) і звяз-

заны з ёю сэнс, 4) функцыянальна-сэнсавы тып маўлення, 5) жанр; да суб’ектыўных: 1) характар сітуацыі (рэальная, ірэальная), 2) асоба аўтара, яго светапогляд, 3) характар персанажаў, 4) камунікатыўна-эстэтычную накіраванасць, 5) “размяшчэнне” аўтара ў тэксце. Пералічаныя фактары з’яўляюцца пазамоўнымі і маюць універсальны характар. Напрыклад, суб’ектыўныя фактары 2) і 3) малаактуалізаваныя ў публіцыстычным тэксце (хаця могуць актывізавацца ў групах пэўных жанраў).

Выдзяляюцца ўнутраныя тэкстаўтваральныя фактары, і іх шмат. Назавём толькі тыя, якія рэдуплікуюцца экстралінгвістычнымі: выбар сродку намінацыі і сінтаксічных канструкцый, карэкціроўка стылістычнага рэгістра, вызначэнне жанравага макета і формы кантактавання з рэцыпіентам, кагерэнтнасць моўных адзінак, лексіка-семантычнае і тэматычна уніфікаванае аб’яднанне, катэгорыі актуалізацыі семантычнага суб’екта і інш. Важным звязом у ланцужку мікра- і макрастратэгіі тэксту з’яўляюцца семантычная (прэдыкатыўная прымета, семантычны суб’ект, семантычны аб’ект, семантычныя кваліфікатары) і камунікатыўная (выказванне агульнаінфарматыўнае, прыватнаінфарматыўнае, агульнаверыфікатыўнае і прыватнаверыфікатыўнае) арганізацыя яго, цесна звязаная з экстралінгвістычнай панарамай адлюстравання рэчаіснасці.

Комплекснасць і калектыўнасць арганізацыі публіцыстычнага тэксту сталі прычынай актуалізацыі вучонымі такога паняцця, як “аўтарскае “я””: “Вобраз аўтара ў публіцыстыцы – гэта “аўтарскае “я” журналіста, характар яго адносінаў да рэчаіснасці (непасрэднае апісанне, ацэнка, паведамленне і г. д. Прымяняльна да кожнага жанру гэтае “аўтарскае “я”, вобраз аўтара, мае розную форму, характар)” (*Солганік, 1997, 207*). “Аўтарскае “я”” выражаецца ў публіцыстычным тэксце градуальна. Калі мець на ўвазе інфармацыйную заметку, то гэтая катэгорыя ў ёй мінімалізавана, тады як у нарысе вобраз аўтара найбольш канкрэтызаваны, індывідуалізаваны. У перадавым артыкуле журналіст выступае ў якасці калектыўнага вобраза, як прадстаўнік арганізацыі, партыі, дзяржавы. Такім чынам, фарміруецца своеасаблівая градацыя прысутнасці “аўтарскага “я” ў тэксце. Калі ўявіць выражэнне гэтай катэгорыі ў жанравым дыяпазоне публіцыстыкі як дыяграму, то можам бачыць дзеянне названай градацыі. У вылучаных трох катэгорыях публіцыстычных жанраў – інфармацыйных (заметка, рэпартаж, справаздача, інтэрв’ю, хроніка), аналітычных (артыкул, карэспандэнцыя, каментарый, рэцэнзія, агляд), мастацка-публіцыстычных (нарыс, эсэ, фельетон, памфлет) – наяўнічае пэўная дынаміка, што можам выразіць на прыкладзе дыяграмы 1.

Дыяграма 1

Традыцыя вылучэння аўтарскага “я” бярэ пачатак з прац В. Вінаградава, у апарце даследавання якога пачалі жыццё складнікі “ўсеабдымнае мастацкае “я” аўтара, прыёмы “канструявання вобразаў апавядальнікаў або “пісьменнікаў” як “намеснікаў” аўтара або як персанажаў яго творчасці”, пэўных “мастацка-моўных свядомасцей” са спецыфічнымі формамі і тыпамі маўлення” (*Виноградов, 1955, 17–18*). Затым катэгорыя “вобраза аўтара” знайшла эвалюцыйнае развіццё ў навуковай творчасці вучо-нага і з плёнам інтэрпрэтавалася ў працах даследчыкаў мовы і стылю СМІ.

Структура вобраза аўтара (аўтарскага “я”) супадае з узаемазвязанымі ўзроўнямі структуры тэксту: *камунікатыўна-эстэтычны* (ідэйна-эстэтычны, ідэалагічны), *жанрава-кампазіцыйны* і *ўласна маўленчы*. Першы з іх увасабляе ў тэксце ў адпаведнасці з аўтарскай задумай змест як вынік эстэтычнага бачання навакольнага свету; другі матывуе дыспазіцыю кампанентаў (фрагментаў, сегментаў) тэксту, кожны з якіх захоўвае спосаб адлюстравання (характарыстыка, дыялог, маналог і да іх пад.) або адзіны пункт гледжання (апавядальніка, персанажа, аўтара) на адлюстраванае тэкстам; трэці ўвасабляе сабой сістэму моўных сродкаў, пры дапамозе чаго выражаецца камунікатыўная зададзенасць твора. На моўным узроўні знаходзяць рэалізацыю розныя ярусы: семасіялагічны, анамасіялагічны, семантыка-стылістычны, сінтагматычны, парадыгматычны, эпідыгматычны, лексіка-граматычны, марфалага-сінтаксічны і інш. Менавіта яны ўтрымліваюць у сабе семіятычныя паказчыкі на прысутнасць усіх астатніх узроўняў і выяўляюць іх у працэсе перцэптыўнага ўздзеяння на спажыўца інфармацыі. Структура аўтарскага “я” дае магчымасць сфакусаваць сутнасць публіцыстычнага тэксту, выявіць яго дэтэрмінанту і яе “мастацка-выяўленчыя дамінанты на кампазіцыйным і моўным узроўнях рэалізацыі, з дапамогаю якіх мэтанакіравана сінтэзуюцца адзінкі і элементы розных узроўняў тэксту ў

яго рэалізацыі і разгортванні” (Новиков, 1988, 20). Нягледзячы на пэўную цяжкаважнасць прыведзенай цытаты, яна пацвярджае тэзіс аб цэласнасці і недыскрэтнасці структуры тэксту і структуры вобраза аўтара.

Прафесар М. Цікоцкі, гаворачы пра вобраз аўтара і вобраз апавядальніка ў структуры мастацкага і публіцыстычнага тэксту, дзеліцца сваімі назіраннямі: “Найбольш традыцыйнай формай апавядання ў мастацкай прозе XIX – пачатку XX ст. была аб’ектыўная форма – ад імя аўтара, які прама не гаворыць пра сябе і пра свае адносіны да таго, што апісвае. Апавяданне звычайна вядзецца ад 3-й асобы” (Цікоцкі, 2002, 83). І далей карэлюецца: “Зусім іншую карціну мы назіраем у мастацкай прозе другой паловы XX ст. У ёй актыўна і паслядоўна развіваюцца дзве прама процілеглыя тэндэнцыі” (Цікоцкі, 2002, 83). На думку М. Цікоцкага, у журналістыцы назіралася імкненне да непасрэднага выражэння асобы пісьменніка, што прывяло да актуалізацыі пэўных жанраў (мемуары, нарысы, эсэ, дзённікі, падарожныя нататкі), сінтэзу розных жанраў, што стала намінавацца як лірычная, дакументальная проза (пра развіццё малых жанравых форм падрабязна гаворыцца ў манаграфіі Т. Дасаевай “Паэтыка лірызму ў беларускай прозе” (Дасаева, 2001). Падругое, выразна пазначылася тэндэнцыя набліжэння да пазіцыі персанажа, жаданне весці расповед ад яго імя. Гэта, у сваю чаргу, становіцца ўласцівасцю тэкстаў мастацка-публіцыстычных жанраў.

Такім чынам, кагерэнцыя публіцыстычнага тэксту спараджае шматсуб’ектнасць уплыву на вытворчасць яго. Гіпатэтычна гэта можна выразіць так (схема 1).

Схема 1

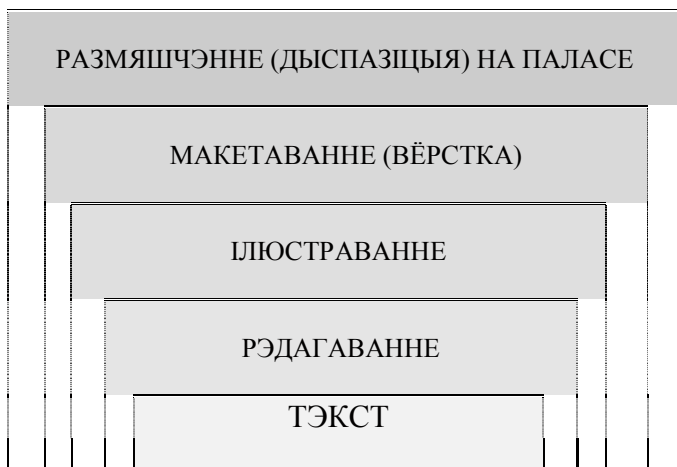

ЗАЎВАГА. Шматкроп’е паказвае на розныя мадыфікацыі прафесійнага і службовага ўладкавання (у залежнасці ад тыпу выдання, тэрытарыяльнага размяшчэння і інш.).

Кожны з удзельнікаў вытворчага працэсу мае свае кваліфікацыйныя задачы і функцыянальныя абавязкі, аднак кожны з іх “прапускае” праз сябе публіцыстычны тэкст, удзельнічае ў канчатковай яго сінфікацыі ўжо не як асобна ўзятага, эклектычнага, а сістэмнага, знакавага кампанента пэўнай структуры (газеты, перадачы).

Тэкст як аб’ект журналісцкай творчасці таксама падпадае пад уплыў вытворчых працэсаў і ў пэўнай ступені кагерыруецца з імі, змушаны мець на сабе іх адбітак (схема 2).

Схема 2

Прынцып калектыўнага аўтарства спараджае асаблівыя механізмы арганізацыі і вытворчасці тэксту. Для гэтага ствараюцца пастаянныя або часовыя калектывы прафесійна падрыхтаваных людзей, задача якіх фарміраваць патрэбны сацыяльна значны змест у адпаведную камунікацыйным устаноўкам маўленчую форму і размеркаваць тэксты па асобных СМІ. Часцей за ўсё такія маўленчы матэрыял падпарадкаваны нейкай адной мэце. Гэта могуць быць рэкламная або перадвыбарчая кампанія, палітычныя “разборкі” з мэтай дыскрэдытацыі канкрэтнага чала-

века і г. д. У пэўнай палітычнай сітуацыі СМІ могуць быць выкарыстаны пры зручным моманце ў якасці зброі маніпулявання грамадскай свядомасцю.

1.8.6. Экстралінгвістычная матывацыя інтэртэкстуальнага эфекту журналісцкай дзейнасці

Як адзначалася, інтэртэкстуальнасць з’яўляецца неад’емнай часткай даследаванняў у галіне тэорыі тэксту. Для разгляду экстралінгвістычнага статусу публіцыстычнага тэксту неабходна паказаць, як у журналісцкай практыцы выкарыстоўваюцца ўжо існуючыя, першасныя тэксты, сацыяльна значныя і як яны інтэрпрэтуюцца, мадэлююцца і ўключаюцца ў структуру паведамлення.

Тэорыя інтэртэкстуальнасці грунтуецца на неабвяргальнай ісціне – на арганічнай здольнасці тэксту ўключаць у сябе іншыя тэксты. Дыяпазон дзеяння гэтай феноменальнай з’явы даволі шырокі і мае розныя формы праяўлення. У літаратурных формах яна можа выражацца ў “вечных тэмах”: бацькоў і дзяцей, добра і зла, жыцця і смерці, кахання і г. д.; імёнах герояў, анамастычных абазначэннях, сцэнарыях, аднаўленнях сюжэтных сітуацый, канфліктаў і г. д. Інтэртэкстуальнасць у шырокім сэнсе гэтага паняцця неабходна для аптымальнага ўспрымання як мастацка адзначанай, так і нейтральнай інфармацыі, можа сведчыць пра кампетэнтнасць носьбіта мовы, энцыклапедычнасць пазнання навакольнага свету.

Этыялогія гэтай з’явы вынікае са складанай арганізацыі моўнага знака, яго аднаўляльнасці і незлічонах варыянтаў сінтагматычнага размяшчэння ў маўленчай плыні, таму любы тэкст ніколі не можа быць замкнёным у прасторы нейкіх уласных семантычных камбінацый. Публіцыстычны тэкст шматаспектны, актыўна інтэгруе інтэракцыянальныя адносіны камунікантаў. Ён разлічаны не на шматкратнае прачытванне і “сур’ёзны аналіз” пры ўспрыманні, а на аднакратнае азнаямленне. Камунікатыўная мэта дасягаецца эфектыўнасцю перцэптыўнага моманту сігніфікацыі інфармацыі, значнасць і актуальнасць якой максімальна абмежаваны фактам, фрагментам рэчаіснасці, таму інтэртэкстуальнасць як складнік журналісцкай дзейнасці сігналізуе пра новае якаснае напайненне пісьменніцкага працэсу. Маём на ўвазе пашырэнне, “разрастанне” інфармацыйнага поля адрасата і адрасанта, што выражаецца ў фарміраванні новага тыпу грамадства – інфармацыйнага.

Носьбіт мовы, узбагачаны сацыяльным вопытам і ведамі, знаходзіцца ў сферы іх уплыву, ён “жыве ў свеце тэкстаў” (Караулов, 1987, 216) і па прычыне спасціжэння іх агромністай колькасці не можа трымаць у памяці неабходныя для сваёй прафесійнай дзейнасці звесткі. Некаторыя даследчыкі гавораць у такім разе пра бінарную апазіцыю *лінейнасці / нелінейнасці* тэкстаў. Так, В. Шчэрбін заўважае: “...Непазбежным вынікам непарарывнага павелічэння колькасці тэкстаў (лінейных і нелінейных) у рамках нацыянальнай культуры становіцца рост удзельнай вагі нелінейных тэкстаў (даведнікаў, слоўнікаў, энцыклапедыяў і іншых гіпертэкстаў) у агульнай сукупнасці тэкстаў, рэпрэзентуючых гэтую культуру” (Шчэрбін, 2003, 180).

Інтэлектуальная эвалюцыя грамадства XX ст. прывяла да рэвалюцыйных зменаў, што вылілася ў лакальны ўплыў інтэграцыі адукацыйнай прасторы: масавая вышэйшая адукацыя стала фактам у шматлікіх краінах, у тым ліку і на Беларусі. Пройдзены шлях ад “лікбезу” да вышэйшай школы выразна засведчвае знойдзеныя грамадствам каштоўнасці разумова-маўленчай дзейнасці. Разам з тым пашыраецца энцыклапедычнасць літаратурна-эстэтычная як адрасанта, так і адрасата. Журналіст валодае багажом літаратурных, культуралагічных, эстэтычных і інш. крыніц, адсюль – шырокай базай інтэргэксуальнасці, элементнымі складнікамі якой могуць выступаць, па-першае, літаратурныя крыніцы (імяны персанажаў, назвы твораў, афарызмы, кантэксты, сюжэтная канва, стылявое таніраванне, стылізацыя, прамое і непрамое цытаванне, жанравыя формы, біяграфічныя звесткі пра пісьменнікаў, казусныя і надзвычайныя сітуацыі ў іх жыцці, лад іх жыцця і інш.), па-другое, выяўленчае мастацтва (карціны, іх назвы, манера і стыль выканання, мастацкія плыні, біяграфічныя звесткі, асаблівасці характару вядомых мастакоў, іх жыццёвыя перавагі і густы, месца нараджэння і інш.), па-трэцяе, ментальныя эпізоды: звычаі, законы, абрады, веравызнанні, фальклор, паданні, гістарычныя падзеі, асобы і інш.), па-чацвёртае, формулы этыкету, маўленчы густ, тыпалогія нацыянальных праяў і г. д.

Журналісцкая адукацыя грунтуецца на выпрацоўцы ўменняў і навыкаў спецыяліста з улікам пералічаных акалічнасцей. Сённяшні журналіст, як правіла, – чалавек з вышэйшай адукацыяй. З гэтага вынікаюць дзве важныя тэндэнцыі ў тэкставай дзейнасці транслятара вербальнай інфармацыі (журналіста) і цеснай узаемазвязанасці яго з перцептыўнай свядомасцю рэцыпіента. Маючы адпаведныя фонавыя, канвенцыянальныя веды і інтэрпрэтуючы іх, журналіст (і ў больш шырокім

плане – пэўны журналісцкі калектыў) не застрахованы ад асістэмнага ўключэння прэцэдэнтных тэкстаў у структуру выдання, што можа выклікаць “негатывіўную інтэртэкстуальнасць” і ўскладніць дыялог з чытачом (слухачом). Так губляецца сувязь паміж транслятарам інфармацыі і яе спажывіцём. Можа стварыцца парадаксальная сітуацыя, калі вынік журналісцкай дзейнасці – тэкст – не суадносіцца з пэўнымі густамі, нават разумовымі здольнасцямі рэцыпіента. Выкарыстоўваючы інтэртэкстуальны феномен, аўтар публіцыстычнага твора павінен быць упэўнены ў тым, што яго зразумеюць, таму што “інтэртэкст – гэта сціснуты парафраз тэксту-крыніцы, які ўзнікае не непасрэдна з самога тэксту-крыніцы, а апасродкавана – праз уяўленне пра тэкст-крыніцу ў культурным тэзаўрусе чытача. “...Менавіта дзякуючы таму, што ў тэзаўрусе рэцыпіента, гэта значыць суб’екта, успрымаючага тэкст, утрымліваюцца ўяўленні пра іншыя тэксты, якія, як правіла, могуць быць здабыты з доўгачасовай памяці, і аказваецца магчымым наяўнасць феномена інтэртэкстуальнасці” (*Черемных, 1991, 307*).

Масавы чытач таксама павінен быць падрыхтаваны да інтэртэкстуальных мадыфікацый, можна сказаць, быць у дастатковай ступені адукаваным, каб успрымаць прапанаванае журналістам, таму што “прынцып інтэртэкстуальнасці дазваляе бачыць у тэксце спляценне слядоў іншых тэкстаў, яго адзінкі падлягаюць далейшаму развіццю, межы тэксту становяцца адноснымі, і ў ім спалучаюцца “цэнтрабежныя і цэнтраімклівыя сілы”. Апошнія ствараюць унутры тэкставай арганізацыі “стылістычны кантэкст, які ўзбагачае значэнне кожнай адзінкі, а цэнтраімклівыя сілы – кантэкст экстратэкставы, што звязвае кожнае слова з усёй культурай чалавецтва” (*Арнольд, 1992, 55*). У цытаваных словах дэманструюцца элементы сатворчасці носьбіта тэксту і рэцыпіента, паказваецца арганічнасць спалучаных у творы элементаў інтралінгвістычных і пазамоўных.

Тэкстам масавай камунікацыі канца XX – пачатку XXI ст. інтэртэкстуальнасць уласціва ў той меры, наколькі дазваляюць гэта рабіць рэцэптыўная памяць спажывіца інфармацыі і ўмовы функцыянавання СМІ. Аналіз функцыянавання інтэртэксту ў газетна-публіцыстычным сацыялекце XX ст. паказвае на мінімальнае праяўленне яго амаль на працягу адзначанага часу (выключэнне складаюць постперабудовачныя медыя-тэксты канца 90-х гг.). Так, у “Выданні Віленскага Таварыства “Крестыянiнъ”, якое мае на мэце спрыяць разумоваму і духоўнаму развіццю сялян і абараняць іх эканамічныя і прававыя інтарэсы” 1909 года (№ 1–40)

інтэртэкстуальнасць зводзілася да рэдкага ўжывання прэцэдэнтных загаловаў на фоне такіх, як: Что дѣлать хозяину при недостаткѣ навоза (Крестьянинъ. № 12–13); Колтунъ (Крестьянинъ. № 12–13); Кто мы?; Ради гешефта, Одна изъ нуждъ деревни (Крестьянинъ. № 14); Кто хозяинъ в Россіи, Рост Сибири, Брюхо Петербурга, О выращиваніи телятъ (Крестьянинъ. № 17); Вѣрный способъ противъ червей, Борьба съ безнравственностью (Крестьянинъ. № 20–21); Несправедливое дѣло (Крестьянинъ. № 22); Побѣгъ арестантовъ, Семейная драма, Возмутительный случай (Крестьянинъ. № 23–24); Живите по-христіански, Что прежде всего (Крестьянинъ. № 37); Женщина – волостной писарь (Крестьянинъ. № 25); Пустячный человекъ (Крестьянинъ. № 29–30); Деревенская картинка (Крестьянинъ. № 34). Зафіксаваны выпадкі выкарыстання афарыстычных выразаў толькі ў некаторых нумарах выдання: Что имѣемъ – не хранимъ, потерявши плачемъ (Крестьянинъ. № 12–13); Терпѣніе и трудъ – счастье даютъ (Крестьянинъ. № 18); Лучше хоть поздно, чѣмъ никогда (Крестьянинъ. № 20–21). Памкненні выдаўцоў былі асветнымі, яны вялі гутарку з сялянамі, у большай сваёй частцы неадукаванымі, “цёмнымі людзьмі”. Інтэртэкстуальнасць як сродак устаўлення дыялогавага кантакту з чытачом не магла знайсці ў тэкставай прасторы “Селяніна” сучаснага прымянення, што, канечне, тлумачыцца дзеяннем экстралінгвістычных фактараў. Не магло такога назірацца і ў часы панавання савецкай прэсы, але ўжо па другой прычыне.

Актыўнае ўключэнне сегментаў або трансфармаванне вербальных адзінак прызнаных савецкай ідэалогіяй мастацкіх літаратурных, выяўленчых, песенных твораў у публіцыстычных тэкстах расцэнвалася б як скажэнне прызнанай ідэалогіі. “Высокае” ў ідэалагічным гучанні было недакранальным. Але ж яно і было ў першую чаргу найбольш вядомым, укаранёным у масавую свядомасць. Патрабавалася асаблівая асцярожнасць пры аперыраванні паняццямі пра мастацка-эстэтычныя каштоўнасці таго часу. Зразумела, што гэта было тым стрымліваючым фактарам функцыянавання інтэртэксту ў газетах, які вынікаў з грамадска-палітычнай сітуацыі трох чвэрцяў мінулага стагоддзя.

Іншую сітуацыю назіраем сёння. Некаторыя расійскія і рускамоўныя беларускія выданні насычаны інтэртэкстуальнымі ўкрапінамі. Заўважаецца – звычайна інтэртэкстуальныя адзінкі падвяргаюцца трансфармацыі, што стварае, як правіла, мадальны эфект з пяратаўнай азначнасцю. Газета, рэалізуючы актыўна такім чынам кантактаўстанаўляльную (фатычную) функцыю, нібы запрашае чытача да сатворчасці.

І... актыўна ўплывае на яго, уводзячы ў поле дзеяння інтэртэксту, змушаючы з такім самым сарказмам, ёрнічаннем выказацца пра з’явы рэчаіснасці. Абсалютная большасць інтэртэкстуальных мадыфікацый маюць менавіта такі характар. Шляхам спантаннай выбаркі прэцэдэнтных тэкстаў з некаторых газет падмацуем сказанае.

СОВЕТСКАЯ БЕЛОРУССИЯ

Наказание и преступление; По ком звучит гонг; Всенародные слушания песни о главном; Приговор обжалованию не подлежит; Попутка специального назначения; О блюдечке с голубой каемочкой; Мэр хотел как лучше; Андропов такой молодой...; На прием к вампиру (Советская Белоруссия. 11.06. 2002);

Окорок избылия; Французская трагедия; Война – “конвертам”, мир – налогам; Живите богато за собственный счет; Курортный парадокс; Бегущие за помощью; Коммунальная реальность; Обратная сторона льготных путевок; Охота на мафию; Книга – источник звания. Требуются добровольцы. Для кого закон не писан?; Губит людей война; Время и деньги; За “Козла” отметили!; Посчитают каждого; Улыбка с секретом; Ухо – горло – “SOS”!; Любовый удар; Флаги над пашней (Советская Белоруссия. 12.06.2002);

Врач особого назначения; Принесенные ветром; Соль древней земли; Хочешь кататься – плати; Рвачи прилетели?; Не уверен – не угоняй!; Мама мыла гары...; Скоро грянет “Буря” (Советская Белоруссия. 05.06.2002);

По образу и подобию; О мастере бедном замолвите слово; Соль земли; “Волга” не ворон в небе считает”; Язык до книги доведет; Особенности национального банкротства; Экран молодых; Лето – не мертвый сезон; Все маршруты хороши – выбирай на вкус!; Из жизни хирургов; Не все, что в рисе, съедобно; Разоблачение Франкенштейна; “Другое” кино; Медовый месяц; Тихая граница; Когда в спецслужбах согласия нет; Прямо как в кино; “Рога и копыта” по-французски; Безопасность – дело общее; “Живое кольцо”; “Лявонику” сменила “Барыня”; Звездный мальчик (Советская Белоруссия. 06.06.2002);

Горе от ума?; Сражение с ветряными мельницами; Тайная слава “газонокосильщика”; Основной инстинкт НАТО; Телега впереди лошади?; Муха не пролетит?; Не виноватая я!; Красивая и смелая Ванесса Мэй; Чтобы сказку сделать былью; Вечная история; Укус цены; Дал. Взял. А сели вместе...; Риск и брызги шампанского; Любишь коптить – люби и штрафы; Батальон готов к бою; Все зарплаты хороши – выбирай на вкус; Милость к падшим; Мафия – под каблуком; Прощайте, доктор Ватсон; Ключ без права передачи; Между делом поспим...; Средство для похудения кошелька; Последние из Телешей; Время болеть; Анализ мочи – на стол мечи (Советская Белоруссия. 29.05. 2002);

В ритмах жизни; Преступление и наказание; Лица “нелегальной национальности”; Деньги симфонию не испортят; Губит бензин вода; “Мама” бывает кусачей; Дети – цветы жизни. Не давайте им распускаться; Купишь семя – посеешь ветер; Офицерами не рождаются, ими становятся; Казнить, нельзя помиловать; “Не убий!”; Когда краснеют “голубые каски”; Танцуй, пока молодой!; “Формула-1”: борьба за власть; Забыть, чтобы вспомнить; Сухой закон ни при чем; Андропов быстро дошел до ручки; Ледяной экстрим (Советская Белоруссия. 12.05. 2002);

Через тернии – в звезды; Кай и Герда – 2002 г.; Пойти и не вернуться; Пьянство в мире животных; Есть женщины в наших селеньях; Жестокий романс; Сам себе режиссер; Конец поспе, танцуют все; Третьяковка на животе; За что вы, девушки?; Жилье и военная тайна; Награда найдет героя; Кирпичики большого дела; Все нормально; Ешьте на здоровье; “Интерфакс” уточняет; Поиск улики; Слезы мака; Парадиз для двоих; Никто не обещал ей сладкой жизни; Жить, чтобы есть; Индекс здоровья; Билет удачи (Советская Белоруссия. 08.06.2002);

Брать или не брать?; Хороша Маша. Да не наша...; Вот он, мамонт истины; Своя история ближе к сердцу; Как это было; Иногда они возвращаются; Блюстители закона; Не все то лечит, что выписывают; Маленькие люди под кустом с розами; Французская трагедия; Летите, бабочки, летите; Картины не горят; Судья всегда прав; Горячие удобства (Советская Белоруссия. 28.05.2002);

Звезьтесь кострами!; Кот, который любит крутить педали; Варфоломеевский день; Мир хижинам и... дворцам; Горю и не сгораю; Обреченные на подвиг; Незапоздалые цветы; В театральных буднях – праздник боуто; Баня легкого поведения; Предъявите трусики; Кодекс чаевых; Пусть всегда буду я!; Без фанатизма!; Голод – не панацея; Звездное тело; Всегда готовы! (Советская Белоруссия. 18.05.2002).

ИЗВЕСТИЯ

Людей по осени считают; Мафия и море; Дело рук самих утопающих; Синдром Плюшкина; Если быстро мучиться; Звезда и смерть персонального конструктора; Затерянный в Европе; Песня безумству храбрых; Свет клином не сошелся; Я русский, и я патриот; На юбилей Росселю подарили все, кроме шапки Мономаха (Известия. 09.10.2002);

Зовите меня просто; День учителя: праздник со слезами на глазах; С коммунистическим приветом (негатыўна); Два юбилея и труба; Восстание “октябристов”; Большая топка; По колено в кредитах; Пекинский городской; Убойная сила знаний; А что такое “хорошо”?; Белые советские вороны; Девятый вал; Рукотворный памятник; Отцвели хризантемы; Кошки-нитки; Конвертная грусть; Истинные арийцы; Клетка (Известия. 05.10.2002).

ЗВЯЗДА

Fax free (Звезда. 22.06.2002);

У сталіцы “аўтарытэтным” злачынцам пакой толькі сніцца; Саюзная “гавань”: шторм ці бура ў шклянцы вады?; Музычны экстрым на Нарачы; Дзявочая эстафета; Не па справе не свішчыце – грошай не будзе (Звезда. 20.06.2002);

Ад турмы не заракайся?; Ніхто не хацеў саступаць; “Белая амфара”: у чаканні чароўнага слова “PR” (Звезда. 04.06.2002); Зямля пад белым ветразем; Павебраны змей; Дзе праўда? У руках! (Звезда. 01.06.2002);

Стомленыя сонцам жніўня; ...Жывіце багата!; Дзесяці на белым свеце...; Хочаце – верце; Камунальныя тарыфы “сцішліся”. Ці надоўга? (Звезда. 11.09.2002);

Першы раз – у новую школу; Ідзе доля беларуса з долямі украінца (Звезда. 03.09.2002);

Учора – густа...; Юнацтва выратуе дэмаграфію; Вартаўнік спіць – бензін цячэ; Вялікая Расія, а заложніка схаваць няма дзе? (Звезда. 02.10.2002).

Калі доўга па сцяжынцы; З карабля – на баль; Не пі – выпускніком станеш (Чырвоная змена. 28.06.2002);

Усе сяброўкі па парах. Дзе ж ты, пара мая?; “Баючыся воўка – у лес не ісці”; Сапраўдныя хлопцы “не косяць”!; Восем хлопцаў, адна я (Чырвоная змена. 19.06.2002);

Аўтамабіль не раскоша. Раскоша – бензін для яго; Не ўсё тое п’ешца, што спірт; БСМ плюс БПСМ: працэс пайшоў; А судзі хто?; Дзінасы ідуць!; У Віцебску няма вуліцы Шагала, але “Шагала” можна з’есці; Пра выкрунтасы першага каханьня (Чырвоная змена. 15.06.2002);

Час прыбраць камяні; Міна не цацка; Дзінасы ідуць; Мастацтва ў палосачку; Палескія казкі; Хто бачыў “мора Герадота”?..(Чырвоная змена. 5.06.2002);

Ты здымі мяне, фатограф...; Каб не было пакутліва балюча; Што наш Іван рабіў у Нью-Йорку; Якое свята сёння ў вашай хаце?; Мы – не патрыёты? Патрыёты – не мы?; Сквапнасць на лбе напісана. Дурасць – таксама; Усе жонкі падобныя; Сто метраў “вольным стылем”; Я ў гетэры пайшла б, няхай мяне навучаць...; Асцярожна: бабуля на “Альфа-Радые...” (Чырвоная змена. 01.06.2002);

Будзь здаровая, нацыя, малая і вялікая...; Аферысты не спяць, а актыўна дзейнічаюць ва ўмовах шалёнага попыту на жыллё; На восем Еваў – ніводнага Адама!; Брусель: момант ісціны; Амстэрдам: не зрабі салодкі плод забароненым; Пад акампанемент гітары; Людзі на балоце; За мяжой адчаю – надзея; Не будзіце дракона (Чырвоная змена. 25.09. 2002);

Беларускія Плагоны і Нютонны; Усе на барацьбу за нараджальнасць; Прашу слова!; Здыміце Пячорына з п’едэстала – ён даўно не герой нашага часу (Чырвоная змена. 06.09. 2002);

І бруд, і слёзы, і... Парыж; Жаночая прафесія; Што можна ў сем, таго нельга ў шэсць...; На грэбені хвалі (Чырвоная змена. 11.10. 2002).

З прыведзеных фактаў транспанаваных прэцэдэнтных тэкстаў заўважаецца максімальная насычанасць імі такіх газет, як “Советская Белоруссия” і “Известия”, у меншай ступені гэта датычыць “Звязды” і ў большай – “Чырвонай змене”. У такой нераўнамернасці суадносін тэкставай прэцэдэнтнасці заўважаем экстралінгвістычную акалічнасць, якая звязана, па-першае, абмежаваным функцыянаваннем беларускай мовы, па-другое, пазіцыяй газеты.

Некаторыя сучасныя выданні падвяргаюцца “ўціску” інтэртэксту настолькі, што рызыкуюць набыць статус “двухсэнсоўных”, размытых (энтрапічных) ва ўспрыманні. Частае выкарыстанне інтэртэксту пагражае маніпуляцыйнай чытачом, парушае схему маўленчага “ідэальнага” кантактавання. Паводле А. Міхальскай, адносіны паміж удзельнікамі сітуацыі маўленчых зносін распадаюцца на чатыры бінарныя апазіцыі, вызначальнымі для якіх ёсць адказы на чатыры групы пытанняў (Міхальская, 1996). Улічваючы важнасць для ілюстрацыі прыведзеных мерка-

ванняў канцэпцыі прафесара А. Міхальскай, спраектуем структуру маўленчага ідэалу на інтэграваную аснову сучаснага публіцыстычнага маўлення, дзе актыўным складнікам з’яўляецца інтэртэкст.

ЯК ЖУРНАЛІСТ СТАВІЦЦА ДА РЭЦЫПІЕНТА?		
Першая група пытанняў	Адказ	Першая бінарная апазіцыя
<ul style="list-style-type: none"> • Успрымае як пэўную вартасць? • Бачыць у ім сабе роўнага? • Рэцыпіент з’яўляецца толькі аб’ектам акаляючага свету? • Рэцыпіент з’яўляецца “чыстым лістом” (tabula rasa), які трэба запоўніць? • Лічыцца актыўным і дзеючым суб’ектам? • Можна маніпуляваць ім? 	<ul style="list-style-type: none"> • ТАК • ТАК • НЕ • НЕ • ТАК • • НЕ 	<p><i>МАНАЛАГІЧНАСЦЬ / ДЫЯЛАГІЧНАСЦЬ МАЎЛЕНЧЫХ ЗНОСІН ПА ЗМЕСЦЕ (суб’ект-суб’ектны па змесце)</i></p>

ЦІ ІСНУЕ ПАМІЖ ЖУРНАЛІСТАМ І РЭЦЫПІЕНТАМ ІЕРАРХІЯ?		
Другая група пытанняў	Адказ	Другая бінарная апазіцыя
<ul style="list-style-type: none"> • Розныя па статусе суразмоўцы? • Адносіны сацыяльнай іерархіі іх не хваляюць? • Лічаць сябе рознымі па статусе членамі соцыуму? 	<ul style="list-style-type: none"> • НЕ • НЕ • НЕ 	<p><i>МАНАЛАГІЧНАСЦЬ / ДЫЯЛАГІЧНАСЦЬ МАЎЛЕНЧЫХ ЗНОСІН ПА ФОРМЕ (суб’ект-суб’ектны па форме)</i></p>

ЯКІМ БАЧЫЦЬ ЖУРНАЛІСТ ПРАЦЭС І ВЫНІК КАНТАКТАВАННЯ?		
Трэцяя група пытанняў	Адказ	Трэцяя бінарная апазіцыя
<ul style="list-style-type: none"> • Што складае вядучую ролю ў кантактаванні: перамога? самасцвярджэнне? гарманізацыя адносін? пошук згоды, кансенсусу? 	<ul style="list-style-type: none"> • НЕ • НЕ • ТАК • ТАК 	<p><i>АГНАЛЬНАСЦЬ / ГАРМАНІЗАЦЫЯ (гарманізуючы)</i></p>

ЯК СТАВІЦЦА ЖУРНАЛІСТ ДА ПРАДМЕТА МАЎЛЕННЯ?		
Чацвёртая група пытанняў	Адказ	Чацвёртая бінарная апазіцыя
<ul style="list-style-type: none"> • Ці важна для яго ісціна? • Ці гаворыць ён пра сапраўднае становішча спраў аб’ектыўна? • Ці з’яўляецца ісціннасць маўлення каштоўнасцю? • Што з’яўляецца важным: дамагчыся веры ў тое, пра што гаворыць? знайсці ісціну? 	<ul style="list-style-type: none"> • ТАК • ТАК • ТАК • НЕ • ТАК 	<p><i>АНТАЛАГІЧНАСЦЬ / РЭЛЯТЫВІЗМ (анталагічны)</i></p>

Такім чынам выпрацоўваецца айчынны маўленчы ідэал: дыялагічны па змесце і форме, гарманізуючы, анталагічны. Як інтэртэкстуальная дзейнасць журналіста суадносіцца з ім?

У практыцы маўленчага кантактавання вядомы так званыя нядобрасумленныя рытарычныя прыёмы (псіхалагічныя хітрыкі), сутнасць якіх зводзіцца да незаўважнага падпарадкавання адрасата адрасантам. Яны расцэньваюцца спецыялістамі як парушэнні маральнага кодэксу рацыянальна арганізаваных маўленчых зносін. Аднак на практыцы гэта не перашкаджае ім быць выкарыстанымі ў якасці галоўных аргументаў, калі для лагічных доказаў не застаецца месца.

Адзін з такіх прыёмаў называецца “стаўка на падманлівы сорам”, калі ў працэсе кантактавання называецца нейкая крыніца з мэтай устаноўкай, якая вырашаецца ў прыблізным камунікатыўным акце: “Вы, канечне, читалі (ведаеце, знаёміліся, чулі, глядзелі) кнігу (пісьменніка, карціну, сімфонію) і г. д.”. Рэалізуецца схема, калі адзін суразмоўца падпарадкоўвае сабе другога, бо можа мець месца сітуацыя: 1) адрасат незнаёмы з тым, што прапаноўваецца, і вымушаны пагаджацца, саступаць свае пазіцыі ў дыскусіі, 2) у меру ўмення весці размову не хоча выкарыстоўваць гэтыя псіхалагічныя хітрыкі і мусіць рэагаваць на заддзены алгарытм кантактавання, 3) вымушаны прызнацца, што не ведае названую крыніцу, чым адразу ж “маўленча” падпарадкоўвае сябе. У падобную сітуацыю трапляе адрасат, калі не можа адекватна адрэагаваць на прапанаваны інтэртэкст: тое, што прызначалася для пошуку дыялога, устанавлення кантакту, ператвараецца ў маўленчы бар’ер ці раздражняльны фактар. Інтэртэкст павінен прэтэндаваць на агульнавядомасць, шырокае распаўсюджанне ў масавай аўдыторыі крыніцы.

Прэцэдэнтны тэкст (інтэртэкст) стаў модным аргументам прыцягнення ўвагі і маўленчага маніпулявання адрасатам па прычыне паратэкставага ўплыву і “дазволенасці” ў некаторых выпадках дэманстраваць свае інтэлектуальныя магчымасці. Гэта становіцца модай, манерай дыялога з чытачом, што прыводзіць да нівеліроўкі эфекту актуалізацыі пададзеных звестак, асабліва калі выкарыстоўваецца рознага тыпу абрэвіятуры: *ЕС мягко стелет, но жестко спатъ...* (Советская Белоруссия. 30.05.2002).

Злоўжыванне прэцэдэнтнымі канструкцыямі парушае адно з трабаванняў публіцыстычнага тэксту – даступнасць і зразумеласць матэрыялаў для шырокага кола чытачоў, а менавіта гэтыя крытэрыі з’яўляюцца арыенцірам маўленчатворчай дзейнасці журналіста. “Жорсткая

прагматычная ўстаноўка газеты на агульнадаступнасць тэксту адрознівае масавую камунікацыю ад іншых функцыянальных стыляў. Выкарыстанне ў друку малавядомых запазычанняў, абрэвіятур, слоў, выразаў вузкапрафесійнага і жаргоннага характару і да гэтага падобнага заўсёды выклікае незадавальненне чытачоў” (Сычев, 1999, 96).

Назіраюцца адваротныя працэсы – тыражаванне інтэртэксту спрыяе ператварэнню яго ў клішэ.

Канцэпцыя інтэртэкстуальнасці дазволіла паглядзець на публіцыстычны тэкст з розных пазіцый. Напрыклад, погляд на тэкст як крыніцу сэнсаў становіцца больш павернутым да сінкрэтызму аўтарскай пазіцыі і суадносін яе з агульначалавечым: “Новае і традыцыйнае ўваходзяць у дынамічны спляў, які ў значнай ступені аказваецца адказным за вытворчасць сэнсу. Па сутнасці справы вытворчасць сэнсу заключана ў гэтай барацьбе памяці і яе пераадолення. Гісторыя ўводзіцца ў структуру тэксту як сэнсаўтваральны элемент” (Ямпольскі, 1993, 15).

Пытанне інтэртэкстуальнасці, як адзначалася вышэй, у навуцы вывучана даволі глыбока. Спынімся на некаторых момантах яе праяўлення, якія звязаны з экстралінгвістыкай публіцыстычнага тэксту. У сувязі з гэтым варта разгледзець такое своеасаблівае праяўленне інтэртэкстуальнасці ў практычнай дзейнасці журналіста, як прэтэкст – наўмыснае ўключэнне ў тканіну твора вядомага тэксту, звязанага са структурай і сігніфікацыяй твора.

Прэтэкст залежыць ад кантэксту створанага матэрыялу, толькі да пэўнай ступені суб’ектыўна інтэрпрэтаванага, афарбаванага ў экспрэсіўныя малюнкi ўсяго твора. Б. Мінсонжнікаў заўважае: “Журналісцкія вербальныя тэксты могуць фарміравацца цалкам або амаль цалкам таксама на аснове выкарыстання ўжо даўно вядомых або параўнальна новых прэтэкстаў – напрыклад, скампіляваныя матэрыялы. Праўда, узнікае пытанне этычнай апраўданасці такога прафесійнага ходу”. І тамсама працягвае: “Іншая справа, калі прэтэксты ўключаюцца ў творчы працэс з мэтай узмацніць арыгінальны аўтарскі матэрыял, зрабіць яго больш яскравым, павысіць інтэнсіўнасць і глыбіню яго ўздзеяння на свядомасць чытача. Такія прыёмы магчымы пры тэкстаўтварэнні ў межах любых журналісцкіх жанраў” (Мінсонжніков, 2001, 309). Узгаданая з’ява большае дачыненне мае да сюжэтнай канвы, звычайна інтэгруецца ў тэкст з мэтай стварэння камічнага эфекту, “фельетоннага развіцця падзей”, або вядомы персанаж выступае ў якасці перадачнага звяна ў ланцужку сігніфікацыйнай і прагматычнай арганізацыі тэксту.

Дзейснась удалага выкарыстання прэтэкставых элементаў можа быць даволі высокай, таму што яны заключаюць у сабе дадатковую разгорнутую інфармацыю пра апісваемыя падзеі і маюць канататыўнае напайненне, даюць магчымасць стваральніку не проста больш рацыянальна выкарыстоўваць творчыя рэсурсы, але стылістычна ўзбагаціць апавед дадатковымі нюансамі. Напрыклад, у інтэрв'ю пад назвай “Здыміце Пячорына з п’едэстала – ён даўно не герой нашага часу” (Чырвоная змена. 06.09.2002) Уладзімір Хількевіч вядзе размову пра “лёгка першавераснёўскі псіхоз”, калі ў цэнтры ўвагі апынуліся адукацыйныя праблемы. Таму журналіст выбірае ў суразмоўцы “звычайнага дзеда, у якога чатыры ўнукі ходзяць у школу – у другі, чацвёрты, сёмы і дзесяты клас і ў якога за плячыма “сур’ёзная выкладчыцкая практыка”. Суразмоўца журналіста выказвае даволі нечаканыя і “вельмі цікавыя” думкі і прапановы: *“Давайце будзем шчырымі. Каму, скажыце, з сённяшніх школьнікаў цікавыя Чацкія, Фамусавы, Абломавы, Пячорыны з іх далёкімі праблемамі і абставінамі? Сёння на дварэ – іншы час! Гэтыя чацкія і самім выкладчыкам ужо нецікавыя. Але вы, наважаныя настаўнікі, працягваеце жыць іх жыццём, ставіце за іх “двойкі”, таму што яны вас... кормяць. Да таго ж прадугледжаны праграмай. Звыкла, знаёма, не трэба самому расці, навышаць уласную кваліфікацыю...”*. У даволі аб’ёмным інтэрв’ю прэтэкставым канструкцыям адведзена мала месца, але пастаноўка сацыяльна значнай праблемы робіцца пры дапамозе іх: што павінен вывучаць вучань, на што павінна быць накіравана адукацыйная мадэль рэфармуемай школы. Уздымаецца кола пытанняў, на якія не можа адказаць адзін чалавек: міністр, настаўнік, дзед вучня. На іх павінна даць адказ грамадства, нездарма журналіст ад імя рэдакцыі запрашае адкрыць чытальніцкі “педсавет”. Прамой думкі, заяўленай у назве матэрыялу, не выказваецца, у паслядоўным разгортванні размовы падаюцца меркаванні пра практыкаарыентаванае на сучаснае жыццё навучанне: *“Можна, вярта ўспомніць, што задача школы – не толькі даць пэўны аб’ём ведаў, але і падрыхтаваць да самастойнага жыцця. А ў ім пытанні будзе шмат і куды больш складаных, чым характарыстыкі Фамусава ці Чычыкава...”*. Прэтэкст, такім чынам, становіцца дамінуючым фатычным сродкам сувязі паміж журналістам і чытачом.

Сутнасць гіпера-гіпанімічнай таксаноміі *інтэртэкст / прэтэкст* у разгледжаным выпадку заключаецца ў тым, што “тэкст у тэксце” служыць не толькі дадатковым сэнсаўтваральным элементам матэрыялу, “інфарматыўным кампанентам”, а кампазіцыйным канструктам, які вызначае ка-

мунікатыўныя ўстаноўкі і мэты журналіста, прэвалюе ў ідэйна-зместавым плане. Такім чынам, прэтэкст – гэта не паслоўная цытата, а адлюстраванне пэўнай камунікатыўнай сітуацыі ў новых сацыякультурных умовах.

Прэтэкставыя ўключэнні могуць набываць стандартызаваны характар і служыць толькі далёкім напамінам пра сувязь з тым ці іншым творам мастацкай літаратуры; у самім тэксце яны не рэалізуюць першасныя высновы крыніцы, а неактуальна матывуюць камунікатыўную сітуацыю, закладзеную ў так званым генакодзе сацыяльнага вопыту: у рубрыцы “Среда” (чытачу няўцям, што маецца на ўвазе пад назвай рубрыкі – серада як дзень тыдня або асяроддзе) “Народная газета” змяшчае матэрыял “Собацьё сердце” (Народная газета. 02.03.2001), у якім уздымаецца шмат тэм. Па прычыне шматаспектнасці іх не адразу разумееш выказаную журналістамі думку, настолькі яна расплывістая і рознааформленая вербальна і невербальна. Матэрыял прысвечаны, здавалася б, стаўленню людзей да сабак: “...усё прагрэсіўнае чалавечтва падзяляецца на дзве паловы: тых, хто сабак любіць, і тых, хто сабак баіцца”; ён ілюструецца шасцю матываванымі фотаздымкамі. З другога боку, уздымаецца кола пытанняў, прысвечаных мноству тэм:

а) *“разлад с мировой гармонией происходит позже. С первым укусом – совсем необязательно собачьим”* > звязваецца з камунікатыўнымі падзеямі: 1-я – *“Пока, например, я раздумывала, на какой ноте завершить сию лирическую собачиаду, сына-студента покусала на автостоянке претендующая на звание сторожевого Мухтара дворняга”* (асобасна-арыентаваная мадэль удзелу ў тэксце: *Я, сын-студэнт, ацэнка (раздражненне) – прэтэндуючая на званне дварняга*) і 2-я – *“Попробовал он походить из своей поликлиники в специализированную – в надежде узнать, нужны ли по такому случаю уколы. Все только отмахивались, не желая даже взглянуть на следы от клыков, лишь пожилая регистраторша сжалась, сказав: “А ты, милоч, сам проследи за этой псиной. Если за десять дней не сдохнет, значит, и ты жив будешь”* (сінкрэтызм асобасна-арыентаванай і сацыяльна-арыентаванай мадэлей удзелу ў тэксце: *“Н, усе адмахваліся, сляды ад клыкоў* (эмоцыя: канцэнтрацыя асабістага ўспрымання, заснаваная на прагматычным перабольшванні), *рэгистратарша* (пэўная з’едлівасць, адценне пагардлівасці, у рускай мове размоўнае з энтрапічнай семантыкай: параўн. сістэмнае прымяненне – жонка рэгистратара), *пашкадавала / сжалась* (эмоцыя: непатрэбнае шкадаванне), *“милоч”* (іранічна-пагарджальны зварот) і *абагульненне – калі сабака не здохне, то і ты застанешся (не здохнеш); вынік – якія яны ўсе дрэнныя, што так паставіліся да майго сына!*;

б) “что толковать о наших эмоциях, поговорим лучше о собачьих?” звязваецца з камунікатыўнымі падзеямі: 1-я – “...чем дворнее пес – тем тоньше могут оказаться его нюх и натура. Про сей феномен мне как-то поведали имеющие дело с дрессировкой служебных собак криминалисты: востребованность заложенных природой для выживания качеств – лучше всякого породного аттестата” (апасродкаваная сацыяльна-арыентаваная мадэль удзелу ў тэксце: выказванне меркавання, схаванага за “мне так паведамлілі”); 2-я – “...Недаром живущие в городах охотники, в чьих квартирах томятся ловчие таксы и скоростные борзые, тренируют своих помощников на ...кошках” (асобасна-арыентаваная мадэль удзелу ў тэксце: абагульненне Х-дзеянняў канкрэтных асоб за агульнапрынятае; чаканая рэакцыя на сваё сцвярджанне і наступальная абарона: “...всех недовольных моей откровенностью дам из разных животнозащитных обществ прошу адресовать свои сердобольные вопли не мне, а охотникам”); 3-я – “...одна такая радельница за животные права мне чуть глотку не перегрызла. Из-за того, что я не умилилась присланным ею собачьим фото. Это при том, что ни одна настоящая собака – тьфу-тьфу – меня в жизни не тронула” (асобасна-арыентаваная мадэль удзелу ў тэксце з нарацывам і ацэнкай: адна такая (адна бабка казалася..., жыў адзін дзед..., адзін чалавек казаў...), глотку перагрызла (за што? – за такую нявіннасць (не умилилась фото), падмацаванне ў папярэднім тэксце: “а то знаю их неземную любвеобильность к бедным муму и каштанкам”);

в) “Недавно, выглянув дома из окна, я увидела бесшумную... картину” > звязваецца з камунікатыўнымі падзеямі: 1-я – “...выпрыгнули двое ладных мужичков с веревочными сетками”, у якіх “невероятно скоростным и совершенно беззвучным способом оказались бродячие псины” (асобасна-арыентаваная мадэль удзелу ў тэксце: Я, выкліканая культываваннем камунікатыўных устаноў у грамадстве: “Что я могу сказать на это?”, ацэначная лексіка (мужычкоў, рус.: ладных); 2-я – “Собачий бог просто-напросто не допустит такой биологической несправедливости. Уже, я бы сказала, не допускает, судя по обилию прошедших недавно на просторах столицы и прочих городов и всей нашей республики визгливых собачьих свадеб. Когда лающий караван докатился до нашего двора, мой хвостатый Филя с интересом смотрел на развернувшиеся за окном оргии и наверняка с удовольствием бы присоединился...” (асобасна-арыентаваная мадэль удзелу ў тэксце: Я, мой сабака).

Тэматычная экспанцыя прыведзенага тэксту паказвае на складаную элементную структуру яго арганізацыі. І ў большай меры неапраўданую, цяжкую для ўспрымання асноўнай думкі, размытую ў сінфікацыі і арыентаваную на негатыўную мадальнасць. Журналістка максімальна індывідуалізавана ў тэксце, на што паказвае дамінантная мадэль удзелу ў тэксце, маўленчыя паводзіны яе рашучыя, у іх наглядаецца схаваная агрэсія, празмерна суб'ектыўна мадальныя, мадыфікаваныя ў эматыўную сферу незадаволенасці фактам, падзеяй, жыццём, вынікам чаго з'яўляецца эмпатычнае несупадзенне – не дасягаецца ідэнтыфікацыя ўдзельнікаў камунікатыўнай сітуацыі. Такія тэксты нясуць у сабе разбуральную “вербальную энергетыку”, служаць яскравым адбіткам жыццёўладкавання жанчыны-журналісткі.

Інтэртэкстуальныя сродкі, якіх яўна зашмат на адзін матэрыял, як быццам стыхійна ўключаюцца ў агульны шматтэмны і рознааспектны змест. Разгледзім тэматычнае і змештавае ўключэнне іх у структуру тэксту.

Прэтэкставай канструкцыяй можам лічыць назву матэрыялу (*Собаچه сердце*); кагерэнтнасць яе (канструкцыі) мінімалізаваная і суадносіцца толькі з “філасофіяй” журналісткі: *“И вот думаю я иногда: а что получилось бы у незабвенного профессора Преображенского с великим биосоциальным экспериментом, вздумай он превратить в человека не безродно-блехастого собачьего бомжа по кличке Шарик, а вполне достойного, с разночинной хотя бы биографией пса? Пришлось бы тогда мудрому провидцу Булгакову придумать совсем другой конец для своей поучительной революционно-эволюционной истории? И где бы в ней была зарыта собака – в беспородно-классовом происхождении или просто в подлом нраве пригретой человеком скотины?”* Далей назіраем пераход, эклектычны ад толькі што ўзнятай праблематыкі: *“Собачье сердце ведь само по себе очень преданное и любящее сердце”*. Мала таго што тэматычны кампанент тэксту празмерна шырокі, інтэртэкстуальныя канструкцыі рэдуплікуюць змештавы дыяпазон і гэтым садзейнічаюць перцэптыўнай ускладненасці. Ствараецца ўражанне, што аўтар рабіў усё, каб парушыць законы кагерэнтнасці тэксту. Услед за дамінантным прэтэкстам (*Собачье сердце*) камбінуюцца ў такой самай паслядоўнасці і іншыя інтэртэкстуальныя ўключэнні: *“нет у них души, а имеются лишь павловские рефлексы”*, *“милые мои материалисты”*, *“Прошу прощения за жесткую, как сам дарвинизм, деталь...”*, *“Но у нас ведь что в дилетантской политике, что в столь же доморощенной кинологии, принцип один: кто не с нами, тот против нас”*, *“...как немое кино, картину...”*.

“присоединился – не будь он ученым ...котом”(да оргіі), “Злая собака здравствует и нынче”. Алагічнасьць, вырванасьць і тэматычная разнароднасьць кампазіцыйных частак відавочныя. Такім спосабам можа канструявацца тэкст калі не наўмысна, з нейкай недасягальнай камунікатыўнай мэтай, то ў спецыфічнай манеры дэманстраваньня сваіх “вартасцей” і “творчага патэнцыялу”. Дарэчы будзе дадаць, што маўленчае афармленне тэксту цалкам супадае з хаатычнасьцю тэматычнай.

Выпадкі выкарыстання прэтэкставых канструкцый як перадатачных элементаў, праз якія семантычная і псіхаэстэтычная характарыстыка прэтэксту трапляе ў аўтарскі матэрыял, назіраем у сітуацыях, калі назвы твораў вядомых пісьменнікаў няк не суадносяцца напрамую з кантэкстам журналісцкага твора, а служаць нейтральным указальнікам на ўжо побытавую сітуацыю. Але пры гэтым утрымліваюцца ў сацыяльнай памяці рэцыпіента: “Хаджэнне па пакутах” (Звязда. 10.12.2002), “Повесть о настоящем человеке” (Знамя юности 28.03.03). Інтэртэкстуальную дзейнасьць набываюць прэтэксты пры нават мінімальнай мадыфікацыі: “Размышления у парадных подъездах” (БДГ. 25.06.2002) або толькі пры ўключэнні ў камунікатыўную сітуацыю аднаго з кампанентаў назвы твора: “Вечная тень Ромео” (БДГ. 10.04.2002).

Дыяпазон прымянення ў працэсе тэкставай арганізацыі і творчай інтэрпрэтацыі прэтэкстаў можа быць выключна шырокім і шматстайным. Прыведзеныя прыклады паказалі, як можа ён уключацца ў загаловачныя комплексы без фармальнага вяртання да іх у ходзе апавядання. Аднак несумненным паграбаваннем да амаль любога прэтэкстуальнага канструявання – змештавая і фармальная сумяшчальнасьць асноўнага тэксту і прэтэксту, іх структурная ізаморфнасьць. Часам гэта дасягаецца эфектам цеснага “супрацоўніцтва” прэтэксту і асноўнага тэксту.

Яскравым сведчаннем такой арганічнасці можна лічыць матэрыял у рубрыцы “Класікі і сучаснікі”; назва матэрыялу – “Белые ночи” (“Советская Белоруссия”. 14. 11. 2000). Тэкст прысвечаны жыццю праўнучкі Ф. Дастаеўскага – Таццяны Высакагорац-Дастаеўскай.

Кагерэнтнасьць тэксту ўспрымаецца з абсалютных складнікаў і адносных. Да першых можам аднесці намінацыю рубрыкі і цесную звязанасьць яе з паведамляльнымі падзеямі ў публіцыстычным тэксце. Тэкстуальная парадыгма яго падпарадкавана адной арганізуючай – стварэнню вобраза нашчадка Дастаеўскага, які апелярна суадносіцца з вобразамі, выведзенымі на літаратурную прастору пісьменнікам: “Не смотря на то, что в последний раз Татьяна читала Достоевского в под-

ростковом возрасте, она понимает, что между ее положением и жизнью бедных людей в Петербурге XIX века, описанной в “Преступлении и наказании”, разница невелика”. Адносныя складнікі камунікацыйнай сітуацыі грунтоуюцца на непасрэдна тэкставых кампанентах. Прасочым бінарнасць прэтэксту і асноўнага тэксту ў публіцыстычным матэрыяле (табл. 9).

Табліца 9

Тэкст	Прэтэкст
Тэкстуальная суаднесенасць	Прэтэкстуальная кампазіцыйнасць
Белые ночи	Загалолак
Заточенная болезнью в бедную комнату, правнучка одного из величайших русских писателей считает, что своей ничтожной шокировала бы даже собственного предка.	Хвароба Беднасць Верагоднасць шакіраваць → лічыць, што жыве яшчэ горш, чым героі Жабрацкае існаванне Абаронца забытых і бедных
Переселили, когда не могла платить арендную плату за свой дом.	Сацыяльная неабароненасць
На полках рядом с двумя коричнево-белыми открытками с портретом писателя и чашкой геранью аккуратными рядами выстроены коробки с таблетками и бутылочки с лекарствами. В углу – бумажные православные иконы.	Прысутнасць Дастаеўскага Інтэграцыя з мастацкімі вобразами пісьменніка Вера, глыбокія рэлігійныя перакананні пісьменніка
Захолустный пейзаж, далеко за последней станцией метро.	Самае горшае месца
Проживание в Петербурге.	Лакальная інтэграцыя
Из-за стены доносится безрадостный туберкулезный кашель соседа.	Сацыяльная неабароненасць і іншых
Она перестала покупать мясо и овощи, порой ей не хватает даже на хлеб и молоко.	Горкая безвыходнасць Пагаршэнне становішча
“Это не только у нас. По всему городу люди живут в таких же трудных условиях, как и во времена Достоевского. Описанное им вернулось в новой, страшной форме. Он все это предвидел”.	Агульнае становішча шматлікіх людзей Інтэграванне сябе з іншымі Сацыяльная інтэграванасць Апісанае паўтараецца → Прадбачанне продка-пісьменніка
Татьяна очень похожа на героиню романа Достоевского: беззащитная, отчаявшаяся простая женщина, обескураженная тем, как обращается с ней общество.	Мадыфікаванае падабенства з вобразам пісьменніка Кадыфікацыя свайго становішча Сваяцтва з пісьменнікам → Чаканне дапамогі

Тэкст	Прэтэкст
Тэкстуальная суаднесенасць	Прэтэкстуальная кампазіцыйнасць
В настоящее время в живых осталось шесть прямых потомков Достоевского. Все они живут и борются за жизнь в Санкт-Петербурге.	Непасрэдная сувязь з пісьменнікам Іх толькі шэсць Лакальная і агенсная інтэграцыя → Барацьба за жыццё ў Санкт-Пецярбургу
Большую часть своей молодости Татьяна не осознавала статуса своего великого прадеда.	Генетычная інтэграцыя → Не на ўзроўні духоўнай блізкасці
Его антиреволюционные и глубоко религиозные убеждения были признаны неконструктивными. “Его считали непонятым писателем. Еще до того, как я вышла замуж и взяла фамилию мужа, люди редко что-либо говорили о моей фамилии”, – рассказывает Татьяна.	Сацыяльнае распадабненне Незразумеласць Неадчуванне далучанасці да вялікага продка
“Когда мы были детьми, наш отец читал нам вслух эти книги, но когда я начала читать сама, это оказалось гораздо трудней. У него очень трудный стиль”.	Выхаванне стаўлення да продка Ідэнтыфікацыя з ім Агульная непрымальнасць твораў
...она помогла передать те семейные ценности, которые не пропали вместе с семейным имуществом и сбережениями во время революции...	Далучанасць да захоўвання памяці пра свайго вялікага продка
“Мой отец говорил: “Никогда не забывай, что ты – правнучка великого писателя”. А я забыла. Я вышла замуж за моряка и стала рабочей. Я верила в социалистическую цель. Я верила, что мы строим прекрасное будущее...”	Сацыяльнае адчужэнне Выхаванне сістэмай мэтанакіраванага светапогляду → Ідэнтыфікацыя сябе з усім грамадствам

Інтэртэкстуальныя сродкі дазваляюць журналісту змадэляваць два асноўныя планы: рэальны і ірэальны. Апошні заснаваны на прэтэксце, які не толькі ўносіць дадатковыя сігніфікацыйныя сегменты, а з’яўляецца канцэптуальным. Наростанне тэм паведамлення ідзе ад прэтэкставага кампазіта і ставіць перад сучаснікамі грамадска значныя праблемы, скандэнсаваныя ў счупленні тэкст / інтэртэкст:

Цяжкае жыццё праўнучкі Дастаеўскага	→	як мы павінны ставіцца да нашчадкаў вялікіх людзей?
цяжкае жыццё шматлікіх людзей	→	што мы павінны рабіць, каб выправіць становішча?
неразуменне нашчадкамі свайго вялікага продка	→	хто для нас Дастаеўскі?
вера Тацыяны ў сацыялістычную мэту захіліла родавую і духоўную памяць	→	чаму так здарылася?

Вытворчасць тэксту залежыць ад сацыяльнага кантэксту, які апісваецца па катэгорыях: а) асабістае; б) грамадскае; в) інстытуцыянальнае / фармальнае; г) нефармальнае, што можа ў далейшым атрымаць развіццё ў катэгорыях: а) пазіцыі, б) уласцівасці, в) адносін, г) функцыі. У схеме аналізу прагматычнага кантэксту ван Дэйка пералічанае дапаўняецца яшчэ і ўнутранай структурай адрасанта: а) веды; б) патрэбы, жаданні, перавагі; в) адносіны, устаноўкі; г) пачуцці, эмоцыі (*Дейк ван, 1989*). Такі аналіз можна правесці як на ўзроўні асобнага індывіда, так і на агульным, з улікам тых нормаў, каштоўнасцей і думак, якія з’яўляюцца важнымі пры канструяванні мадэльнай стратэгіі тэксту. У гэтым сэнсе звычайна аперыруюць паняццем фрэйма (канвенцыянальнага, сацыяльнага, эпістэмічнага), пры дапамозе якога можна даць тлумачэнне нашай здольнасці здзяйсняць і разумець маўленчыя акты, а таксама ўплываць на гэтае разуменне. Кагнітыўная прырода прагматычных умоў у класічнай тэорыі маўленчых актаў зводзіцца да наступных катэгорый:

- адрасант ведае, што...
- адрасант думае, што...
- адрасант хоча...
- адрасант лічыць, што X – добра...
- адрасант перакананы, што...
- адрасант захоплены X... і г. д.

Прыведзеныя меркаванні служаць прамакагнітыўнай базай для арганізацыі публіцыстычнага тэксту. Спасціжэнне яе складнікаў знаходзіцца ў цесным звязку з разуменнем інтралінгвістычнай прыроды маўленчых актаў. Аднак пры аналізе арганічнасці ўключэння інтэртэкстуальных кампанентаў у структуру тэксту важным з’яўляецца тое, што ў перцэптыўнай памяці рэцыпіента ўтрымліваюцца веды, адпаведныя кагнітыўным фрэймам (як ведам пра стэрэатыпныя сітуацыі). Разам з тым інтэртэкст спадарожнічае эксплікацыі новых праблем, уласцівых ужо паралельнаму (рэальнай карціне свету) уяўнаму свету і служаць часам адпраўным пунктам для рэдуплікацыі “вечных праблем” (у гэтым прыкладзе – бедных і багатых).

Праявай інтэртэкстуальнасці можам лічыць уключэнне ў газетныя тэксты пастышу – культуралагічна абумоўленай стылізацыі, у якой фрагмент рэчаіснасці паўстае “як шматузроўневы тэкст, які ствараецца адначасова рознымі аўтарамі на розных мовах па розных правілах ды яшчэ паўзверх прасветленых знакаў палімпсеста” (*Гирич, 1994, 45*).

Пастыш (з італ. *pasticco* – опера, складзеная з фрагментаў іншых опер; папуры) у постмадэрнізме прыйшоў на змену пароды класічнага мадэрнізму. Сучасныя даследчыкі сцвярджаюць: “Пастыш адрозніваецца ад пароды тым, што зараз парадзіраваць няма чаго, няма таго сур’эзнага аб’екта, які мог бы быць падвергнуты асмяяню... парадзіравацца можа толькі тое, што “заўсёды жывое і святое”. У эпоху постмадэрнізму нішто не “жыво і тем болей не свято” (Руднев, 2003, 224). Паводле Р. Барта, твор “ёсць рэчыўны элемент... а тэкст – поле метадалагічных аперацый, ён жа ёсць паміж-тэкст па адносінах да нейкага іншага тэксту, але гэтую інтэртэкстуальнасць не трэба разумець, што ў тэксце ёсць нейкае паходжанне; усякія пошукі “крыніц” і “ўплываў” адпавядаюць міфу аб афіліяцыі твораў, тэкст жа ўтвараецца з ананімных, няўлоўных і разам з тым ужо чытаных цытат – цытат без двукоссяў” (Барт, 1994). Складаныя ўзаемасувязі “свайго” і “чужога” ў мастацкім тэксце спараджаюць шматлікія перцэпцыі, рэалізацыя якіх дае рэцыпіенту права выбару той ці іншай інфармацыі: “З нязменнай, хаця і ў крайняй ступені зменлівай, ідэалагічна вызначанай, праваты навукі вынікае непазбежнае наступства – перыядычнае генерыраванне крыніц інфармацыі пра мінулае, якія адпавядаюць бягучым навуковым патрабаванням. Такага роду тэксты, як правіла, генерыруюцца самімі гісторыкамі ў выглядзе пастышу (прафесійнай імітацыі тэксту, праведзенай па пэўных прынцыпах)” (Николаенко, 2003). Як бачым, інтэграванае ў форме пастышу бачанне навакольнага свету становіцца сёння рэлевантным да рэчаіснасці, ён быццам замыкае ў сваіх межах творцу, скіроўвае на ўжо пройдзены мастацкімі і літаратурнымі школамі шлях.

Цікавым з гэтага пункту гледжання могуць быць назіранні над уключэннем у працэс тэкставытворчасці найбольш актуалізаваных пісьменнікаў, асоб, літаратурная манера якіх ідзе ўразрэз з традыцыяй выкладу свайго бачання рэчаіснасці. Постмадэрнісцкая літаратура мае спецыфічныя рысы, якія часам праяўляюцца ў злоўжыванні цытатамі, яўным і пабочным цытаванні, калі абыгрыванне фрагментаў чужога маўлення становіцца адным з ключавых кампанентаў уласнага. Аднак нельга лічыць, што такога ніколі не было. “Апора на цытаты, на фіксаваны рад сюжэтаў і тэм, на ўзорныя творы мінулага, дзе сутнасць не ў навізне сюжэта, а ў навізне выканання, сучлянення, апрацоўкі – гэта стан любой развітой устойлівай культуры. Прыклад таму – эліністычная культура, культура барока. Сутнасць такой культуры – абсмукванне і смакаванне, удасканаленне формы. Наадварот, сітуацыя XIX і XX ст., новае

дзеля новага, калі кожны твор сам нараджае не толькі свой жанр і стыль, але нават і новы змест...” (Корнев, 2003). Ідэал постмадэрнізму, на думку С. Корнева, – “шызоідная свядомасць, свядомасць, цалкам расчэпленая ў ідэалагічным плане, абломкі якой мірна суіснуюць паміж сабой. Па ўзаемнай згодзе ўступаюць адно з адным у вольны “пастыш”, не звязаны сацыяльнымі нормамі і страхам непрыемных медыка-дэмаграфічных паследкаў” (Корнев, 2003). Можна пагадзіцца з такім меркаваннем, калі ўзяць пад увагу творчасць “модных” сёння пісьменнікаў Пялёвіна, Сарокіна або інтэрнэт-версію Цяцерына “Дзённік у стылі Франкенштэйн”, які, па характарыстыцы самога аўтара-стваральніка, “падобна агульнавядомаму монстру “сшыты” з разнародных цытат, запазычаных з самых розных крыніц... Мне падабаецца называць “Дзённік...” копі-энд-пастышам, гэта адлюстроўвае тэхналогію, хаця і не тлумачыць сэнсу. А сэнс у тым, што ёсць майстэрства вырошчваць кветкі, а ёсць – складаць букеты” (Тетерин, 2003). Апошнія словы набываюць сімвалічнае гучанне... У такой стракатасці “творчых волевыяўленняў” публіцыстычны тэкст таксама мяняе свой воблік, набывае выяўнае напластаванне гульні па формуле: *Тэкст = (інтэртэкстуальнасць: пастыш ~ цытатнае пісьмо ~ стылізацыя... + тэкставая дзейнасць журналіста: складнікі экстралінгвістычнай пабудовы ~ асоба аўтара)*.

Трэба дадаць, што часам пастышная пабудова тэксту разлічана на ўспрыманне толькі “сваёй” аўдыторыяй, для іншых яна будзе маларазумелай. Пастыш у сучаснага журналіста набывае “інтэлектуальныя” рысы і разлічаны на максімальнае ўсведамленне адрасатам заяўленай у публіцыстычным тэксце тэмы.

Прыклады інтэртэкстуальнага канструявання можам лёгка знайсці не толькі ў друкаваных, а і ў аўдыёвізуальных тэкстах. Элементы пастышу надаюць ім своеасаблівы характар, што выражаецца ў так званай “аўтарскай разняволенасці”, праз якую выяўна праглядае ацэначная акрэсленасць. Так, зафіксаваны ў інтэрнэт-версіі выпуск праграмы аўтара і вядучага Барыса Парамонава (Радыё “Свабода”, “Культура: Рускія пытанні”) пад назвай “Траянскай вайны не будзе” можа паслужыць удзячнай базай для ілюстрацыі выказаных меркаванняў. Матэрыял прысвечаны, здаецца на першы погляд, даволі банальнай тэме – тэлестудыя універсітэта CUNY паказала фільм Аляксея Балабанава “Брат”, па прычыне чаго выказаліся два значныя для журналіста кінакрытыкі. Аднак шырокі “мысленчы” размах аўтара дазваляе ад пастышу-“Брата” перайсці да абмеркавання больш глабальных праблем, аўтарскі погляд на

якія цалкам грунтуецца ў інтэртэкстуальных уключэннях: імі перасыпаны ўвесь матэрыял. Аб’ёмныя цытаванні выступаюць у ролі і ілюстрацый аўтарскіх думак, і дэманстрацыі слабых месцаў апанентаў, і выразнай ацэнкі, і схаванага парадзіравання, і, што важна для тэматычнага разгортвання матэрыялу, імпліцытнага высмейвання аднаго з цытуемых. Знайсці ў гэксце інтэгральную аснову (*tertium comparationis*) даволі нялёгка па прычыне сігніфікатыўнай аддаленасці яе кампанентаў. У аўтара атрымаўся добры ўзорчык гаворкі пра пастыш і самога пастышу. У мэтах спасціжэння і ўлоўнасці эклектычнай, вырванай пабудовы тэксту, перасыпанай імпліцытнымі (нявобразнымі) канструкцыямі, прыводзім яго цалкам (дадатак 1).

Інтэгральнай асновай матэрыялу выступае для аўтара канцэптуальны фрагмент (меркаванне К. Анкудзінава): хаця і выказваецца думка пра тое, што цытаваны артыкул К. Анкудзінава не выклікае ў аўтара іранічнага стаўлення, аднак, можа, нават і неўпрыкметку для сябе, ён ладкуе аповед у поўным падпарадкаванні гэтай камунікатыўнай мэце, чаму спадарожнічаюць інтэртэкстуальныя сродкі (у гэксце яны падкрэслены).

Пастыш набывае выяўленчыя рысы ў інтэрсемятычным мадэляванні, калі змыкаюцца дзве або болей мастацкія сістэмы. Возьмем, да прыкладу, паэтычныя намаганні аднаго з нашых сучаснікаў, апісання ў артыкуле Гражыны Бабілевіч “Поль Гаген у рускай культуры мяжы XIX–XX ст.” (*Бобилевич, 2003*).

Поль Гаген, адзначае даследчыца, знайшоў інтэрпрэтацыю сваёй творчасці ў коле шырокіх цікавасцей да французскай культуры М. Кузіміна. Міхаіл Кузмін, вядомы як майстар стылю і стылізацыі, прадэманстраваў творчую сувязь з жывапісам у шматгранным узаемадзеянні праз пастыш. Стратэгія сінтэзу мастацтваў або акмеісцкая ўстаноўка на жывапіснасць, выяўленчасць слова праз пасрэдніка знаходзяць адлюстраванне ў двух вершах паэта: “Пейзаж Гагена” і “Пейзаж Гагена. Другі” (*Бобилевич, 2003*). Інтэрсемятычны пераклад паказвае, што тэкст, пабудаваны ў межах адной сістэмы (карціна) і рэканструяваны ў матэрыяле другой сістэмы (верш) губляе пластычныя ўласцівасці і знаходзіць своеасаблівыя паэтычныя якасці, г. зн. набывае свой паэтычны эквівалент. У “перакладзе” жывапісу рэалізуецца рэдукцыя іканічных тэкстаў праз абстрагаванне лішняга з мэтай выяўлення, падкрэслівання асаблівасцей жывапісу або на ўзроўні асобных знакаў, або на ўзроўні значных структур. Інтэрпрэтацыя Кузіміным Гагена звязана з прыёмамі яго

мастацкага метаду – падкрэсліваннем, рэдуплікацыяй розных элементаў, якія ў далейшым паэт развівае. Кузмін падае гагенаўскі пейзаж чароўным бачаннем, на якім, згодна з паэтычным узорам, ляжыць пячатка ўмоўнасці. Тэкст атрымлівае самастойнае гучанне і адначасова можа быць сінтэзаваны вобразам пейзажнай лірыкі мастака. Кузмін не ўводзіць у структуру тэксту назвы карцін, ён будзе яго па прынцыпе мантажных камбінацый, мадэлей, матываў, вобразаў і дэталей, ствараючы такім чынам пастыш, дзе апошні выступае ў іншай арганізуючай ролі, пацвярджае сваё права на існаванне з пазіцыяй узаемадзеяння відаў мастацтва. Такую манеру пісьма можам лічыць дэманстрацыяй пранікнення інтэртэкстуальнасці ў розныя сяміятычныя сферы мастацтва, дзе іканічны тэкст спалучаецца з вербальным, чым спараджаецца новае бачанне і творчай манеры мастака, і паэтычнай практыкі пісьменніка. Гэта дазваляе гаварыць пра ўнутрыскіраваную цэнтрабежную сілу мяжучых ва ўяўленні стваральніка канкрэтных вербальных тэкстаў сінкрэтычных з’яў слова і карціны як знакаў.

Сёння можна канстатаваць, што жаданне пашырыць сферу інтэртэксту ў слоўным мастацтве стала амаль неабавязковай рысай прыналежнасці, у прыватнасці, публіцыстычнага тэксту. Розныя падыходы да вывучэння гэтай з’явы адцяняюць яе шматаспектуальнасць і разнастайнасць прымянення, тлумачацца экстралінгвістычнымі прычынамі. Так, А. Жалкоўскі выдзяляе тры модулі функцыянавання інтэртэксту: 1) калі модулі агульназнаёмых літаратурных твораў прымяняюцца для вырашэння новых камунікатыўных задач; 2) калі адбываецца прыстасаванне “аўтарскага дыскурса да афіцыйнага”, адкуль узнікаюць арыгінальныя мастацкія гібрыды”; 3) калі ламаюцца традыцыйныя нормы, у выніку чаго з’яўляецца “наватарскае” дрэннае пісьмо. Рэалізацыя названых модулей адбываецца, на думку даследчыка, у супастаўленні тыпалагічна падобных з’яў як варыяцый на агульныя тэмы і структуры; выяўленні глыбіннай (міфалагічнай, псіхалагічнай, сацыяльна-прагматычнай) матывацыі аналізуемых тэкстаў; вывучэнні зрухаў мастацкіх сістэм, у прыватнасці, апісанне творчай эвалюцыі аўтара як дыялога з самім сабой і культурным кантэкстам (*Жолковский, 1994, 8*).

Вывучэнне інтэртэксту, паводле П. Торапа, грунтуецца на супастаўленні трох аспектаў: *генетычнага*, у кола праблем якога ўключаюцца: іманентнае значэнне чужога тэксту як часткі зыходнага, кагнітыўнае значэнне чужога тэксту як знака пэўнай літаратуры, аўтара, плыні, генетычнае значэнне чужога тэксту як мадэлі вядомага тэксту, адчужанае

ад аўтарства значэнне чужога тэксту без зыходнага, фіктыўнае значэнне чужога тэксту, які не існуе, полігенетычнае значэнне чужога тэксту; *семантыка-прагматычнага*, які датычыць катэгорый: літаральнага, сяміятычнага, дыялагічнага, “аўтарытарнага”, “эквівалентнага”, “значна адсутнага” значэнняў чужога тэксту; *сінтаксічнага*, у якім разглядаюцца моўнае, парамоўнае, графічнае, персанажнае і аўтаномнае ўключэнні інтэртэксту (Торон, 1981, 44).

Даволі цікавай інтэрпрэтацыяй чужых тэкстаў як “нацыянальнай кагнітыўнай базы” выглядае наступная класіфікацыя іх: “звышасабовыя” тэксты, агульнавядомыя ў нацыянальна-лінгвакультурным грамадстве; кагнітыўна актуальныя тэксты; апелятыўныя высокачастотныя ў прадстаўнікоў пэўнага нацыянальна-лінгвакультурнага грамадства (Телія, 1981, 51).

Разглядаючы публіцыстычны тэкст у кантэксце культуры, у сітуацыі постмадэрнізму, С. Смятаніна вылучае ў тэорыі інтэртэкстуальнасці цытатнае пісьмо і інтэрстылявое таніраванне. Пра першае даследчыца гаворыць, маючы на ўвазе тэкставыя, а ў другім выпадку – моўныя праявы інтэртэкстуальнасці (Сметаніна, 2002). Трэба адзначыць, што праца рускай даследчыцы, прысвечаная разгляду актуальных культурна-маўленчых аспектаў прафесійнай дзейнасці журналістаў і апісанню актыўных працэсаў у газетна-публіцыстычным стылі, які пераадольвае стандарт прэсы савецкага перыяду, – грунтоўнае і перспектыўнае абсалютнае даследаванне ў вывучэнні прыёмаў паэтыкі публіцыстычнага тэксту, які засвойвае свае характарыстычныя рысы новай дэмакратычнай сітуацыі. С. Смятаніна падстаўна апелюе да тэкстаў СМІ, асэнсоўваючы розныя моўныя вырашэнні сігналаў прэцэдэнтнасці ў трактоўках іншых вучоных: у іерархіі прэцэдэнтных феноменаў – прэцэдэнтнае выказванне, сітуацыя, тэкст, імя; выдзяляе спосабы ўкаранення іх у творчую практыку журналіста.

Такім чынам, у сістэме публіцыстычнага тэксту феномен інтэртэкстуальнасці (прэцэдэнтнасці) з’яўляецца дынамічна нарастаючай формай рэпрэзентацыі асабістага і сацыяльнага вопыту, здольны перадаць ўяўленні пра прадметы і людзей, пра ўласцівасці і адносіны, падзеі, дзеянні і іх складаныя перапляценні, г. зн. падае панараму навакольнага свету. Паўстае заканамернае пытанне: чым выклікана высокая прымяняльнасць / частотнасць інтэртэксту?

Адказ знаходзім у сучаснай грамадска-палітычнай сітуацыі, калі з дапамогай СМІ ствараюцца масавыя інфармацыйныя ўзаемадзейні ў сферы палітыкі, якія дазваляюць забяспечваць дыялог паміж грамад-

ствам і ўладай, рэгіёнамі і цэнтрам, грамадзянамі, рэалізуюць публічную палітыку, даюць права ўдзелу шырокага кола людзей у кіраванні: у выпрацоўцы палітычных рашэнняў, у стварэнні механізмаў іх рэалізацыі, у ажыццяўленні кантролю грамадзян за дзейнасцю ўладных структур. Усведамленне адкрытасці і крушэння таталітарных догмаў, якія абмяжоўвалі творчы працэс, адкрыла доступ да іншых манер выкладу думак і пошуку сучаснага стылю. Пры дапамозе прэцэдэнтнага тэксту журналіст выказвае толькі “чыстую” думку, пакідае чытачу ўспрымаць яе меру сур’ёзнасці, ён прымушае яго самога рабіць выбар, уключаць уласны розум і сістэму жаданняў. Інтэртэкст не дае адказаў. Ён выклікае пытанні і запрашае “працаваць” свядомасць.

Названы Барысам Парамонавым феномен “другой літаратуры” (цытатнае пісьмо ў матэрыяле “Траянскай вайны не будзе”, дадатак 1) аналагізуецца ў пэўнай меры з сітуацыяй, калі аратар першай велічыні Марк Тулій Цыцэрон пасля вяртання з высылкі ў Рым апынуўся ў двухсэнсоўным становішчы: палітычная кар’ера яго ўжо адбылася і заставалася толькі адно спадзяванне – на славу першага аратара свайго часу. Аднак ён выразна адчувае пагрозу. З маладых гадоў Цыцэрон выпрацаваў свой ідэал красамоўства, хацеў дасягнуць яго і быў блізкі да гэтага. Вярнуўшыся ў Рым, аратар бачыць, што на змену яго пакаленню прыходзіць другое, якое не падзяляе аратарскіх ідэалаў Цыцэрона і шукае іншага ўдасканалення ў прамоўніцкім майстэрстве. Прыйшлі новыя людзі, якія называлі сябе атыкамі.

Істотна, што традыцыяналізм заўсёды быў самай характэрнай рысай антычнага мастацтва: эстэтычны ідэал бачыўся не ў будучым, а ў мінуўшчыне. Пошук замяняўся перайманнем, імёны класікаў кожнага жанру ўзводзіліся ў канон. Паэты аднаўлялі мову і стыль Гамера, Сафокла і Піндара з такой дакладнасцю, за якой можна было бачыць звычайную стылізацыю. Пошукі і эксперыменты дазваляліся, але толькі ў тых жанрах, дзе не было класікаў. Проза больш, чым паэзія, супрацьстаяла ўціску традыцыі, таму што была цесна звязана з запытамі рэчаіснасці. Але з падзеннем рабаўладальніцкай дэмакратыі сувязь красамоўства з жыццём паслабілася, і... прамоўніцкае слова ператварылася ў майстэрства дзеля майстэрства. Тыранія вобразаў значна ўплывае на прозу. Тое, што стваралася, здавалася толькі скажэннем твораў класікаў. Такім чынам арганічнае развіццё класікі падмянялася яе дагматызацыяй. Грэчаскі атыцызм становіцца вучонай модай, даступнай толькі абмежаванаму колу людзей.

У Рыме атыцызм набыў спецыфічныя праявы: у поўнай меры ён не мог быць адноўлены ў лацінскім маўленні – моўны пурызм атыцыстаў, якія абвясцілі адмаўленне ад сучаснай грэчаскай мовы і вяртанне да атычнага дыялекту, не мог быць перанесены на лацінскую глебу. Прынцып вяртання да старажытных узораў праз галаву існуючых майстроў слова таксама быў бы недарэчны ў лацінскім красамоўстве, дзе старажытных вобразаў, па сутнасці, не было. Але лацінскія аратары ўпадабалі дух вучонасці, цяжкадаступнасць мастацтва, разумовы арыстакратызм. Ад палітычнай рэчаіснасці яны ішлі ў навуку, літаратуру, сям’ю: чым менш агульнага ў іх дзейнасці было звязана з народным форумам, тым больш прывабным здаваўся іх занятак. Атыцызм стаў сведчаннем пратэсту супраць сучаснасці. Цыцэрон, імкнучыся вярнуць у кола традыцыяналізму свайго папличніка Марка Юнія Брута, прысвячае яму славуць трактаты “Брут” і “Аратар”. Эстэтыка-ідэалагічная калізія стратэгіі і канцэпцыі прагрэсу Цыцэрона, якая супрацьстаяла канцэпцыі заняпаду і штучнага адраджэння атыцыстаў, дае адказы на пытанні нашай сучаснасці...

Своеасаблівым працягам меркаванняў могуць стаць словы пра газетны тэкст 90-х гг. мінулага стагоддзя нашага сучасніка Глеба Морава, выказаныя ў “Новым літаратурным аглядзе”: “Газетны тэкст, які набыў статус літаратурнага факта і будаваўся па законах мастацкага, абапіраючыся на вытанчаныя падтэксты і элітарныя алюзіі... і, такім чынам, расколваў аўдыторыю на дзве групы: крайне малаколькасную, якой тэкст быў зразумелы і інтымна знаёмы, і асноўную масу чытачоў, якія ... расшыфраваць яго не маглі. Няцяжка здагадацца, што да гэтай асноўнай масы належалі і ўладальнікі выданняў” (*Морев, 2003, 3*).

Пасля панавання выпрацаванага і, як здавалася, непераможнага трафарэту прафесійнага кантактавання журналіста з адрасатам шпарка сталі прарастаць новыя формы (на жаль, без новага зместавага нападнення) постмадэрнісцкіх матываў, мяжуючых са сцёбам, несхаванай з’едлівасцю, “інтэлектуальнай ускладненасцю” і трансфармацыйнай раней вядомага ў рэчышчы часцей за ўсё негатыўнай інтэрпрэтацыі. Відаць, нездарма сваю кнігу “Медыя-тэкст у сістэме культуры” С. Смятаніна заканчвае постскрыптумнай “парадаксальнай сітуацыяй”: у якасці эстэтычнай катэгорыі постмадэрнізм імкнецца выкрыць сам працэс містыфікацыі, што адбываецца ў выніку ўздзеяння медыя на грамадскую свядомасць, тым самым даказаць праблематычнасць той карціны рэчаіснасці, якую ўнушае публіцы масавая культура. І ў той жа час: “Журналі-

стыка творча засвойвае тэхніку постмадэрнісцкага пісьма, каб пераадолець стэрэатыпы свайго стылю, абнавіць асартымент выяўленчых прыёмаў і якасць функцый медыя-тэксту ў працэсе камунікацыі” (*Сметанина, 2002, 371*).

1.8.7. Камунікатыўныя зададзенасць і прызначанасць публіцыстычнага тэксту

Фактары тэкстаўтварэння і экстралінгвістыка журналісцкай дзейнасці выразным чынам люструюць камунікатыўнае лідэрства стваральніка публіцыстычнага твора і разам з тым вызначаюць генезіс і анталогію яго арганізацыі. Працэс пазнання тэксту, яго вытворчасці, планавання, праектавання і разумення грунтуецца на асноўным пастулаце медыя-тэкставай рэалізацыі – цесная звязанасць і замацаванасць за вербальным актам сацыяльных дзеянняў. Журналісцкі тэкст можа адпавядаць ці не адпавядаць пэўным правілам пабудовы, сістэмнасці паводзін моўнага факта ў складаным цэлым, але ён заўсёды павінен мець арсенал ключавых камунікатыўных кампазітаў, скіроўваючых яго на існасць, прызначанасць свайго існавання. Такімі камунікатыўнымі кампазітамі з’яўляюцца знешнелінгвістычныя фактары функцыянальнай накіраванасці СМІ. Будуецца даволі складаная іерархія пераўтварэння індывідуальнага духоўнага прадукту, прапанаванага праз СМІ канкрэтнымі людзьмі, у прадукт грамадскі, калектыўны. І ў той жа час гэты “грамадскі духоўны прадукт, становячыся масавым інфармацыйным прадуктам, забяспечвае далучэнне да духоўнага патэнцыялу грамадства асобы як носбіта грамадскіх адносін... У выніку камунікатыўныя функцыі СМІ закліканы карэктываваць сваю функцыянальную спецыфіку з улікам інфармацыйных запытаў членаў грамадства, розных грамадскіх груп, з улікам выконваемых імі сацыяльных роляў” (*Шкондин, 202, 116*).

Публіцыстычныя тэксты вылучаюцца незвычайнай шырынёй тэматыкі, яны могуць датычыць любой тэмы, якая патрапіла ў цэнтр грамадскай увагі. Гэта натуральным чынам уплывае на журналісцкае маўленне: узнікае неабходнасць уключаць спецыяльную лексіку, якая патрабуе тлумачэнняў, а калі і разгорнутых каментарыяў. З другога боку, шэраг тэм пастаянна знаходзіцца ў полі зроку грамадскай увагі, і лексіка, якая адносіцца да гэтых тэм, набывае публіцыстычную афарбоўку. Такім чынам, наглядаем фарміраванне пласта маўленчых адзінак, характэрных для публіцыстычнага тэксту, камунікатыўная прызначанасць

якога спрыяе канструяванню своеасаблівага тэзаўруса. Апошні вызначаецца не жанрава і не функцыянальна, а сацыяльнай абумоўленасцю камунікацыі, якая становіцца важным механізмам станаўлення індывіда як сацыяльнай асобы, правадніком устаноўак пэўнага соцыуму, фарміруючых, у сваю чаргу, індывідуальныя і групавыя ўстаноўкі. Індывідуальныя матывацыі і формы паводзін могуць быць прыняты соцыумам, калі яны ўяўляюць сабой варыяцыі ў азначаных межах. Выразным прыкладам апошняга можа стаць праекцыя на грамадскае ўладкаванне манеры паводзін і ладу жыцця палітыкаў. Напрыклад, створаны сродкамі масавай інфармацыі вобраз лідэра ЛДПР У. Жырыноўскага ў плане духоўных, маральна-этычных устаноўак негатыўна арыентаваны, характарызуемы складнікамі чаго могуць стаць фрагменты публічнага жыцця палітыка: а) маўленчая і кінетычная агрэсіўнасць (вербальныя і паравербальныя складнікі – тэлевізійныя дэбаты з Б. Нямцовым); б) зневажанне маральных прынцыпаў (з’яўленне на тэлеэкранах у сумніўным атачэнні); в) лёгкае ўжыванне герметычнай лексікі; г) дэманстраванне сябе ў розных скандальных сітуацыях (бойка ў парламенце) і г. д. Здаецца, навідавоку адчужальная мадэль паводзін, рэакцыя на з’яўленне перад масавай аўдыторыяй “героя” як быццам павінна быць кадыфікаваная: “так паводзіць сябе нельга”. Аднак чамусьці не спрацоўвае сацыяльная абарона ад такога тыпу “ментальных” прадстаўнікоў пэўнага этнасу.

У сінтэзаваным “дыскурс-партрэце” аўтары трэцяга выпуску “Метадалогіі даследаванняў палітычнага дыскурса...” у Жырыноўскім бачачы калектывіста, дзеяча, папуліста, лідэра агульнанацыянальнага, рэгіянальнага, партыйнага, тактыка, ідэаліста, народніка, тэхнолага. У апошняй характарыстыцы ўтрымліваецца: “асобасна замкнёны, інстытуцыянальна адкрыты (акцёр)”. Тамсама знаходзім абагульненую характарыстыку: “У. Жырыноўскі актыўна захоплівае ініцыятыву. Ён можа абвергнуць меркаванне журналіста і прапанаваць сваё бачанне пытання... Ён вельмі ўважлівы ў адносінах да слоў, якімі журналіст фармулюе ідэю, і ў шматлікіх выпадках, калі ён згаджаецца, паўтарае гэтыя словы ў пачатку свайго адказу і далей дае сваю інтэрпрэтацыю. У тэкстах ён інтэрпрэтуе словы, а не факты. Апошнія ён канструюе. Ствараемая ім віртуальная рэальнасць выглядае як сапраўдная...”. І рэзюмуецца: “Такім чынам, у дыскурсе У. Жырыноўскі праяўляе сябе як канструктар і архітэктар рэчаіснасці, носьбіт нацыянальнай ідэі, місія якога бараніць сярэдні клас і паказаць расіянам, што іх краінай можна і па-

трэбна ганарыцца. Ён ведае, што павінна быць зроблена, але гэта будзе зроблена толькі тады, калі ЛДПР прыйдзе да ўлады. Гэта ўмова, па сутнасці, і з’яўляецца яго праграмай. Яго праграма самаўпэўненая, але сціплая, разважаючая, не рэкламуючая. У. Жырыноўскі – прадстаўнік аўдыторыі, ён з ёю, ён “адзін з нас”. Яго картэж – грамадзяне Расіі, ЛДПР. Ён чалавек дасведчаны, станоўчы. Механізм сувязі паміж лідэрам і аўдыторыяй – апеляцыя да нацыянальнага гонару і абарона патрыярхальных каштоўнасцей. Яго дыскурс можна ахарактарызаваць як яскравы, насычаны фактамі, ідэямі, суб’ектамі” (Методология, 2002, 308–310). Зыходзячы з дыскурс-партрэта, можна ў негатыўным вобразе змяніць шкалу ацэнкі на “плюс” і атрымаць супрацьпастаўленне сканструяванага... “ментальнаму” вобразу. Вербальныя і паравербальныя (тэрмін Міхальскай (*Михальская*, 2000, 17)) характарыстыкі лідэра ЛДПР як быццам “падладкаваны” пад сацыяльную ідэнтыфікацыю (феномен віцэ-спікерства) і не прэзентуюць камунікатыўных мэтаўкладанняў рэлятывісцкай аганальнай суб’ект-аб’ектнай рыторыкі Уладзіміра Жырыноўскага. Камунікатыўная зададзенасць і прызначанасць разгледжаных аўтарами “Метадалогіі...” эмпірычных тэкстаў уступае ў процілегласць са структурай маўленчага іміджа – патэрна (спецыфічнага фрагмента, малюнка) маўленчых паводзін, разыходзіцца з канвенцыянальнымі ведамі пра цэласны вобраз. Сама ідэя, закладзеная ў методыцы дыскурс-партрэта, пакідае падманлівае ўражанне: яна, на думку даследчыкаў, “улічвае поліфанію зместавай тэкставай прасторы і счытвае толькі адзін тэкст з многіх, а менавіта тую інфармацыю, якая ахарактарызуе адрасанта. Аднак, з’яўляючыся дынамічным па сутнасці і функцыянальным па падыходзе, гэты тэкст аб адрасанце “схоплівае” практычна ўсе іншыя “тэксты” дыскурса, прымушаючы іх працаваць на сябе. Перадусім тут актуалізуюцца такія тэксты, як “я / мы-тэксты” (самапрэзентацыя), “вы / ты-тэксты” (успрыманне аўдыторыі), “ён / яна / яно / яны-тэксты” (інстытуалізацыя суб’екта камунікацыі)” (Методология, 2002, 356). Угледваючыся ў пабудаваныя дыскурс-партрэты, не знаходзіш падмацавання маўленчага этасу палітыка – этычнай вызначанасці або, наадварот, рэлятывізму і безадказнасці, этычных ацэнак палітыкі як дзейнасці, палітыка як дзеяча, формул ідэнтыфікацыі.

Больш канструктыўнай, на наш погляд, магла стаць метадалогія вывучэння маўленчага іміджа палітыка (дыскурс-партрэта), прапанаваная прафесарам А. Міхальскай. Метадалогія ўключае сістэму трох узаемазвязаных аспектаў: параўнальны аналіз профіляў маўленчых паводзін

палітыкаў на матэрыяле тэкстаў палітычных інтэрв'ю ў прэсе, тэлевізійных інтэрв'ю і параўнанне асаблівасцей палітычнай рыторыкі, што знаходзіць выражэнне ў аналізе вербальнага тэксту (*Михальская, 2000*).

Камунікатыўнасць публіцыстычнага тэксту з'яўляецца інструментам карэкцыі асацыяльных паводзін чалавека або групы людзей. Можна сказаць, што ў ролі сацыяльнага працэсара журналісцкі тэкст служыць фарміраванню грамадства ў цэлым, адыгрываючы звязуючую ролю ў жыцці камунікантаў. Публіцыстычны тэкст выражае карэляцыі ўласна паводзін аб'екта інфармацыі і артэфактаў, г. зн. апрацаванага рэдактарам або аператарам і рэдактарам друкаванага тэксту або відэатэксту. Артэфакт даступны адрасату – грамадству. Тое, што стаіць за такой апрацоўкай, застаецца для яго невядомым. Маўленчы імідж палітыка складаецца менавіта з артэфактаў, тады як зыходная маўленчая падзея і іх першапачатковая фіксацыя часта не бяруцца пад увагу.

Камунікатыўная прызначанасць грунтуецца на вербальных актах, што спараджаюцца камунікантамі (журналістамі) і інтэрпрэтуюцца рэцыпіентам на ўзроўні глыбінных структур, універсальна-прадметнага кода мыслення, у якіх нацыянальная лагасфера нейтралізавана лагасферай агульначалавечай, г.зн. універсальнымі схемамі сэнсаўтварэння. Камунікатыўнасць публіцыстычнага тэксту ў любым выпадку абумоўлена экстралінгвістычнымі фактарамі (сітуацыйная канкрэтнасць, прэсупазіцыя, нацыянальна-культурная традыцыя) і самім тыпам камунікацыі. Даследчыкі журналістыкі характар творчага працэсу (выбар тэмы, яе распрацоўка, літаратурнае афармленне) вызначаюць метадалогічнай культурай журналіста, складнікамі якой з'яўляюцца агульная метадалогія пазнання сацыяльных з'яў, агульная журналісцкая метадалогія, метады атрымання эмпірычнай інфармацыі і метады інтэрпрэтацыі. Пад увагу трапляюць такія важныя для вызначэння камунікатыўнай прызначанасці публіцыстычнага тэксту пастулаты, выражаныя ў прафесійных патрабаваннях: валодаючы ведамі аб грамадстве, журналіст умее прымяняць іх пры аналізе канкрэтнай сітуацыі; мае ўяўленне пра журналістыку як сацыяльную з'яву, ведае яе функцыі, прынцыпы, законы масава-інфармацыйнай дзейнасці; мае тры крыніцы эмпірычнай інфармацыі – чалавек-калектыў-дакумент: адбор фактаў, выяўленне іх узаемасувязі; дае максімальна аб'ектыўную характарыстыку эмпірычнага матэрыялу і аргументаваныя адказы на пытанні (*Ворошилов, 1999, 65*). Класічныя патрабаванні да публіцыстычных твораў наглядна люструюць спецыфічнасць камунікатыўнай зададзенасці тэксту, раскрываюць яго прызначанасць.

Разгледжаныя экстралінгвістычныя характарыстыкі публіцыстычнага тэксту выразна засведчаюць фактуру яго пабудовы, вызначаюць генезіс і анталогію сукупнасці даследчых намаганняў у рэчышчы навукі пра журналісцкі тэкст.

Сучаснымі вучонымі неаднаразова адзначалася, што з развіццём функцыянальнай стылістыкі экстралінгвістычныя фактары ў іх сукупнасці сталі асновай, якая вызначае лінгвістычную спецыфіку функцыянальных стыляў, у тым ліку і публіцыстычнага тэксту. Так, фармулюючы канструктыўны прынцып газетнага маўлення, В. Кастамараў пастулюе: асноўныя прыметы мовы газеты зададзены экстралінгвістычна – пастаяннай арыентацыяй газетнага тэксту на інфарматыўнасць і ўздзеянне (*Костомаров, 1971*). У працах, прысвечаных вывучэнню спецыфікі публіцыстычнага тэксту, як правіла, указваецца на канцэптואльны характар яго экстралінгвістычнасці, называюцца розныя прынцыпы адбору пазамоўных крытэрыяў даследавання тэкстаў СМІ. Сама праблема і на сёння застаецца адкрытай для абмеркавання і палемікі. Напрыклад, А. Сычоў называе пералік экстралінгвістычных фактараў, уплывовых на вытворчасць медыя-прадукту з пункту гледжання стылістычнай парадыгмы: асабліваасці адлюстраванай рэчаіснасці; адрасант (аўтар тэксту); адрасат (масавая аўдыторыя чытачоў); маўленчая інтэнцыя (камунікатыўнае заданне, мэта); апэратыўнасць вытворчасці газетнага тэксту і яго ўспрымання; аб’ём тэксту; тып выдання; ступень афіцыйнасці / неафіцыйнасці тэксту; часавая абмежаванасць жыцця тэксту масавай інфармацыі. Вучоны выдзяляе асноўныя з названых: “...вызначальная роля ў сукупнай газетнай экстралінгвістыцы належыць суадносінам фактараў “адрасант (стваральнік тэксту, пішучы) – камунікатыўнае заданне (маўленчая інтэнцыя, мэтанакіраванасць) – адрасат (чытальніцкая аўдыторыя)”. Усе іншыя фактары толькі дапаўняюць або карэлююць дзеянне асноўных” (*Сычев, 1999, 94*) і пацвярджае: “...асноўнымі стылеўтвараючымі рысамі газетна-публіцыстычнага маўлення, непарыўна звязанымі з базавымі экстралінгвістычнымі фактарамі, з’яўляюцца, на наш погляд, яскравая азначнасць, мяккая стандартызаванасць і агульнадаступнасць выкарыстаных у газеце маўленчых сродкаў” (*Сычев, 1999, 96*). Прапанаваная канцэпцыя змыкаецца хутчэй за ўсё не з экстралінгвістыкай публіцыстычнага тэксту, а з пазамоўнымі прычынамі, якія спараджаюць тэкст. Экстралінгвістычная тактыка вытворчасці тэкстаў СМІ грунтуецца на неабходнай сувязі вербальнага выражэння думкі журналіста з сацыяльным дзеяннем яго як носбіта мовы і перадатчыка

камунікацыі рознага тыпу (знакавай: вербальнай, паравербальнай, акумулятыўнай, фатычнай, кагнітыўнай і інш.). Стратэгія вытворчасці публіцыстычнага тэксту абавязкова ўлічвае непарыўнасць і звязанасць вербальнай і паравербальнай інфармацыі.

ВЫВАДЫ

Разгледжаныя ў гэтай главе складнікі анталогіі і генезісу лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту як самастойнага навуковага адгалінавання паступаюць і акрэсліваюць экстралінгвістычную сутнасць публіцыстычнага тэксту (дыскурса), дазваляюць разглядаць яго ў рамках каўзальна-генетычнай тэорыі ў якасці інфармацыйнага пакета (І. Ухванава-Шмыгава), які мае сваю структурную, сістэмную, лінейную і іерархічную арганізацыю, валодае самастойным рэфэрэнтным, знакава-рэфэрэнтным, картэжным і знакава-картэжным зместам, які з'яўляецца адначасова знакам сацыяльнага, інтэлектуальнага, кагнітыўнага, моўнага і маўленчага працэсаў, знакам моўнага вопыту і функцыянавання мовы, знакам практычнай дзейнасці і камунікацыі.

Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту па першааснове і прадмеце свайго вывучэння – сацыяльная навука. Шматстайнасць функцый мовы ў грамадстве, цесная сувязь яе з мысленнем і дзейнасцю чалавека робіць гнуткім узаемадзеянне мовазнаўства і журналістыкі з літаратуразнаўствам, антрапалогіяй, філасофіяй і інш. навукамі. Высновы пазамоўнай прыроды публіцыстычнага тэксту ніяк не сведчаць пра тое, што маўленчую палітру журналісцкага твора можна даследаваць эклектычна, у адрыве ад лінгвістычнай пабудовы, заканамернасцей і тэндэнцый унутранага (інтралінгвістычнага) развіцця мовы. Характарыстыка анталагічных прымет паказвае на непарыўную сувязь, арганічную звязанасць вербальнага знака з першапрычынай свайго ўзнікнення – сацыяльным дзеяннем носбіта мовы, якое не ўспрымаецца фрагментарна, а ёсць структурны кампанент цэласнай сістэмы, глабальная макрастратэгія жыццёвага ўладкавання. Значыць, можам гаварыць пра дыхатамію экстралінгвістычнага і інтралінгвістычнага ў публіцыстычным тэксце, першаму складніку якой надаецца значна большая ўвага, чым у любым іншым тэксце, напрыклад мастацкім.

Традыцыйна пры вывучэнні мастацкага тэксту вялікая ўвага надаецца форме і зместу. Адрозніваюцца два падыходы ў даследаванні арганізацыі мастацкага тэксту: ад формы да зместу і ад зместу да формы.

За кожным з іх замацаваны філалагічны накірунак, які грунтуецца на аналагічных метадыках лінгвістычнай і літаратуразнаўчай канцэпцый. Менавіта ў сінтэзе іх закладзена аптымальнае вырашэнне дыялектычнага адзінства формы і зместу. У свой час акадэмік В. Вінаградаў адзначыў: “Тэндэнцыя да аб’яднання лінгвістычных і літаратуразнаўчых канцэпцый формы і зместу слоўна-мастацкага твора на аснове паглыбленага сінтэзу іх, на аснове вывучэння сэнсу, ідэі, задумкі як слоўна-структурнага элемента мастацкага цэлага плённая і перспектыўная” (*Виноградов, 1971, 104*). З гэтага моманту навуцы аб мове мастацкай літаратуры, стылістыцы мастацкай літаратуры, лінгвістычнаму аналізу тэксту (ЛАТу) у філалогіі XX ст. надавалася шмат даследчай увагі.

У мовазнаўстве ўзніклі навуковыя школы па вывучэнні мастацкага тэксту. Вывучэнне стылю пісьменніка набыло прыярытэтны накірунак. Плённа працуюць у гэтым рэчышчы, у прыватнасці пасля дыскусіі 1954 года аб вобразнасці, рускія стылісты. Творча інтэрпрэтуючы дасягненні ў галіне стылістыкі вучоных XIX ст., абапіраючыся на вопыт даследаванняў 20–30-х гг. XX ст., на лінгвістычныя працы А. Пяшкоўскага, П. Шчэрбы, Б. Ларына і асабліва В. Вінаградава, сучасныя вучоныя глыбока пранікаюць у праблемы стылістыкі і дабіваюцца важных вынікаў. У беларусазнаўстве актыўна вывучаецца стылістыка твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа, Уладзіміра Караткевіча, Янкі Брыля, Івана Мележа, Ядвігіна Ш. і інш. Даследчыкі мовы твораў беларускіх пісьменнікаў паспяхова аднаўляюць карціну свету, будуць канцэптасферу вобразнай сістэмы роднай мовы. Падобнага роду даследаванні настойліва паказваюць своечасовасць і заканамернасць праяўлення даследчай цікавасці да мовы мастацкай літаратуры як сістэмы выражэння маўленчымі сродкамі ўяўнага пісьменнікам свету, кагнітыўнай сутнасцю якога з’яўляецца магчымасць аднаўлення аўтарам эстэтычных, камунікатыўных і інш. устаноў. Даследаванню лінгвістычнай арганізацыі тэксту і лінгвастылістыцы прысвечаны манаграфіі “Лінгвістычная арганізацыя тэксту. У творчай лабараторыі Уладзіміра Караткевіча” і “Лінгвастылістыка тропаў Юрыя Казакова” аўтара гэтых радкоў, у якіх падаецца панарама структурна-функцыянальнай, сістэмна-элементнай пабудовы мастацкага тэксту. Выпрацаваная метадыка лінгвістычнага даследавання, вывады і абагульненні, зробленыя ў іх, сталі трывалым грунтам эвалюцыі і дынамікі цікавасці да тэксту не проста як да цэласнага кампактнага ў фармальным і зместавым выражэнні твора, а як да складанай камунікатыўнай з’явы, напоўненай “жыццёвай энергіяй”, пра-

сторавай рэчаіснасцю, у якой знаходзіцца і жыве чалавек, а менавіта – як да дыскурса.

Экстралінгвістычная інфармацыя мастацкага тэксту звычайна падавалася ў канцэпцыях фонавых ведаў, гарызантальных кантэкстаў, рабіўся экстралінгвістычны каментар, заснаваны на выяўленні гістарычнай шматпланавасці мастацкага тэксту, прынцыпах каардынацыі агульнага і прыватнага, узаемаабумоўленасці і ўзаемазвязанасці формы і зместу. Іншымі словамі, тэкст пад даследчым вокам вучонага праходзіў дэкадзіроўку, дэшыфроўку закладзенай у ім гістарычна абумоўленай сацыяльнай інфармацыі. Менавіта такія падыходы дазволілі вывучыць паэтычны тэкст як культуралагічны феномен (*Басава, Іўчанкаў, Сінькова, 2002*), дзе тэкст паўстае як носьбіт кадзіраванай інфармацыі пра этнапсіхалагічны склад народа, якая можа даць адказы на пытанні аб законах яго вытворчасці, спецыфіцы практавання асноўных нацыянальных канцэптаў на рэцыпіента, планаванні нейтральных тэкстаў, г. зн. ідэалагічна неактуальных, і рэканструкцыі ідэалагічна адзначаных тэкстаў.

Гаворачы пра граматычную катэгорыю інфарматыўнасці, якая на яўнічае ў любым тэксце, І. Гальперын выводзіць дзве формы яе праяўлення – нулявую і канцэптуальную. Першая ўяўляе сабой тэматычную ў сэнсе актуальнага члянэння паведамлення, а другая – рэматычную. Адносіны паміж гэтымі полюсамі складаюць інфармацыі рознай насычанасці (меры навізны). Граматычная інфарматыўнасць, сцвярджае даследчык, залежыць ад пэўных тыпаў тэкстаў (*Гальперин, 1981, 29*).

Увогуле, адмаўляючы наяўнасць канцэптуальнасці ў інфармацыйных тыпах тэкстаў і спрашчаючы падыходы да стылю мовы газеты, аўтар вяртае да ўжо ўзгаданай раней дыскусіі 1920-х аб правамернасці выдзялення паэтыкі публіцыстычнага тэксту, грунтоўным адказам на што могуць быць даследаванні М. Цікоцкага, Р. Салганіка, У. Канькова, С. Смятанінай.

Экстралінгвістычная прырода публіцыстычнага тэксту можа прывесці неспакушанага даследчыка да думак, выказаных І. Гальперыным і інш. Ствараецца ўражанне, што знешняя абалонка масавага інфармацыйнага прадукту “кіруе” даследчыкам, які не заўважае ўнутранай маўленчай дынамікі журналісцкага твора. Інтралінгвістычная структура, сістэмнасць кампанентаў, сінтагматыка і парадыгматыка моўнага знака, кагнітыўная апрацоўка, прагматычная насычанасць і інш. публіцыстычнага тэксту знаходзяцца ў дыялектычным звязку з суб’ектыўнымі і аб’ектыўнымі фактарамі тэкстаўтварэння, пазамоўнай арганізацыяй.

Такім чынам, генезіс і анталагічны статус лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту вызначаюцца дакладна акрэсленымі прадметам (публіцыстычны тэкст) і аб'ектам (тэкставая дзейнасць журналіста) вывучэння, спецыфіка якіх заключаецца ў цесным перапляценні вербальнага знака і сацыяльнага дзеяння, што спараджае кагнітыўную апрацоўку дыскурса.

Сасюраўская канцэпцыя размежавання мовы і маўлення дала штуршок для развіцця сістэмнага, паслядоўнага і пераемнага вывучэння камунікатыўнага ланцужка слова-сказ-тэкст-дыскурс / мова-маўленне-тэкст-дыскурс, вызначыла прыярытэты ўвядзення мовы ў кантэкст выкарыстання, даказала тэзіс аб непаўторнасці і канкрэтнасці маўлення ў процілегласць абстрактнасці і аднаўляльнасці мовы, замацавала статус маўлення як актуальнай, бясконцай, субстанцыяльнай, актыўнай, дынамічнай, рухомай, лінейнай, суб'ектыўнай, адвольнай, інтэгральнай, кантэкстна і сітуацыйна абумоўленай, варыятыўнай з'явы ў процівагу патэнцыяльнай, канечнай, фармальнай, пасіўнай і статычнай, адносна стабільнай, узроўнева арганізаванай, іерархічнай, аб'ектыўнай у адносінах да адрасанта, імператыўнай, калектыўнай, інварыянтнай мове. Маўленчая дзейнасць спарадзіла тэкст, г. зн. аб'яднала структурна і іерархічна кадыфікаваныя знакі (сімвалы) у адно лінейнае размяшчэнне, абумоўленае пэўным фрагментам рэчаіснасці, ментальным (культураспецыфічным) эпізодам.

Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту мае выразнае праяўленне ў нацыянальных СМІ, што звязана з гісторыяй і станам функцыянавання роднай мовы і інтэрферэнтнымі ўплывамі, ізамарфізмам чужога элемента ў мове-крыніцы, у агульных і прыватных экстралінгвістычных характарыстыках, як: прызначанасць для масавай аўдыторыі і распаўсюджанасць, аператыўнасць, перыядычнасць і рэгулярнасць, дубліраванне і вар'іраванне, калектыўнае аўтарства, інтэртэкстуальнасць і камунікатыўная прызначанасць.

ГЛАВА 2

ЛІНГВІСТЫЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ

У лінгвістычным разуменні тэксту важна ўлічваць спецыфіку ўзаемаабумоўленых структурна-семантычных, структурна-граматычных сродкаў яго арганізацыі. Вывучаючы тэкст, нельга не ўбачыць сістэмнасць і строгую структурыраванасць моўных элементаў, якія ствараюць цэласнасць аб'екта, а таксама комплекс адносін унутры такой арганізацыі.

Лінгвістычнае даследаванне вызначае спосабы і прыёмы пабудовы тэксту, прымяркоўвае выяўленне і апісанне кожнай мікраструктуры – сукупнасці маўленчых адзінак у адпаведнасці з іх моўнай (верагоднай) рэалізацыяй. Выдзяленне ў моўным матэрыяле твора такой сукупнасці вызначае функцыянальны стыль, творчую манеру журналіста і ўтрымлівае ў сабе патэнцыял прыроднай характарыстыкі цесным чынам звязаных паміж сабой тэкставых элементаў, якія ў сваёй цэласнасці і планамерным уключэнні прэзентуюць камунікатыўныя намеры аўтара, кагнітыўную сутнасць тэксту як сацыялінгвістычнай з'явы.

2.1. ВЫРАЖЭННЕ МОЎНАЙ АСОБЫ Ў ТЭКСЦЕ

У лінгвістычнай літаратуры ўсё часцей у кола навуковых інтарэсаўключаецца паняцце моўнай асобы, пры дапамозе якога вучоныя мэтанакіраваны на дэталёвы разгляд схемы ўспрымання рэчаіснасці, зафіксаванай у мове і спецыфічнай для пэўнага моўнага калектыву і экстрапалуючай вывучэнне моўнай карціны свету. Зыходным пунктам для вылучэння апошняга паняцця сталі глабальныя ідэі эвалюцыі і тыпалогіі, перш за ўсё неагумбальдыянства ў Германіі і канцэпцыі Э. Сепіра і Б. Уорфа ў ЗША. Вывучэнне моўнай асобы было клопамат шматлікіх вучоных, што можам прасачыць па працах Ю. Лотмана, Ю. Караулава, А. Залеўскай, В. Паставалавай.

Прадуктыўнымі сродкамі выражэння моўнай асобы з'яўляюцца структурна-семантычныя падсістэмы лексікі і фразеалогіі, семантычныя парадыгмы, структура і тыпы значэнняў слоў і фразеалагізмаў.

Актуалізуецца апісанне асаблівасцей моўнай асобы на падставе твора наага ёю тэксту. Важным у гэтым аспекце, на думку вучоных, з'яўляецца выяўленне жыццёвых або сітуацыйных дамінант, устаноаак, матываў, якія адлюстроўваюцца ў працэсах спараджэння тэкстаў і іх змесце. Так, абапіраючыся на разуменне М. Зошчанкам такіх лексем-дамінант, як жыццё, смерць, розум, Т. Бычкова апісвае фрагменты моўнай карціны пісьменніка. Пры гэтым даследчыца прыходзіць да высновы, што сэнсавая трансфармацыя лексіка-семантычных варыянтаў прыводзіць да прама супрацьлеглай іх трактоўкі. Напрыклад, калі напачатку розум – прычына няшчасцяў, то ў канцы – жыватворная сіла, дзякуючы якой жыццё набывае сэнс. Такая варыяцыйнасць, сітуацыйнасць і эвалюцыйны рух – складнікі цэласнай карціны мастацкага свету майстра. Варыяцыйнасць можа ўзнікаць ад таго, што “адна частка карціны свету чалавека хаваецца ў глыбінях падсвядомасці, а другая карэніцца ў свядомасці” (Бычкова, 2003). Пісьменнік выяўляе сябе ў ключавых словах, якія могуць стаць падстаўнымі складнікамі канцэптасферы яго творчасці.

2.1.2. Трапеічная сістэма мастацкага тэксту ў дачыненні да сацыяльнай дзейнасці носьбіта мовы

Дзейным “прадстаўніком” творчасці можа стаць трапеічная сістэма або адзін з яе складнікаў. У поўнай меры гэта адносіцца і да журналіста, з тым толькі адрозненнем, што моўная асоба пісьменніка максімальна індывідуалізаваная, аўтарызаваная. Моўная асоба журналіста параўнальна з пісьменніцкай сацыяльна-арыентаваная, пасіўна аўтарызаваная (на ўмоўна максімальную індывідуальнасць прэтэндуюць сучасныя публіцыстычныя тэксты, напрыклад, газеты “Советская Беларусь”, што ў пэўны перыяд нават выражалася фатаграфічна, калі матэрыялы журналіста суправаджаліся яго фотаздымкамі).

Маўленчая акалічнасць прысутнасці аўтара прадукцыйна можа рэалізоўвацца ў сістэме трапеічных абазначэнняў тэксту. У параўнанні з прамым трапеічнае абазначэнне семантычна своеасаблівае. Ужо пры першым набліжэнні зразумела, што на моўным узроўні змест тропа энтрапічны, больш размыты і прыблізны, чым прамяя абазначэнні слоў.

Трапеічнае значэнне рухоме, у ім моцны індывідуальна-аўтарскі момант, семантычныя межы расплывістыя, шмат чаго “не выведзена на паверхню”, а размешчана імпліцытна. Гэта дае творчую прастору для стваральніка мастацкага тэксту і толькі ў пэўнай меры канструктыўна ажыўляе публіцыстычны твор, бо стыльвая прызначанасць першага і другога рознаскіраваныя, рознафункцыянальныя, і тэксты маюць свае камунікатыўныя задачы.

У слоўным аспекце пераносныя абазначэнні валодаюць патэнцыяльнай семантыкай, г.зн. не фіксуюць пэўны змест, а толькі акрэсліваюць семантычную сферу з верагоднай структурай. У маўленні журналіста здзяйсняецца адбор з гэтай сферы, і пераноснае значэнне семантызуецца па пэўных правілах узаемадзеяння прамога значэння з кантэкстуальна-сітуацыйнымі ўмовамі маўлення. У слоўніку мовы, па сутнасці, не павінна было б быць пераносных, трапеічных пераўтварэнняў, а павінны быць прамыя абазначэнні і правілы зместавых зменаў іх, у аснову якіх кладзецца ўяўленне аўтара – гэта “дзеясная” аксіёма журналісцкай тэкставытворчасці. У той жа час трапеічная сістэма паўстае як стабільны фундамент кагезіі (унутрытэкставай звязнасці) публіцыстычнага твора, выразнікам асобы журналіста як канструктара індывідуальна-аўтарскага адлюстравання маўленчай рэчаіснасці, партрэтным накідам яго публіцыстычнай творчасці.

Семасіялагічная сістэма мовы мае двухузроўневую будову: узровень прамых (намінатыўных) значэнняў, г. зн. узровень дэнатата, і ўзровень пераносных, вытворных ад прамых абазначэнняў, якія выступаюць як другасная функцыя дэнатата і кампенсуюць ужо анамасіялагічную недастатковасць сістэмы прамых найменняў, г. зн. узровень імпліцыта.

Другасныя пераносныя значэнні матываваны разнастайнымі асацыятыўнымі сувязямі першасных семаў. Арганізацыя элементаў двух узроўняў і ўяўляе сабой троп. Вядома, што паміж двума ўзроўнямі няма рэзкай мяжы, яе і не павінна быць, таму што памяць замацоўвае другасныя значэнні непасрэдна за дэнататам і, канкрэтызуючы яго змест, папайняе імпліцытнымі сувязямі і залежнасцямі.

З’яднанне двух узроўняў – гэта спосаб аднавіць цяжка выражальнае і абазначыць тое, для чаго ў норме няма прамога абазначэння, прычым аднаўленне і абазначэнне адбываюцца без павелічэння слоўніка адзінак выражэння і іх сінтаксічнай складанасці. Такая здольнасць мовы з’яўляецца рацыянальным маўленчым прыёмам, што ніяк не сведчыць аб правамернасці выпадковай у лінгвістыцы думкі пра “колькасную

беднасць” мовы, а, наадварот, пашыраючай валентныя сувязі, дынамічна прэзентуючай іх мноства, што гаворыць пра найтанчэйшыя рухомасці і экспрэсіўнасць мовы. Для асэнсавання імпліцытнасці тропа недастаткова намаганняў памяці і моўнай кампетэнцыі. Тут неабходны мабілізацыя ведаў, гульні ўспрымання і ўпарадкаванае камбінаванне сэнсаў, іх адбор і ўвязка ў цэласную карціну свету. Стварэнне новых тропаў, уменне трансфармаваць іх, развіваць якасную выразнасць – гэта праяўленне індывідуальнасці і мастацкай сілы пісьменніка, журналіста.

Стрыжнем стварэння тропа як аднаго са сродкаў слоўнай вобразнасці з’яўляецца перанос, адносіны паміж прамым і пераносным значэннем. Р. Вінакур у працах па стылістыцы пісаў: “Але несумненна ў задачу лінгвістычнага даследавання ўваходзіць устанавленне адносін паміж абодвума тыпамі значэнняў слова – прамым і пераносным” (*Винокур*, 1959, 248). Адносіны паміж прамым значэннем і пераносным, праз якія ствараецца імпліцытнае значэнне, г.зн. значэнне да канца не раскрытае, не разгорнутае, таму што кожны можа па-свойму ў дэталях асацыяваць атрыманую мастацка-эстэтычную інфармацыю, разглядаецца як прыныпова важны механізм.

Сістэма тропаў публіцыстычнага тэксту вызначаецца тэндэнцыяй развіцця імпліцытнага значэння індывідуумам у выкарыстанні схематычных і метадалагічных асноў іх рэалізацыі. Калі носьбіт мовы будзе новы троп, то ён заўсёды абапіраецца на заканамернасці і традыцыі выбару патэнцыяльных сем слова, таму што па-за залежнасці ад дадзенага выкарыстання слова прысутнічае ў свядомасці з усімі сваімі значэннямі. “Значэнні ўстойлівыя і агульныя для ўсіх, хто валодае сістэмай мовы. Выкарыстанне – гэта толькі магчымае прымяненне аднаго са значэнняў слова, калі вельмі індывідуальнае, калі больш ці менш распаўсюджанае, выкарыстанне не раўнацэннае са значэннем, і ў ім схавана шмат сэнсавых магчымасцей мовы” (*Виноградов*, 1972, 23). Сістэма выкарыстання і арганізацыі тропаў часам не ўсведамляецца непасрэдным яе стваральнікам і выносіцца за рамкі ўдумлівага ўсведамлення.

Гэта аб’ектыўна – пісьменнік / журналіст прымянае знакавыя адзінкі ўжо ў закадыфікаваным стане. Галоўнае – не выйсці за рамкі узуальнай правамернасці. Такім чынам, тропы пры даследаванні тэксту неабходна разглядаць не эклектычна, а ва ўзаемасувязі – як арганічны структурны кампанент тэксту.

Мастацкі і публіцыстычны тэксты заўсёды кагнітыўныя. Нярэдка самае звычайнае, паўсядзённае ўзводзіцца публіцыстам на такую вы-

шыню мастацкай інтэрпрэтацыі рэчаіснасці, што становіцца вобразным арыенцірам, па якім накіроўваецца пазнаваўчая дзейнасць індывіда і вызначаецца яе змест.

Слова ў гэксце “двухплановае” па сваёй сэнсавай накіраванасці і... у гэтым сэнсе вобразнае” (*Виноградов, 1963, 125*). Яно знаходзіцца ў складаных сувязях і суадносінах са словамі агульналітаратурнай мовы і з элементамі слоўнай культуры эстэтычнага аб’екта. Менавіта таму “вострыя экспрэсіўныя функцыі могуць выпадаць на долю семантычна нейтральных, зусім бязвобразных, займеннікавых слоў” (*Виноградов, 1963, 125*).

Слова, спалучэнні слоў у трапеічнай канструкцыі выступаюць у ролі прадметна-лагічнага трампліна, які прадвызначае мадыфікацыі экспрэсіўнай скіраванасці лексем як базавых звёнаў аўтарскага расповеду, маючых непасрэдня адносіны да паказу розных сюжэтаў, сцэнарыяў-мадэлей, фрэймаў, арыентаваных на выяўленне жыццёвых анамалій і самой сутнасці жыцця, “фрагмента рэчаіснасці” як прадмета аўтарскага бачання свету.

Лінгвістычную ўвагу ў гэксце прыцягваюць моўныя сродкі, “асаблі-васці рэалізацыі патэнцый гэтых сродкаў у працэсе функцыянавання ў пэўных умовах і з пэўнымі мэтамі (у тым ліку пытанні адэкватнасці моўных сродкаў выражанаму зместу), а таксама агульныя тэндэнцыі выкарыстання гэтых сродкаў і іх крыніцы ў адрозненне ад індывідуальных з’яў стылю” (*Кожина, 1983, 15*).

Утварэнне тропа абумоўлена здольнасцю мыслення да абстрагаванага супастаўлення аднаго прадмета з іншым. Такім чынам, штуршком да параўнання з’яўляецца патрэба ў пазнанні нейкай сутнасці шляхам яе супастаўлення з першай. Асновай такога суаднясення з’яўляецца інтэгральная прымета. Яна можа ўключаць монасемічны і полісемічны элементы, г. зн. арганізоўвацца па адным семантычным параметры або па некалькіх (напрыклад, памер, форма, спосаб перамяшчэння і г. д.). Інтэгральныя прыметы складаюць вобразную аснову параўнання (*tertium comparationis*). Дэнатат пры апрацоўцы абстрагаваным мысленнем набывае рэфэрэнтную якасць, якую арганізуе непарыўна звязанае счапленне дэнатат-рэферэнт. На ўзроўні дэнатата-рэферэнта адбываецца адбор інтэгральных прымет двух кампаратываў (пры індуктыўным аналізе на гэтым этапе мае месца ідэнтыфікацыя маўленчага факта). Паводле правіл семантычнай і марфалага-сінтаксічнай пабудовы набывае канкрэтную форму выражэння, адлюстроўваецца ў свядомасці ў сілу моўнай кампе-

тэнцы, “праламляецца” і, як вынік, развіваецца імпліцытнае значэнне верагоднаснай структуры, г. зн. такой арганізацыі, якая з’яўляецца сітуа- тыўнай, сінтагматычна размешчанай.

На ўзроўні імпліцыта заўсёды ўтрымліваецца прагматычны знак, паказчык пеяратыўнай / меліяратыўнай ацэнкі; яго існаванне вызнача- на канататыўнай спецыфікай моўнага факта.

Прыватныя выпадкі праявы тропа маюць адпаведна сваёй спецы- фіцы дадатковыя інтэрпрэтацыі. Так, напрыклад, параўнанне як адзін з тропаў адрозніваецца ад метафары ў структуры залежнасцей сінтаксіч- най экспазіцыі, эпітэт – таксама ў структуры залежнасцей, але ў марфа- лагічным варыянце і г. д. Такім чынам, дыферэнцыяцыя тропаў заклад- зена ў вар’іраванні фармальнага выражэння, заснаванага на выяўленні *tertium comparationis*.

Сутнасць трапеічнага словаўжывання рэпрэзентуецца разуменнем такой катэгорыі, як вобразнасць. Дыскусійнасць гэтага тэрміна ў філа- лагічнай літаратуры адлюстроўвае стан стылістыкі як навукі на стыку лінгвістыкі і літаратуразнаўства. В. Вінаградаў у дачыненні да творчай дыскусіі 1959–1960 гг. “Слова і вобраз” пісаў: “Пытанне пра вобраз пе- раносіцца у сферу агульнай эстэтыкі, а гэтым самым вылучаецца па- куль яшчэ нявырашаная і складаная праблема пра неабходнасць разме- жавання двух стылістычных аспектаў вывучэння структур слоўна-мас- тацкіх твораў у сферы паэтыкі і стылістыкі мастацкай літаратуры, а менавіта аспектаў – стылістыкі лінгвістычнай і стылістыкі літаратура- знаўчай, звязанай з тэорыяй іншых мастацтваў” (*Виноградов, 1963, 115–116*). Крытычна ацэньваючы канцэпцыю А. Яфімава аб слове і вобразе, артыкулы П. Пуставойта, П. Паліеўскага, Ю. Рурывава, А. Чычэрына, Л. Паляк, Д. Шмялёва і інш., акадэмік Вінаградаў паказаў, што пытанне пра вобразнасць мастацкай або паэтычнай мовы складанае і функцыя- нальна шматстайнае: “Яно ва ўсякім выпадку не зводзіцца да праблемы пераноснага словаўжывання слоў і выразаў, да праблемы тропаў, мета- фар і параўнанняў. Яно адносіцца да цэнтральных пытанняў эстэтыкі мастацкага слова” (*Виноградов, 1963, 123*).

Палемізуючы з А. Пяшкоўскім па тэорыі “агульнай вобразнасці” слоў, А. Яфімаў выдзяляе ў творы “сплаў літаратурных вобразаў і воб- разных (а таксама нявобразных) маўленчых сродкаў”, называе вобраз- ныя маўленчыя сродкі канструктыўнымі элементамі ў мастацкім тво- ры, праводзіць рэзкую спецыялізацыю вобразнасці як катэгорыі літа- ратуразнаўчай і моўнай (*Ефимов, 1961, 23*).

Вобразнасць разумеецца ў шырокім сэнсе гэтага паняцця і ў больш вузкім. Слова ў публіцыстычным тэксце – знакавы элемент сістэмы мовы – выконвае ў тэксце мастацка-эстэтычную функцыю, з’яўляецца галоўным складнікам вобразнай кампазіцыі журналісцкай творчасці (выяўленчасць тэксту). Вобразнасць маўлення – праява ў шырокім сэнсе – як жывасць, нагляднасць, маляўнічасць – неад’емная прымета ўсякага віду мастацтва, форма ўсведамлення рэчаіснасці з пазіцый нейкага эстэтычнага ідэалу (Голуб, 1986, 221). У вузкім разуменні вобразнасці маўлення даследуецца выкарыстанне пераносных слоў са змененай семантыкай.

Для больш поўнай характарыстыкі трапеічнай сутнасці неабходна ўказаць на катэгарыяльны характар імпліцытнасці тропа. Індывідуальна-аўтарскі троп заўсёды імпліцытны па прычыне нявыражанасці выніку пераносу. Імпліцытнасць максімальна прысутнічае ў тропе датуль, пакуль ён не стане моўным фактам, пакуль за ім не замацуецца больш або менш экспліцытнае значэнне.

У пераносным вобразным выкарыстанні слова заўсёды прысутнічае трапеічная якасць, характэрная для канкрэтнай маўленчай сітуацыі, якая мае выражаны сэнс у плане суб’ектыўнага аўтарскага бачання, аднак у адносінах да рэцыпіента з’яўляецца схаванай, неразгорнутай да канца паводле моўнай кампетэнтнасці, псіхалагічнага складу, сацыяльнага вопыту таго ці іншага індывідуума. У такім выпадку выключаюцца з поля зроку стылістычна неапраўданыя, няправільныя тропы. Моўныя тропы могуць актывізаваць імпліцытнасць пры трансфармацыі кампанентнага складу.

Суаднясенне паняццяў імпліцытнасці і вобразнасці прапарцыянальна. На ўзроўні імпліцыта ў тропе канструюецца рэцэптыўнае, г. зн. прыўнесенае ў канкрэтны маўленчы фрагмент, вобразнае напаўненне, якое настолькі вобразнае, наколькі гэта дазваляе імпліцытная форма вобраза, створанага аўтарам. У некаторых выпадках раскрыццю імпліцытнага вобраза садзейнічае граматычная форма. Трапеічная якасць, што ўтрымлівае ў сабе вобраз, указвае на прысутнасць імпліцыта, таму што ўспрыманне яго індывідуальнае; рэцыпіент толькі імкнецца максімальна спасцігнуць гэтую якасць.

Апісанне катэгарыяльнага характару імпліцытнасці ў тропе было пададзена ў працы аўтара, прывечанай лінгвістычнай арганізацыі тэксту (Ивченков, 2002). У ёй на аб’ёмным эмпірычным матэрыяле паказана спецыфічнасць праяўлення і прысутнасць псіхаразумовай здольнасці чалавека канструяваць “лінгвістычную карціну рэчаіснасці”, пабудава-

ную пісьменнікам. Імпліцытнасць цесна звязалася з лінгвістычнымі заканамернасцямі арганізацыі мастацкага тэксту, у прыватнасці з лексіка-семантычнымі, семантыка-стылістычнымі, марфалага-сінтаксічнымі, стылістычна маркіраванымі элементамі адзінага цэлага – тэксту, куды па-за маўленчага ўключалася моўнае ў цесным звязку з аўтарскім бачаннем свету. Такім чынам на падставе імпліцытнасці стваралася канцэпцыя моўнай асобы Уладзіміра Караткевіча. На ўзроўні дэнатата, калі чалавечай свядомасцю выяўлена выражэнне ўласна зместу, асноўнага значэння лексемы ў адрозненне ад яе канататыўных уласцівасцей і той прадмет, з якім суаднесены гэты моўны выраз, існуе бясконцае мноства патэнцыяльных сем, інтэгральная база якіх можа быць вельмі шырокай па прычыне парадыгматычнай шматстайнасці семантычных аналогій моўнай адзінкі ў сістэме знакаў.

Пры даследаванні публіцыстычнага тэксту катэгорыя імпліцытнасці моўнага знака (слова, тэксту) набывае прынцыпова важнае значэнне і выступае ў якасці інструментальнай дамінанты звязанасці складанага сінтаксічнага цэлага, сатворчасці журналіста і спажыўца інфармацыі. Канечне, найперш гэта датычыць трапеічна адзначаных маўленчых сродкаў, бо менавіта яны могуць выступіць у якасці візітоўкі асобы журналіста, калі ён толькі не хаваецца за стандартызаванымі канструкцыямі і сцёртымі тропамі.

Трапеічнасць журналісцкай творчасці сёння як быццам удыхнула ў тэкст новае жыццё, надала яму асаблівую экспрэсіўнасць. Расійская даследчыца С. Лапаткіна слухна заўважае: “Сучасная тэндэнцыя ў расійскай прэсе – максімальная экспрэсівізацыя – рэалізуецца шляхам звароту журналістаў да элакутыўных сродкаў, у прыватнасці тропай” (*Лопаткіна, 2003, 191*).

У беларусістыцы спецыяльнаму вывучэнню трапеічнасці публіцыстычнага тэксту не надавалася шмат увагі. Існуе толькі адно спецыяльнае даследаванне В. Горбач, прысвечанае вывучэнню метаніміі ў публіцыстычным маўленні. У ім адзначаецца: “Метанімія ў публіцыстыцы – яскравае адлюстраванне інтра- і экстралінгвістычных працэсаў, выразна кваліфікуецца паводле тэматычнай уніфікацыі, парадыгматыкі і сінтагматыкі, структуры і зместу моўных адзінак, рэалізацыя якіх забяспечваецца семантычнай сумежнасцю” (*Горбач, 2000, 1*). У працы даказваецца, што метанімія ў публіцыстычным тэксце рэалізуецца ў арсенале маўленчых сродкаў, заснаваных на тэматычнай уніфікацыі ў камунікатыўна зададзеным паведамленні, забяспечваецца парадыгматычнымі

здольнасцямі мовы, якія на маўленчым узроўні канкрэтызуюцца, удакладняюцца і развіваюцца; тэматычная уніфікацыя метаніміі грунтуюцца на выяўленні жыццёвых актуалій сацыяльнага, эканамічнага і палітычнага парадку. Аўтарка прыходзіць да правільнай высновы пра тое, што частотнасць выкарыстання метаніміі прама прапарцыянальная зрухам у жыццёвым уладкаванні грамадства. Метанімія не з’яўляецца аптымальным перадачыкам семантычнай перспектывы тропа, таму што абмежаваная механізмам пераносу – сумежнымі сувязямі. Аднак асацыятыўная шырыня парадыгматыкі і рэальнага ўвасаблення яе стала базай для выяўлення шматлікіх адносін у тэксе: каўзальных, лакальных, тэмпаральных, атрыбутыўных, субстантыўных.

2.2. ВОНКАВАЯ І ЎНУТРАНЯЯ СТРУКТУРА ВОНКАВАЎ І ЎНУТРАНЬ СТРУКТУРА ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ

Лінгвістычная арганізацыя тэксту грунтуюцца перш-наперш на выяўленні вонкавай і ўнутранай структуры, логіка-семантычнай пабудовы адзінак, якія яго складаюць, асноўных тэкстаўтваральных катэгорый, неабходных для спасціжэння сэнсавай і структурнай завершанасці тэксту. З такіх пазіцый да тэксту падыходзіць А. Папіна, вылучаючы камунікатыўную арганізацыю адзінак тэксту – выказвання, “тэксту”, складанага сінтаксічнага цэлага, дыскурса. Даследчыца ўключае адзінкі тэксту ў так званую з’рыстычную актыўнасць, у тып сітуацыі: пазіцыю гаворачага / камуніканта / адрасанта / прадуцэнта і пазіцыю слухача / адрасата / камуніканта / чытача / рэцыпіента; сярод сітуацый вылучае моўную, маўленчую, камунікатыўную, камунікатыўна-прагматычную, тэкставую, сацыяльную і зводзіць іх да пастаянных катэгарыяльных элементаў: а) удзельнікі камунікатыўнага акта і сітуацыі (падзеі); б) падзея, дзеянне, працэс, факт; в) час; г) прастора і месца; д) ацэнка (*Папіна*, 2002). Адчуваецца яўнае набліжэнне да трактоўкі сацыяльнай функцыі, вылучанай ван Дэйкам, які выдзяляе суперструктуры: кароткі змест, абстаноўка, накіраванасць, ускладненне, развязка, фон, вербальныя рэакцыі, акалічнасці, удзельнікі, падзея, дзеянне (*Дейк ван*, 1989). І ў той жа час праяўляюцца супярэчлівасці канцэпцыі А. Папінай, выкладзенай у якасці абагульняльнай асноўных набыткаў лінгвістыкі тэксту. Пры першым набліжэнні да апісання аўтаркай структурных адзінак тэксту выклікае даволі неадназначную рэакцыю кантамінаваная трактоўка іх:

напрацаванае савецкай (рускай) лінгвістыкай (традыцыйны падыход) хаатычна спалучаецца з неаеўрапейскай (наватарскі падыход) і вымушае ўзаемавыключаць паняцці “выказванне” (камунікатыўная адзінка), “складанае сінтаксічнае цэлае”, “звышфразавая адзінка” як структурных кампанентаў тэксту (сам “тэкст”, на думку аўтаркі, з’яўляецца меншай адзінкай, чым выказванне (*Папина, 2002, 15*)) і “дыскурса / дыялагічнага адзінства” як фрагмента рэчаіснасці. Аналізуюцца актуальнае члянэнне тэксту паводле прамога / зваротнага парадку слоў і фарміравання канектарных ланцужкоў тэксту, глабальныя катэгорыі тэксту, тыпы інфармацый тэксту. Апошняе – сублімацыя відаў інфармацыі ў тэксце, пададзеных І. Гальперыным, які выдзеліў па прагматычным прызначэнні тры віды асноўнай катэгорыі тэксту: змястоўна-фактуальную, змястоўна-канцэптуальную і змястоўна-падтэкставую інфармацыю (*Гальперин, 1981, 27*).

Больш арыентаваным на лінгвістыку тэксту як навуку ўяўляецца падыход І. Гальперына, які даследуе тэкст з пазіцыяй яго інфармацыйнасці, члянiмасці, унутрытэкставай звязнасці (кагезія), паслядоўнасці разгортвання зместу (кантынуум), аўтасемантычнасці адрэзкаў, рэтраспекцыі і праспекцыі, мадальнасці, інтэгратыўнасці і завершанасці тэксту (*Гальперин, 1981*).

Зварот да найбольш папулярных і аўтарытэтных крыніц, якія непасрэдна набліжаюцца да вывучэння праблем лінгвістыкі тэксту прыводзяцца ў гэтым даследаванні спецыяльна, каб паказаць праблематычнасць і... “незавершанасць” станаўлення пастулюемай навуковай галіны.

Лінгвістычная арганізацыя тэксту складаецца з узаемазвязаных і сістэмна ўладкаваных структурных адзінак, якія выступаюць прадстаўнікамі, прэзэнтантамі сэнсавай, логіка-паняццйнай, прагматычнай і інш. складанаэлементарнай кагерэнтнасці тэксту, як сацыяльна абумоўленай, гістарычна зменлівай, культураспецыфічнай, камунікатыўна кадыфікаванай і кагнітыўна прыроднай з’явы. Размяшчэнне іх адбываецца на двух узроўнях – парадыгматыкі і сінтагматыкі, што паказвае і на лінейнае размяшчэнне ў працэсе маўленчай дзейнасці чалавека, і на кадыфікацыю суперлінейную (кадыфікаваную).

Паводле Ф. дэ Сасюра мова будуецца на двух тыпах адносін, адпаведных розным формам разумовай дзейнасці чалавека – дэдуктыўнай і індуктыўнай, г. зн. члянэнне цэлага на часткі і знаходжанне агульнага ў частках на падставе іх асацыятыўнага падабенства – тое, што можна наглядаць, і тое, што непасрэдна не наглядаецца. Адсюль перакананне

вучонага ў тым, што ўсё заключаецца ў адносінах сінтагматычных або асацыятыўных (парадыгматычных – у сучасным разуменні), і апісаць мову можна толькі тады, калі зможаш устанавіць гэтыя адносіны (*Сосюр*, 1990). Асаблівую важнасць сасюраўскі пастулат набывае пры вывучэнні прыроды тэксту, працэсаў яго вытворчасці, вербальнай арганізацыі.

2.3. ПАРАДЫГМАТЫКА І СІНТАГМАТЫКА ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ

Парадыгматычныя адносіны рэалізуюцца ў тэксце ў “схаваным” выглядзе. У такім разе для выяўлення і апісання парадыгматыкі тэксту неабходнымі з’яўляюцца спецыяльныя працэдуры лінгвістычнага аналізу, накіраванага на ўстанаўленне значнасці лексем і асаблівасцей іх існавання як членаў пэўных лексіка-семантычных парадыгмаў, што праяўляюцца ў лінейным характары маўлення, у яго працягласці, аднакіраванасці, паслядоўнасці. Моўныя элементы, ідучы адно за адным, утвараюць своеасаблівы ланцужок – сінтагму, якая складаецца з кампанентаў, што ўступаюць у лінейныя адносіны. Апошнія вызначаюць сувязі паміж імі і заснаваны на кантрасце, дзякуючы чаму можам гаварыць пра супрацьпастаўленасць моўных і маўленчых адзінак. Для выяўлення такіх адносін існуе сегментацыя, або чляненне тэксту.

Сінтагматычны аналіз тэксту ажыццяўляецца па двух розных накірунках, заснаваных на валентнасным і дыстрыбутыўным падыходах. Парадыгматычнасць і сінтагматычнасць тэксту супрацьпастаўлены па лагічным прынцыпе іх арганізацыі: рэляцыі і карэляцыі. Першы з іх грунтаваўся на лагічнай кан’юнкцыі, дзе фарміраваліся адносіны паслядоўнасці “і – і”, другі – на лагічнай дыз’юнкцыі з адносінамі “або – або”. У такой дэманстрацыі выразна праглядаецца характарыстыка маўлення як працэсу і мовы як сістэмы. “Адна і тая ж сутнасць, уваходзячы ў сістэму мовы, ажыццяўляе як яе член функцыю дыз’юнкцыі, але, уваходзячы ў тэкст, праяўляе іншую функцыю – кан’юнкцыі. У тэксце моўныя адзінкі суіснуюць, у сістэме – утвараюць парадыгмы” (*Кубрякова*, 1990, 448). Можам сцвярджаць, што парадыгматычныя адносіны існуюць як патэнцыяльныя і выяўляюцца толькі шляхам супрацьпастаўлення моўных адзінак, адшуквання іх падабенства і адрозненняў; характарызуюць нелінейную арганізацыю аднародных па сэнсе адзінак. Так, лексіка-семантычная парадыгматыка грунтуецца на інтэгральна-дыферэн-

цяяльных семных узаемадзеяннях, якія з’яўляюцца падставай для сістэмных сувязей слоў.

Парадыгматычныя здольнасці моўнай адзінкі “кіруюць” узнікненнем таго ці іншага значэння слова. Нездарма ў мовазнаўчай навуцы з’явіліся такія паняцці, як сітуацыйнае / кансітуацыйнае, падзейнае, кантэкстнае, кантэкстуальна абумоўленае значэнні лексемы. У маўленчай творчасці носьбіта мовы (лабараторыі журналіста) могуць узнікаць семныя варыянты, якія падпарадкоўваюцца узуальнаму размяшчэнню або з’яўляюцца лексічна неправамернымі. Першыя з іх знаходзяцца на шляху кваліфікацыі і наступнай фіксацыі лексікаграфічнымі працамі, другія “выпадаюць” як вынік фільтрацыі маўленчага матэрыялу на ўзроўні парадыгматыкі. У сувязі са сказаным выдзяляюцца патэнцыяльныя і верагоднасныя семы, якія ўзнікаюць у канкрэтным тэксце і / або ў аказіянальных (індывідуальна-аўтарскіх) спалучэннях слоў. Вядома, што ўзбагачэнне мовы адбываецца не толькі за кошт утварэння новых і відазмяненняў старых слоў, але і за кошт выкарыстання ўжо існуючых у аптымальных для канкрэтнай сітуацыі верагоднасных семных структур. У сувязі з гэтым дыхатамія парадыгматыка / сінтагматыка папаўняецца “трэцім вымярэннем” слова – эпідыгматыкай (Шмелев, 1973), якая характарызуе іерархічную семантычную вытворнасць сучаснай полісеміі. У такім выпадку разглядаюцца сукупнасці іерархічна вытворных значэнняў, што склаліся гістарычна, а менавіта – наборы інтэгральных і дыферэнцыяльных прымет, якія дазваляюць устанавіць дэрывацыйныя ўнутрыслоўныя залежнасці значэнняў, адрозніваючых адно значэнне ад другога. Эпідыгматычнасць характэрна перш за ўсё полісемічнаму слову з разгалінаванай структурай; яна, трэба лічыць, з’яўляецца вынікам высокай частотнасці.

Семная парадыгма слова абумоўліваецца не толькі інтралінгвістычнымі фактарамі, а і экстралінгвістычнымі, як лакальнасць, рэфэрэнтная суаднесенасць з рэчаіснасцю, інструментальнасць, тэмпаральнасць і інш. Аднак на першы план вылучаецца ўнутраная арганізацыя слова – актыўна-кампанентная або статычна кампанентная. У тым ці ў іншым выпадку шмат залежыць ад творчага працэсу носьбіта мовы, калі за кошт лінейнага размяшчэння сітуацыйнае значэнне лексемы можа дамінаваць над асноўным, першасным. Асабліва выразна гэта прасочваецца ў тэкстах мастацкіх, пабудаваных па прынцыпе трапеічнага канструявання, у якіх стрыжнёвым кампанентам выступае імпліцытнае значэнне. Напрыклад, у творы У. Караткевіча “Чазенія” субстантыўны характар ува-

сабленняў, на якіх, галоўным чынам, і грунтуецца аповесць, садзейнічае больш яўнаму ўспрыманню дэнататыўна-рэферэнтнага акружэння, канкрэтызуе семнае напаўненне дамінанты тэксту – чазенія. Канкрэтна вызначаецца агульнае значэнне слова, аднак выкарыстоўваецца яго верагодная сема, якая арганічна спалучаецца з кантэкстуальным малюнкам. Сам твор будзецца на канцэптуальным трапеічным супастаўленні *жанчына – чазенія*. Таму тэкст па арганізацыі і элементна-сістэмнаму складу максімальна насычаны тропамі. Эмацыянальная прыўзнятасць аповеду, вобразны лад аповесці збліжаюць яе з вершамі ў прозе. Вобразны і рытмічны настрой твора падпарадкаваны адной мэце – стварэнню вобраза вялікай абагульняльнай сілы, які мае ў нечым і сімвалічны сэнс. Нечаканасць, вытанчаная вобразнасць трапеічнага словаўжывання, яго абнаўленне і трансфармацыя здзіўляюць чытача шырынёй аўтарскіх асацыяцый. Мастацка-выяўленчая інфармацыя, якая закладзена ў назву твора, экспліцыруецца на працягу ўсяго расповеду. Аўтар праводзіць аналаг *чазенія – жанчына*. Маўленчая матываванасць прадмета параўнання дазваляе вызначыць інтэгруючыя прыметы. Паступова пашыраецца канцэптуальная для тэксту сігніфікацыя лексемы *чазенія*: “Чазенія... І мала жыве. Год восемдзесят. Укарэніцца на галькавых косах, на градах. Там, дзе нішто не можа расці. Першай з’яўляецца на новых наносах, нават на скамянелай лаве ля ручаёў. Дрэва-піянер. І вось расце, разбурае лаву, невядома адкуль смочка сокі, угнойвае лісцямі мёртвую глебу. А пасля, калі ўгноіць яе і сабой, на тое месца прыходзяць дрэвы іншых парод. Добрае дрэва! “Чазенія...” – з пяшчотай і чамусьці трывогай падумаў ён” (*Караткевіч, 1980, 296*). Далей рэалізуецца ўспрыманне семантычнага аналага шляхам параўнання: чазенія – жанчына, як чазенія – жанчына – гэта чазенія. Наступны фрагмент стварэння ўвасаблення афармляецца сінтаксічна: “Жанчына ў зарасцах чазеній на беразе. Сама тоненькая, сама стройная, як чазенія” (*Караткевіч, 1980, 297*). Выніковы момант субстантыўнага ўвасаблення рэпрэзентуецца двума ўзроўнямі (меркавання і сцвярджэння): “Чазенія... Жанчына. Як толькі адступілі льды – стала на россыпах камянёў, дзе ніхто яшчэ не мог жыць. І з тых часоў стаіць, будзе стаяць на фарпосце жыцця. Мала пражыве. Цаной гэтага жыцця дзеля іншых” і “Ты – чазенія, ты жыццё”. Канцэптуалізацыі трапеічнага аналага чазенія – жанчына садзейнічае лексічнае акружэнне, якое адлюстроўвае стылявую атмасферу “ачалавечвання” рэчаіснасці, свету, у якім знаходзяцца героі. Па меры набліжэння да трапеічнай канстанты назіраецца высокачастотнае выка-

рыстанне варыянтаў прэзапапеізацыі. Яны выражаны субстантыўнымі і вербальнымі канцэптамі пры дамінантнай ролі другіх.

І выцягнутыя туманныя языкі, валокны дыму імчалі насустрэч, у апошні, здаецца, момант абгінаючы твар (241); Даждзжы мінулі, і зноў прыйшла на гэтую зямлю, на сопкі, на калматыя спіны астравоў, на мора залагая і гарачая прыморская восень (254); Побач з гэтай зменлівасцю ва ўсёй яе істоце жыла і трыумфавала ў кожным руху, слове і позірку трывалая, жывая, маладая сіла жыцця (262); У гэтае змрочнае мора сядала трывожнае сонца (267); Звінела, калацілася ў сеці, спявала рыба (271); Сонца толькі-толькі збіралася нарадзіцца (274); Сцежка пачала аддаляцца ад яго, успаўзла на скалы, і сандалі пачалі спяваць іначай (275); Спяваюць сандалі (275); Вячэрняя песня кедр (276); Вайя дрэмле пад мармытанне вады ў вечным цяні старажытных таполяў (275); Часам ціха ўздыхалі над галавой кедры (277); Змрочныя начныя кедры спявалі за сцяной (280); Крыштальны холад крадзеца ў грудзі і жывот (281); Тайга пераклікалася сумнаватымі і рэдкімі птушынымі галасамі (285); Ішоў праз крыніцы, і кожная крыніца спявала па-рознаму і была на свой твар (287); Чароўна разнастайныя былі песні вады (287); Раскашавалі (горы) (296); Сонна цмокае вуснамі рака. Падушка з водарасцяў у яе пад шчакой (299); Добрая музыка ночы (299); Хрып цяпер блукаў вакол вогнішча (300); Нешта пагрозна варочалася ў самай, здавалася, глотцы цемры, нешта перакатвалася, як далёкі пярун, узносілася да высокага, здрадліва-пяшчотнага, сладастраснага муркання і адразу падала ледзь не на дзве актывы, да буркатання, да клёкату. Нібы бурчала сама старажытная ноч (300); Начная балада трывогі, праспяваная блакітнай ордэнскай стужкай (303); Замерла ўсё вакол (306); Нясцерпны сум сціснуў ягонае сэрца (307); Ноч няспешна кацілася над акіянам вады, над астравамі... (320); Сонца ўставала за горами (311); Укрытае попелам згасанне; цьмяна памірала вогнішча (310); – І ўсё ж тайга амаль маўчыць, – сказала яна. – Паслухаў бы ты яе ў маі. Пусцее ўсе. Нават даурскія ластаўкі цягнуць на поўдзень (312); Цягнецца, цягнецца да самага сонца актынідыя з мядова-салодкімі пладамі (313); Схіляліся да іх зялёныя, непразныя сцены дрэў, і ліяны спускаліся з іх і варушылі пабегамі над галовамі людзей, нібы хацелі спаймаць (314); – Не дыхай. “н (жэньшэнь. – В. І.) такі далікатны, што можа памерці і ад гэтага (315); Стракатай сенню беглі па іх сонца і цень. Віліся, звіваліся вакол іх джунглі. Дыханне іх было, як подых жанчыны ля яго вуснаў (315); Віліся, спляталіся, сціскалі дрэвы гіганцкія змеі ліянаў. Звівалі шацёр над маленькімі лапкамі жэньшэня, невыносна душылі кедры (316); Дэманскі лямант раздзёр ноч... (318); Прыціхла ноч (319); Пасля цягнік ішоў па грані, па мяжы восені і зімы (327); Зіма выпускала цягнік са сваіх кіпцюроў (327).

ЗАЎВАГА. Лічба ў дужках паказвае на нумар старонкі крыніцы (*Карткевіч*, 1980).

Такім чынам, на ўзроўні парадыгматыкі лексема ‘чазенія – назва дрэва’ набывае ўвасабленне ў патэнцыяльнай семе ‘чазенія – жанчына’. Класічная схема структурна-семантычнага аспекту значэння слова ў канкрэтным выпадку набывае выгляд: ядро (*чазенія*) → ядзернае акружэнне (*канатацыя, выражаная формулай увасаблення чазенія – жанчына*) © перыферыя (*патэнцыі і верагоднасці значэнняў – жанчына*). Наглядаецца даволі спецыфічная сітуацыя: для носьбіта беларускай мовы слова *чазенія* невядомае (не фіксуецца ніводнай лексікаграфічнай працай), аднак створаны вобраз майстрам слова праектуе семную мадэль на маўленчую рэчаіснасць беларуса. Прапанаваная стратэгія эвалюцыі патэнцыяльнай семы ў межах тэксту паказвае прыроду ўзнікнення слова, у нашым выпадку не даведзеную да канчатковага афармлення, а толькі акрэсленую межамі дзеяння імпліцытнасці ўвасаблення.

Прыведзеныя назіранні маюць месца ў трактоўцы элементарнага складу жанравага тэксту, разлічанага на масавую аўдыторыю, з пункту гледжання парадыгматычнай здольнасці і сінтагматычнай неабходнасці вербальнага знака як выніку сацыяльнай дзейнасці. Патэнцыяльныя і верагодныя семы журналісцкага слова маюць спецыфічныя ўмовы ўзнікнення, выкліканыя апісанымі вышэй экстралінгвістычнымі фактарамі, і таму патрабуюць асаблівага разгляду.

2.3.1. Парадыгматычная здольнасць вербальнага знака ў публіцыстычным тэксце

Своеасабліваю, калі не сказаць арыгінальную, інтэрпрэтацыю парадыгматычных здольнасцей дзвюх лексем “значэнне” і “сэнс” на шырокім, пераважна газетным, матэрыяле падае І. Кабозева ў працы “Дзве іпастасі зместу маўлення: значэнне і сэнс”. Арыгінальнасць выкладу не перашкодзіла даследчыцы прыйсці да даволі традыцыйнай высновы: “Лёгка бачыць, што з вядомых спосабаў тэрміналагічнага выкарыстання гэтай пары слоў побытным уяўленнем, рэалізаваным у лексіка-семантычнай сістэме рускай мовы, у найбольшай ступені адпавядае супрацьпастаўленне *сэнсу значэння* як канкрэтна-сітуацыйнага (маўленчага, актуальнага, прагматычнага) зместу паведамлення яго абстрактнаму моўнаму зместу” (*Кобозева, 2000, 358*). Для нашага даследавання цікавым і шматабяцальным выглядае падыход да вызначэння парадыгматычных здольнасцей слова, абраны І. Кабозевай: нават не ўзгад-

ваючы пра парадыгму, аўтарка працы маштабна прымяніла комплексны падыход да выяўлення сукупнасці значэнняў *сэнс* і *значэнне* на ўзроўні мовы: канцэптואльны аналіз, змыкаючыся з ідэнтыфікацыяй семіятычных значэнняў двух паняццяў, даў магчымасць гаварыць пра стандартныя, ядзерныя, а не перыферычныя, адназначна семіятычныя, а не амбівалентныя выкарыстанні даследуемых слоў. На 162 прыкладах паказваецца ступень квантытатыўнасці семантычных імпульсаў для арганізацыі адзінага цэлага – зафіксаванага слоўнікам семнага комплексу разглядаемых слоў. Зыходзячы з парадыгматычнага ўзроўню даследуюцца спалучальныя адрозненні паміж двума паняццямі, што працягваюцца як у колькасці адкрытых пазіцый, так і ў характары іх запаўнення. Сума парадыгматычных кампанентаў вынікае з так званых “сінтагматычных партнёраў”: носьбіт “зместу”; эксплікацыя “зместу”; прэдыкат, актантам якога з’яўляецца “змест”; азначэнне да “зместу”; галіна бытавання “зместу”. Самі лексемы разглядаюцца на матэрыяле эксплікацый зместу складаных моўных выразаў – фраз, выказванняў, тэкстаў. Робіцца слушная выснова: “...Інфармацыя, якая перадаецца выказаннем у нармальным выпадку (а не ў штучных сітуацыях тыпу практыкаванняў па перакладзе ізаляваных сказаў), пагружана ў кантэкст, у якім яна і падвяргаецца тлумачэнню, эксплікацыі. У залежнасці ад кантэксту гэта інфармацыя ўдакладняецца, мадыфікуецца ў параўнанні з тым зместам, які мог бы быць прыпісаны ізаляванаму ад кантэксту сказу на падставе ведаў пра значэнні складаючых яго слоў і сінтаксічных адносін паміж імі” (Кобозева, 2000, 323).

Вывучэнне парадыгматыкі слоў праводзіцца не толькі ў рэчышчы іх лінейнага размяшчэння, а і з боку сінтагматычных сувязей, пагружэння ў кампанентную структуру. Прааналізаваны спектр азначэнняў (тэмпаральных, “нацыянальнай прыналежнасці”, “зразумеласці”, “тэматычных”, кванторных, з ацэначным значэннем, міжасобасным значэннем і інш.), прэдыкатаў, актантамі якіх выступаюць аб’екты разгляду (прыналежнасці, разумення, пошуку, каўзацыі і ліквідацыі, каўзацыі і разумення), сірканстантаў, лакалізуючых сувязь “зместу” з яго носьбітам” у прасторы і часе, дае добры грунт для выяўлення панарамы семнага “зруху”, эвалюцыі слова, якое не можа быць прадстаўлена ва ўсім сваім багацці і разнастайнасці ў слоўніку. Апошні як выразнік парадыгматычнага ўзроўню узурпуе “поле дзейнасці” словаўжывання і прымянення, стрымлівае і абмяжоўвае яго выкарыстанне. З аднаго боку, гэта адпавядае жорсткаму патрабаванню кадыфікацыі слоўнага значэн-

ня (забеспячэнне і рэалізацыя камунікатыўнай функцыі), з другога – збівае магчымасць легалізавацца сітуацыўнаму семнаму праяўленню (патэнцыяльная / верагодная сема закладзена на ўзроўні парадыгмы і “чакае” сваёй рэалізацыі ў зручны для яе час).

Парадыгматычная здольнасць моўнага знака вельмі часта не ўсведамляецца яе носьбітам. Сінтагматычнае акружэнне слова, у мільённых варыяцыях і камбінацыях можа падаць набліжанае да аптымальнага, ісціннага значэння ва ўсіх іпастасях яго праяўлення. Калі пісьменнік, ствараючы мастацкі тэкст, выразна адчувае пабудаваны ім індыўдуальна мікра- і макратэкст, то журналісту падуладны ў большай ступені мікра-тэкст, які, у сваю чаргу, абмежаваны экстралінгвістычна (асаблівасці пабудовы публіцыстычнага тэксту, выкліканыя вынікам дзейнасці – масавым інфармацыйным прадуктам). Любое выкарыстанне слова (лінейнае, сінтагматычнае размяшчэнне) павінна быць падладкавана пад парадыгматычныя параметры яго анталагічных якасцей, гістарычнай дынамікі, семантычнай перспектывы.

Любы разнажанравы тэкст СМІ ўтрымлівае ўжо вызначаную на парадыгматычным узроўні вербальную партытуру. У моўным плане ён выражаецца як вынік маўленчай дзейнасці, аднак яго камбінацыі маюць верагодны характар, могуць тлумачыцца “падзейным працяканнем” у часе, сітуацыўным размяшчэннем у прасторы і сацыяльным вымярэнні.

У фундаментальным даследаванні Н. Аруцонавай “Мова і свет чалавека” (Аруцонава, 1999) у дэталі і рознааспектных інтэрпрэтацыях прасочваецца шлях ад тэксту да сэнсу, ад нарматыўных з’яў да анамалій, ад лагічнай структуры тэксту (паводле Аруцонавай – дыскурса) да яго стылявых асаблівасцей, ад агульных уласцівасцей мовы да лінгвістычных з’яў. Разгляд асноўных тыпаў значэнняў слова, чаму традыцыйна ў лінгвістыцы адводзілася шмат увагі, грунтуецца на логіка-камунікатыўнай абумоўленасці функцыі мовы, на паказе ўзаемадзеяння моўных элементаў у тэксце. Даследчыца разглядае тропы – метафару, параўнанне, метанімію – як параджэнне функцыянальных зрухаў. У кнізе аналізуюцца механізмы наміналізацыі сказаў, яе вынік: аддзяленне падзей і працэсаў ад лагічнай прасторы фактаў і прапазіцый, арганізаваных сутнасным значэннем, якое, у сваю чаргу, прэзентуе спосабы выражэння сутнаснай ацэнкі ў розных прагматычных сітуацыях. Пададзеныя ў даследаванні меркаванні зыходзяць для заяўленай у гэтай працы тэмы – “асноўныя віды лексічных значэнняў зададзены тэкстам, яго класічнай (найпростай) мадэллю, адпраўным пунктам якой з’яўляецца побытнае

сцвярджэнне” (Арутюнова, 1999, XII). Такім чынам замацоўваецца шлях фарміравання лексічных значэнняў ад тэксту да сэнсу, а не наадварот. У семантычнай пераарыентацыі слоў аўтарка справядліва ўглядае канцэптуалізацыю жыццёвай прасторы і “ўнутранага чалавека”. Ад тэксту – да сэнсу, ад тыповых значэнняў – да індывідных, ад агульных уласцівасцей мовы – да спецыфічных рыс мовы, якія адлюстроўваюць асаблівасці нацыянальнай свядомасці; ад лагічнай структуры дыскурса – да стылявых асаблівасцей аўтарскага тэксту (Арутюнова, 1999, XI).

Асноўныя канструкты канцэпцыі прафесара Аруцюнавай, звязваныя іх у цэльны кампазіт – мова і свет – чалавека яскрава сведчаць аб працаёмкасці і шматаспектнасці падыходу да выяўлення парадыгматыкі слова і яго сінтагматыкі. Вывады, зробленыя ў кнізе, кладуцца на асноўныя экстралінгвістычныя і тэкстаўтваральныя прынцыпы арганізацыі публіцыстычнага тэксту, хаця ў працы прамых адсылак на журналісцкае маўленне амаль няма, калі не лічыць цытаванне У. Набокава, у словах якога згадваецца ўжо не раз аспрэчаная праблема. “Запомніце, – гаварыў прызнаны майстар слова, – “прастата” – гэта лухта, пустаслоўе. Буйны мастак не просты. ...Простая мова журналістыкі. Простыя папулярныя пераказы” (Арутюнова, 1999, XI). Н. Аруцюнава ўступае ў палеміку з пісьменнікам, сцвярджаючы, што простае з’яўляецца пачаткам усяго складанага. Гэтаксама можна апеляваць і да “складанасці” публіцыстычнага тэксту, мовы журналістыкі, бо, як правільна сцвярджае Р. Салганік: “Публіцыстыка арыентавана на думку, факт, дакумент. ... Публіцыст непасрэдна аналізуе, даследуе тыпы, агульныя праблемы” (Солганік, 1997, 203).

У гэтай главе ўжо рабіліся некаторыя супастаўленні публіцыстычнага тэксту з мастацкім. Можна інтэрпрэтаваць набокаўскія словы ў тэкстаўтваральнай экстрапаліцыі журналісцкага маўлення: мастацкі тэкст не абмяжоўваецца рамкамі імпліцытнасці як трапеічнай і ўвогуле маўленчай катэгорыі, бо мае шырокую прастору для выражэння індывідуальна-аўтарскага вобраза, аказіянальнасці, кантэкставай дэтэрмінацыі, кампазіцыйна і тэматычна колькаснага аб’ёму, у якім патэнцыяльныя семы з сінтагматычнага ўзроўню могуць экспліцыравацца на працягу ўсяго твора (напрыклад, разгледжаны кампазіт ‘чазенія’). Гэтага не скажаш пра тэкст публіцыстычны, у якім маўленчыя намаганні журналіста павінны падпарадкоўвацца на першы погляд незаўважным для носбіта мовы семантычным нюансам, лексіка-семантычнай варыяцыі, якія не супярэчаць, а, больш таго, развіваюць такія якасці публіцыстыч-

нага маўлення, як даступнасць і зразумеласць, выразнасць і выяўленчасць, правільнасць і дакладнасць, стылістычнае багацце і густоўная вытанчанасць. Гэтыя ўласцівасці ў верагоднай камплекцыі “прысутнічаюць” у парадыгматычных здольнасцях мовы, але не заўсёды могуць рэалізоўвацца ў канкрэтным тэксце.

Лексічная парадыгма складаецца з сукупнасці сем (знакаў), якія аб’яднаны і тэматычна (кантынуум), і дэнататыўна (субстант), і рэфэрэнтна (узровень анамасіялогіі), і сігніфікатыўна (змест). Яна генерыруе эксплікацыю слова. Аднак існуе шэраг уласцівасцей лексемы, якія максімальна абстрагуюцца ад яго анталогіі і вымушаюцца ўжо не ўнутранай формай, а знешняй – прымяненнем і выкарыстаннем у канкрэтных маўленчых умовах. Наглядным прыкладам такой сітуацыі могуць стаць знакавыя для грамадства словы-сімвалы, словы-канцэпты тыпу *рэвалюцыя, дыктатура пралетарыату, Кастрычнік, партыя, вайна, перабудова* і шмат іншых. Канцэптуалізацыя рэчаіснасці адбываецца праз публіцыстычны тэкст. Ён можа выступіць у якасці пэўнага сімвала эпохі, выразніка грамадскіх катаклізмаў.

2.3.2. Індыкатары ілакатыўнага акта *перабудова*

На сёння ў прэсе амаль цалкам нейтралізавана частотнасць слова *перабудова*. Для перыяду другой паловы 80-х – пачатку 90-х гг. мінулага стагоддзя яно займала дамінуючае выкарыстанне ў тэкстах СМІ. Мала таго, набыло новае семнае напаўненне, закладзенае ў верагоднай структуры парадыгмы, якое выкарысталася шанец рэалізавацца ў канкрэтнай гістарычнай сітуацыі.

Аддзяслоўны назоўнік, утвораны ад дзеяслова *перабудаваць*, у сучаснай беларускай мове, як і ў рускай і іншых славянскіх, не фіксуецца лексікаграфічнымі працамі ў тым значэнні, якое ён набыў ва ўказаны перыяд. Парадыгма слова *перабудова* зафіксавана ТСБМ у складніках: 1. Унесці змены ў будову чаго-небудзь, пабудаваць іначай; 2. Унесці змену ў сістэму, арганізацыю, парадак чаго-небудзь. Апошняя сема мае поліварыянт: Змяніць карэнным чынам (Тлумачальны слоўнік, 1980, 162). Патэнцыяльная сема, выкліканая да жыцця грамадскімі пераўладкаваннямі, набыла рэальнае ўвасабленне ў маўленчай практыцы як абазначэнне сацыяльна-палітычных зрухаў, грамадскай з’явы, уласцівай для савецкага народа і насельнікаў сацыялістычнага лагера. Канечне, тое, што ёю пазначалася, мела значны ўплыў на цяперашняе ўладкаванне ўсяго свету. Аднак яна лічылася ўласцівай толькі для сацыялістычных

краін і адчужалася ў астатнім свеце. Такая акалічнасць выражалася і лексічна, і графічна: нягледзячы на існаванне дэнататыўна-рэферэнтнага комплексу лексемы ва ўсіх еўрапейскіх мовах (напрыклад, англ. reconstruction мае аналагічныя значэнні: перабудова, пераўладкаванне, рэканструкцыя, аднаўленне, узнаўленне і г. д. “Новы Вялікі англа-рускі слоўнік” (1997)), рускае *перестройка* не перакладалася, а набывала выгляд лексічнага варварызму – PERESTROJKA ў еўрапейскіх мовах, які шырока функцыянаваў і графічна фіксаваўся не толькі ў вербальных, а і ў іканічных тэкстах (надпісы на футболках, кашулях, карцінах, тэле-стужках і інш.). Трэба заўважыць, што на ўзроўні парадгмы лексемы *перабудова* закладзены шырокія магчымасці лексікалізацыі семы ‘грамадская з’ява’ (параўнаем: рэарганізацыя Поўдня (пасля грамадзянскай вайны), перыяд рэканструкцыі (1867–1877 гг.) (Новый Большой, 1997, 40). Слоўнікам не апісваецца семнае напаўненне канкрэтнай лексемы ў поўным аб’ёме, гэта непадуладна ніводнаму грамадству, як і немагчыма спасціжэнне верагодных (патэнцыяльных) сем слова адным чалавекам. Мова як сацыяльная з’ява люструе ў прамой прапарцыянальнасці тое, што адбываецца ў грамадстве. Люстэркам такой прапарцыянальнасці, несумненна, выступае публіцыстычны тэкст.

Шляхам кампанентнага аналізу мы правялі вывучэнне тых фактаў сацыяльна-палітычнай значнасці, якія былі адлюстраваны ў прэсе 1981–1991 гг., 1999 г. (па прычыне вялікай колькасці матэрыялаў (звыш за 3000) з рускіх і беларускіх газет, часопісаў, якія былі створаны ў 90-я гг., існавалі раней і існуюць па сёння (“Правда”, “Труд”, “Известия”, “Аргументы и факты”, “Литературная газета”, “Огонёк”, “Комсомольская правда”, “Звезда”, “Советская Белоруссия”, “Народная газета”, “Рэспубліка”, ЛіМ і інш.), выкарыстаныя тэксты не пералічваюцца) і якія транспанавалі падзеі рэчаіснасці на парадгматычны ўзровень лексемы *перабудова*, што спарадзіла ў сінтагматыцы сему ‘грамадская з’ява’.

Умоўна канцэптуальна-фактычную анталогію лексемы *перабудова* можна падаць як *перабудова савецкага грамадства*, бо менавіта з такой тэматычнай уніфікацыяй (канцэнтрацыя мікра- і макрастратэгічных семантычных перспектыв) звязана семная эвалюцыя гэтага слова, якая, у сваю чаргу, непасрэдна падпарадкуецца канцэптуальна-фактычнай інфармацыі – экстралінгвістычнай парадгме як сукупнасці сацыяльных падзей, сацыяльных дзеянняў, што прыводзяць да фарміравання асобнай семы. Паказальнікамі (індыкатарамі) ілакутыўнага акта з’яўляецца сума складнікаў канцэптуальна-фактычнай інфармацыі.

Канцэптуальна-фактычная інфармацыя класіфікуецца на тры групы індикатараў ілакутыўнага акта: фонавыя, прэсупазіцыйныя і рэт-

распектыўныя. Першая група індыхатараў ілакатыўнага акта прэзентуецца ў інфармацыі, якая служыць канвенцыянальнай базай для ўзнікнення тэкставай сукупнасці фактаў, ствараючых толькі пэўны фон для ўзнікнення пэўнай семы; другая тлумачыць умовы ўзнікнення семы ў лексічнай парадыме (канцэптuallyна-фактычная інфармацыя – непа-срэдна ўводзіць сему ў функцыянальнае дзеянне); трэцяя аб’ядноўвае формы моўнага выражэння, якія вяртаюць чытача да папярэдняй зместава-фактуальнай інфармацыі і кадыфікуюць сему на маўленчым узроўні (не на моўным). Можна суаднесці названыя тры групы з перыядамі актуалізацыі семы: статычны стан (неактуалізаваны), дынамічны (актуалізаваны) і дыяхронны (у звязку з папярэдняй статыкай, наступнай дынамікай і сінхронным станам).

Фонавыя індыхатары семнага папаўнення маюць часцей за ўсё невыражаны, неўсвядомлены (імпліцытны) характар і не паказваюць прама на сінтагматыку слова, а толькі служаць зместава-фактуальнай базай для яго семантычнай пераарыентацыі. Прэсупазіцыйныя – наадварот, яўна выражаны, рэспектыўныя, як быццам вяртаюць актуалізаваную сему на ўзровень парадымы. Усе яны маюць сваю меру медыяпадзейнага напаўнення. Так, найбольш сістэмна-аператыўнай, актываванай выглядае II група, якая, па сутнасці, фарміруе, вылучае на першы план патэнцыяльную сему і служыць адпраўным пунктам яе развіцця, у той час як I і III – падрыхтоўчым і завяршальным этапам яе функцыянавання адпаведна. Функцыянальнае дзеянне ў максімальным праяўленні сема *‘грамадская з’ява’* набывае з моманту афіцыйнага абвешчэння перабудовы партыйнага апарату – Пленума ЦК КПСС 27–28 студзеня 1987 г., на якім было разгледжана пытанне “Аб перабудове і кадравай палітыцы партыі”. У тым жа годзе 25 чэрвеня яна кадыфікуецца другім устаноўчым дакументам – “Аб задачах партыі па карэннай перабудове кіравання эканомікай” (Пленум ЦК КПСС). З гэтага часу высокачастотна прымяняецца культывуемы публіцыстычным тэкстам (медыя-падзеямі) мінімальны кампанент лексічнага значэння слова *перабудова*, які дапаўняе семную структуру лексіка-семантычнага варыянта шматзначнага слова. У полісемічнага слова, як вядома, адна форма суадносіцца з некалькімі лексічнымі значэннямі (паводле А. Смірніцкага, лексіка-семантычнымі варыянтамі). У семнай структуры заўсёды выяўляюцца асноўныя і дадатковыя семы, якія вызначаюць іх унутраныя залежнасці ў значэнні слова. Семнае члянэнне слова выконвае і другую функцыю – знешніх семных узаемадзеянняў паміж рознымі лексіка-семантычнымі

варыянтамі дэрывацыйных комплексаў. Калі дапусціць, што на ўзроўні мовы існуе мноства патэнцыяльных сем, якія складаюць перыферыю асноўных лексіка-семантычных варыянтаў, то рэалізацыя адной з іх абмежавана падзейнымі і тэмпаральнымі параметрамі. Іншымі словамі, сема абумоўлена сацыяльна і праяўляецца культураспецыфічна – як носьбіт пэўнай інфармацыі пра этнапсіхалагічны склад (ментальнасць) грамадства. У сувязі са сказаным паўстае заканамернае пытанне: ці можа патэнцыяльная сема быць зафіксаванай слоўнікам? Адказам на гэтае пытанне з’яўляецца так званы полісемічны распад слова, які прыводзіць да ўтварэння аманімічных карэляцый. У разглядаемым выпадку па прычыне часовасці з’явы і абмежаванасці сігніфікатыўнага напаўнення актуалізаваная ў канцы XX ст. сема не кадыфікуецца, а застаецца на маўленчым узроўні ў сінтаматычным выкананні (частковай прэзентацыі парадэгмы).

Набор медыя-падзей можа наглядна адлюстроўваць “гісторыю” фарміравання прэсай канкрэтнай семы – *перабудовы* як грамадскай з’явы, заснаванай на пераўладкаванні (трансфармацыі) сацыяльных, эканамічных, палітычных адносін “насельнікаў” савецкай сацыялістычнай прасторы:

I ГРУПА

Наглядаем падрыхтоўчы этап да нараджэння ў асяроддзі публіцыстычнага тэксту сем, якія на ўзроўні парадэгмы шукаюць адэкватнага

Канцэптуальна-фактычная інфармацыя лексемы <i>перабудова</i> ‘грамадская з’ява’	
Індыкатары ілакутыўнага акта	
ФОНАВЫЯ	
Дата	МЕДЫЯ-ПАДЗЕЯ
23.02.81	Адбыўся XXI з’езд КПСС. Эксплікацыі перабудовачных працэсаў не назіраецца.
03.03.81	
13.12.81	
25.01.82	
24.05.82	
10.11.82	
10.11.82	
17.11.82	
09.02.84	
13.02.84	
11.03.85	

адлюстравання падзей і з’яў, прадвызначаюць лінгвістычную карціну семантычнай пераарыентацыі здольнага да семнага пераклучэння слова. Рэалізуецца семантычны дыктум: субстант (дэнатат) вымушае адлюстроўваць з’явы рэчаіснасці: падрыхтоўка вядзецца толькі на падзейным узроўні: скалананне частымі (а таму непрывычнымі для ўстойлівага стабільнага грамадства) смерцямі камуністычных лідэраў, пэўныя перамены ў часы кіравання Ю. Андропова, схаваныя ад грамадства прычыны змяшчэння з пасада сілавікоў і інш.

Вырашальным у семантычнай кваліфікацыі слова *перабудова* становіцца факт абрання на пасаду Генеральнага сакратара ЦК КПСС М. Гарбачова.

II ГРУПА

Перадтачнымі фактарамі “семантычнага ўзбуджэння” семемы “перабудова” з’явілася лексічнае акружэнне тыпу *пераадоленне, узмацненне барацьбы, мараторый на ўвядзенне, аб’яднанне міністэрстваў*.

Канцэптuallyна-фактычная інфармацыя лексемы <i>перабудова</i> ‘грамадская з’ява’	
Індыкатары ілакутыўнага акта	
ПРЭСУПАЗІЦЫЙНЫЯ	
Дата	МЕДЫЯ-ПАДЗЕЯ
23.04.85	Пленум ЦК КПСС прымае канцэпцыю сацыяльна-эканамічнага развіцця.
07.05.85	СМ СССР прымае пастанову “Аб мерах па пераадоленню п’янства і алкагалізму, выкараненні самагонаварэння”.
16.05.85	Указ Прэзідыума ВС СССР аб узмацненні барацьбы з п’янствам.
02.07.85	Выбранне Старшынёй Прэзідыума ВС СССР А. Грамыкі.
30.07.85	Заява М. Гарбачова аб аднабаковым мараторыі на ядзерныя выбухі.
27.09.85	Выбранне Старшынёй ВС СССР М. Рыжкова.
19.11.85	Сустрэча ў Жэневе М. Гарбачова і Р. Рэйгана.
22.11.85	Зліццё 5 міністэрстваў у Дзяржаграпрам. Указ Прэзідыума ВС СССР “Аб зменах у сістэме органаў кіравання аграпрамысловым комплексам”.
24.12.85	Выбранне Першым сакратаром МГК Б. Ельцына.
15.01.86	Заява М. Гарбачова аб праграме поўнай ліквідацыі ядзернай зброі ў свеце.
25.02.86	XXVII з’езд КПСС, які зацвердзіў новую рэдакцыю Праграмы
06.03.86	КПСС і “Асноўныя напрамкі эканамічнага і сацыяльнага развіцця СССР на 1986–90 гг. і на перыяд да 2000 года”.
26.04.86	Аварыя на Чарнобыльскай АЭС.
15.05.86	Пастанова СМ СССР “Аб мерах па ўзмацненні барацьбы з непрацоўнымі даходамі”.

06.86	Публікацыя ў часопісе “Новы свет” рамана Ч. Айтматава “Плаха”.
14.08.86	Пастанова ЦК КПСС і СМ СССР “Аб спыненні работ па перакідцы часткі сцёку паўночных і сібірскіх рэчак”.
10.86	Выход на экраны фільма “Пакаянне”. Публікацыя ў часопісе “Знамя” рамана А. Бека “Новае прызначэнне”.
11.10.86	Сустрэча М. Гарбачова і Р. Рэйгана.
31.10.86	Вывад шасці савецкіх палкоў з Афганістана.
19.11.86	ВС СССР прымае Закон СССР “Аб індывідуальнай працоўнай дзейнасці”.
17–18.12.86	Першыя хваляванні (масавыя беспарадкі) у Алма-Аце, выкліканыя заменай Першага сакратара ЦК КП Казахстана.
23.12.86	Вяртанне А. Сахарова з высылкі.
01.87	Публікацыя ў часопісе “Нева” рамана В. Дудзінцава “Белыя адзежы”, у часопісе “Новы свет” – рамана Д. Граніна “Зубр”.
13.01.87	Пастанова СМ СССР “Аб парадку стварэння на тэрыторыі СССР і дзейнасці сумесных прадпрыемстваў з удзелам савецкіх арганізацый і фірмаў капіталістычных і развіццёвых краін”.
27–28.01.87	Пленум ЦК КПСС разгледзеў пытанне “Аб перабудове і кадрвай палітыцы партыі”.
05.87	Першая несанкцыянаваная дэманстрацыя таварыства “Памяць”. Сустрэча яе лідэраў з Першым сакратаром ЦК МГК КПСС Б. Ельцыным.
05.87	Публікацыя ў часопісе “Знамя” аповесці М.Булгакава “Сабачае сэрца”, у часопісе “Новы свет” – рамана А. Платонава “Катлаван”; А. Ахматавай “REQUIEM”.
19.06.87	Перайменаванне горада Усцінава ў Іжэўск (вяртанне старой назвы).
21.06.87	Узнікненне эксперыментальных шматмандатных акругоў падчас выбараў у мясцовыя саветы народных дэпутатаў.
25.06.87	Пленум ЦК КПСС разгледзеў пытанне “Аб задачах партыі па карэіннай перабудове кіравання эканомікай”.
30.06.87	ВС СССР прыняў Закон СССР “Аб дзяржаўным прадпрыемстве (аб’яднанні)”.
17.06.87	ВС СССР і СМ СССР прымаюць дзесяць сумесных пастанаў па перабудове кіравання эканомікай.
08.87	Безлімітная падпіска на газеты і часопісы.
21.10.87	Выступленне Б.Ельцына на Пленуме ЦК КПСС, у якім крытыкуецца перабудова.
02–03.11.87	Даклад М. Гарбачова “Кастрычнік і перабудова: рэвалюцыя працягваецца”, прамоўлены на ўрачыстай нарадзе, прысвечанай 70-годдзю Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі.
11.11.87	Пленум МГК КПСС вызваляе з пасады Першага сакратара МКГ Б. Ельцына.
07.12.87	Сустрэча М. Гарбачова з Р. Рэйганам у Вашынгтоне. Упершыню дасягнуты дамоўленасці – падпісана дамова аб ліквідацыі ракет сярэдняй і меншай дальнасці.

01.88	Публікацыя ў часопісе “Новы свет” рамана Б. Пастэрнака “Доктар Жывага”, у часопісе “Знамя” – п’есы М. Шатрова “Далей... Далей... Далей...”.
06.01.88	Перайменаванне горада Брэжнева ў Набярэжныя Чаўны, раёна г. Масквы ў Чаромушкінскі, плошча ў Маскве і Ленінградзе.
04.02.88	Вярхоўны суд СССР адмяняе прыгавор 1938 года ў дачыненні да прадстаўнікоў “антысавецкага праватрацісцкага блока” (М. Бухарын і інш.).
04.02.88	Пастановы ЦК КПСС, СМ СССР аб парадку выбарнага саветаў працоўных калектываў і правядзення выбараў кіраўнікоў прадпрыемстваў.
13.02.88	Мітынг супраць улад Азербайджана армянскага насельніцтва ў г. Сцепанакерце (НКАА).
13.02.88	Пленум ЦК КПСС выводзіць са складу Палітбюро Б. Ельцына.
20.02.88	Рашэнне аб просьбе перадачы Нагорнага Карабаху са складу Азербайджанскай ССР у склад Армянскай ССР. Рашэнне прымае абласны савет НКАА.
26.02.88	Зварот М. Гарбачова да народаў Азербайджана і Арменіі.
27–28.02.88	Армянскія пагромы ў Сумгаіце. Забіта 23 чалавекі.
13.03.88	Артыкул Н. Андрэвай “Не магу паступіцца прынцыпамі”.
17.03.88	Стварэнне нацыянальна-вызваленчага руху “Народны фронт у падтрымку перабудовы” ў Эстоніі.
05.04.88	Артыкул рэдакцыйнага калектыву “Праўды” “Прынцыпы перабудовы: рэвалюцыйнасць мыслення і дзеяння”.
07–09.05.88	Адкрыццё ўстаноўчага з’езда “Дэмакратычнага саюза”.
15.05.88	Пачатак вываду савецкіх войскаў з Афганістана.
26.05.88	ВС СССР прыняў Закон “Аб кааперацыі ў СССР”.
29.05.88	Сустрэча М. Гарбачова і Р. Рэйгана ў Маскве.
13.06.88	Вярхоўны суд СССР адмяняе прыгаворы асуджаных па палітычных працэсах 1936–37 гг. (працэсы Зіноўева–Каменева і Пятака–Радэка).
15.06.88	ВС Армянскай ССР даў згоду на ўваходжанне НКАА ў склад рэспублікі.
17.06.88	ВС Азербайджанскай ССР прымае рашэнне аб непрымальнасці перадачы НКАА ў склад Армянскай ССР.
28.06–01.07.88	XIX Усесаюзная канферэнцыя КПСС прымае рэзалюцыі “Аб некаторых неадкладных мерах па практычнаму ажыццяўленню рэформы палітычнай сістэмы краіны”, “Аб ходзе рэалізацыі рашэнняў XXII з’езда КПСС і задачах па паглыбленню перабудовы”, “Аб дэмакратызацыі савецкага грамадства і рэформе палітычнай сістэмы”, “Аб барацьбе з бюракратызмам”, “Аб галаснасці” і інш.
18.07.88	Пастанова Прэзідыума ВС СССР аб немагчымасці зменаў граніц Армянскай і Азербайджанскай рэспублік.
28.07.88	Указы Прэзідыума ВС СССР “Аб парадку арганізацыі і правядзення сходаў, мітынгаў, вулічных шэсцяў і дэманстрацый у СССР” і “Аб абавязках і правах унутраных войскаў МУС СССР пры ахове грамадскага парадку”.

08.88	Стварэнне ўсесаюзнага гісторыка-асветнага таварыства “Мемарыял”.
05.09.88	Пачатак судовага працэсу над Ю. Чурбанавым.
21.09.88	Увядзенне асобага становішча ў НККА і Агдамскім раёне Азербайджанскай ССР.
30.09.88	Пленум ЦК КПСС прымае пастанову “Аб утварэнні камісій ЦК КПСС і рэарганізацыі апарату ЦК КПСС у святле рашэнняў 19-й Усесаюзнай партыйнай канферэнцыі”.
01.10.88	ВС СССР выбраў М. Гарбачова Старшынёй Прэзідыума ВС СССР.
10.88	Устаноўчыя з’езды Народнага фронту Эстоніі, Народнага фронту Латвіі, літоўскага руху за перабудову “Саюдзіс”.
30.10.88	Дэманстрацыя ў Курапатах пад Мінскам.
16.10.88	Прыняцце ВС Эстоніі Дэкларацыі аб суверэнітэце і зменах і дапаўненнях у Канстытуцыю Эстонскай ССР, якой устанавіліўся прыярытэт рэспубліканскіх законаў. Наступная адмена яе ВС СССР як неадпаведнай Канстытуцыі СССР.

змены ў сістэме органаў кіравання, спыненне работ, масавыя хваляванні, замена кіраўнікоў, несанкцыянаваная дэманстрацыя, перайменаванне, адмена прыговораў, выбары кіраўнікоў прадпрыемстваў, не магу наступіцца прынцыпамі, нацыянальна-вызваленчы рух, вывад войскаў, ажыццяўленне палітычнай рэформы, судовы працэс, рэарганізацыя апарату ЦК КПСС, прыярытэт рэспубліканскіх законаў, узброеныя сутыкненні, адстаўка ўрада, увод войскаў, эканамічная блакада Літвы, аднаўленне незалежнасці, штурм тэлецэнтра, байкатаванне рэферэндуму, рэформа цэн. Лексічнае акружэнне слова “перабудова” стала семантычным спадарожнікам кадыфікацыі яго на маўленчым узроўні. Заўважаецца даволі цікавая дэталі: слова не мела існага адпаведніка, оптымуму рэчаіснасці – у грамадстве адбываліся не зусім перабудовачныя працэсы, а лакальна канцэнтраванае перайначванне жыццёўладкавання, пра што ў тыя часы гаварыць не прыходзілася з-за табуіравання партыйнымі вярхамі тэмы кардынальных змен. Індыкатары ілакутыўнага акта яскрава гэта засведчваюць медыя-падзеямі 19 жніўня 1991 года.

III ГРУПА

У непасрэдным фарміраванні семы ‘грамадская з’ява’ прымае ўдзел II група індыкатараў ілакутыўнага акта. Менавіта яе складнікамі пера-

Канцэптuallyна-фактычная інфармацыя лексемы <i>перабудова</i> ‘грамадская з’ява’	
Індыкатары ілакутыўнага акта	
РЭТРАСПЕКТЫЎНЫЯ	
Дата	МЕДЫЯ-ПАДЗЕЯ
31.12.99	Адстаўка Б.Ельцына. Перабудова апарату кіравання СССР закончана.

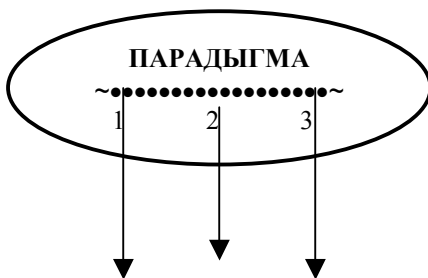
даецца механізм сігніфікатыўнага транспанавання семнага напаўнення з узроўню парадэгмы на лінейнае размяшчэнне. Умовы (прэсупазіцыя) узнікнення патэнцыяльнай семы адлюстраваны медыя-падзеямі.

Паводле даных Зводнага слоўніка сучаснай рускай лексікі (1991), лексема *перабудова* як вытворная ад *перабудаваць*, *перабудавацца* фіксуецца шасцю слоўнікамі, дамінуючай семай яе ўтварэння з'яўляецца першая ў іерархіі: 1) *перестроить* (*произвести переделку*); 2) *перестроиться* (*изменить порядок работы*).

Такім чынам, семная структура лексемы *перабудова*, рэалізаваная ў публіцыстычным тэксце, канструюецца наступнай схемай:

Схема 3

СІНТАГМАТЫЧНЫ ЎЗРОВЕНЬ

На парадэгматычным узроўні ў сінхронным зрэзе фіксуюцца тры семныя кампаненты – 1, 2, 3 (прыведзены вышэй з ТСБМ); патэнцыяльныя семы (●) гіпатэтычна бясконцыя, могуць рэалізоўвацца ў канкрэтнай маўленчай сітуацыі на сінтагматычным узроўні.

2.3.3. Парадэгматычная структурыраванасць публіцыстычнага тэксту і камунікатыўная дамінанта аднаго з яго элементаў

Сукупнасць лексічных кампанентаў (семная структура), на думку М. Талстога (*Толстой*, 1968, 30), аб'яднана ў дэфініцыі *семема* (змест лексемы) – адзінцы плана зместу больш высокага, абстрагаванага ўзроўню: будучы сацыяльна абумоўленай, яна выступае як змест моўнай адзінкі на камунікатыўным узроўні. Структура семемы канструюецца з неаднолькавых па сваім іерархічным статусе і характары складнікаў,

якія маюць розную значнасць для сістэматызацыі і адрознення пазамоўных аб’ектаў пры адлюстраванні аб’ектыўных уласцівасцей прадметаў і з’яў. Выкарыстанне (сінтагматычнае размяшчэнне) у маўленні аднаго са значэнняў слова ўтварае семемныя палі, якія “абазначаюць” прастору тэкставага дзеяння канкрэтнай семы полісемічнага слова і могуць утвараць кантэкстуальныя семы, што адлюстроўваюць розныя асацыяцыі, звязаныя з абазначэннем прадмета або з’явы, і ўзнікаюць на сінтагматычным узроўні. За кошт кантэкстуальных сем могуць рэалізуюцца семы патэнцыяльныя з парадыгматычнага ўзроўню і стварацца ў тэксце канататыўныя сэнсавыя адценні значэння моўнай адзінкі, на аснове якіх развіваюцца вытворныя значэнні. У журналісцкім тэксце гэты працэс мае прынцыповую асаблівасць сваёй арганізацыі – тэматычную уніфікацыю, камунікатыўную цэласнасць: падпарадкаванне асноўнай камунікатыўнай мэце не толькі структуры, але і кампазіцыйнай звязнасці, сістэмнасці структурных кампанентаў. Публіцыстычны тэкст, такім чынам, мае монатэматычнае прызначэнне. Гэта можна прасачыць на адным тэксце ці групе тэкстаў, тэматычна уніфікаваных, напрыклад, асвятленнем адукацыйных праблем.

Рэалізацыя дамінантнай семемы ў публіцыстычным тэксце вызначана экстралінгвістычнымі яго ўласцівасцямі, пералічанымі ў першай главе гэтай працы, і інтралінгвістычнымі заканамернасцямі тэкстаўтварэння.

Інтэграцыйныя працэсы Беларусі і Расіі – актуальная тэма для беларускіх і рускіх СМІ на працягу апошняга дзесяцігоддзя. У сувязі з гэтым узнікае шмат семемных інтэрпрэтацый, заснаваных на кантэкстуальных уключэннях лексемы *інтэграцыя*. На сёння яна (лексема) фіксуецца як монасемічнае слова: “Аб’яднанне ў адно цэлае якіх-небудзь частак. *Эканамічная інтэграцыя сацыялістычных краін*” (Глумачальны слоўнік, 1980, Т. 2, 551). Аднак сучаснае прымяненне яго ў публіцыстычным тэксце суправаджаецца рознымі нюансамі, якія “выключаюць” яго з семемнага поля (у плане поўнай адпаведнасці значэння) ці папаўняюць яго. Так, у матэрыяле “Модная і вострая тэма – інтэграцыя” (Звязда. 02.11.2002) семема *інтэграцыя* не праяўляецца ў сваёй асноўнай якасці, закадыфікаванай на парадыгматычным узроўні. Ствараецца эфект ірэальнасці (*аб’яднанне ў адно цэлае якіх-небудзь частак*): семантычная пазіцыя слова (умовы выкарыстання) супярэчыць моцнай сінтагматычнай пазіцыі, бо не выяўлена выніковая дыферэнцыяцыя значэння слова, не рэалізаваны яго змест, ёсць дастатковы аб’ём спалу-

чальнасці, каб вывесці патэнцыяльныя, верагодныя семы, якія падпадкуюцца семе кантэкстуальнай. Важна адзначыць, што *інтэграцыя* як лексічная адзінка набывае статус семемы імпліцытна на парадыгматычным узроўні і экспліцытна – на сінтагматычным. Зыходзячы з таго, што ў сінхронным зрэзе ў парадыгматыцы яна фіксуецца ў беларускай мове як адназначная, семантычна інтэрпрэтаваная з лацінскага *integrare* (узнаўляць), семемай назваць яе можна ўмоўна, бо на сёння кампанентны яе склад мінімальны. Гэта тлумачыцца ў першую чаргу яе запазычанасцю. Пры скарыстанні вышэйпададзенай схемы маўленчую і моўную сітуацыі функцыянавання лексемы *інтэграцыя* і пераўтварэння яе ў семему на сінтагматычным узроўні можна падаць наступным чынам (схема 4):

Схема 4

Лексема фіксуецца слоўнікам у адным значэнні (11), а патэнцыяльных сем (●), якія арганізуюць семему *інтэграцыя*, мноства.

Журналіст падае справаздачу з міжнароднай канферэнцыі “Беларусь – Расія: новая інтэграцыя?”. Матэрыял выбраны для дэманстрацыі парадыгматычнай структурыраванасці і камунікатыўнай дамінанты семемы *інтэграцыя* мэтанакіравана: па прычыне жанравай спецыфікі ў ім падаецца рознааспектнае дэфінітыўнае ўяўленне лексемы, прычым у трактоўцы розных суб’ектаў. Семемнае поле (*інтэграцыя*) пашыраецца да шматкампанентнай кантэкстуальна абумоўленай структуры (табл. 10).

Табліца 10

Як відаць з прыведзенай табліцы, лексема *інтэграцыя* ў разгледжа-

най маўленчай сітуацыі не рэалізуе свае магчымасці (*аб'яднанне ў адно*

КАНТЭКСТ	СЕМАНТЫЧНЫ АНАЛАГ	СЕМА
<p>1. У Мінску адбылася міжнародная канферэнцыя “Беларусь – Расія: новая інтэграцыя?”. Яе арганізатарам выступіў беларускі аналітычны цэнтр “Стратэгія”. Як заявіў напярэдадні яго прэзідэнт Леанід Заіка, гэта сустрэча, па сутнасці, павінна стаць працягам пачатага 10 гадоў у Маскве і ў Мінску дыялога, адказаць на злададзённыя пытанні: што адбываецца з інтэграцыяй, якая цана збліжэння дзвюх дзяржаў і дзе дапушчальная мяжа гэтага збліжэння?</p> <p>2. Ход і змест канферэнцыі паказаў, што адносіны Беларусі і Расіі – цяпер вельмі модная тэма.</p> <p>3. Сёння ў Мінску ўсе, хто лічыць сябе палітыкамі, палітолагамі і аналітыкамі, тэрмінова перакваліфікаваліся ў знаўцаў беларуска-расійскай інтэграцыі.</p> <p>4. Улічваючы цікавасць да гэтай тэматыкі, яны спрабуюць пры зручным выпадку данесці сваю думку наконт перспектывы адносінаў Беларусі і Расіі.</p> <p>5. Цікавая дэталі: усе гэтыя палітыкі разглядаюць інтэграцыю з Расіяй як важны этап на шляху Беларусі ў еўрапейскія структуры.</p> <p>6. Іншыя прамоўцы таксама лічылі, што супрацоўніцтва з Расіяй павінна падпарадкоўвацца стратэгічнай мэце Беларусі – уступленню ў ЕС.</p> <p>7. Інтэграцыя з Расіяй уяўляецца своеасаблівым трамплінам, паліўна-сыравіннай базай для ўваходжання ў склад заможных краін ЕС.</p> <p>8. Ён сцвярджае, што калі рэальна ацэньваць беларуска-расійскае супрацоўніцтва, то гэта не больш чым істотная актыўнасць палітычнага канструявання.</p> <p>9. Калі эканамічнае збліжэнне і адбылося, то адбылося вельмі выбіральна.</p>	<p>1.1. (Новая) інтэграцыя</p> <p>1.2. Распачаты 10 гадоў таму дыялог</p> <p>1.3. Цана збліжэння дзвюх дзяржаў</p> <p>2. Адносіны Беларусі і Расіі</p> <p>3. (Беларуска-расійская) інтэграцыя</p> <p>4. (Перспектывы) адносінаў Беларусі і Расіі</p> <p>5. (Шлях Беларусі ў еўрапейскія структуры)</p> <p>6.1. Супрацоўніцтва з Расіяй</p> <p>6.2. Уступленне ў ЕС</p> <p>7. Уваходжанне ў склад заможных краін ЕС</p> <p>8. Істотная актыўнасць палітычнага канструявання</p> <p>9. Эканамічнае збліжэнне</p>	<p>1.1. Генетычная з мовы-крыніцы ‘аднаўленне’</p> <p>1.2. Кадыфікаваная ‘размова’</p> <p>1.3. Стаць падобнымі, ‘выявіць падабенства ў межах’</p> <p>2. Сувязь паміж краінамі ў ‘гістарычным суснаванні’</p> <p>3. Ірэальная інтэграцыя – ‘працэс аб'яднання’</p> <p>4. Ірэальная інтэграцыя – ‘від на будучае’ інтэграцыйнага працэсу</p> <p>5. Ірэальная інтэграцыя – ‘аб'яднанне з Еўропай’</p> <p>6.1. ‘Сумесныя дзеянні, дзейнасць’</p> <p>6.2. ‘Стаць членам якой-небудзь арганізацыі’</p> <p>7. ‘Уключыцца ў склад’</p> <p>8. Ірэальная інтэграцыя – энтрапічнасць семы (словы-прыкрыцці)</p> <p>9. Стаць падобнымі, ‘выявіць падабенства ў сферы’</p>

КАНТЭКСТ	Семантычны аналаг	СЕМА
<p>10. Гаварыць аб тым, што Беларусь больш каштоўная для Расіі, чым Украіна, з’яўляецца абсурдам. Таму няправільна думаць, што беларуская праблематыка з’яўляецца № 1 сярод расійскіх інтарэсаў.</p>	<p>10. “Выбіральной” каштоўнасць Беларусі</p>	<p>10. Прывяртыты ў ‘важнасці, значнасці для каго-небудзь’</p>
<p>11. ...Назвае і страты, якія магчымы ў выніку “нерэалізацыі Саюза”. Для Расіі вынікі будуць катастрофічнымі.</p>	<p>11. “Нерэалізацыя Саюза”</p>	<p>11. ‘Неправядзенне ў жыццё’ – адваротны працэс інтэграцыі</p>
<p>12. А як рэагуюць так званыя нашы звычайныя грамадзяне на збліжэнне Беларусі і Расіі?</p>	<p>12. Збліжэнне Беларусі і Расіі</p>	<p>12. ‘Стаць падобнымі’</p>
<p>13. На погляд беларускіх сацыёлагаў, за апошнія тры гады інтэграцыйныя настроі ўзмацніліся ў грамадстве рэспублікі.</p>	<p>13. Інтэграцыйныя настроі</p>	<p>13. Прымета паводле ‘жадання інтэгравання’</p>
<p>14. Паляпшэнне эканамічнай сітуацыі ў Расіі прыцягвае ўсё новых прыхільнікаў збліжэння дзвюх краін. Менавіта гэта, а не ідэя славянскага адзінства, з’яўляецца асноўным рухаючым фактарам узмацнення інтэграцыйных працэсаў.</p>	<p>14.1. Збліжэнне дзвюх краін 14.2. Узмацненне інтэграцыйных працэсаў</p>	<p>14. ‘Выявіць падабенства ў сферы эканамічнага жыцця’</p>
<p>15. Паводле апошніх кастрычніцкіх даследаванняў, дамінуючую пазіцыю ў настроях жыхароў рэспублікі займае мадэль Еўрасаюза. На другім месцы – дзеючая мадэль Саюзнай дзяржавы. І на апошнім – уваходжанне Беларусі ў Расію на правах суб’екта федэрацыі.</p>	<p>15. Мадэлі інтэграцыі</p>	<p>15. ‘Узор, форма’ падабенства. <i>Заўвага.</i> ТСБМ не фіксуе адпаведнай з кантэкстам семы <i>мадэль</i></p>
<p>16. Еўрасаюз уяўляецца апытваемым “як нешта цікавае, прыгожае, белае і пушыстае, такое ўтварэнне, якое можа існаваць не ў двух, а прынамсі ў трох экзэмплярах”.</p>	<p>16. Нешта, што можа існаваць у трох экзэмплярах</p>	<p>16. ‘Стаць падобным да невядомага’</p>
<p>17. Пікетчыкі размахвалі плакатамі з антырасійскімі лозунгамі: “Расея – гэта вайна!”, “Рукі прэч ад Беларусі!”, “Не – імперскай палітыцы Крамля!”, “Беларусь – гэта сьвятое!”.</p>	<p>17. Антырасійскія лозунгі – карэляцыя па прыметах аб <i>‘яднанне/самастойнасць’</i></p>	<p>17. Нежаданне быць падобнымі → ‘незалежнасць’</p>
<p>18. Вось і здавалася, што тэма інтэграцыі далёка не новая, колькі тут зламана коп’яў, выраблена піяру, напісана артыкулаў і сказана гарачых прамоў. Але якія страсці працягвае яна выклікаць.</p>	<p>18. Тэма інтэграцыі не новая, але выклікае страсці</p>	<p>18. Моцнае захапленне ідэяй, ‘гарачнасць у адносінах да чаго-небудзь, уздым, запал’</p>

цэлае якіх-небудзь частак) з парадыгматычнага ўзроўню, а выступае ў ірэальным плане, мае размыты, далёка “незавершаны” сэнс. Гэтаму садейнічаюць і падабраныя журналістам семантычныя аналагі. Журналіст нелагічны і непаслядоўны, двухсэнсоўны ў выкладзе асноўнай інфармацыі. Калі ён з “поспехам спраўляецца” з перадачай агульнай лінгвістычнай карціны функцыянавання лексемы ва ўмовах фрагмента рэчаіснасці, якое адлюстроўвае культураспецыфічнасць спасціжэння сінфікацыі слова сучаснымі носьбітамі мовы, то ўласна тэкставая дзейнасць яго (журналіста) далёкая ад ідэалу. Усё гэта спараджае энтропію тэксту, спасцігнуць які спахжыўцу інфармацыі нялёгка. Так фарміруецца перцэптыўная асаблівасць успрымання вербальнага знака, газетнага тэксту – пэўная адчужанасць ад зместу (па прычыне энтрапічнасці) карыстальніка (чытача, слухача, гледача). Калі прыняць да ведама даволі вядомую ісціну, што выказванне стала разумецца як маўленчае дзеянне, упісанае ў агульную структуру чалавечай дзейнасці і арганізаванае па яе законах, то “...мадэль параджэння выказвання абавязкова павінна ўключаць у свой склад прагматычны кампанент, прычым у якасці асноўнага, або базавага. Таму што ў канчатковым выглядзе і форма, і той актуальны сэнс, які ўласцівы выказванню ў зададзеным кантэксце, фарміруецца на базе мэты гаворачага, да дасягнення якой ён імкнецца ва ўмовах канкрэтнай камунікатыўнай сітуацыі” (Кобозева, 2003, 7–8).

Аналізуемы матэрыял асістэмны ў правядзенні асноўнай думкі, а таксама ва ўнутранай, інтралінгвістычнай арганізацыі. Асістэмнасць грунтуецца вакол асноўных алагічных ці двухсэнсоўных праяў: па-першае, выкарыстанне асабовага займенніка **яго** (*Яе арганізатарам выступіў беларускі аналітычны цэнтр “Стратэгія”*. Як заявіў напярэдадні **яго** прэзідэнт Леанід Заіка, гэта сустрэча, на сутнасці, павінна стаць працягам пачатага 10 гадоў у Маскве і ў Мінску дыялога, адказаць на злададзённыя пытанні: што адбываецца з інтэграцыяй, якая цана збліжэння дзвюх дзяржаў і дзе дапушчальная мяжа гэтага збліжэння?); па-другое, лагічная супярэчлівасць, якая адмаўляе толькі што сказанае: *Палітолаг заўважае, што ў Расіі дастаткова сваіх прыярытэтных праблем. І тут Беларусь, як ні крыўдна гучыць, знаходзіцца прыкладна на адной плянцы рэальных інтарэсаў з Украінай, Сярэдняй Азіяй, усёй постсавецкай прасторай. Гаварыць аб тым, што Беларусь больш каштоўная для Расіі, чым Украіна, з’яўляецца абсурдам. Таму няправільна думаць, што беларуская праблематыка з’яўляецца № 1 сярод расійскіх інтарэсаў. Так, Беларусь прыярытэтная ў гэтым спісе,*

але ён даволі вялікі; па-трэцяе, парушэнне суб'ектнай ланцужковай сувязі: *А як рэагуюць так званыя нашы звычайныя грамадзяне на збліжэнне Беларусі і Расіі? На погляд беларускіх сацыёлагаў...* і інш. Гэта пэўным чынам уплывае на сінтагматыку слова *інтэграцыя* і яго функцыянальнае напаўненне, нездарма з'яўляюцца алюзіўныя словы-прыкрысці, якія паказваюць, чым на самай справе з'яўляецца для сучасніка лексема *істотная актыўнасць палітычнага канструявання*.

Такім чынам, парадыматычная здольнасць лексемы *інтэграцыя* праяўляецца ў ірэальным плане, што адлюстроўваецца ў медыя-падзеях, апісаных у публіцыстычным тэксце. На моўным узроўні яе кадыфікаваная сігніфікацыя не поўная, часткова фіксуецца слоўнікам (*аб'яднанне ў адно цэлае якіх-небудзь частак*), часткова супярэчыць сваёй этымалогіі *integrare/узнаўляць*, у выніку не ахоплівае ўсіх рэалізацый на сінтагматычным узроўні, што прыводзіць да скажэння рэальных абставін у жыццёвым уладкаванні. Сінтагматыка пераважае над парадыматыкай у такой ступені, якая ўласціва толькі рэальнай сэнсавай апазіцыі: *інтэграцыя – узнаўленне, аб'яднанне раз'яднанага на матывах гістарычнай абумоўленасці*. Параджаецца энтропія лексемы, тэксту, маўлення і так званай аб'ектыўнай рэчаіснасці, што можна лічыць сутнасным напаўненнем сучаснага дзеяння-функцыі лексемы *інтэграцыя* ў дачыненні да аб'яднальных працэсаў дзвюх краін. Дарэчы будзе сказаць, што стылістычная маркіроўка такіх слоў павінна замыкацца не на памеце *кніжнае*, а публіцыстычнае / газетнае / медыятыўнае.

Публіцыстычны тэкст па сваёй спецыфіцы (перш-наперш рэгулярнасць, перыядычнасць, масавасць, распаўсюджанасць) выразна адцяняе прааналізаваныя ілакутыўныя абставіны і можа служыць удзячнай глебай для тэкстацэнтрычнага аналізу, пры якім выяўляюцца асаблівасці значэння слова ў тэксце – прырашчэнні сэнсу (змястоўныя, стылістычныя, экспрэсіўныя, ацэначныя і інш.); змены / відазмяненні стылявой прыналежнасці слова; месца і функцыя тэкставага значэння ў лексэцэнтрычнай эпідыматыцы і парадыматыцы; тэкставая значнасць слова як сродку мастацка-выяўленчай характарызацыі. Слова ў публіцыстычным тэксце можа пераважаць над фіксаванай парадыммай на сінтагматычным узроўні. Падмацаваннем сказанаму выступаюць блізкія па духу і прызначэнні словы: “Тэкст можа відазмяняць тым або іншым спосабам значэнне, ствараючы маўленчы або нават асобасны сэнс слова, г. зн. знаходзіць псіхафілалагічныя значэнні слоў у тэкстах” (Современный, 2001, 270).

Для аналізу парадыматычных магчымасцей слова ў публіцыстычных тэкстах, тэматычна уніфікаваных, вылучаны 19 матэрыялаў (1994–

2002 гг.), падрыхтаваных аўтарам гэтых радкоў, змешчаных у рэспубліканскай прэсе (дадатак 2). Паводле экстралінгвістычных прычын яны з’яўляюцца магістральнымі ў перадачы тэматычнай парадыгмы. У канцэптуальным плане падпарадкаюцца адной камунікатыўнай задачы – паказаць сістэму адукацыі ў стане рэфармавання. Прэвалюючай парадыгматычнай групай у адпаведнасці з гэтым сталі дзеясловы пераўтварэння, відазмянення, пераходу стану з аднаго ў другі, а таксама іх вытворныя: *рэфармаваць – рэфармаванне, пераўладкаваць – пераўладкаванне, змяніць – змяненне / змены, пераўтварыць – пераўтварэнне, перабудаваць – перабудова, удасканаліць – удасканаленне* і інш. Семантычна яны аб’ядноўваюцца ў транспанантную (перавод працэсу, стану, дзеяння ў якасна новыя) групу слоў, актуалізаваную ў сінхронным зрэзе з 90-х гг. мінулага стагоддзя па бягучы момант.

Перавага аддадзена аўтарскім матэрыялам па той прычыне, што аналіз іх мае быць зыходным, базавым, бо экспліцытнымі ў такім разе становяцца складнікі яго вытворчасці – экстралінгвістычныя: 1) карпаратыўныя інтарэсы (ведамасная зацікаўленасць, тэксты ствараліся ў мэтах іміджавай арыентацыі); 2) галіновай тэматычнай уніфікацыі (усе матэрыялы прысвечаны адукацыі); 3) камунікатыўных устаноў аўтара, газеты, прадстаўніка ведамства (у гэтым выпадку кіраўніка) і інш.; інтралінгвістычныя – стылістычныя, лексіка-семантычныя (аказіянальныя), сінтаксічныя і г. д. Механізм іх падачы адпавядае прааналізаваным у першай главе гэтай працы экстралінгвістычным асаблівасцям публіцыстычнага тэксту (прызначанасць для масавай аўдыторыі і распаўсюджанасць, апэратыўнасць, перыядычнасць і рэгулярнасць, дубліраванне і вар’іраванне сігніфікацыі, калектыўнае аўтарства). Падача матэрыялаў у органы СМІ ажыццяўлялася праз прэс-цэнтр ведамства і таму, можна сказаць, вызначала прыярытэты ў рэалізацыі дзяржаўнай палітыкі ў галіне адукацыі і выхавання. Матэрыялы маюць выражаны іміджавы характар і адпавядаюць камунікатыўнаму прызначэнню – ствараюцца з мэтай “падтрымкі пазітыўнай грамадскай думкі пра сябе, для забеспячэння жаданага выніку паводзін грамадскасці ў дачыненні да арганізацыі” (Алешіна, 1997, 57). Вылучаны для аналізу пералік складаецца ў большасці выпадкаў з іміджавых праблемных інтэрв’ю (ці іміджавых артыкулаў), якія, па вызначэнні А. Крываносава, з’яўляюцца “жанрам PR-тэксту, што ўяўляюць сабой тэкст размовы з першай (або службовай) асобай арганізацыі, фірмы, які садзейнічае фарміраванню (прырашчэнню) публіцытнага капіталу базіснага PR-суб’екта” (Крываносов, 2001, 129).

Канцэптуальнымі семемамі тэматычнай парадыгмы, якая “аб’ядноўвае словы, маючыя ў сваім значэнні інтэгральную экспліцытную або імпліцытную гіперсему, што называе паняцці аднаго ўзроўню абагульнення” (Современный, 2001, 249), з’яўляюцца транспанантныя дзеясловы. На іх кладзецца дамінантная камунікатыўная нагрузка. Яны аб’ядноўваюцца ў тэматычныя рады, з якіх складаецца парадыгма і якія інтэгруюць тыя або іншыя “фрагменты рэчаіснасці”, а таксама ўключаюць у публіцыстычны тэкст словы як “члены парадыгмы, іх лексічныя значэнні і склад парадыгматычных семных адносін: інтэгральныя і дыферэнцыяльныя семы”. Інтэгральная сема выводзіцца з лексічных значэнняў членаў парадыгмы. Гіперсема (інтэгральная) абазначае клас аб’ектаў, дыферэнцыяльныя семныя паказчыкі з’яўляюцца гіпасемамі (відавымі), якія абазначаюць адрознівальныя ўласцівасці кожнага з аб’ектаў. Тэматычная парадыгма, такім чынам, цесна змыкаецца з гіперагіпанімічнай, якая адрозніваецца ад першай наяўнасцю гіпероніма (родавага паняцця), у адносінах да якога гіпонімы – члены тэматычнай парадыгмы (Современный, 2001, 249–256). Выкладзеная канцэпцыя прадуктыўная ў прымяненні да вызначэння парадыгматычнай структуры-раванасці публіцыстычнага тэксту і камунікатыўнай дамінантнасці аднаго з яе элементаў – транспанантнага дзеяслова, тэматычныя вытворныя якога аб’ядноўваюцца ў адпаведны тэматычны рад. Гэта спараджае, у сваю чаргу, медыя-падзейную парадыгму, якая рэалізуецца тэмпаральна і лакальна абумоўлена ў канкрэтнай гістарычнай сітуацыі.

Група транспанантных слоў (дзеясловаў, назоўнікаў, прыметнікаў) у публіцыстычных тэкстах адукацыйнай тэматыкі стала актуалізавацца з часу, калі беларускі міністр адукацыі і навукі выступіў на 44-й сесіі Міжнароднай канферэнцыі “Адукацыя для XXI стагоддзя”, якая праходзіла ў Жэневе 7 кастрычніка 1994 года: “...XXI стагоддзе прынясе змены ў арганізацыю і змест навучальнага працэсу... любая нацыянальная сістэма адукацыі адлюстроўвае менталітэт нацыі, і вельмі важна выдзеліць тыя фундаментальныя складаючыя, якія маюць пераважнае значэнне для рэформы нацыянальнай адукацыйнай сістэмы; Абмеркаваны пытанні адукацыйных і навуковых кантактаў з установамі ЮНЭСКА і іх рэалізацыі ў сумесных праектах, правядзення канферэнцыі па рэформах сярэдняй адукацыі для краін у пераходны перыяд” (Настаўніцкая газета. 05.11.1994). У развіццё заяўленай медыя-падзей тэме праз год ва унісон гучаць словы з інтэрв’ю, прысвечанага ўдзелу беларускага боку ў сусветным кангрэсе “Трансфармацыя як працэс пазнання. Эканамічнае развіццё і чала-

вечыя рэсурсы”: “...Трансфармаванне ў адукацыі павінна ісці на падставе здабыткаў савецкай эпохі, былой сістэмы адукацыі; ...шырокім коле пытанняў трансфармавання нашай сістэмы адукацыі...; Калі сутыкаюся ў значнай частцы з прапановамі калег з Заходняй Еўропы, як трансфармаваць нашу сістэму адукацыі, то мне гэта нагадвае сітуацыю шахмат” (Настаўніцкая газета. 25.11.1995). Заўважым, наколькі асцярожна ўводзяцца ў асвятленне адукацыйнай тэматыкі транспанантныя словы: у першым выпадку – *рэформа* ў дачыненні да любой нацыянальнай сістэмы адукацыі, у другім – семантычна аблегчанае карэлятыўнае – *трансфармаванне*. На гэта былі свае прычыны...

З прыняццем распарадка акта аб падрыхтоўцы і правядзенні ў Рэспубліцы Беларусь рэформы агульнаадукацыйнай школы (4 студзеня 1996 г.) транспанантная семема “легалізуецца”, становіцца шырока прымальнай для СМІ. У адным нумары “Настаўніцкай газеты” разам з апублікаваным дакументам з’яўляецца і іміджавае інтэрв’ю “Панаўленні ў школьнай адукацыі эвалюцыйным шляхам”, дзе за лексемай *панаўленні* яшчэ схавана перадаецца жаданая камунікатыўная мэта, што выразна дэманструецца ў лідзе: “Адукацыя на Беларусі мае свае набыткі, вопыт і добрую практыку методыкі навучання. Аднак апошнія гады прадыхавалі **новыя** сацыяльныя, палітычныя і грамадскія ўмовы, у якіх павінна атрымаваць адукацыю маладое пакаленне нашай краіны”, што сведчыла пра “надзённасць і своечасовасць” правядзення школьнай рэформы (Настаўніцкая газета. 13.09.1996). Імпліцытна прысутнічае канвенцыянальны фон, максімальна выражаны ў словах “у перадвыбарчай праграме было рэфармаванне эканамічна-гаспадарчых адносін у грамадстве, у тым ліку і сістэмы адукацыі”. Заўважаецца няўпэўненая пазіцыя, як быццам патрабуючая сваіх аргументаў і доказаў, апраўданняў сваіх дзеянняў. Высокачастотнае ў сваім ужыванні транспанантнае слова *рэформа* ўжо ў той час назаляе слых. Праз пэўны час узнікае маўленчая сітуацыя: “...*Нельга расцэньваць мяркуючую рэформу як справу кан’юнктурную ці палітычную. На самай справе яна, рэформа, выспела і падрыхтаваная самім жыццём. Калі каму слова рэформа здаецца надакучлівым, як трапна заўважыў у свой час Прэзідэнт нашай краіны, то можна ім не карыстацца, а гаварыць пра пераўладкаванне, удасканаленне, пераўтварэнні*” (Настаўніцкая газета. 01.02.1997). У публіцыстычным маўленні развіваюцца шырокая сінанімія, парафрастычныя эфекты: *адукацыйныя пераўтварэнні, пераход да пашыранага абавязковага тэрміну*

навучання; рэвалюцыйная перабудова эвалюцыйным шляхам (Настаўніцкая газета. 13.09.1996); далейшае ўдасканаленне арганізацыі і зместу навучання і выхавання; пачатак школьных пераўтварэнняў; Рэфармаванне – гэта зусім не значыць, што заўтра ў школе пачнуцца актыўныя рэвалюцыйныя змены; Рэформа ж наогул не імправізацыя, гэта вялікая праца; у рэшце рэшт сфарміруем канкрэтную канцэпцыю рэфармавання прафесійнай школы; Падмуркам жыццяздзейнасці і жыццяздольнасці школы з’яўляецца яе развіццё, а гэта і ёсць рэформа” (Настаўніцкая газета. 01.02.1997); Зараз мы ўжо рэальна падыйшлі да пачатку новага этапу рэфармавання адукацыйнай школы; школа функцыяніруе, развіваецца (Рэспубліка. 03.11.2003); Рэформа – гэта ўжо не эксперымент. За ўсімі асноўнымі крыніцамі рэформы – вопыт развіцця савецкай школы за апошнія 50 год, вопыт пакутны, набыты часам шляхам спрабаванняў і памылак, вопыт, які дазволіць беларускай школе ўвайсці ў XXI стагоддзе з сучаснай адукацыйнай сістэмай, якая забяспечыць краіне надзейную падставу для вырашэння эканамічных і сацыяльных задач (Настаўніцкая газета. 27.09.1997); Великое начинается с малого, или Какое место занимает начальное образование в реформируемой школе; Пользуясь словом “реформа”, можно сказать, что мы незаметно для неспециалистов провели реформу содержания образования начальной школы (Вечерний Минск. 05.08.1998); У нашым грамадстве ідзе эвалюцыйнае паступовае развіццё сярэдняй агульнай адукацыі (Настаўніцкая газета. 31.12.1998); отечественная школа творчески совершенствуется то, что было достоянием советской педагогики, развивает методiku и практику обучения; восстановление на новом качественном уровне (Настаўніцкая газета. 18.06.1998); Реформа в системе образования принципиально отличается от реформы в любой другой отрасли человеческой деятельности, поскольку не должна приводить к ухудшению положения ни на одном из этапов ее проведения. Фактически новые структуры и содержание обучения у нас будут вырастать из нынешних. Как на дереве появляются новые побеги, так естественно должно проходить и обновление школьного образования, которое основывается на одном корне, на одном фундаменте – на традиционной отечественной школе (Настаўніцкая газета. 09.06.1998); змены ў сістэме адзнак як рэформа (Рэспубліка. 17.03. 1999); удасканаленне сістэмы адзнак (Настаўніцкая газета. 09.02.1999); Першага верасня шмат хто чакаў нейкай школьнай рэвалюцыі; першага верасня рэформа пачалася, а дру-

гога... скончылася; каб усе змены адбываліся паступова, эвалюцыйна; пераўладкаванні грамадства (Рэспубліка. 29.01.1999); зрухі ў развіцці нацыянальнай сістэмы адукацыі (Рэспубліка. 06.04.1999).

Як відаць з ілюстрацый, семема *рэформа* суправаджаецца двума сінфікатывымі спадарожнікамі, адзін з іх выражаны экспліцытна – *вопыт савеўкай школы*, другі – імпліцытна (частковая энантыясемія ў лексеме *рэформа*). Зразумела, што час вымагаў больш рашучых зменаў у розных сферах жыцця, у тым ліку і ў галіне адукацыі, якія “не маглі” быць абазначанымі проста *зменамі*, патрабаваліся *рэформы* (семантычна больш узмоцнены варыянт гіпероніма *змены*). Па сутнасці, адбылася падмена паняццяў – на парадыгматычным узроўні актуалізавалася сема *змены*, тады як на сінтагматычным у якасці яе заменніка выступала лексема *рэформа*. З гэтай прычыны становіцца зразумелым непрыманне апошняга ў пэўны перыяд грамадствам і вымушаная адсюль тэматычная сінанімія: *рэформа* – *рэфармаванне* ← *рэфармаваць* ⇒ *змены*: *панаўленні, пераўладкаванні, перабудова, пераўтварэнні, аднаўленні, эвалюцыя, рэвалюцыя, зрухі, развіццё, удасканаленне* і інш., перыфрастычныя канструкцыі, якія сінкрэтызаваліся з праўленнямі алузійнага эфекту (намёку, заснаваным на пастаяннай перасцярозе ўжывання слова ў прамым яго значэнні).

Спецыфіку функцыянавання лексемы *рэформа* і развіццё яе аддаленай у парадыме і набліжанай у сінтагматыцы семнай структуры можам паказаць схематычна (схема 5):

Схема 5

Тэматычная парадымга рэалізуецца ў адпаведнасці з дамінантным значэннем *рэформа*. Яе складнікі і лексіка-семантычны аналіз тэматыч-

най парадыгмы падаюцца ў табл. 11.

Табліца 11

Як відаць з табліцы, у склад тэматычнай парадыгмы *рэформа* ва уніфікаванай адукацыйнай тэматыкай групе публіцыстычных тэкстаў

Тэматычная парадыгма	Лексічнае значэнне слова	Семная структура тэматычнай парадыгмы	
		Інтэгральныя семы	Дыферэнцыяльныя семы
РЭФОРМА (рэфармаванне)	‘змена, пераўтварэнне, перабудова’	‘змена’	‘пераўтварэнне, перабудова’
ЗМЕНА (змяняць)	‘паварот да новага, перамена’	‘змена’	‘паварот да новага’
ПАНАЎЛЕННЕ (панаўляць)	‘уносіць змены ў новае, абнаўленне’	‘змена’	‘абнаўленне’
ПЕРАЎЛАД-КАВАННЕ	‘прывесці ў парадак нанова’	‘змена’	‘новае ўпарадкаванне’
ПЕРАБУДОВА (перабудаваць)	‘унесці змены, змяніць карэнным чынам’	‘змена’	‘карэнным чынам’
ПЕРАЎТВАРЭННЕ (пераўтвараць)	‘перамена, перабудаваць’	‘змена’	‘перамена’
ЭВАЛЮЦЫЯ	‘развіццё, працэс павольных, паступовых зменаў’	‘змена’	‘працэс зменаў’
РЭВАЛЮЦЫЯ	‘карэнныя змены, якія прыводзяць да абнаўлення, удасканалення’	‘змена’	‘аператыўная змена’
РАЗВІЦЦЁ (развіваць)	‘працэс пераходу з аднаго стану ў другі’	‘змена’	‘працэс пераходу’
УДАСКАНАЛЕН-НЕ (удасканальваць)	‘зрабіць больш дасканалым’	‘змена’	‘дасканалы’

уваходзяць сінтагматычна вымушаныя лексічныя адзінкі, якія кампенсуюць сітуацыйнае выкарыстанне дамінантнага слова і, такім чынам, “папаўняюць” яго парадыгму. Так рэалізуюцца камунікатыўныя мэты, якія хацелі дасягнуць стваральнікі тэксту.

Гіпера-гіпанімічная парадыгма падае крыху іншую карціну і пралівае святло на прыярытэты ў вызначэнні дамінантнасці гіпероніма *зме-*

ны, якому саступае сваё месца і становіцца гіпонімам лексема *рэформа*. Такая сітуацыя як быццам выпраўляе сітуацыю: размяркоўвае семемы з тэматычнага рада адпаведна не з маўленчай рэчаіснасцю (публіцыстычным тэкстам), а з аб'ектыўным, рэальным упарадкаваннем. Даныя лексіка-семантычнага аналізу гіпера-гіпанімічнай парадэгмы наглядна дэманструюць “перадачу” дамінантнасці (табл. 12).

Табліца 12

Гіпера-гіпанімічныя карэляцыі ахопліваюць тэматычную парадэгу даследаваных публіцыстычных тэкстаў і структурыруюць значную

Гіперонім (дамінанта)	Гіпонім	Лексічнае значэнне	Семная структура гіпера-гіпанімічнай парадэгмы	
			Інтэграль- ныя семы	Дыферэнцыяль- ныя семы
ЗМЕНА		‘паварот да новага, перамена’	‘працэс’, ‘пераход’, ‘змена’	
	РЭФОРМА	‘змена, пераўтварэнне, перабудова’	‘змена’	‘змяніць пры дапамозе рэформаў’
	ЭВАЛЮЦЫЯ	‘развіццё, працэс павольных, паступовых зменаў’	‘працэс’	‘змяніць паступова, павольна’
	РЭВАЛЮЦЫЯ	‘карэнныя змены, якія прыводзяць да абнаўлення, удасканалення’	‘змена’	‘аператыўнае ўстанаўленне новага’
	ПЕРАБУДОВА	‘унесці змены, змяніць карэнным чынам’	‘змена’	‘пабудаваць іначай’
	ПЕРАЎТВАРЭННЕ	‘перамена, перабудаваць’	‘змена’	‘стварыць нанова’
	ПЕРАЎЛАДКА-ВАННЕ	‘прывесці ў парадак нанова’	‘змена’	‘упарадкаваць нанова’
	РАЗВІЦЦЁ	‘працэс пераходу з аднаго стану ў другі’	‘працэс пераходу’	‘дасканала’
	УДАСКАНА-ЛЕННЕ	‘зрабіць больш дасканалым’	‘змена’, ‘працэс’, ‘пераход’	‘палепшыць, павысіць эфектыўнасць’

частку іх лексікі, таму што яны з’яўляюцца найбольш распаўсюджанымі парадыгматычнымі сувязямі слоў.

Новы віток семантычнай інтэрпрэтацыі транспанантных слоў пачынаецца з 2002 года (“*Наша школа мае шмат станоўчага. Але мае рацыю і той, хто яе крытыкуе...*” (Раніца. 14.02.2002)).

Публіцыстычны тэкст, такім чынам, выступае ў ролі кандэнсатара прырошчанага сэнсу канкрэтнага слова, менавіта ў ім слова атрымлівае развіццё сігніфікацыі ў поўнай адпаведнасці з медыя-падзеямі. Структурыраванне парадыматыкі лексем перарастае ў структурыраванне “фрагмента рэчаіснасці” і... самой рэчаіснасці, паводле чаго адбываецца семантычная пераарыентацыя ці эвалюцыя слова. Гэта наглядна адлюстроўваецца ў тэматычнай парадыгме канцэптуальнага, дамінантнага яе кампанента і гіпер-, гіпасемным яго афармленнем.

2.3.4. Сінтагматыка публіцыстычнага тэксту

Дыхатамічнае адзінства парадыматыкі і сінтагматыкі публіцыстычнага тэксту яўна выражаецца ў цесным ўзаемадзеянні лексем, прымяненне якіх базуецца на законах тэкставай арганізацыі, вызначаецца парадыгматычнымі здольнасцямі (магчымасцямі) яго і сінтагматычнай неабходнасцю ў канкрэтнай маўленчай сітуацыі. Раней, калі генералізавалася паняцце дыхатаміі мовы і маўлення, у асяродку іншых важных кампанентаў яе існавання не ўлічвалася адно – “падзейнасць” вербальнага знака. У рэчышчы дыскурснага аналізу любое слова разглядаецца як заменнік, сімвалічна пабудаваны ў мысленні чалавека канструкт “жыццёвай прасторы”, адлюстравання рэчыўнага свету.

Ужо адзначалася, што публіцыстычны тэкст у разнажанравым праўленні вызначаецца спецыфічнай структурыраванасцю парадыгмы, якая больш адвольная, чым у мастацкага тэксту, што залежыць у першую чаргу ад яго малой формы. Гэтай акалічнасці падпарадкуецца і кагерэнцыя тэксту, яго чляненне і выяўленне цэласнасці. І. Гальперын заўважае: “Чляненне ў газетных тэкстах падпарадкуецца ў асноўным прагматычнай установаўцы і абмежаванасці месца, але сціслая форма, у якой заключана паведамленне, можа часам нават парушыць лагічны і прагматычны аспекты члянення” (Гальперин, 1981, 551). Спалучальнасць моўных адзінак у такім разе вызначаецца значнай апеляванасцю да парадыгматычнага ўзроўню, таму што большасць публіцыстычных жанраў (асабліва інфармацыйных) не церпяць аказіянальнасці, кідкай

індывідуальнай вобразнасці. Як заўважае Р. Салганік, “канкрэтнае і інды-
відуальнае маюць для яго (публіцыста. – В. І.) другараднае значэнне”
(Солганік, 1997, 203). На першы план вылучаецца ўжо вядомая, апра-
баваная сінтагматыка. Вельмі часта яна дасягае ўстойлівасці і лёгка ад-
наўляецца (таму з’явіліся так званыя газетызмы, газетныя метафары).
Публіцыстычная спалучальнасць (медыя-сінтагма) набывае універсаль-
ны, афарыстычны характар, яна паказвае на агульныя, тыповыя ўласц-
інасці: адміністратыўна-камандная (*сістэма*), праваячая (*эліта*), фінан-
савая (*алігархія*), ахвяры (*сталінізму, тэрарызму*), ведамасныя (*інта-
рэсы*), эканоміка (*навінна быць эканомнай*), добрамыслівая (*атмасфе-
ра*), цёплая (*сустрэча*), сённяшнія (*рэаліі*), бягучы (*момант*), на пар-
розе (*будучага*), напярэдадні (*свята*), у мэтах (*удасканалення, павышэн-
ня*), змагацца за (*ураджай*), дасягнуць (*намечанага*), дасягнуць (*выні-
каў*), ацэнена (*на заслугах*), радавныя (*працаўнікі, служачыя*), не спы-
няцца (*на дасягнутым*), транспартнае (*здарэнне*), прыняць (*з дакладам*),
праінфармаваць (*аб рабоце*), планы (*развіцця*), закулісная (*гульня*), на-
вядзенне (*парадку*), у ходзе (*сустрэчы*), ход (*выканання*), вынікі (*рабо-
ты*), рэальны (*сектар эканомікі*), прагнозныя (*паказчыкі*), павысіць
(*эфектыўнасць*), хроніка (*апошніх падзей*), абноўлены (*склад*), шырокі
(*спектр*), грандыёзныя (*змены*), прыняць (*меры*), высокія (*паказчыкі*),
высокапастаўлены (*дыпламат, чыноўнік, работнік*), з дакладных
(*крыніц*), нябесная (*канцылярыя*), шэраг (*мерапрыемстваў*), пажаране-
бяспечная (сітуацыя), пранесці (праз жыццё, стагоддзі), вывераны (*час*),
правераны (*жыццём, часам*), знамянальная (*дата, падзея*), дзень (*зас-
навання*), **старонкі** (*гераізму*), духоўнае (*развіццё*), ганарыцца (*сынамі,
дочкамі*), вытворчыя (*дасягненні*), **наяўны** (*патэнцыял*), павялічыць
(*аб’ём*), прыцягненне (*інвестыцыі*), заваяваць (*аўтарытэт*), рэжым
(*пастаяннай гатоўнасці*), прыцягваць (*да адказнасці*), усенароднае (*свя-
та*), цырымонія (*узнагароджання*), пераможцы (*спяборніцтваў*), сумес-
ныя (*намаганні*), аказаць (*дапамогу*), асаблівая (*удзячнасць*), увесь (*цы-
вілізаваны свет*), канчатковая (*перамога*), складнікі (*поспеху*) і тысячы
іншых. Большасць з набору прыведзеных сінтагмаў можа служыць доб-
рым “кар’ерным” арсеналам любога чыноўніка. Службова-афіцыйнае
асяроддзе запоўнена сінтагматычна ўстойлівымі выразамі, нездарма, як
адзначалася вышэй, фарміруецца своеасаблівы чыноўна-бюракратыч-
ны стыль.

Сінтагматыка некаторых з такіх спалучэнняў слоў неправамерная
(у прыведзеных прыкладах такія выпадкі выдзелены). Напрыклад, сло-

вазлучэнне *наяўны патэнцыял* (“*Выказваю ўпэўненасць, што, выкарыстоўваючы наяўны патэнцыял, вы і ў далейшым будзеце забяспечваць зладжаную і стабільную работу працоўных калектываў на карысць роднай Беларусі*” (Звязда. 06.09.2002) напоўнена семантычнай неадпаведнасцю па семным (монасемічным) і семемным (полісемічным) параметрах. Ключ да такога памылковага ўжывання даюць слоўнікі (у тым ліку і ТСБМ).

Лексема *наяўны* мае семнае напаўненне: ‘які ёсць у наяўнасці’, дзе *наяўнасць* – 1) ‘прысутнасць, знаходжанне, існаванне’; 2) ‘фактычная колькасць чаго-небудзь у даны момант’ (ТСБМ). Асістэмная з пункту гледжання логікі трактоўка лексемы *патэнцыял* даецца ў Тлумачальным слоўніку беларускай мовы ў пяці тамах на старонцы 112: ‘сукупнасць наяўных магчымасцей, сродкаў у якой-небудзь галіне, сферы’, дзе, у сваю чаргу, *магчымасць* – 1) ‘тое, што можа пры пэўных умовах адбыцца, ажыццявіцца, здзейсніцца’; 2) ‘сродкі, умовы, неабходныя для здзяйснення чаго-небудзь’; 3) толькі множны лік ‘унутраныя сілы, рэсурсы, здольнасці’. Найбольш прыдатнай, нягледзячы на ірэальнасць свайго праяўлення (маюцца на ўвазе ўяўныя ўнутраныя сілы, магчымасць) для маўленчай сітуацыі *наяўны патэнцыял* з’яўляецца трэцяя сема семемнага поля ‘ўнутраныя сілы, рэсурсы, здольнасці’, аднак яна абмежавана граматычна. Здаецца, паводле лінгвістычнай арганізацыі словазлучэнні тыпу *наяўны патэнцыял, дасягнуць намечанага* немагчымы, аднак яны трывала ўваходзяць у газетна-публіцыстычную лексіку, функцыянуючы асістэмна, што заўважае далёка не кожны носьбіт мовы.

Аналізаванае словазлучэнне падае панарамную карціну той маўленчай рэчаіснасці, якая ўладарыла на працягу ХХ ст.: экспліцытная нявыражанасць, энтрапічнасць, завуаліраванасць, двухсэнсоўнасць вербальнага знака спрыялі ўвядзенню ў маўленчую практыку неправамерных сінтагмаў.

Тэзаўрус журналіста сінтагматычна абумоўлены, выбіцца з поля яго дзеяння – не простая задача для творчага чалавека. Аднак калі гэта і ўдаецца, то і тут павінны захоўвацца супамернасць і паслядоўная суаднесенасць сінтагматычна абумоўленага публіцыстычным стылем кампанента і адвольнага словаўжывання. Журналіст як стваральнік тэксту вельмі залежыць ад кадыфікаваных у сінтагматыцы выразаў, якія “праклалі” сабе семантычны шлях і “зафіксавалі” яго частотным прымяненнем.

Сінтагматыка публіцыстычных тэкстаў, такім чынам, зададзена функцыянальным стылем, больш строгая і іерархічна арганізаваная.

Кожнае фіксаванае ўжыванне паўстае “адрэзкам уяўнага свету”, узаемапраектаванага на грамадства. Медыя-сінтагма, вобразна кажучы, па фрагментах канструюе рэчаіснасць, у якой жыве і творыць журналіст.

2.4. МАРФАЛАГІЧНАЯ СТРАТЫФІКАЦЫЯ ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ

Прынцыповы і паслядоўны праціўнік схематызму ў падыходзе да моўных фактаў і з’яў, акадэмік В. Вінаградаў стварыў навуковую метадалагічную школу вывучэння сістэмнага характару мовы, даследавання яе структуры ў непарыўнай сувязі з функцыямі. Навуковы метада вучонага патрабуе ад яго паслядоўнікаў уключэння ў кола даследчых цікавасцей шырокіх ведаў не толькі ў галіне мовы, а і ў галіне культуры, літаратуры, сацыяльнага вопыту, агульнай гісторыі народа як носбіта мовы. Слова для В. Вінаградава “як сістэма формаў і значэнняў з’яўляецца фокусам злучэння і ўзаемадзеяння граматычных катэгорый мовы”. “Ні адна мова, – піша Віктар Уладзіміравіч, – не ў стане выражаць кожную канкрэтную ідэю самастойным словам або каранёвым элементам. ... Мова аказваецца вымушанай разносіць бясконцае мноства значэнняў па тых ці іншых рубрыках асноўных паняццяў, выкарыстоўваючы іншыя канкрэтныя або паўканкрэтныя ідэі ў якасці апасродкаваных функцыянальных сувязей”. Такім чынам, слова паўстае як унутранае, канструктыўнае адзінства лексічных і граматычных значэнняў, і “вызначэнне лексічных значэнняў слова ўжо ўключае ў сябе ўказанні на граматычную характарыстыку слова. Граматычныя формы і значэнні слова то сутыкаюцца, то зліваюцца з яго лексічным значэннем” (*Виноградов, 1972, 18*).

Марфалагічныя характарыстыкі значна ўплываюць на фарміраванне лексем. Механізм такога ўплыву на стварэнне трапеічнай якасці ў мастацкім тэксце разгледжаны намі ў працы “Лінгвістычная арганізацыя тэксту. У творчай лабараторыі Уладзіміра Караткевіча”. Дазволім сабе нагадаць некаторыя важныя і зыходныя для далейшага выкладу меркаванні пра марфалагічную стратыфікацыю слова ў публіцыстычным тэксце.

У слове як асноўнай адзінцы мовы, якая парадыгматычна здольная выступаць у функцыі тропа, “скандэнсаваны і лексічнае і граматычнае значэнні, прычым у мове строга фіксавана спалучэнне пэўных элементаў граматычнага значэння з пэўнымі тыпамі лексічнага значэння, што

знаходзіць выражэнне ў прыналежнасці марфалагічных катэгорый да дакладна выдзяляльных класаў слоў з абагульненым лексічным значэннем прадмета, прыметы, дзеяння і г. д.” (Озерова, 1987, 87).

Лексічнае значэнне мае першасны характар, трапеічнае, якое базуецца на ім, “убірае” ў сябе асаблівасці класа слоў, што належаць канкрэтнай лексеме, і развівае іх ужо на ўзроўні імпліцыта. Так, вербальныя (дзеяслоўныя) і субстантыўныя метафары не раўнацэнныя па працяўленні трапеічнай якасці. У агульным плане яны дыферэнцыруюцца апазіцыяй прадмет-працэс, у прыватным – асаблівасцямі марфалага-сінтаксічнай пабудовы. Вербальныя метафары, якія ахопліваюць трапеічнай накіраванасцю не прадмет, а прымету прадмета, больш спецыялізаваныя, выступаюць у функцыі псіхалагічнага прэдыката. Яны ў асноўным значэнні трасфармуюцца пры трапеізацыі ў другаснае, захоўваючы пры гэтым свой пастулат прэдыката-выказніка, і прыносяць новы семантычны зрух – сігніфікатыўную якасць X, дзе X – пераменная ў парадымме семічнай структуры дзеяслова. Субстантыўныя метафары, напрыклад, могуць набываць прэдыкатыўнасць і мяняць свой семны воблік пры парцэляцыі і г. д.

Узаемадзеянне лексічных і граматычных катэгорый у межах канкрэтнага слова – задача сістэмнага комплекснага разгляду “функцыянальных паводзін” яго ў канкрэтным тэксце. Больш складана гаварыць пра рэалізацыю марфалагічнага класа слоў у функцыянальна зададзеным тэксце. Творчасць канкрэтнага носьбіта мовы можа выражацца ў гіпатэтычным дапушчэнні прэвалювання канкрэтнай часціны мовы ў яго творах. Так, спецыялісты па лінгвістычным аналізе тэксту пры раскладцы заканамернасцей і тэндэнцый развіцця індывідуальнага стылю пісьменніка аперыруюць высокачастотным прымяненнем тыповага класа аднаго з кампанентаў марфалогіі: у тэкстах Уладзіміра Маякоўскага такую функцыю выконвае назоўнік, Сяргея Ясеніна – прыметнік і г. д. Натуральна, што марфалагічная звязнасць тэксту ў такім выпадку будзе падпарадкавана правілам функцыянавання і дзеяння граматычных катэгорый структурна-семантычных тыпаў слоў. Назоўнік, выражаючы прадметнасць, з’яўляючыся сродкам апрадмечвання паняццяў і ўяўленняў, можа рэалізавацца ў канцэптuallyным плане – як выразнік асобы творцы, спосабу мыслення, характару ўспрымання рэчаіснасці. У Маякоўскага такім канцэптам справядліва можам лічыць *факт*, у якім утрымліваецца характарыстыка часу, умоў, месца і камунікатыўныя задачы паэта-трыбуна (адсюль асноўная функцыянальная мэта – інфарма-

тыўна-ўплывовая).

Акадэмік Вінаградаў у сваёй фундаментальнай працы “Руская мова. Граматычнае вучэнне пра слова” прыводзіць дарэчныя словы А. Герцэна з твора “Былое і думы”: “Назвы – страшэнная рэч. Жан Поль Рыхтэр гаворыць надзвычай дакладна: калі дзіця падманвае, напужайце яго дрэнным дзеяннем, скажыце, што падмануў, але не гаварыце, што ён – падманшчык... “Гэта забойца”, – гавораць нам, і нам у той жа час мроіцца схаваны кінжал, звярыны выраз, чорныя задумы, быццам забіваць – пастаянны занятак, рамяство чалавека, якому надарылася раз у жыцці некага забіць” (Виноградов, 1972, 47). Назоўнік бліжэй стаіць да працэсу асэнсавання рэчаіснасці, бо не вымушае канкрэтных “дзеянняў”. “Называнне словам, – гаварыў А. Патабня, – ёсць стварэнне думкі ў сэнсе пераўтварэнняў, у сэнсе новай групойкі папярэдняга запасу думкі пад ціскам новага ўражання або новага пытання. Слова не можа, згодна з гэтым, быць зразумелым як выражэнне і сродак паведамлення новай думкі; яно вымушаецца ў чалавеку працай думкі; яно неабходна перш за ўсё для самога думачага, таму што ў ім яно робіць гэтае пераўтварэнне” (Потебня, 1990, 115).

Семантычны аб’ём назоўніка, як заўважалася і раней даследчыкамі, эвалюцыянуе. Калі раней большай семантычнай ёмкасцю вылучаліся дзеясловы, то на сёння вяршыніста ў гэтым плане бярэ назоўнік. Гэта прадбачыў і Вінаградаў: “...Літаратурная мова ўсё шырэй захоплівае і ўсё мацней прыцягвае да сябе сферы розных прафесійна-тэхнічных дыялектаў, усё больш цесна змыкаецца з мовай навукі і тэхнікі, а таксама з рознымі прафесійнымі гаворкамі і бытавымі жаргонамі... значэнні шматлікіх імён узбагачаюцца, ускладняюцца” (Виноградов, 1972, 55). Аналіз марфалагічнай стратыфікацыі публіцыстычных матэрыялаў выразна пацвярджае гэта. Наглядаецца тэндэнцыя да высокачастотнага выкарыстання аддзеяслоўных назоўнікаў: *увод, праходжанне, падрыхтоўка, падпісанне, павелічэнне, паступленне, раздзяржаўленне, прыватызацыя, актывізацыя, выкарыстанне, наведванне, набліжэнне, пераўтварэнне, пераўладкаванне* і шмат іншых. Такія назоўнікі ва ўнутранай форме ўтрымліваюць значэнне дзеяння, якое часта можа быць звязана з паняццямі выніку, прадукту дзеяння: *вынаходніцтва, аднаўленне, уяўленне* і г. д.; дзеяння ў адцягненні ад яго ўтваральнікаў: *чытанне, маляванне* і г. д.

Аддзеяслоўныя назоўнікі ў мове прэсы – гэта не паказчык яе прагрэсу, хутчэй за ўсё яны даніна маўленчай традыцыі XX ст. Агульна-

прызнана, што менавіта ім належыць роля значнай перашкоды ва ўспрыманні тэксту: “Істотна ўскладняюць успрыманне тэксту аддзяяслоўныя назоўнікі. Аддзяяслоўныя назоўнікі – гэта згорнуты сказ, згустак сэнсу, канцэнтрацыя сэнсу. Калі ў якім-небудзь адрэзку тэксту з’яўляецца некалькі аддзяяслоўных назоўнікаў, то частку з іх трэба разгарнуць у самастойны сказ” (*Бойкова, Беззубов, Коньков, 2002, 14*).

Заўважаем тэндэнцыю, якая, здаецца, супярэчыць сучаснай манеры журналісцкага пісьма, дзе на першы план вылучаюцца дзеяслоўныя канструкцыі (параўн. узмацненне дзеяслоўнага кампанента ў загалючках сучасных газет). Як быццам шырокае прымяненне ўнутрытэкставага субстантыўнага кампанента “кампенсуе” былую, савецкіх часоў, цяжкаважнасць і кідкасць дамінант-назоўнікаў у якасці загалюкаў.

Для журналісцкага тэксту сістэмай каардынат з’яўляецца ў прынцыпе час і іосі (месца, прастора), характэрна прасторава-часавая вызначанасць, канкрэтнасць. Мастацкі тэкст дапускае судатыкненне апісання рэальных і ўяўных сітуацый, гэта дае магчымасць рэалізаваць у адзінстве актуальнае і віртуальнае. Па прычыне поліфаніі мастацкага тэксту кантактна размешчаныя ў ім і звязаныя зместам структурныя кампаненты прэзентуюць рэчаіснасць, адлюстраваную ў рэпрадуктыўнай, інфарматыўна-лагічнай і вобразна-асацыятыўнай сферах чалавечага мыслення, тады як паслядоўнасць падзей, выражаная тэмпаральнымі дзеясловамі ў лінейным часе, павінна адпавядаць рэальнай паслядоўнасці падзей аб’ектыўнай рэчаіснасці. “Мастацкае маўленне ўмоўнае. Свет, ствараемы мастаком, выдуманы, уяўны. Аўтар не выносіць прамых непасрэдных ацэнак ні героям, ні іх учынкам, фразам. Ён спакваля, не прама падводзіць чытача да такіх ацэнак. ...Публіцыст жа прама і адкрыта агітуе, пераконвае, прапагандуе. Тут функцыя пераканання першасная, яна выражана ў слове (у прадметным значэнні, у яго эмацыянальных і ацэначных адценнях) і не апасродкавана іншымі фактарамі і катэгорыямі (вобразам, напрыклад)” (*Солганик, 1997, 203*). Важную ролю адыгрывае “апрадмечаны факт”.

Як ужо адзначалася, асноўная функцыя публіцыстычнага тэксту грунтуецца на фактычнай інфармацыі (апрадмечанай), з чаго вынікае і перакананне. Згаданымі акалічнасцямі можна тлумачыць актывізацыю аддзяяслоўных лексем у публіцыстычным тэксце і абсалютна дамінуючую ролю назоўнікаў у інфармацыйных жанрах. Пакажам гэта на прыкладзе.

Шляхам спантаннай выбаркі з аналізуемых матэрыялаў для вывучэння марфалагічнай стратыфікацыі былі вылучаны 12 тэкстаў з пер-

шай паласы аднаго нумара газеты “Звезда” ад 19 верасня 2002 года. Статыстычныя падлікі паказалі, што колькасць ужытых у тэкстах назоўнікаў пераўзыходзіць колькасць дзеясловаў у 4,5 раза, прыметнікаў – у 4,1 раза, дзеепрыметнікаў – у 25 разоў, лічэбнікаў – у 20,1 раза, прыслоўяў – у 11,8 раза... З агульнай колькасці 1408 слоў назоўнікі складаюць 725 адзінак. Даныя падлікаў паказаны ў табл. 13 і 14 .

Табліца 13

Табліца 14

Назоўнік	Дзеяслоў	Прыметнік	Займеннік	Дзеепрыметнік	Дзеепрыслоўе	Лічэбнік	Катэг. стану	Мад. словы
725	186	175	126	29	1	36	4	15

Тэкстаўтваральнай рысай аналізаваных публіцыстычных тэкстаў

Прыназоўнік	Злучнік	Часціца
228	119	35

з’яўляецца логіка-граматычная прадметнасць (субстанцыянальнасць), якая рэалізуе камунікатыўную зададзенасць у спецыфічных умовах жыццёвага ўладкавання сучаснага грамадства. Назіраецца таксама тэндэнцыя да высокачастотнага выкарыстання ўласных назоўнікаў (160 з 725 вылучаных), што стварае эфект непасрэднага ўключэння канкрэтных асоб у медыя-працэс, надае яму своеасаблівы характар, актуалізуе палітычны працэс.

Выразнай адметнасцю з’яўляецца і тое, што ў аналізаваных тэкстах актывізуецца аглютынатыўны сродак – прыназоўнік, які быццам “кампенсуе” недастатковасць марфалагічнай парадзкі паказчыкаў флектыўнага тыпу. Для сучаснай беларускай мовы гэта асістэмнае з’ява. Функцыянаванне прыназоўнікаў поліфанічнае і выражаецца ў забеспячэнні розных адносін паміж залежнымі і галоўнымі членамі словазлучэння і ажыццяўленні падпарадкавальнай сінтаксічнай сувязі. Прыназоўнік па сваёй значнасці саступае ў такіх мовах, як беларуская, месца флектыўнаму сродку, і выбар яго дыктуецца правіламі семантычнага дапасавання, характарам пазамоўных адносін аб’ектаў рэчаіснасці і патрабаваннямі маўленчага узусу.

Назоўнікі ў лінейным размяшчэнні часцей за іншыя часціны мовы

могуць спалучацца з прыназоўнікамі, на гэта ўказвае і этымалогія тэрміна (пры назоўніку). Высокачастотнае ўжыванне іх у фіксаваных тэкстах з пункту гледжання натуральнага ўладкавання мовы штучнае і вымагаецца атыпічнасцю сучаснага публіцыстычнага маўлення, выкліканага дамінаваннем субстанцыянальнай лексікі. Іх прызначэнне ў такім становішчы – ліквідаваць недахоп флектыўнасці, якая павінна была б рэалізавацца ў прыметніках і дзеясловах. Іншымі словамі, адбываецца стыхійнае замяшчэнне вербальна-ад’ектыўных слоў службовымі.

Дзеясловы кіруюць склонавымі формамі пры дапамозе прыназоўніка і, як паказвае практыка, перадаюць гэтую якасць аддзеяслоўным назоўнікам, якія генетычна падпарадкоўваюцца такой акалічнасці, але з пэўнымі пазіцыйнымі асаблівасцямі – постпазіцыяй да назоўніка. Параўнаем: 1) *прыняў са, праінфармаваў аб, указаў на, абвінавачваюцца ў, прыцягнуты да, размешчаныя на, прывяло да, працуе ў, сеў за, выкачыў на, знік з, пагадзіліся з, аказалася на, пражывае на, атрымаць з, атрымала ад, умураваны ў, хавалі ад, праяўлялася ў, сведчыць аб* і інш.; 2) *сустрэча з, прыезд у, пажаданні ад, удзел у, запіс аб, аплата за, задача з*; 3) *работа на, даход ад, конкурс на, цэнтр на, падраздзяленні на, барацьба з, камісія на, прапановы аб, гатоўнасць да, размова пра, статускі з, інтарэсы з, цікавасць да* і інш. (Звязда. 19.09.2002).

Выкарыстанне прыназоўніка ў прапорцыі **1:6** да агульнай колькасці лексем і **1:3** да субстанцыянальнай лексікі спараджае даволі “небяспечную” для беларускага маўлення сітуацыю – наглядаем тэндэнцыю да так званай аглютынацыі ў публіцыстычным тэксце, што пярэчыць прыродзе роднай мовы. Выкарыстанне прыметніка знаходзіцца ў прапорцыі да агульнай колькасці як **1:8**, да назоўнікаў – **1:4**, дзеяслова – **1:7** і **1:4** адпаведна. Калі да колькасці субстанцыянальных слоў дадаць пранамінатывныя, то паказчыкі ўзрастуць на парадак вышэй. Наглядна колькасныя суадносіны асноўных складнікаў марфалогіі публіцыстычнага тэксту можна паказаць мал. 2.

М а л ю н а к 2

Адштурхоўваючыся ад тыповага, парадыгматычна зададзенага фун-

кцыянавання прыназоўніка, можна сказаць, што ён пануе ў тэкстах “Звязды”: *усе без выключэння, у прыватнасці, паводле слоў, у годзе, паміж Беларуссю і Расіяй, (абмяркоўвалася) сітуацыя з пастамі, на граніцы, з краін, аб урэгуляванні, з бокам, на год, за кошт, з бюджэту, з патэнцыялам, аб гэтым (субстантыў), у час, на кантыненте, у прэс-цэнтры, у памерах, на справе, супраць кіраўніка, да часу, пад арыштам, у дачыненні да, з верасня, у пункт, вакол пальца, за сродкі, за межамі, у выніку, са спіртным, на суму, у вёсцы, паводле інфармацыі, у стане, на пачатку, у салоне, у плане, паміж краінамі, у сталіцы, без кляйма, з пробай, пры вобыску, у кватэры, у аўтамабілі, на пасяджэнні і інш.* (Звязда. 19.09. 2002).

Падобную сітуацыю назіраем не толькі ў названай газеце, аналагічны аналіз паказвае на такую акалічнасць у іншых рэспубліканскіх СМІ (“Народная газета”, “Рэспубліка”, “Настаўніцкая газета” і інш.). Яны адэкватна сцвярджаюць феноменальнасць маўленчай сітуацыі, якая ладкуецца ў грамадстве.

Рост склонава-прыназоўнікавых канструкцый – характэрная пазнака не толькі сучаснага публіцыстычнага маўлення, яна перадалася па спадчынасці ад савецкага перыяду і звязана, канечне, з пашыраным ужываннем назоўніка. Часам гэта спараджае памылкі, частотна распаўсюджаныя ў прэсе ХХ ст.: напрыклад, былое *заслухаць абстаноўку* і сучаснае *абмяркоўвалася сітуацыя з пастамі* (Звязда. 19.09. 2002). У сваю чаргу, пераважная колькасць і функцыянальная дамінанта назоўнікаў у публіцыстычным тэксце – з’ява, якая ўзнікае там, дзе спрацоўваюць стрымліваючыя фактары творчага працэсу журналісцкай дзейнасці. Калі ўлічваць заканамерную асаблівасць існавання публіцыстычнага тэксту, то супамерная наяўнасць субстанцыянальных слоў падпарадкоўваецца асноўнай функцыі – інфармавання (паведамлення), аднак празмернае ўключэнне яе ў маўленчую практыку журналіста сведчыць ужо пра іншае: не рэалізуецца або рэалізуецца ў значна паслабленым варыянце другі складнік дыхатамічнага адзінства – функцыя ўплыву, пераканання. Неактуалізаванай застаецца і фатычная (кантактаўстаналёўляльная) функцыя. Такім чынам, намалёваная карціна сведчыць пра няўлоўныя на першы погляд негатыўныя тэндэнцыі існавання тэксту (асабліва інфармацыйных жанраў), дзе амаль адсутнічае жывасць, дынаміка, семантычная аб’ёмнасць і поліфанічнасць журналісцкага слова. Такая сітуацыя праяўляецца, як правіла, у часы заняпаду творчага пошуку, незапатрабаванасці прапагандысцкай тактыкі публіцыстычна-

га слова дзеля культывавання асноўных духоўных і маральных якасцей (увогуле нацыянальнай ідэі) у грамадстве.

Марфалагічная стратыфікацыя публіцыстычнага тэксту, квантыта-тыўныя паказчыкі яго арганізацыі і вытворчасці дыягназуюць спецыфіку працякання журналісцкага працэсу айчынных мас-медыя, утрымліваюць у сабе своеасабліваю кадыфікацыю маўленчай і аб'ектыўнай рэчаіснасці, выразна характарызуюць публіцыстычны “фрагмент” у сінхраніі. Вывучэнне структурыраванасці ў сістэме канкрэтных тэкстаў дае падставы сцвярджаць, што ў беларускай (як і расійскай) прэсе наглядаецца паступовае ўзмацненне функцыянавання маўленчых з’яў, заснаваных на так званай мадэлі расчাপлення выказніка, дзе асноўнае семантыка-лагічнае напаўненне атрымлівае назоўнік: *дапусцілі “распаўзанне” канфлікту, прыняць для азнаямлення, перадаў запрашэнне, займаўся падводным паляваннем, удзел у барацьбе, зрабіла акцэнт і інш.* (Звязда. 27.09.2002); *произвели поставку, совершил поездку, будут проведены награждения, находится под контролем, оказывать влияние, привели к упразднению, оказать помощь, весці расследаванне, ішла гаворка, выказаць непакой і інш.* (Народная газета. 03.12.2002).

Дамінаванне назоўніка ў публіцыстычным маўленні прыводзіць да ланцужковага нанізвання іх: *“Па даручэнню зборнай каманды краіны па водналыжнаму спорту...”* (Звязда. 10.09.2002); *“...Дети и молодежь сегодня находятся в фокусе всех действий, предпринимаемых со стороны государства”* (Народная газета. 04.12.2002); *“...Наступны этап развіцця чалавецтва, які прыйдзе на змену сусветнаму крызісу, стане пераходам да якасна новых тэхналогій і будзе абумоўлены новым тыпам мыслення чалавека”* (Звязда. 13.09.2002). Такая прыхільнасць спараджае няўключнасць і невыразнасць мовы, дае магчымасць іншым палітыкам, афіцыйным асобам выказаць свае думкі прыблізна так: *“В общем же получается, что почти половина (46 процентов) школьников области обделяется теми или иными аспектами воспитательного процесса...”* (Народная газета. 03.12.2002). Публіцыстычны тэкст у значнай ступені фарміруе маўленне чалавека, значна ўплывае на яго культуру, мысленне, прывучае да манеры выкладу думкі. Напрыклад, гаворачы пра авіякатастрофу (МІ-26), якая адбылася ў Чыцінскай вобласці 3 мая 2003 г., расійскі міністр МНС Шойгу “дазволіў” сабе сказаць: *“...Произошел зацеп хвоста самолёта...”* (Весці. 04.05.2003). Сінтаматыка такіх словаспалучэнняў – адметная рыса сучаснага “афіцыйнага” ўпарадкавання маўлення.

Тры самастойныя часціны мовы – назоўнік, прыметнік, дзяслоў –

у публіцыстычным тэксце выступаюць у пэўным процістаянні, і менавіта назоўнік выступае ў ролі кандэнсатара асноўнай думкі, выказанай у тэксце, хаця не раз адзначалася, што “граматычны і семантычны аб’ём імені (асабліва назоўніка) больш вузкі, больш сціслы, чым у дзеяслова” (Виноградов, 1972, 50).

Такім чынам, дэманструецца новае пісьмо, задача якога мяняецца ў залежнасці ад пануючых у грамадстве мэтавых установак на журналісцкую дзейнасць. “У медыя-тэксце канца 90-х гг. метатэкставыя ўкрапіны сканцэнтраваны на дэманстрацыю метаду пісьма і нясуць уласна тэкставую інфармацыю – інфармацыю пра мову. Ад назіранняў за рэчаіснасцю і вызначэння сваёй пазіцыі, свайго пункту гледжання ў адносінах да гэтай рэчаіснасці журналісты пераходзяць да назірання за мовай, за тым, што яна можа даць, каб інакш зірнуць на гэты свет” (Сметанина, 2002, 279). Гэта спакваля, незаўважна для спажыўца інфармацыі (і для самога журналіста) выражаецца ў марфалагічнай стратыфікацыі публіцыстычнага маўлення, дыяграмны адбітак якой можна паказаць наступным чынам (дыяграма 2):

Дыяграма 2

ВЫВАДЫ

Лінгвістычная арганізацыя публіцыстычнага тэксту, такім чынам, ладкуецца па сваіх пэўных правілах і прынцыпах, праглядаецца ва ўзаемазвязаных і сістэмна размешчаных структурных адзінках, якія прэзентуюць сэнсавую, логіка-паняццёвую кагерэнтнасць тэксту як сацыяльна абумоўленай, гістарычна зменлівай, культураспецыфічнай, камунікатыўна кадыфікаванай і кагнітыўна прыроднай з’явы. Складнікі тэксту размяшчаюцца на ўзроўнях парадэгмы і сінтагмы. Сінтагматычны аналіз праяўляецца ў двух падыходах – валентнасным і дыстрыбутыўным. Парадэгматычнасць і сінтагматычнасць публіцыстычнага тэксту супрацьпастаўлены на ўзроўнях рэляцыі і карэляцыі. Першая існуе ў

верагоднасным, патэнцыяльным прымяненні, другая – у канкрэтным, сітуацыйна абумоўленым.

Публіцыстычны тэкст у лексічнай пабудове значна адрозніваецца ад мастацкага: лексічная парадыгма складаецца са своеасаблівай сукупнасці сем, якія цесным чынам, у звязку з абазначэннем рэалій, аб’яднаны ў масава-інфармацыйны кантынуум, аб’яднаны дэнататыўна, рэферэнтна і сігніфікатыўна. Канцэптуалізацыя рэчаіснасці, такім чынам, адбываецца ў свядомасці рэцыпіента праз публіцыстычны тэкст; індикатары ілакутыўнага акта канкрэтнай лексічнай дамінанты цалкам падпарадкаваны камунікатыўнай задачы, якая ставіцца не на сінтагматычным узроўні, а на парадымматычным, і толькі пасля рэалізацыі ў маўленні журналіста; канцэптуальна-фактычная інфармацыя класіфікуецца на групы індикатараў ілакутыўнага акта – фонавыя, прэсупазіцыйныя і рэтраспектыўныя, якія базуюць сабой узнікненне пэўнай семемы, паказваюць шляхі яе развіцця і вызначаюцца, галоўным чынам, медыя-падзеямі; парадымматычная структурыраванасць публіцыстычнага тэксту на лексічным узроўні мае камунікатыўную дамінанту, якая тэматычна уніфікавана (монатэматычная) і цалкам залежыць ад экстралінгвістычных фактараў; лексічная парадыгма публіцыстычнага маўлення грунтуецца на тэматычнай у арганічным звязку з гіпера-гіпанімічнай, якая можа праліць святло на прыярытэты ў вызначэнні дамінатнасці гіпероніма. Такая сітуацыя можа “падправіць карпаратыўную рэчаіснасць”. Публіцыстычны тэкст выступае ў ролі кандэнсатара прырошчанага сэнсу канкрэтнага слова; тэзаўрус журналіста сінтагматычна абумоўлены, падпарадкаваны кадыфікаванай лінейнай размешчанасці, якая набывае характар устойлівасці і зададзенасці функцыянальным стылем.

Лінгвістычная арганізацыя тэксту наглядна выражана ў марфалагічнай стратыфікацыі яго складнікаў, якія рэпрэзентуюць спецыфіку працякання журналісцкага працэсу ў сінхронным зрэзе.

ГЛАВА 3

КАГНІТЫЎНАЯ АПРАЦОЎКА ДЫСКУРСА СМІ

Чалавечая свядомасць у працэсе кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса абспіраецца на кадыфікаваныя пазнавальныя мадэлі, якія садзейнічаюць уніфікацыі разнастайных рэальных сітуацый. Існаванне такіх мадэлей двухпланавае па сваёй сутнасці – яны могуць грунтавацца на вывучэнні асобнага выпадку з мэтай выяўлення яго істотных характарыстык і наступнай эскстрапаляцыі на аналагічныя з’явы (кейс-стады), а па-другое, толькі з дапамогай пэўных пазнавальных мадэлей чалавек здольны звязаць асобныя фрагменты ў сістэму, абумовіўшы такім чынам іх узаемасувязь і звязнасць. Можна сказаць, што журналіст, ствараючы тэкст, як і адрасат, што яго ўспрымае, павінен аперыраваць не фактамі, а ўяўленнямі, гатовымі наратыўнымі формуламі, з якіх вынікае сістэма сацыяльнай арганізацыі маўленчай дзейнасці. Пабудаваць тэксты ў адпаведнасці з гэтымі мадэлямі – лічыцца асноўным абавязкам іх вытворцаў.

Такім чынам, пазнанне свету распадаецца на дзве дыхатамічныя часткі: рэчыўны (прадметны, дэнататыўны, пачуццёвы) свет і ўяўленчы (рэферэнтны, сігніфікатыўны, інтэлектуальны). Першае абумоўлівае другое, з другога вынікае першае. У тэорыі кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса прэвалюе ўяўленчы аспект, бо “чалавек не толькі ведае агульныя характарыстыкі сацыяльных кантэкстаў, фрэймы і іх кампаненты, але і аналізуе дзеянні, якія адбываюцца ў іх рамках” (*Дейк ван*, 1989, 30).

Рэпрэзентатыўная мадэль свету можа дамінаваць над рэчыўнай, ствараецца ўяўленчая карціна, у якую амаль не ўключаецца факт. Прафесар Б. Стральцоў у факце бачыць “не толькі адзінкавую праяву, але і падзею, здарэнне, нават сітуацыю, калі яна фіксуецца метадам канстатацыі” (*Стральцоў*, 2002, 7), і прыводзіць канкрэтны аналіз стандартных

заметак, пададзеных БелТА. Падсумоўваючы свае назіранні, вучоны слухна заўважае: “...падмена канкрэтных звестак агульнымі гладкімі фразамі, якія не дэталізуюць факт, не высвечваюць сутнасць справы, у інфармацыі “зверху” стала ледзь не нормай” (*Стральцоў*, 2002, 8). Гэта пацвярджаецца аналізам рэпрэзентатываў, праведзеным у першай главе манаграфіі.

3.1. “ПАДЗЕЙНАСЦЬ” ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ: РЭАЛЬНАСЦЬ / ІРЭАЛЬНАСЦЬ

Публіцыстычны тэкст, узяты ў падзейным аспекце, як “маўленне – мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне” ў дыскурснай канцэпцыі ўяўляе сабой галіну спецыфічнай сацыякультурнай дзейнасці. Таму інтэрпрэтацыя яго адбываецца на падставе спецыфічных структур-сцэнарыяў, выпрацаваных практыкай кантактавання на базе досведу сацыяльнага ўзаемадзеяння грамадства са СМІ. Дыскурс у такім разе паўстае як пэўным чынам зададзеная паслядоўнасць, а не суцэльны кантынуум.

Наша ўяўленне пра семантычную звязанасць свету залежыць ад уяўленняў і ведаў пра свет, ад прэсупазіцыйных устаноўак. Сродкі масавай інфармацыі па сваім прызначэнні арыентуюцца на ўстаноўкі масавай аўдыторыі. Па сутнасці, публіцыстычны тэкст, рэалізаваны ў тэлевізійных рэпартажах, друкаваных СМІ, радыёных эфірах, – гэта ўзвядзеныя ў рэальнасць уяўленні рэцыпіентаў пра разнастайныя падзеі і з’явы жыцця: вайну, палітыку, эканоміку, культуру, адукацыю і інш. Успрыманне той ці іншай падзеі ў прэсе абаліраецца на наяўнасць у свядомасці (або падсвядомасці) пэўных фрэймавых структур, пад якія адраат падладкоўвае сваё разуменне ўбачанага, пачутага, прачытанага.

Працэс спасціжэння масавага тэксту своеасаблівы і надзелены шматлікімі асаблівасцямі. Напрыклад, вытворчасць інфармацыйных матэрыялаў праектуецца на ланцужок перцэптыўнай свядомасці. Бо сюды ўключаюцца, паводле ван Дэйка, складаныя механізмы ўзаемадзеяння розных макраструктур: тэксты-навіны ↔ структура навін ↔ кагнітыўная апрацоўка і рэпрэзентацыя (аднаўляльнасць або інтэрпрэтацыя) структур навін сацыяльнымі суб’ектамі ↔ рэпрэзентацыі грамадскіх аб’ектаў як членаў сацыяльных груп (ідэалагічная накіраванасць, партыйная прыналежнасць, сцэнарыі-ўстаноўкі) ↔ вытворчасць навін як сацыяльнае ўзаемадзеянне (збор навін, вытворчасць газеты або ра-

дыё- і тэлепрадукту) ↔ прафесійныя і сацыяльныя сувязі паміж журналістамі і рознымі грамадскімі інстытутамі, уладнымі структурамі ↔ унутрыінстытуцыйная дзейнасць, законы, стратэгіі і камунікатыўныя мэты ў арганізацыі навін ↔ карпаратыўныя мэты і інтарэсы дзяржаўных і прыватных выдавецтваў, тэлекампаній ↔ устанаўленне сувязей паміж СМІ і сацыяльнымі інстытутамі і інш. Тэматычная структура публіцыстычнага тэксту ўяўляе сабой набор фармальна або суб'ектыўна вызначаных топікаў (найбольш важнай інфармацыі тэксту, пададзенай прапазіцыямі семантычнай макраструктуры), вакол якіх арганізуецца значэнне тэксту. Газетнае паведамленне маркіруе рэlevantнасць кожнага з топікаў у вызначанай іерархіі – загаловак, лідам, лінейнай кампазіцыяй частак, у залежнасці ад унутрыжанравага віду.

З кагнітыўнага пункту гледжання спасціжэнне публіцыстычнага тэксту адбываецца праз пабудову спецыфічнай мадэлі сітуацыі або падзей, апісаных у тэксце, а праз прызму канкрэтнай сітуацыі – аднаўленне і канкрэтызацыя больш агульных мадэлей. Тэматычная уніфікацыя мае рознабаковы характар і набывае аспектуальнасць, выражаную агульнай накіраванасцю сацыяльнага дзеяння. Найбольш тыповымі аспектамі ў “рэканструяванні сучаснай рэчаіснасці” для беларускай прэсы з’яўляюцца канцэптуальныя парадыгмы, складнікамі якіх з’яўляюцца кампаненты: *прэзідэнт, урад, апазіцыя, кантроль, дысцыпліна, персанальная адказнасць, рэфармаванне, змены, саюз* і г. д., што высокачастотна паказваецца на прыкладзе газетных рубрык, заглаўкаў. Можна меркаваць, што на змену сфарміраванай у былыя часы старатэгіі газетных перадавіц прыйшла стратэгія інфармацыйных заметак, якія выконваюць прыблізна аднолькавую камунікатыўную функцыю: прапагандаваць сацыяльныя дзеянні, паведамляць пра “поле дзейнасці” ўладных структур. Зыходзячы з таго, што ўспрыманне маўлення вынікам мае створаны вобраз “зместу тэксту”, то наглядаем карціну, калі працэсы ўспрымання маўлення працякаюць толькі часткова на ўзроўні свядомага кантролю і могуць быць адрэфлектаванымі. Такую адрэфлектаванасць бачым у падачы афіцыйнай хронікі сучаснымі газетамі, якія часта вымушана скарыстоўваюць матэрыялы інфармацыйных агенцтваў (БелТА, БелаПАН, “Інтэрфакс”), прэс-службаў і прэс-цэнтраў, прычым перавага аддаецца паведамленням прэс-службаў Прэзідэнта, Камітэта дзяржкантролю, урада, Нацыянальнага сходу. Такім чынам ладкуецца сістэма давадзення да спажываўца інфармацыі (насельніцтва) асноўных канцэптуальных пазіцый. Утвораная ў перабудовач-

ныя часы ніша (адсутнасць аналітычных матэрыялаў) ізаморфна запоўнілася іміджавымі паведамленнямі. Крызіс аналітыкі і яго адэкватнае адлюстраванне ў мове мас-медыя назіраем на прыкладзе з’яўлення (а пасля знікнення некаторых з іх) адкрыта прапагандысцкіх адыёзных рубрык і тэлепраграм “Пастскрыптам +”, “Рэзананс”, “Тайныя спружыны палітыкі”, “Правы чалавека”, якія выклікалі і выклікаюць раздражненне тэлегледача, бо мелі ці маюць адкрыта маніпулятыўны характар і красамоўна сведчаць пра дрэнна наладжаную сістэму “вдалбливания” прапагандысцкай машынай патрэбных каштоўнасцей. Гэта праглядаецца не толькі ў тэкставай вытворчасці, а і ў падборы асоб, малюнку паралінгвістычных сродкаў (танальнасць голасу, кінесіка). Такая сістэма падачы арганізавана ў комплекс тэматычна уніфікаваных канцэптаў.

Тэматычна уніфікаваныя канцэпты важныя не толькі для пабудовы базавага значэння тэксту, але і для працэсу актывацыі, вылучэння і трансфармацыі сітуацыўных мадэлей, якія ўтрымлівае памяць.

Як сцвярджае ван Дэйк, “звязнасць дыскурса павінна тлумачыцца як на лакальным, так і на глабальным узроўнях” (*Дейк ван, 1989, 41*). Лакальную кагерэнтнасць вучоны вызначае ў адносінах паміж сукупнасцю паняццяў (канцэптаў), якую можна ахарактарызаваць як ісцінную або падманлівую, суаднесці з рэальнай рэчаіснасцю або ірэальным (віртуальным) светам, іншымі словамі, паміж прапазіцыямі, выражанымі ўнутрытэкстава. Глобальная звязнасць вызначаецца ўсеагульным характарам і абумоўлівае тлумачэнне дыскурса, яго прыроды ў цэлым. Таму ў працах даследчыка ўзнікае натуральная патрэба ў прыцягненні да аперыравання тэрмінаў семантычнай структуры – макраструктуры, схематычнай і суперструктуры, якія разглядаюцца ў лінгвістычнай і кагнітыўнай рэчаіснасці як арганізуючы сродак. У такім ракурсе дыкурс – “гэта істотны складнік сацыякультурнага ўзаемадзеяння, характэрныя рысы якога – інтарэсы, мэты і стылі”. У навуковы зварот паняцце макраструктуры ўводзіцца Т. А. ван Дэйкам і В. Кінчам (*Dijk van Teun, Kintsch W, 1983*) для абстрактнага семантычнага апісання глабальнага зместу паведамлення і адсюль – глабальнай звязнасці дыскурса. Маўленчы фрагмент можа аналізавацца пры дапамозе розных схем: апавяданне – пры дапамозе наратыўнай, доказ – аргументуючай, напрыклад сіланізмаў арыстоцелеўскай логікі і г. д. Схематычныя структуры называюцца суперструктурамі, яны “задаюць агульную форму дыскурсу і могуць быць эксплікаваны ў тэрмінах канкрэтных катэго-

рый, якія вызначаюць тып дыскурса” (Дейк ван, 1989, 41). У сувязі з гэтым выдзяляюцца такія мапраправілы рэкурсіўнага характару, як *анушчэнне*, *абагульненне*, *пабудова*. Яны, у сваю чаргу, дапаўняюцца аперацыйнымі правіламі: вызначэннем рэальных працэсаў, пры дапамозе якіх выводзяцца мапраструктуры; дэталізацыяй стратэгіяў, што прымяняюцца для эфектыўнай апрацоўкі аб’ёмных інфармацый; эксплікацыяй розных тыпаў інфармацыі, выкарыстаных у мапрастратэгіях; дэталізацыяй абмежаванняў памяці на мапрастратэгіі; характарыстыкай спосабаў рэпрэзентацыі семантычных мапраструктур у памяці і іх адносін да іншых дыскурсных або эпизадных рэпрэзентацый; вылучэннем тыпаў ведаў і стратэгіяў, неабходных для прымянення мапраправілаў і стратэгіяў; вытлумачэннем ролі мапраструктур і мапрастратэгіяў у кагнітыўнай мадэлі лакальнай звязнасці; высвятленнем значнасці мапраструктур у працэсе падсвядомых аперацый і запамінавання, вытворчасці і аднаўляльнасці тэксту. Пэралічаныя аперацыі кладуцца ў аснову тэорыі кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса.

Мапрастратэгіі выводзяцца з дыскурса гіпатэтычна і ўзыходзяць да яго кагнітыўнай мадэлі, яны выражаюцца ў самім дыскурсе (напрыклад, у загаловах, дамінантных сказах, лідах, словах, абагульненнях) і сігналізуюцца назоўнікамі, прыметнікамі, дзеясловамі, займеннікамі, звязкамі, прыслоўямі, камунікатыўнымі арганізатарамі (тэма-рэматычныя актуалізатары). Такім чынам, “разуменне дыскурса – гэта працэс пабудовы вываду на ўсіх узроўнях – як на ўзроўні значэння слова, фразы, сказа, так і на больш глабальным узроўні мапраструктур” (Дейк ван, 1989, 48).

3.1.1. Кагнітыўны аспект ірэальнай “падзейнасці” медыя-дзеяння

Успрыманне пэўнай камунікатыўнай сітуацыі носьбітам мовы адбываецца нават пры адсутнасці канкрэтнай інфармацыі, з “рэпертуару тэм”, якія вынікаюць з сацыяльнай памяці чалавека і абмяжоўваюцца нормамі культуры, паводзін, сацыяльнай сітуацыяй, спецыфікай камунікатыўнай падзеі, сацыяльнымі параметрамі (ролямі, становішчам, статусам; палавымі і ўзроставымі), а таксама асобнымі характарыстыкамі – мэтамі, цікавасцямі, устаноўкамі, інтэлектуальнай здольнасцю, псіхалагічным складам – самой асобай скарыстальніка медыя-падзеі. З гэтых чыннікаў выводзіцца паняцце кантэкстуальнай мапрастратэгіі, якая “кіруе” медыйным працэсам у тым ці іншым грамад-

стве. Паводле яе могуць накладацца табу на некаторыя тэмы і культуры-вавацца, распаўсюджвацца іншыя. Так, напрыклад, табуіраванымі тэмамі ў савецкім грамадстве з'яўляліся “секс”, “расізм” і інш. Параўн.: канвенцыянальнае “секса у нас нет” і афіцыйна-дэкларатыўнае “Цалкам і канчаткова расізм і расавая дыскрымінацыя ліквідаваны ў краінах сацыялізму” (Дипломатический, 1986, 450). Хаця “перабудовачны” час наглядна паказаў адваротнае – аказваецца яшчэ як ёсць і першае, і другое – у розных праяўленнях, што прыводзіць напрыканцы ХХ ст. у адным выпадку да сексуальнай рэвалюцыі, а ў другім – да ваенных канфліктаў, міжэтнічных сутыкненняў. Забарона на слова зацягваецца флёрам падману.

Паказальнымі ў гэтым плане становяцца меркаванні, выказаныя ў артыкуле А. Варажбітавай “Афіцыйная савецкая мова” перыяду Вялікай Айчыннай вайны: лінгварытарычная інтэрпрэтацыя”. Даследчыца на матэрыяле публіцыстыкі перыяду Вялікай Айчыннай вайны разглядае характэрныя рысы савецкай моўнай асобы, падае лінгварытарычную карціну свету, паказвае, што сродкам “хавання праўды ў ментальнай прасторы афіцыялекту выступае, у прыватнасці, мінус-прыём – штучны вынятак з актыўнага звароту нежаданага слова і, адпаведна, паняцця” (Ворожбитова, 2000, 22). Забарона лексемы, на думку аўтара артыкула, абумоўлена наяўнасцю нежаданага сапраўднага рэфэрэнта і альтэрнатыўнага ідэалагічнага псеўдарэфэрэнта. У гэтым бачым рэалізацыю мажарэгла *апушчэння* пэўных лексічных фактаў пры адначасовым актыўным “дзеянні” рэфэрэнтнай падзеі.

Так, устараненне лексем *голад* і *дыстрафія* ствараюць пустэчу ў афіцыйнай карціне свету ваеннага часу – блакаднага Ленінграда. З актыўнай асацыятыўна-вербальнай сеткі на пэўны перыяд выключаюцца словы, адпаведныя фрэймы і карціны, штучна звужаецца калектыўны тэзаўрус. Вольга Бергольц у сваіх дзённікавых запісах 1942 года сведчыць: “Пра Ленінград усё хавалася, пра яго не ведалі праўды таксама, як пра яжоўскую турму”. І далей: “*Теперь запрещено слово ‘дистрофия’, – смерть происходит от других причин, но не от голода! О подлецы, подлецы! ...Смерть бушует в городе. Он уже начинает пахнуть, как труп. ...Трупы лежат штабелями, в конце Мойки целые переулки и улицы из штабелей трупов. Между этими штабелями ездят грузовики с трупами же, ездят прямо по свалившимся сверху мертвецам, и кости их хрустят под колесами грузовиков.*

В то же время Жданов присылает сюда телеграмму с требовани-

ем – прекратить посылку индивидуальных подарков организациями в Ленинград. Это, мол, ‘вызывает нехорошие политические последствия’. На основании этой идиотской телеграммы мы почти ничего не могли достать для радиокомитета” (Берггольц, 1990, 180). А. Варажбітава адзначае: “Праўда жыцця топчацца праўдай тэорыі, над чалавекам уладарыць ідэакратыя, над рэчаіснасцю – міф. “Правільнае” слова, адпаведнае логасу дастаткова абмежаванай ідэалогіі, аплачваецца чалавечымі жыццямі” (Ворожбитова, 2000, 28). Прыведзены прыклад паказвае, як прымяняецца рэкурсіўнае макраправіла апушчэння: з аднаго боку, можна меркаваць пра тое, што падобныя лакутыўныя дзеянні былі скіраваны на захоўванне “тайны інфармацыі” ў стратэгічных ваенных мэтах, а з другога – назіраем заканамернае праяўленне ілакутыўнай матывацыі; у ланцужку дыскурсіўных стратэгий камунікатыўная сітуацыя выступае ў ролі толькі аднаго з шэраговых кампанентаў уладкавання тагачаснай рэчаіснасці (параўн.: “не ведалі праўды таксама, як пра яжоўскую турму”).

Як паказвае матэрыял згаданага артыкула, “апушчэнне” нявыгаднай інфармацыі, грэбаванне самай элементарнай праўдай прыводзіць да чалавечай катастрофы, поўнага “размыкання” рэчаіснасці: на сапраўдную і перлакутыўную, падпарадкаваную мэтавым устаноўкам.

Для савецкага афіцыйнага дыскурса, адрасаванага масам, прызнаюць даследчыкі, характэрна парушэнне аднаго з найважнейшых патрабаванняў камунікацыі – інфармацыйнай навізны. Паведамленне верагодных для адрасата звестак з’яўляецца адступленнем ад прынятых максім зносін (Арутюнова, 1976, 390). Адсутнасць у выказванні новай інфармацыі пра рэферэнт стварае адмоўны камунікатыўны эффект псеўдарэферэнцыяльнасці, маніфестуючы тэзаўрусную недастатковасць прызнанай, “афіцыйнай” мовы.

Падчас росквіту савецкага “сацыялекту” інтэрпрэтацыя масавага інфармацыйнага прадукту праходзіла пад дэвізам: “Калі ва ўмовах буржуазнага грамадства галоўнай функцыяй камунікацыі з’яўляецца сацыяльная маніпуляцыя грамадскай свядомасцю, адаптацыя насельніцтва да стандартаў і канонаў буржуазнага ладу жыцця, то ва ўмовах сацыялізму масавая камунікацыя становіцца найважнейшым рычагам масавай інфармацыі і прапаганды, камуністычнага выхавання і ў канчатковым выніку эфектыўным сродкам самаарыентацыі” (Ножин, 1974, 8). Падобная слоўная бутафорыя мела афарміцель – кантэкстуальную макрастратэгію, якая ўключала набор сваіх канвенцыянальных рэквізітаў:

агульнакультурныя веды, сацыякультурную сітуацыю, камунікатыўную сітуацыю. Каб зразумець дыскурс, рэцыпіент павінен быць здольным вычляняць на базе агульных або “бягучых” ведаў пра свет арыентаваныя на яго кантэксты або сітуацыі. Такім чынам, у выніку “кантактавання” СМІ з грамадствам стваралася дваістая рэчаіснасць – псіхалогія двурушніцтва – “гавару адно, думаю другое, раблю трэцяе”. Чаму такая стратэгія паводзін рэалізуецца ў грамадстве?

3.2. ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ ЯК ДЫСКУРСА. КАНЦЭПТЫ “ЧАЛАВЕКА” ЯК СУКУПНАЙ МОЎНАЙ АСОБЫ

Найважнейшы аспект дыскурса – спецыфіка інтэрпрэтацыі, якая задаецца ў яго рамках. У значнай ступені ад гэтага залежыць, наколькі разбураецца камунікацыя паміж сацыяльнымі суб’ектамі. Сітуацыя акумулявання разумення і адсутнасці камунікацыі якраз і пацвярджае розніцу паміж дыскурсамі ўзаемадзеючых суб’ектаў. Такім чынам, адбываецца дэмаркацыя маўлення. Для любога носьбіта мовы і ў такой жа ступені матываваных грамадствам каштоўнасцей уласціва адасобленасць ад знешняга свету. Адмежаванне ад іншых сацыяльных суб’ектаў звязана з фарміраваннем калектыўнай ідэнтычнасці, яе канструяванне адбываецца пры дапамозе моўных сродкаў, яно ўключае ў сябе агульныя калектыўныя самавызначэнні, уяўленні пра сацыяльнае асяроддзе, мэты, погляды на магчымасці і абмежаванні калектыўных дзеянняў.

Развіццё атрымліваюць тры стратэгіі, назавём умоўна, першай інтэрпрэтацыйнай групы, якія з кагнітыўнай прыроды наваколя выдзяляюць “чалавека ўспрымаючага”, “чалавека думаючага”, “чалавека дзеючага”. Сказэнне камунікатыўных адносін мае “небяспеку” спарадзіць канфрантацыю паміж суб’ектамі камунікацыі – СМІ і рэцыпіентам. Украінскія даследчыкі адзначаюць: “Парадаксальным чынам прэса, сродкі масавай інфармацыі, якія ўтвараюць нібы інфраструктуру публічнай сферы і нават поле дыскурсіўных практык, ператвараюцца ў сваю процілегласць. ... Тут фактычна адчуваецца маніпулятыўная сіла публіцыстычнага слова, што ёсць характэрнасць для таталітарных рэжымаў. Таксама тыпы рацыянальнасці, што панавалі ў СССР, сістэма каштоўнасных арыентацый, якая фарміравалася ў часы былога рэжыму, пера-

вялі дыскурс у стан “клінічнага” маналагізму” (Дыскурс, 2003).

Фундаментальнай рысай савецкага публіцыстычнага тэксту можна лічыць парушэнне фактуальнай прэзюмпцыі, адсутнасць у ідэолагаў савецкага часу дзейснага маўленчага статуса, г. зн. арыентацыі не толькі на сацыяльна значнае, але і на духоўнае жыццёўладкаванне, на этычна адказны дыктум – сукупнасць маўленчых учынкаў як сацыяльных дзеянняў. Добра памятаем, наколькі скажоным і збедненым быў асноўны від рытарычнай дзейнасці – дарадчае (ці палітычнае) красамоўства. Катонаяўскі заповіт “*Vir bonus dicendi peritus*” не меў магчымасці не толькі праявіць свае мажлівасці, а цалкам адхіляўся, саступаючы месца суцэльнаму маналагізму, чытанню з паперак і вытворчасці аднапартыйных прамоў, падрыхтаваных пракламацыйнай машынай.

Вылучэнне трох стратэгіяў кагнітыўнай апрацоўкі тэксту, якія “канфрантуюць” паміж сабой у савецкім дыскурсе, натуральна можна папоўніць яшчэ адной – стратэгіяй “чалавека пішучага”. Яна блізка звязана са стратэгіяй “чалавека думачага” (розніца выяўляецца толькі ў функцыянальным дзеянні і прафесійнай прызначанасці: калі першая з’яўляецца агульнай, глабальнай, то другая – прыватнай, абмежаванай сацыяльнай роляй журналіста). Нездарма, гаворачы пра адносіны да рэчаіснасці, якія праяўляюцца шматаспектна, прафесар Р. Салганік у апошніх працах вылучае “чалавека прыватнага” і “чалавека сацыяльнага” – другая інтэрпрэтацыйная група стратэгіяў. Вучоны мае на ўвазе праяўленне дыхатаміі тэкставай дзейнасці журналіста: журналіст як аўтар выступае ў дзвюх іпастасях: “аўтар – чалавек сацыяльны” і “аўтар – чалавек пішучы”. Гэта і вызначае сутнаснюю сігніфікацыю публіцыстычнага тэксту, што, у сваю чаргу, прыводзіць да характарыстыкі не толькі публіцыстычнага тэксту, а і стылю эпохі (*Солганік*, 2001).

Як “чалавек прыватны” журналіст выступае тады, калі гаворыць ад імя грамадства і таксама ад свайго аўтарскага “я”. Значыць, чалавек сацыяльны з’яўляецца і чалавекам прыватным. На думку прафесара М. Цікоцкага, “характарыстыка публіцыста як “прыватнай асобы” некалькі двухсэнсоўная, недакладная. У гэтым выпадку больш правільна было б гаварыць пра аўтара як чалавека індывідуальнага, суб’ектыўнага, таму што, якія б прыватныя тэмы ні закранаў публіцыст у сваім выступленні, яно будзе заўсёды мець сацыяльна акрэслены характар”. Слушна заўважаецца: “Вопыт практыкі сучасных СМІ наглядна паказвае перавагу ў ёй размовы ад уласнага імя, асабістай ацэначнасці,

індывідуальнага погляду на ўсе праблемы сучаснага жыцця” (Цікоцкі, 2003, 63). Такім чынам, можам канстатаваць, што “чалавек пішучы” праяўляецца індывідуальна ў соцыуме і выступае прадстаўніком грамадскіх інтарэсаў. На сёння маем сітуацыю, калі “чалавек прыватны” максімалізуецца ў публіцыстычным тэксце, вынікам чаго з’яўляецца паступовае ўзмацненне агенснай пазіцыі рэпрадуцэнта.

У прэсе мінулага тыповай была семантычная характарыстыка пасіўнага ўдзельніка камунікатыўнай сітуацыі, дзейснага ў ёй, але якую ён не кантралюе і не выконвае, – пазіцыі пацыенса. Яна праяўлялася ў абазначэнні таго суразмоўцы, які знаходзіцца ў пэўным стане, або ва ўказанні на аб’ект уздзеяння, які адпаведна мяняе свой стан.

Сучасная прэса не адышла далёка ад традыцый мінулага, але ў ёй, як ужо адзначалася вышэй, наглядаюцца пэўныя зрухі ў трансфармацыі тыповай семантычнай характарыстыкі ўдзельніка камунікатыўнай сітуацыі. Аднак у процівагу мінуламу ў публіцыстычным тэксце пачатку XXI ст. усё часцей знаходзіць месца адушаўлены ўдзельнік сітуацыі, яе наўмысны ініцыятар, які кантралюе сітуацыю, непасрэдна выконвае адпаведнае дзеянне, – агенс (агентыў): “Дальнойбойщики просят внимания” (Рэспубліка. 26.11.2002); “Байцы ўспаміналі мінулыя дні...”, “И белорусы прирастают Сибирью” (Рэспубліка. 20.11.2002); “Судьи сажают... деревья”, “Министр едет в гости” (Рэспубліка. 06.11.2002); “Ухажер стелил мягко” (Рэспубліка. 29.11.2002); “Теннадий Новицкий провел в Дели ряд встреч” (28.11.2002) і г. д.

Зыходзячы з прамых характарыстык “чалавека ўспрымаючага”, “чалавека думачага”, “чалавека дзеючага”, генератарам маўленчага руху якіх выступае “чалавек пішучы”, можна вывесці схематычную мадэль сукупнай моўнай асобы: $SMA = T^* \pm T^{**} \pm T^{***}$, дзе SMA – сукупная моўная асоба, \pm – знак інтэгравання на знешнім узроўні і супрацьпастаўлення ілакутыўных дзеянняў на ўнутраным, T^* – “чалавек успрымаючы”, T^{**} – “чалавек думачы”, T^{***} – “чалавек дзеючы”. У праекцыі на тэкставую дзейнасць журналіста формула відазмняецца наступным чынам: $SMA = TA \times (TB + TB + (T^* \pm T^{**} \pm T^{***}))$, дзе TA – “чалавек пішучы”, TB – “чалавек сацыяльны”, TB – “чалавек прыватны”. Стратэгіі, аб’яднаныя сацыяльнай накіраванасцю ўспрымаць, думаць, дзейнічаць, сумуюцца са складнікамі стратэгіі, інтэгруючай у сабе двух агенсаў – прыватнага і сацыяльнага; у сваю чаргу, апошнія актывізуюцца пад стратэгічным інтэгралам “чалавека пішучага”. Працэс прапанаванай кампанойкі кагнітыўнай прыроды дыскурса СМІ складаны і

патрабуе некаторых інтэрпрэтацыйных уводак у праблему выяўлення ў журналісцкай дзейнасці характарыстык сукупнай моўнай асобы.

Паводле аналізу лінгвістычнай літаратуры і шырокага эмпірычнага матэрыялу, А. Варажбітава прыводзіць наступную характарыстыку савецкай моўнай асобы: 1-я характэрная рыса – “спецыфіка моўнай сітуацыі савецкага часу, што вызначаецца як “*ідэалагічная дыялогія*”, “тата-літарны білінгвізм”, абумовіла тое, што савецкія людзі з’яўляліся, па сутнасці, двухмоўнымі, савецкая моўная асоба свабодна пераходзіць з “савецкай” мовы на “чалавечую” мову ў залежнасці ад сітуацыі кантактавання (афіцыйная / неафіцыйная)”; 2-я характэрная рыса – “савецкая моўная асоба выступае як у шмат чым непаўнацэнная, а ўзроўні яе структуры – вербальна-семантычны, лінгвакагнітыўны, матывацыйны – як дэфармаваныя; сістэматычнае парушэнне савецкім афіцыялектам прагматычнай канвенцыі выклікае ‘функцыянальнае расстройтва’ сукупнай моўнай асобы этнасоцыуму, хваробу якой можна кваліфікаваць як ‘*сіндром трыбуны*’”; 3-я характэрная рыса – “неадэкватнасць уяўленняў сукупнай моўнай асобы этнасоцыуму, якія функцыянавалі ў рамках савецкай міфалогіі, яе спецыфічны прагматыкон. Лінгварытарычная карціна свету сукупнай моўнай асобы этнасоцыуму мэтанакіравана дэфармуецца ў прапагандысцкіх мэтах, тым самым рэалізуецца *ідэалагічная, або прапагандная, функцыя мовы*” (Ворожбитова, 2000).

Сінхроннае вывучэнне такога феномена, як сукупная моўная асоба, не ўяўляецца без аналізу адпаведнасці маўленчых актаў з сацыяльным вопытам грамадства. Таму на першы план вылучаюцца лакуцыі, ілакуцыі і перлакуцыі, выразна рэпрэзентаваныя ў любым публіцыстычным тэксце.

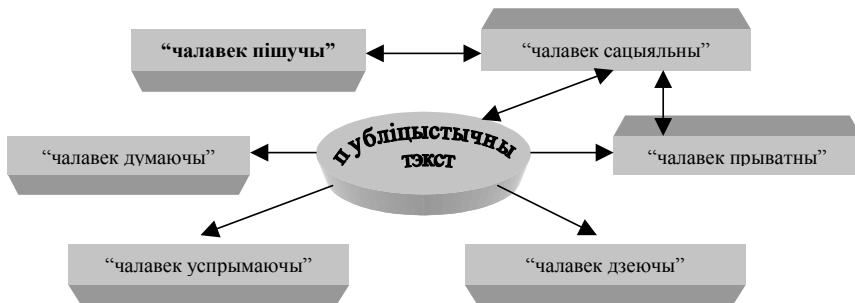
У сітуацыі маўленчага ізамарфізму савецкага часу не высветлена роля “чалавека пішучага” / журналіста, які, па сутнасці, ствараў сукупную моўную асобу і пры гэтым нёс у сабе ўсе яе характарыстычныя рысы, выступаў у ролі верагоднага інтэрпрэтатара створанага ім тэксту.

Публіцыстычны тэкст маркіруе прасвятленне ролі той ці іншай стратэгіі ўладкавання жыццёвай прасторы і месца *чалавека / носьбіта мовы* ў ёй. Чалавек апынаецца ў фокусе *публіцыстычнага тэксту / дыскурса*, выяўляючы шматвектарнасць камунікатыўнага ўзаемадзеяння з ім; праз розныя аспекты сацыяльнай дзейнасці чалавек раскрываецца лакальная кагерэнтнасць яго з тэкстам: “Даўно ўжо заўважана, што чытач у публіцыстыцы – гэта люстра, у якім адбіваецца аўтар. Мадэлюючы вобраз чытача, аўтар мадэлюе (або карэкціруе, трансфармуе) свой улас-

ны вобраз, ставячы сябе на месца чытача, але не атаясамліваючы сябе з ім поўнасьцю, нават часам проціпастаўляючы сябе яму” (Цікоцкі, 2003, 65–66). Іншага яму, як абстрактнаму стваральніку і арганізатару тэксту, не дадзена. Структура і сістэма такіх стратэгічных адносін можа праглядацца ў схеме 6.

Схема 6

Схематычна паказана, якім чынам публіцыстычны тэкст уплывае на

кожную са стрэтэгіі і якія стратэгіі могуць ўплываць на публіцыстычны тэкст. Зразумела, што “чалавек сацыяльны” і “чалавек пішучы” як стратэгіі розных напрамкаў (стратэгія “чалавек пішучы” знаходзіцца ў інтэгральным дачыненні да стратэгіі першай групы; стратэгія “чалавек сацыяльны” стварае дыхатамію камунікатыўнага ўзаемадзеяння журналіста, як асобы сацыяльнай, з грамадствам, “чалавекам прыватным”) уваходзяць у парадыгму арганічна ўзаемазвязаных кампанентаў кагнітыўнага працэсу. Публіцыстычны тэкст выступае ў гэтым выпадку цэнтральнай пазіцыяй да кожных са стратэгіі, розніца выяўляецца толькі ва ўплыве апошніх на сам тэкст.

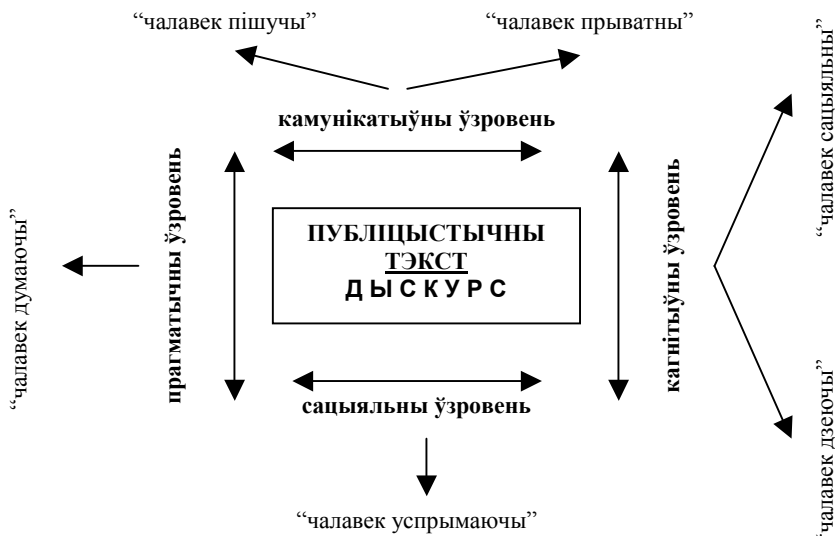
Стратэгіі першай, другой групы і інтэгральнай (“чалавек пішучы”) па-рознаму праяўляюцца на камунікатыўным, кагнітыўным, сацыяльным і прагматычным узроўнях. Кожная з іх “адказвае” за сваю “зону ўплыву” і не дапускае рэальнага ўзаемадзеяння разнародных кампанентаў. Так, стратэгіі “чалавека прыватнага” і “чалавека пішучага” / журналіста пры рэзкай дыферэнцыяцыі (верагодны маніпулюючы ўплыў) праяўляюцца на камунікатыўным узроўні як непасрэдныя ўдзельнікі дыялога. На сацыяльным узроўні стыхійна арганізуюцца ва ўзаемадзеянні

“чалавек сацыяльны” / журналіст і “чалавек дзеючы”. Пры добра наладжанай тактыцы першага вымушаюцца дзеянні другога. На кагнітыўным узроўні актывізуецца стратэгія “чалавека ўспрымаючага” як непасрэднага скарыстальніка прапанаванай інфармацыі, што павінна адлюстроўвацца ў мысленных працэсах і інтэлектуальных інтэрпрэтацыях “чалавека думаючага”.

Падзейнасць публіцыстычнага тэксту выразна праяўляецца ў тэматычных рэпертуарах фрэймаў – структур, якія рэпрэзентуюць стэрэатыпныя сітуацыі ў свядомасці чалавека і па якіх наладжваецца інтэрпрэтацыя канкрэтнага паведамлення. Структурна-сістэмныя адносіны стратэгіі і тактыкі моўна-камунікатыўнага ўзаемадзеяння суб’ектаў СМІ наглядна перадаюцца ў схеме 7.

Схема 7

Тэматычныя рэпертуары дыскурса ахопліваюць усе сферы чалаве-

чай дзейнасці ў такой меры, як і канкрэтная тэма адлюстроўвае рэчаіснасць. Яна, можна сказаць, складаецца з розных фрагментаў з’яў жыцця, прыроды, прадметнага, рэчыўнага свету. Пры інтэрпрэтацыі дыскурса носьбіт мовы зыходзіць са сваіх уяўленняў пра глабальны і ла-

кальны кантэксты, у якіх закладзена кантэкстуальная інфармацыя, апрацаваная ў публіцыстычным тэксце з мэтай вывядзення тэм. На гэтай падставе адрасат будзе свае гіпотэзы адносна магчымых маўленчых актаў, а адсюль і пра глабальныя тэмы, тыпы канкрэтных дыскурсаў.

У іерархічным наборы тэм прэвалююць прадвызначаныя сітуацыяй камунікатыўнага ўзаемадзеяння. Кагнітыўная тэорыя разумення дыскурса ўключае мадэль карыстальнікаў мовы ў рамках сацыякультурнай і камунікатыўнай сітуацыі, з якой, паводле ван Дэйка, вылучаецца пяць кантэкстуальных макрастратэгий у залежнасці ад: 1) агульнага кантэксту (праяўляецца ў катэгорыях, якія падаюцца ў комплексе $T^* \pm T^{**} \pm T^{***}$); 2) бягучай сітуацыі (актуалізуецца ў комплексе $TA \times (TB + TV)$); 3) камунікатыўнага ўзаемадзеяння (ахоплівае комплекс $SMA = TA \times (TB + TV) + (T^* \pm T^{**} \pm T^{***})$); 4) тыпу дыскурса; 5) свабоды рэфэрэнцыі. Яны не дзейнічаюць ізалявана, і менавіта дыкурс прадвызначае канчатковае ўключэнне ў маўленчы акт адпаведных з тэкстам і кантэкстам бягучых тэм. Аднак вызначальнымі ў рэканструяванні фрагмента рэчаіснасці ў працэсе спасціжэння публіцыстычнага тэксту выступаюць складнікі “чалавека ўспрымаючага”.

Эмпірычны вопыт паказвае, што любы спажывец медыя-інфармацыі можа без папярэдняй падрыхтоўкі вызначыць, пра што гаворыцца ў тым ці іншым матэрыяле. Гэта пазначае тое, што ён у стане схематычна акрэсліць падзейную і тэматычную накіраванасць любога дыскурса. Аднак для гэтага ён павінен знаходзіцца ў адпаведнай тэмпаральнай і лакальнай сінхраніі ў дачыненні да самога тэксту.

3.3. СКЛАДНІКІ ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ: ТЭМА, ТОПК, ФРЭЙМ

Носьбіт мовы мае здольнасць сцісла выразіць складаныя інфармацыйныя тэксты ў выглядзе рэзюме-заклучэння – тэмы, топіка. Яны арганізуюць тэкст і канцэнтруюць у сабе ўсё самае важнае ў тэксце. Як ужо гаварылася, тэмы афармляюцца як асабога віду макраструктуры глабальнага ўтварэння, якія, па сутнасці, з’яўляюцца семантычнымі, рэфэрэнцыяльнымі. Семема ў лексічным (лексічная сінтагаматыка) і граматычным (марфалагічная стратыфікацыя) афармленні выступае як сістэмны канструкт цэласнага фрагмента, кампанентнага адрэзка дыскурса. З такіх ланцужкоў і складаецца тэкст / дыкурс.

Разгляд канкрэтнага тэксту можа праводзіцца з вылучэння пэўных топікаў і інтэрпрэтавацца ў катэгарыяльным комплексе сукупнай моўнай асобы (*SMA*), выражанай канцэптуальным “чалавекам” (“думаючы”, “дзеючы”, “успрымаючы” і “пішучы”, “сацыяльны”, “прыватны”) і кантэкстуальнымі макрастратэгіямі.

Разгледзім гэта на прыкладзе інфармацыйнай нататкі, змешчанай у газеце “Рэспубліка” за 8 снежня 1993 года. Яна называецца “Эмоцыі і рэальнасць”, у ёй гаворка ідзе, здаецца, пра цяжкасці, якія напаткалі настаўніцтва рэспублікі ў перабудовачныя часы. Аднак аналіз зыходных камунікатыўных даных паказвае на іншае. Матэрыял аўтарскі, і выбар яго тлумачыцца толькі тым, што маем магчымасць убачыць “чалавека пішучага”: стваральнік тэксту ведае значна болей, чым рэцыпіент.

Змешчаная пад рубрыкай “Падзеі, факты, каментарыі” інфармацыя ўтрымлівае ў сабе шмат топікаў (табл. 15).

Табліца 15

Кантэкстуальная макстратэгія	Сацыяльная стратэгія	Топік
1. Залежнасць ад агульнага кантэксту – пошук семантычнай інфармацыі, агульнай для адрасата і адрасанта	<p>“чалавек думаючы” ⇒ “чалавек дзеючы” ⇒ “чалавек успрымаючы” ⇒</p> <p>“чалавек пішучы” ⇒</p> <p>“чалавек сацыяльны” ⇒</p> <p>“чалавек прыватны” ⇒</p>	<p><i>фінансавыя цяжкасці; забастоўка; размова аб цяжкасцях, нарада; цяжкае фінансавае становішча ў сферы адукацыі; вырашэнне праблемы, звярнуць увагу; зацікаўленасць кожнага, бо кожны мае дачыненне да адукацыі</i></p>
2. Залежнасць ад бягучай сітуацыі – пошук тэмы, абмежаванай агульнымі бягучымі характарыстыкамі	<p>“чалавек думаючы” ⇒ “чалавек дзеючы” ⇒</p> <p>“чалавек успрымаючы” ⇒ “чалавек пішучы” ⇒</p> <p>“чалавек сацыяльны” ⇒</p> <p>“чалавек прыватны” ⇒</p>	<p><i>эмоцыі і рэальнасць; крок да вырашэння праблем; правамернасць дзеянняў; карпаратыўная зацікаўленасць; разуменне выніку дзеянняў; процілегласць “сваё” і “грамадскае”</i></p>
3. Залежнасць ад камунікатыўнага ўзаемадзеяння – вызначэнне тэм, непасрэдна блізкіх да рэалізацыі камунікатыўных і прагматычных мэт адрасанта	<p>“чалавек пішучы” ⇒</p> <p>“чалавек сацыяльны” ⇒</p> <p>“чалавек прыватны” ⇒</p>	<p><i>спыніць забастоўку, не дапусціць, каб эмоцыі пераважалі; спакой у грамадстве; асабістая зацікаўленасць</i></p>
4. Тып дыскурса – тэма, характэрная для камунікатыўнага кантэксту	<p>“чалавек думаючы” ⇒ “чалавек дзеючы” ⇒ “чалавек успрымаючы” ⇒</p>	<p><i>карысць ад забастоўкі; наляпшэнне становішча; канфрантацыя</i></p>
5. Свабода рэфэрэнцыі – вызначэнне аб’ектаў або падзей, якія могуць абмяркоўвацца ў маўленчым акце і тыпе дыскурса	<p>“чалавек пішучы” ⇒ “чалавек сацыяльны” ⇒</p> <p>“чалавек прыватны” ⇒</p>	<p><i>актуальнасць тэмы; грамадская праблема, якая можа мець значны ўплыў на жыццё; службовая зацікаўленасць</i></p>

Тэматычная структура матэрыялу ўяўляе сабой набор фармальна або суб’ектыўна выдзеленых топікаў, вакол якіх арганізуюцца сігніфікатыўныя часткі тэксту. Паведамленне рознымі шляхамі выра-

жае або прыпісвае розную рэлевантнасць кожнаму з топікаў, кампанентаў гэтай іерархіі – загалоўкам тэксту, лідам, лінейным парадкам частак.

Умоўна топікі паведамлення можна разбіць на дзве часткі: *эмоцыі і рэальнасць*, што выражаецца ў загалоўку матэрыялу. Да першай часткі адносяцца тэмы: *размова на сумеснай нарадзе кіраўніцтва Міністэрства адукацыі і галіновага прафсаюза; сёння па рэспубліцы праходзіць хваля прафсаюзных канферэнцый аб правядзенні 10 снежня аднадзённай забастоўкі, просьба не прымаць паспешлівых рашэнняў, праўляюць вытрымку і мудрасць*; да другой – *цяжкасці, якія напаткалі настаўніцтва рэспублікі; нагроза правядзення настаўніцтвам забастоўкі; міністр унёс на разгляд пакет дакументаў, якія ў нейкай ступені могуць выправіць сітуацыю; апеляванне да мудрасці і вытрымкі настаўніцтва як найбольш свядомага пласта грамадства*.

Загалавак не ўтрымлівае канкрэтнай семантыкі, што цалкам адпавядае абстрактнасці і сацыяльнай змушанасці сітуацыі: урад не можа прыняць канкрэтных дзеянняў для апэратыўнага паляпшэння становішча настаўніка. Прапануюцца толькі “супакойвальныя” меры – самафінансаванне адукацыйных устаноў, перагляд падаткаабкладання спонсарскай і вытворчай дзейнасці, – якія не маюць імгненнага эфекту. Асноўнай семантычнай макрастратэгіяй тэксту з’яўляецца рэлевантнасць – *настаўніцтва і міністэрства*. Чаму ў газеце з’яўляецца такая інфармацыя, якія мэты такім чынам дасягаюцца?

Канчатковай мэтай камунікатыўнай сітуацыі з’яўляецца: хоць як-небудзь папярэдзіць правядзенне забастоўкі. Страйкавая сітуацыя для 1993 года была амаль нетыповым спосабам выражэння сваіх адносін да ўладных структур, прафсаюзы з агітацыйнага і гаспадарча арыентаванага органа ператвараліся ў заступніка прафесійных калектываў. Было зразумелым, калі баставалі рабочыя, шахцёры на постсавецкай прасторы, аднак выхад на вуліцу настаўніцтва быў пазнакай глыбокага крызісу ў грамадстве, што катэгарычна не хацеў бачыць урад. Адсюль і маркеры змены топіка ў тэксце тыпу “ў сваю чаргу”. Ствараецца ўражанне, што “чалавек успрымаючы” добра ўяўляе сабе камунікатыўную сітуацыю, валодае багажом канвенцыянальных ведаў для падобных рэляцый: падкрэсліванне ролі міністра ў жаданні выправіць сітуацыю – “*у сваю чаргу, міністр прапанаваў унесці на разгляд... пакет дакументаў...*”. Выразна прабіваецца натуральнасць і звыкласць канфрантацыі, наглядаем эфект чаканасці такой з’явы, як забастоўка, – тады зразуме-

лым выглядае маркер змены топіка “ў сваю чаргу”: зроблена тое і тое, а ў сваю чаргу... Вербальна-граматычныя маркеры ў дыскурсе выступаюць у ролі макраканектараў, задача якіх не толькі сігналізаваць пра новыя макрапазіцыі, але ж і надаваць неабходную звязнасць тэксту.

Для ўстанаўлення неабходнай сувязі публіцыстычнага тэксту з дыкурсам як складанай камунікатыўнай з’явы, выражанай фрагментам рэчаіснасці, неабходна ўбачыць пазіцыю “чалавека пішучага” / стваральніка тэксту. Яна праўляецца ў цэлым комплексе прапазіцый: а) інфармацыя пададзена з прэс-цэнтра ведамства → з выражанай карпаратыўнай цікавасцю → якая прэвалюе ў інфармацыі і мае на мэце паведаміць, што міністрам прымаюцца пэўныя крокі для вырашэння праблем → самафінансаванне ўстаноў адукацыі → якое прывядзе да новых эканамічных стасункаў у сферы адукацыі → а таксама прыцягненне спонсарскай дапамогі ў школу → якое не будзе абкладацца падаткам; б) карпаратыўная мэтанакіраванасць стваральніка тэксту давесці праз газету інфармацыю пра дзеянні міністэрства на шляху выпраўлення сітуацыі → і паспрабаваць паўплываць на ход падзей → паказаць дзейнасць функцыянавання прэс-цэнтра; в) непасрэднае нагляданне жыцця настаўніцтва (настаўніцкае акружэнне, базавая адукацыя і кола настаўнікаў-аднакурснікаў, праца ў Міністэрстве адукацыі) → прыводзіць да блізкага адчування праблем → аднак прафесійная далучанасць і ведамасная абмежаванасць → прымушаюць прадпрымаць крокі, выгадныя для ведамства, урада → “нейтралізоўваць” эмацыянальныя настроі сярод педагогічнай грамадскасці.

Інфармацыя для “чалавека ўспрымаючага” з’яўляецца даволі агульнай па сваім характары. Па сваёй сацыяльнай кваліфікацыі і эпизадычнай кампетэнцыі чытач аднаўляе мадэль сітуацыі (position’s pattern), якая забяспечвае веданне спецыфікі сітуацыі, і элементы тэксту могуць “нагадаць” пра элементы інфармацыі, закладзенай у гэтай мадэлі. У гэты ж час адрасат актывізуе свае найбольш агульныя ўяўленні пра страйкі і адносіны да іх. Гэтая абагульненая, сацыяльна замацаваная інфармацыя спалучаецца з актуальнай, асабістай, закадыфікаванай у памяці інфармацыяй, якая ўтрымліваецца ў канкрэтнай мадэлі. Да гэтага дадаюцца кантэкстуальныя і сацыяльныя макрастратэгіі ў выглядзе абноўленай тэкставай інфармацыі. Такім чынам утвараецца новая мадэль інфармацыі пра ўваходжанне ў жыццё грамадства такога сацыяльнага катаклізму, як забастовачны рух. Разам з гэтым яна можа выкарыстоўвацца для карэкціроўкі і развіцця існуючай больш агульнай мадэлі ва

ўсведамленні носьбіта мовы патэнцыяльнага топіка забастовак, напрыклад, у гісторыі ўсяго XX ст.

З пазіцыі кагнітыўнага напаўнення любога публіцыстычнага тэксту можна сцвярджаць, што закладзеная ў ім інфармацыя, пабудаваная праз прызму канкрэтнай (магчыма, спецыфічнай) мадэлі сітуацыі або падзеі, абнаўляе і ўдакладняе агульную мадэль, у нашым выпадку – уяўленні пра забастоўку. Такія мадэлі могуць выкарыстоўвацца ў фарміраванні і зменах больш абстрактных паняццяў. Наглядна бачым гэта на прыкладзе тэмы навін, якія істотныя не толькі для пабудовы структуры цэласнага значэння тэксту, а адыгрываюць значную ролю ў працэсах актывацыі, вылучэння, вынятку з сацыяльнай памяці і трансфармацыі сітуацыйных мадэлей, якія даюць магчымасць адэкватна распазнаць камунікатыўную сітуацыю і адэкватна рэагаваць на яе “чалавеку думачаму” і “чалавеку дзеючаму”.

Паказальным у гэтым плане з’яўляецца выпадак “уклучэння” ў грамадскае жыццё пачатку 90-х гг. XX ст. забастовачнага руху і паступовае яго затуханне ў наступныя гады. Эпізядычныя мадэлі, актуалізаваныя ў пэўны прамежак часу, архівуюцца ў сацыяльнай памяці і пры актуалізацыі выконваюць сваю кагнітыўную задачу на ўзроўні вопыту, ведаў, культуры, разумовых здольнасцей рэцыпіента і з’яўляюцца, па сутнасці, лінгвакагнітыўнымі адзінкамі – фрэймавымі структурамі.

3.3.1. Фрэймавыя структуры як прэзентацыя эпізядычнай памяці

Эпізядычныя мадэлі як від структурнай арганізацыі ведаў і памяці значна ўплываюць на канструяванне журналістам “наваколля”, маюць таксама непасрэдную сувязь з апрацоўкай дыскурса. У працэсе спараджэння таго ці іншага маўленчага акта эпізядычная памяць выступае ў якасці, бадай, найгалоўнага кампанента сігніфікацыі і грунтуецца на фрэймавых структурах, якія, паводле Шэнка, падзяляюцца на дынамічныя і статычныя; першыя праяўляюцца ў разнавіднасцях сцэнарыяў і планаў, што складаюцца з паслядоўнасці элементарных дзеянняў, другія – з аналагаў лінгвістычных структур: сінтаксічных, семантычных, тэматычных і абагульняльных. Сцэнарыі маюць задачай апісаць стандартныя, тыповыя сітуацыі рэальнасці. Яны складаюцца з назвы сітуацыі, роляў агенса ці пацыенса ў ёй, імёнаў, пераліку прычын узнікнення сітуацыі, набору сцэн, дзе кожная з іх апісана як сума элементарных

дзеянняў. Планы паказваюць на ўмовы знаходжання прычынна-выніковых звязкаў паміж сцэнарыямі, апісваюць стандартную паслядоўнасць дзеянняў чалавека ў тым ці іншым выпадку. Такім чынам рэалізуюцца эпізадычныя мадэлі. Дарэчы сказаць, тэрмін “эпізадычная мадэль” уведзены ў практыку дыскурснай апрацоўкі тэксту ван Дэйкам у канцы 90-х гг. мінулага стагоддзя. У працы “*Episodic models in discourse processing*” (*Dijk van, 1987*) вучоны падкрэслівае: “Эпізадычная памяць – частка доўгачасовай памяці, у якой захоўваецца дэталёвая інфармацыя пра кожную падзею або дзеянне – уключаючы вербальныя дзеянні, напрыклад, такія, як дыкурс, што прайшоў апрацоўку ў кароткачасовай памяці. Паколькі мяркуецца, што сітуацыйныя мадэлі знаходзяцца ў эпізадычнай памяці, мы часам называем іх *эпізадычнымі мадэлямі*” (*Дейк ван, 1989, 68*). Эпізадычная мадэль цесна змыкаецца з уласным веданнем, з тым, што адбываецца ў розуме чалавека, калі ён наглядае тую ці іншую сітуацыю, з’яву, становіцца ўдзельнікам пэўнай камунікатыўнай сітуацыі.

Публіцыстычны тэкст утрымлівае эпізадычную мадэль, выражаную асноўным топікам, і складаецца са шматлікіх семантычных мікраструктур, сукупнасць якіх і падае жаданы эфект тэкставай дзейнасці журналіста. У разгледжаным тэксце, які мае невялікі вербальны аб’ём, змяшчаецца ў сотні разоў большы аб’ём эпізадычны. Кожная сінтагма, якая можа быць выведзена ў самым розным вербальным аб’ёме, – рэпрэзентант мікрасвету эпізадычнай мадэлі.

3.4. ДЫСКУРСНЫ АНАЛІЗ У ЛІНГВІСТЫЦЫ ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ

Спецыфічнай формай рэпрэзентацыі эпізадычнай мадэлі можа стаць публіцыстычны тэкст у форме палітычнага дыскурса. На думку К. Серажым, даследаванне палітычнага дыскурса павінна зыходзіць з: неабходнасці факусаваць аналіз на разглядзе таго, якія змены ў грамадстве і культуры адлюстроўваюцца ў дыскурсіўнай практыцы СМІ; аналізу працэсу вытворчасці і спажывання тэкстаў СМІ, у які ўключаюцца трансфармацыі публіцыстычнага тэксту ў працэсе дыскурсіўнай практыкі; апісання сацыяльна-культурнага фону ў звязку са зрухамі адносін улады і ідэалогіі; даследавання жанравых характарыстык, а таксама вывучэння на розных узроўнях дыскурса, уключаючы фаналагічны, лексічны, граматычны і макраструктурны; суадносін паміж палітычнымі тэк-

стами і грамадствам, яго культурай, што ўплывае на сацыяльна-культурны кантэкст і канстытуе грамадства і культуру (*Серажым, 2002, 29–30*). Як бачым, і само паняцце “дыскурс”, і абраныя падыходы (культурна-спараджальны, канверсацыйны, крытычны, сацыяльна-кагнітыўны, сацыялінгвістычны) надзвычай шырокія і толькі ўмоўна ўкладваюцца ў парадыгму разумення дыскурса як камунікатыўнай і сацыялінгвістычнай з’явы. У адным выпадку заменнікам яго выступае тэкст (жанравыя разнавіднасці), у другім – мова, маўленне, у трэцім – “тэкстура” як кампанойка структурных элементаў тэксту. Такое стаўленне да функцыянавання дыскурса – характэрнасць, якая выклікана шматлікімі падыходамі да вызначэння сутнасці і высвятлення прыроды моўна-камунікатыўнага феномена і метадалогіі яго вывучэння.

Дыскурсны аналіз і лінгвістыка публіцыстычнага тэксту грунтуюцца на адным падмурку – парадыгме камунікацыі. У агульным яны цесна пераплецены паміж сабой, таму лінгвістычнае вывучэнне арганізацыі публіцыстычнага тэксту ў гэтым даследаванні праводзілася ў цесным звязку з сацыяльным нападўненнем моўнага факта. Рэалізавалася даследчая праграма: функцыянаванне масавага інфармацыйнага прадукту выяўлялася праз прызму яго сацыяльнага дзеяння, сацыяльнага ўздзеяння, кагнітыўнай сутнасці; тым самым зазначаўся ўплыў інтралінгвістыкі і экстралінгвістычных фактараў на тэксты СМІ. Гэта пэўным чынам засведчыла змену навуковых парадыгмаў, якая адбылася ў працэсе пераходу ад “філасофіі свядомасці” да “філасофіі камунікацыі”, ад сацыялогіі мэтарачыянальнага дзеяння да сацыяльнай тэорыі камунікатыўнага дзеяння.

3.4.1. Прагмакагнітыўны аналіз публіцыстычнага тэксту як дыскурса

Мэтавае прызначэнне перыядычнага выдання – паведаміць, праінфармаваць і паўздзейнічаць, паўплываць на рэцыпіента. Для выканання названых функцый публіцыстычны тэкст мае комплексны арсенал спосабаў і прыёмаў, накіраваных на дасягненне значнага ўплыву рэпрадучэнта на рэцыпіента. Так пастулюецца заканамерная цікавасць да функцыянавання вербальных знакаў у маўленні, што на сёння з’яўляецца прадметам прагматыкі. У канцы 30-х гг. XX ст. Ч. Морыс, разглядаючы навакольны свет як суму знакаў, выдзеліў з семіётыкі семантыку, якая вывучала адносіны знакаў да аб’ектаў, сінтактыку – галіну навуковага інтарэсу пра міжзнакавыя адносіны – і прагматыку, якая да-

следуе адносіны да вербальных знакаў, тэксту іх вытворцаў і стваральнікаў. Фарміраванне прагматыкі як галіны лінгвістычных даследаванняў пачынаецца з другой паловы мінулага стагоддзя пад уплывам ідэй Ч. Пірса, логіка-філасофскіх тэорый маўленчых актаў Дж. Осціна, Дж. Сёрля, З. Вандлера, прагматычнай тэорыі значэння П. Грайса, тэорыі рэфэрэнцыі Л. Лінскага, П. Стросана.

Паводле тэорыі маўленчых актаў у якасці асноўных адзінак чалавечай камунікацыі выступаюць не асобныя словы, сказы, а шматпланавыя па сваёй пабудове і вытворчасці пэўныя маўленчыя дзеянні (лакуцыі), якія выступаюць носбітамі вызначаных пэўнымі ўмовамі камунікацыйных заданняў (ілакуцый) і накіраваны на дасягненне камунікацыйна-ўплывовага эфекту (перлакуцый). Вышэй адзначалася роля выведзеных паводле гэтай тэорыі пастулатаў у дыскурсным аналізе. Дж. Сёрль дадае яшчэ адзін план – прапазіцыянальныя акты, якія падзяляюцца на акты рэфэрэнцыі (адносіны да свету) і акты прэдыкацыі (выказванні пра свет). Асноўная ўвага распрацоўшчыкаў тэорыі маўленчых актаў прыпадае на апісанне структуры ілакуцыйных актаў і іх класіфікацыі. Генералізуецца класіфікацыя, прапанаваная Дж. Сёрлем: асертывы (рэпрэзентатывы), задача якіх паведаміць пра становішча спраў і падаць мяркуемую ісцінасную ацэнку; дырэктывы як пабуджэнне адрасатаў да пэўных дзеянняў; камісівы як паведамленне пра ўжытыя на сябе пэўныя абавязацельствы; экспрэсівы як выражэнне пэўнай псіхічнай пазіцыі ў адносінах да канкрэтнай сітуацыі; дэкларатывы, задача якіх паказаць на ўстанаўленне новага становішча спраў (Searle, 1969).

Адрозніваюцца прамыя (першасна перфарматыўныя) і непрыямныя (пабочныя) маўленчыя акты. Прадметам апісання становяцца моўныя сродкі, у якіх выражаюцца ілакуцыйныя мэты і функцыі, а таксама ўмовы камунікацыі. Аналізуецца паспяхова (удалая) рэалізацыя адпаведных ілакуцыйных актаў (правілы прапазіцыянага зместу). Дж. Сёрлем і Д. Вандэрвекенам распрацоўваецца ілакуцыйная логіка (Searle, Vanderveken, 1969). Набыткі вучоных спрыяюць пранікненню пазнавальных маўленчых тэорый у практыку дыскурснага аналізу.

Такім чынам, семантычна арыентаваны і прагматычна арыентаваны напрамкі ў сучаснай тэорыі маўленчых актаў цесна змыкаюцца з дыскурсным аналізам. Даследаванне структуры маўленчых актаў прадпрымаецца з пазіцыі генератыўнай семантыкі Джэралда М. Сейдока, мадыфікацыі ў рэчышчы таксаноміі маўленчых актаў і іх трактоўка шырока вывучаюцца ў працах Д. Вундерліха, Т. Балмера, В. Брэненштуля,

Д. Вандэрвекена, Дж. Версурэна, Манфрэда Бірвіша, Жыля Факонье, Франсуа Реканаты, Ферэнца Кіфера, Вольфганга Мотча, Зено Вендлера, А. Вежбіцкай, Г. Пачапцова, Ю. Апраэяна, М. Нікіціна і інш. С. Дэнісам даследуюцца перлакуцыі. Кола праблем, якія ўваходзяць у рэчышча тэорыі маўленчых актаў, паказвае, наколькі моцны ўплыў яна аказвае на развіццё камунікатыўнай лінгвістыкі, дыскурснага аналізу, канверсацыйнага аналізу (асабліва на станаўленне нямецкай школы – аналізу размовы). На сёння тэорыя маўленчых актаў уключаеца ў лінгвістычную прагматыку. Гэтае дало грунт для ўключэння метадалогіі і дэфінітыўнага апарту апошняй у дыскурсны аналіз і кагнітыўную лінгвістыку.

Згадаем, што асноваўкладальнікі дыскурснага аналізу пачыналі з даследавання тэкстаў праз прызму структуралізму (асемантычны дыстрыбуцыяналізм З. Харыса), трансфармацыйнай граматыкі, фармальна-лінгвістычнай логікі (кагерэнцыя і кагезія І. Гальперына). Дыскурсны аналіз на пачатку свайго станаўлення супадае са структуралісцку арыентаванай граматыкай тэксту і нараджаецца ў лінгвістыцы тэксту. Не падлягае сумненню, што ў сваім сучасным праяўленні ён складваецца на базе функцыянальна-лінгвістычных плыняў, на што натуральным чынам паўплывалі вучэнне пра камунікатыўна-прагматычныя мадэлі мовы і ідэі кагнітыўнай навукі. З гэтага часу ўвага даследчыкаў трывала праглядаецца ў аналізе дынамічнага характару дыскурса не як статычнай камунікатыўнай з’явы, а як дынамічнага працэсу канструявання маўленчай рэчаіснасці рэпрадучэнтам / журналістам і працэсаў інтэрпрэтацыі рэцыпіентам / “чалавекам успрымаючым” (Дж. Браўн і Дж. Юл, Т. А. ван Дэйк). У полі пераважнай даследчай цікавасці апынуліся пытанні ўліку пры аналізе прагматычных фактараў і кантэксту дыскурса (рэферэнцыі, імплікатуры, прэсупазіцыі), кантэксту сацыякультурнай сітуацыі, ролі топіка і тэмы, інфармацыйнай рэляцыі (тэматычнае – рэматычнае), кагезіі і кагерэнцыі, канвенцыянальных ведаў (фрэймы, скрыпты, сцэнарыі, схемы, ментальныя мадэлі і інш.).

Прагматычная суаднесенасць публіцыстычнага тэксту з дыскурсам яўна выражаецца ў псіхалінгвістычнай сутнасці ўспрымання апошняга і яго экстралінгвістычным характарам. Напрыклад, у дачыненні да апошняга К. Серажым зазначае: “...калі асноўнае адрозненне дыскурса ад тэксту палягае ва ўласцівых яму ідэях развіцця і абумоўленасці экстралінгвістычнымі чыннікамі, то адрозненне паміж дыскурсам і маўленнем – выразна выражанай сацыяльнай арыентацыі першага і індывідуальнага характару другога” (Серажым, 2002, 71).

У 70–80-я гг. XX ст. польская і аўстралійская даследчыца А. Вежбіцка стварыла універсальны слоўнік базавых слоў, які дазваляе апісваць і параўноўваць значэнні слоў, граматычныя элементы і фразы ў розных мовах з пазіцый рэпрадучэнта і рэцыпіента, у ім была пададзена так званая “мова семантычных прымітываў” (*Wierzbicka, 1972*). У працы аўтаркі “*Semantik primitives*” даказваецца, што ў мове няма выпадковага, “нязначнага” элемента выказвання: любы элемент выказвання значны, таму што ён рэалізуе камунікатыўны ланцужок: прэзентуе намеры гаворачага і нейкім чынам суадносіцца з устаноўкамі адрадата. З дапамогай апісанняў-прымітываў Вежбіцка паказала культурна абумоўленую розніцу ў інтэрпрэтацыях шматлікіх паняццяў, якія мы лічым агульначалавечымі і каштоўнасна роўнымі для чалавечага супольніцтва. Шляхам кантэнт-аналізу былі вылучаны словы *сябра, радзіма, каханне / любоў*, якія, дапускалася, маюць аднолькавую камунікатыўную вартасць для розных народаў. Такім чынам была зроблена спроба апісаць чалавека ў мове, ідэя чаго бярэ пачатак з навуковых жаданняў Э. Бенвениста. Вынікі працы далі добры плён: паказалі прадуктыўнасць метаду інтраспекцыі, што прывяло да рэфлексійнага разумення альтэрнатывы – магчымасці вывучаць маўленчыя паводзіны грамадства, паколькі такім шляхам можна рэканструяваць неназіральныя феномены чужой псіхікі, а адсюль і мову другога чалавека. Гэта паспрыяла вызначэнню тэндэнцыі развіцця і мовазнаўства – ад устанаўлення правілаў фармальнай граматыкі, якая апісвае ўнутраную, іманентную структуру мовы, да выяўлення агульных стратэгий вытворчасці і разумення дыскурса, да пабудовы тэорыі карыстання мовай на дзейнасным грунце. У цэнтры ўвагі аказваецца не толькі мова ў непарыўным адзінстве формы і субстанцыі, але і адзінства мовы і чалавека дзеючага ў рэальным свеце, які пазнае і думае, кантактуе з сабе падобнымі.

Статычная лінгвістыка ў пазнанні мовы ішла раней ад моўных фактаў, тады як дзейнасная (дынамічная) лінгвістыка (перш-наперш у выглядзе прагматыкі) ідзе ад чалавека, яго камунікатыўных мэтаў, ад камунікатыўных сітуацый, у якіх галоўным суб’ектам ён з’яўляецца, выступае ў якасці або ініцыятара, маўленчага лідэра, або ў пацыенснай ролі. Тады даследчык мае прастору для новага погляду на змест моўнага факта. Такім чынам, дынамічны пачатак закладзены, хутчэй за ўсё, не ў гатовым тэкставым прадукце, арганізаваным па законах маўлення, а ў актах інтэрпрэтацыі тэксту яго чытачом або даследчыкам. Ідучы ад тэксту, даследчык спрабуе рэканструяваць тую (таксама дынамічную)

прадметную і кагнітыўна-камунікатыўную сітуацыю, у якой мог узнікнуць той ці іншы публіцыстычны твор.

Дыскурсны аналіз арыентуецца на ўстаноўкі дзейнаснай парадыгмы. Мова ў ёй і анталагічна, і эпістэмічна ўключаецца ў чалавечую дзейнасць, у якой з’яўляецца адным з найважнейшых яе інструментаў і найкаштоўнейшым прадуктам.

3.4.2. Лакутыўна-ілакутыўна-перлакутыўны працэс у публіцыстычным тэксе

Зыходзячы з прагматычнай сутнасці дыскурса і выняткаў навуковых пошукаў псіхалінгвістыкі, можам гаварыць пра частыя лакутыўна-ілакутыўна-перлакутыўныя “збоі” ў асвятленні той ці іншай падзеі, выкліканыя імпліцытнымі плынямі ў так званым прагматычным фокусе, які выступае, на думку даследчыкаў, антрапацэнтрам дыскурса. Гэтая катэгорыя ёсць сувязны ланцужок паміж “полюсамі публіцыстычнага тэксту – аўтарам і чытачом: а) стаўленнем журналіста да рэчаіснасці і да таго, што і як ён адлюстроўвае – яго прыманне, непрыманне, захапленне, іронія, агіда; б) стаўленнем чытача да тэксту – тлумачэнне яго як аб’ектыўнага, існага або як падманлівага, іранічнага, парадыйнага” (*Серражым*, 2002, 101). Прагматычны фокус, які паўстае выявай паспяховасці і эфектыўнасці камунікацыі, цесна прымыкае да мадэлей пабудовы меркаванняў, рэлевантных апасродкаванаму кантэксту пэўнай камунікацыі.

Публіцыстычны тэкст уключаецца ў плыню прагматычнага ўзаемадзеяння: паколькі дзеянні заўсёды звязаны з пэўнай сітуацыяй, то апошняя ў прагматычным кантэксце не з’яўляецца статычнай. Яна змяняецца ў адпаведнасці з прычынна-выніковымі адносінамі, канвенцыямі і іншымі абмежаваннямі на паслядоўнасць дзеянняў і падзей. Ван Дэйк у сувязі з гэтым гаворыць пра дынаміку прагматычнага кантэксту: “Чалавек не толькі ведае агульныя характарыстыкі сацыяльных кантэкстаў, фрэймы і іх кампаненты, але і аналізуе дзеянні, якія здзяйсняюцца ў іх рамках. Пры гэтым ён робіць высновы пра мяркуемыя мэты, намеры (і пакладзеныя ў іх аснову веды, жаданні) удзельнікаў узаемадзеяння – асабліва гаворачага – і вырашае, ці не прырэчаць атрыманыя даныя зыходным умовам маўленчага акта” (*Дейк ван*, 1989, 30–31). Прагматычны аналіз дае падставы для высноў пра тое, што спараджае чаканні адносна верагодных мэтаў удзельнікаў камунікатыўнага ўзаемадзеяння, а

адсюль – магчымасць прадбачыць, якія тэксты могуць быць “функцыянальнымі” ў той ці іншай сітуацыі.

Даволі багатым на падзейна-эматыўны каларыт можа стаць прагматычны кантэкст медыя-падзей, звязаных з інтэрпрэтацыяй канцэптualaных кампанентаў тэматычнага рэпертуару. Адною з такіх тэм, якая нават была вынесена на ўсеагульнае народнае абмеркаванне, з’яўляецца тэма пабудовы Саюзнай дзяржавы Беларусі і Расіі. Сюжэтная калізія разгортвання названай тэматычнай парадыгмы ў расійскіх і беларускіх СМІ складаная і напоўнена чыннікамі самых разнастайных прагмакантэкстаў. Тэма і на сёння застаецца вядучай у айчыннай друкаванай і аўдыёвізуальнай журналістыцы. Актуальная яна і для расійскіх СМІ.

Разгледзім прагматычны фокус аднаго з фрагментаў медыя-працэсу, а менавіта сітуацыю чэрвеня 2002 года, адлюстраваную ў рускамоўнай газеце “Советская Белоруссия”, якая 12 чэрвеня 2002 года ў першапалосным матэрыяле пад рубрыкай “Прэзідэнт” абвяшчае сваім чытачам пра сустрэчу прэзідэнтаў дзвюх краін – Беларусі і Расіі. Назва матэрыялу, яго сігніфікатыўная танальнасць цалкам адпавядаюць стэрэатыпнай сітуацыі, паводле якой спрацоўвае фрэймавая структура: брацкія адносіны паміж беларускім і рускім народамі > добрасуседскае, абумоўленае гісторыяй суіснавання стаўленне адзін да аднаго > этнічная прыналежнасць да ўсходнеславянскага супольніцтва > нядаўняе адчуванне сябе адзіным савецкім народам > ідэя славянскага і эканамічнага яднання > чарговая сустрэча ў вярхах > ініцыяванне беларускім бокам “дынамікі” інтэграцыйных працэсаў і г. д.

Артыкул, які адкрывае топік, мог бы не атрымаць такой актуалізацыі, якой напоўніўся ў наступным, бо быў пабудаваны па самай звычайнай схеме. Яго назва – “Союз: это когда тебя понимают...”, якую суправаджае меліяратыўная ўводка: “Вчера завершился рабочий визит Президента в Санкт-Петербург”, – непрэцэдэнтная, трафарэтная, сфармуляваная ў ключы толькі станоўчай ацэнчнай парадыгмы, што пацвярджаецца і дамінантнымі ў ацэнцы сегментамі тэксту: *“первый раунд переговоров президентов продолжался почти три часа”, “президенты вышли в хорошем настроении, которое лучше всяких слов характеризовало эффективность и результативность их встречи”, “обсудили ряд вопросов”, “доброжелательная и откровенная беседа”, “нерешенных вопросов нет”, “решения, которые не противоречили бы, а, наоборот, отвечали бы чаяниям большинства народов двух стран”, “неподдельная заинтересованность простых граждан в скорейшей*

более тесной интеграции Беларуси и России”, “поблагодарил своего российского коллегу “за ту настойчивость, которая была проявлена при реализации положений Договора о создании Союзного государства”, “мы превращаемся в экономически единое государство”, “в целом, как отметили аналитики, нынешний визит дал ответы на многие вопросы скептиков”, “Беларусь и Россия поступательно движутся к намеченной цели”, “прошедшие переговоры показали, что утверждение ряда политиков о якобы каких-либо принципиальных разногласиях между странами в деле формирования союза, состоящего из двух суверенных государств, говорить оснований нет”.

Назіраем незалежную ад сiгніфікацыі тэксту перманентную схему, якая складаецца з катэгорый, тыповых для публіцыстычнага тэксту: *загаловак* “Союз: это когда тебя понимают...” і *лід* ... “Вчера завершился рабочий визит Президента в Санкт-Петербург”. Яны выражаюць знешні ўзровень макрапазіцыі дыскурса і адначасова інтэгруюцца ў галоўную катэгорыю – *кароткі змест*. Яны ж рэзюмуюць увесь тэкст. Іншыя катэгорыі пададзены *фонам* і *цытатамі*, дзе першы пераважае ў тых сегментах тэксту, у якіх паведамленне не з’яўляецца падзейным, а забяспечвае характарыстыку агульнага кантэксту, экстрапальное саму падзею ў “*гісторыі*”, “*папярэдніх падзеях*”. Стрыжнем публіцыстычнага тэксту як дыскурса з’яўляецца *галоўная падзея* – катэгорыя, якая пераважае пры апісанні падзей, заяўленых у загатоўку і лідзе. Пры дапамозе *папярэдніх падзей* рэцыпіенту нагадваецца пра тое, што здарылася раней.

Структурныя і інтралінгвістычныя асаблівасці тэксту, такім чынам, разглядаюцца на ўзроўні дыскурса – як вынік сацыяльнай дзейнасці журналістаў па вытворчасці навін і як вынік чытальніцкай інтэрпрэтацыі і кагнітыўнай апрацоўкі публіцыстычнага твора. Інтэрпрэтацыя яго адбываецца па асобых структурах-сцэнарыях, выпрацаваных адрасатамі на падставе вопыту сацыяльнага ўзаемадзеяння са СМІ: *давер / недавер, трафарэтнасць / актуальнасць, афіцыйнасць / неафіцыйнасць, змястоўная імпліцытнасць / экспліцытнасць*.

Працяг тэмы газета падае ў наступным нумары ў той жа рубрыцы, але ўжо не ў форме афіцыйнага паведамлення, а разваг журналісткі. Дамінантай тэксту “Навстречу – значит, надежно” (Советская Белоруссия. 13.06.2002) становіцца не зусім перцэптыўна прыкметная ў першым матэрыяле (з часоў перабудовы перамавы “сам-насам” сталі звыкласцю) акалічнасць: “*Большая часть многочасового обще-*

ния Александра Лукашенко и Владимира Путина проходила с глазу на глаз, и о предмете разговора, о его результатах можно судить лишь по тем поручениям, которые президенты дали своим правительствам по результатам встречи”. Развіццём яе становіцца выраз: “Обращает на себя внимание то, что нынешняя встреча президентов проходила в очень непринужденной, максимально неофициальной обстановке”. Пастулюючы сiгніфікацыю прыведзеных сінтагм на катэгорыю наступных падзеі, можам заўважыць імпліцытны фонавы змест будучага разгортвання медыя-сюжэту. У цэлым журналістка вытрымлівае зададзеную мадэль: “Согласитесь – это уже далеко не политическая риторика или некие намерения на неопределенную перспективу. Это – осознанная необходимость идти навстречу чаяниям простых людей” (Советская Белоруссия. 13.06.2002).

Наступны нумар газеты ўтрымлівае полюснае бачанне абазначанай праблемы. У рубрыцы “Каментарый” з’яўляецца матэрыял “Пассаж, вызвавший недоумение”, амаль цалкам выкананы ў форме цытатнага інтэртэкстуальнага пісьма. Ацэначная шкала набывае адваротны выгляд. Уводка-лід папярэдняга артыкула (“Нет смысла подходить к прошедшим 11 июня в Санкт-Петербурге переговорам Александра Лукашенко и Владимира Путина с оценочными категориями. Определения вроде “хороший”, “результативный” или “интересный” вряд ли способны передать значение этой встречи двух президентов для строительства Союзного государства”) цалкам прычыць наступным матэрыялам, якія маюць яскрава выражаны эмацыйны і ацэначны характар. Уступае ў сілу валюнтатыўная лексіка тыпу “очередные происки противников интеграции”, “их цель совершенно ясна – дискредитация нашего союза”.

Крызісная сітуацыя засведчваецца словамі: “Мне трудно ответить на вопрос, кто за одну ночь смог подбросить идею о намерении Минска воссоздать “великий и могучий СССР”, но, думаю, и Владимир Владимирович, и все здравомыслящие люди как в России, так и в Беларуси прекрасно понимают, что это невозможно ни теоретически, ни тем более практически” (Советская Белоруссия. 14.06.2002). Такая рэакцыя на паведамленне “маскоўскіх тэлеканалаў пра тое, што Мінск прапануе нешта накшталт “пабудовы СССР” – вынік імпліцытнасці падзейнай карціны і наступстваў змушанага ірэальнага мадэлявання журналістамі стандартнай сітуацыі “сустрэчы ў вярхах”, якая на гэты раз была зусім “не стандартнай”.

Назіраем складаны працэс выпрацоўкі эпизадычнай памяццю кагні-

тыўнай інтэрпрэтацыйнай стратэгіі, мэтай рэалізацыі якой з’яўляецца фарміраванне экспліцытнай кагнітыўнай семантыкі для перцэптыўнага ўплыву, інтэрпрэтацыі карэфэрэнцыі, кагерэнтнасці таго, што адбылося.

Можам наглядаць прыватныя і абагульненыя мадэлі, якія ствараюцца і адшукваюцца ў адпаведнасці са стандартнымі катэгарыяльнымі структурамі або мадэлюючымі схемамі. Паўстае заканамернае пытанне: ці могуць інтэгравацца такія розныя сферы, як ментальныя мадэлі, асабістыя сцэнарыі і сітуацыйныя мадэлі, у рамках адзінай тэарэтычнай схемы для прэзентацыі эпизадычных ведаў і меркаванняў, прыдатных для вывучэння працэсаў разумення, рэпрэзентацыі, пошуку, абнаўлення і мадыфікацыі ўтрыманай у памяці інфармацыі і працэсаў, маючых непасрэдныя адносіны да эпизадычнай (індывідуальнай) і семантычнай (сацыяльнай) памяці?

У прагматычным фокусе канкрэтнай медыя-падзеі могуць суткнуцца і супрацьпаставіцца паводле медыйнай праекцыі тры прагмакагнітыўныя сферы мінулага і сучаснасці: ментальная мадэль (“спадчыныны” адбітак прэсы савецкага часу: *loci*: “у N адбылася сустрэча...”, *paciens*: “Генеральнага сакратара ЦК КПСС, Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР...”, *recipiens*: “сустрэча праходзіла...”; *семантычныя кваліфікатары*: уласна-азначальныя: “у добрачылівай... (брацкай)... атмасферы”, *азначальна-акалічнасныя*: “у ходзе брацкай сустрэчы падпісаны шэраг важных міжурадавых пагадненняў...”); асабістыя сцэнарыі (адсутнасць інфармацыйнай навізны прыводзіць да нейтралізацыі або ўстаранення перцэптыўнай актуалізацыі паведамлення – прывыканне да падобных медыя-тэкстаў); сітуацыйная мадэль (сігніфікатыўная імпліцытнасць падзеі (сустрэча сам-насам, недастаткова поўнае інфармаванне прэсы) прыводзіць да яўнага парушэння ўзаемадзеяння названых сфер і прыпыняе працэс кагнітыўнай апрацоўкі медыя-падзеі).

З набыткаў анталогіі і эпістэمالогіі вядома: структура таго, што існуе, цесна звязана з тым, што мы можам ведаць пра рэчаіснасць. Мы ўспрымаем рэчаіснасць праз асабістыя сцэнарыі (мадэлі) (Lippmann, 1922).

Інтуітыўныя, агульнапрынятыя веды, якія мы выкарыстоўваем для інтэрпрэтацыі рэчаіснасці, на самай справе з’яўляюцца тымі мадэлямі, з якіх складаецца наша ўяўленне пра саму рэчаіснасць. Часам сітуацыйныя мадэлі могуць аб’ектыўна супрацьпастаўляцца рэальнай сітуацыі, паколькі мы “не можам і не павінны ведаць усе факты, якія адносяцца да свету, для кагнітыўных мадэлей тыповая фрагментарнасць і непаўната”, “паняцці, якія ўваходзяць у мадэль, не адвольныя, яны

адлюстроўваюць сацыяльна значную інтэрпрэтацыю сітуацый” (Дейк ван, 1989, 82–83).

Уцягваючыся ў крызісную медыя-сітуацыю, “Советская Белоруссия” “паслядоўна і сістэмна” дэманструе разгубленасць і трапляе сама ў крызіснае становішча. Гэта яскрава выразілася ў далейшым “асвятленні” тэмы. 18 чэрвеня 2002 года газета выкарыстоўвае невербальны сродак працягу інфармавання сваіх чытачоў: змяшчае рэкламу аўтамашыны Peugeot-607. На першапалосным фотаздымку паўстае мадэль элеганта нага “Пежо-607”. Аднак выкананы ён (фотаздымак) алегарычна, са з’едліва-гумарыстычным падтэкстам: на мосце, на фоне аддаленых фігур двух прыстойна апранутых суразмоўцаў і горада ў зыбікім тумане, “спыніліся” два аўтамабілі, якія рухаюцца ў розныя бакі. Адзін графічна выдзелены надпіс “Сделано для удовольствия – сделано для вас” мяркуецца для ўспрымання рэкламы, а другі...

Загалавак комплекснага пара- і вербальнага тэксту “Встреча на высшем уровне” сведчыць пра тое, што “інфармацыйны запал” газеты знікае. Лепш выказацца невербальна, двухсэнсоўна, чым наглядна дэманструецца ўласная пазіцыя, а не вымушаная, як у папярэдніх матэрыялах. Хаця перад гэтым у суботнім нумары на другой паласе ў “Калонцы рэдактара” змяшчаецца меркаванне Паўла Якубовіча. Артыкул “Дыялог працягваецца” (Советская Белоруссия. 15.06.2002) вобразна насычаны, фатычна эмацыянальны, пабудаваны на антытэзных параўнаннях: *“как желанный дождик на засушливую землю Витебщины”, “политические журналисты носятся в поисках комментаторов, а политики, которых в последнее время призабыли, сами гоняются за репортерами”, “Интернет-версию этой статьи сегодня в Минске читают, как “Мицыри”, – нежно и вдумчиво, трепетно передавая друг дружке ее содержание”, “Москва – Третий Рим”, “И, конечно, как справедливо заметил Владимир Владимирович, надо отделять мух от котлет. То есть не болтать “охранительных” глупостей, а с другой стороны, не расшибать ладошки в предвкушении тотального “охлаждения” отношений между Москвой и Минском”*.

Выкарыстаная аўтарам маўленчая стратэгія slickness (“завучанай няшчырасці”) выразна пацвярджаецца словамі-эпістэмікамі тыпу “понятно”, “вполне понятно”, накіраванымі на дасягненне фідэістычнай згоды, мэта якіх надаць выказванню характар безумоўнай ісціны, не падлягаючай сумненню, а таксама эфектам намёку – моцнадзеючага маўленчага ўплыву непрамога інфармавання. Намёк павінен быць “рас-

кадзіраваны” з дапамогай “заканчэння” пачатай аўтарам думкі. Незаўважна для чытача ўкараняецца падмена паняццяў “дыялог” – “дыскусія”: “Дiskusсия, которую напряженно ведут президенты, предполагает не только неотразимую аргументацию, но и бескомпромиссность – там, где она необходима”, “Проблема, конечно, есть, но на то и дискуссия, чтобы искать взаимоприемлемый выход” – “Диалог продолжается” (загаловак), “Формы, конечно, могут быть разными, но содержание – одним. Диалог продолжается”. Матэрыял галоўнага рэдактара напоўнены максімальна аўтарызаванымі сродкамі (мадальнымі словамі, асабовымі займеннікамі, канструкцыямі дапушчэння меркавання), якія, відаць па ўсім, належаць упэўненаму ў сваім аўтарытэце і ўладнай падтрымцы чалавеку, словы якога “напружана б’юць” у адну цэль – пераканаць любой цаной чытача, прывесці ў рух маніпулятыўную сілу сваіх выказванняў.

Праз два дні, як ужо згадвалася, з’яўляецца выклад думкі, выкананы сродкамі параграфічнымі, якія пацвярджаюць абраную газетай тактыку разгортвання топіка.

Наступныя публікацыі “Союз нужен не президентам, а народам”, “А была ли “сенсация”? Что сказал В. Путин и как его интерпретировали” (Советская Белоруссия. 19.06.2002); “Глас народа”, “Президенты договорились о новой встрече”, “Шторм при ясной погоде”, “Ключи от неба с правом передачи” (Советская Белоруссия. 20.06.2002); “Между прошлым и будущим”, “Повороты и прямые европейского большака” (Советская Белоруссия. 22.06.2002) пераадольваюць крызіс і ўладкоўваюць у адно інфармацыйнае рэчышча ментальную мадэль, асабістыя сцэнарыі і сітуацыйную мадэль, што падпарадкоўваецца правілу семантычнай звязнасці, сутнасць чаго зводзіцца да наступнага пастулата: дыскурсе “з’яўляецца семантычна звязным, калі ён апісвае магчымую паслядоўнасць падзей (дзеянняў, сітуацый). Значыць, семантычная звязнасць залежыць ад нашых ведаў і меркаванняў пра тое, што магчыма ў гэтым свеце” (Дейк ван, 1989, 127).

У далейшым газета поўна рэалізуе прынцып інфармацыйнай звязнасці тэкстаў, чаму садзейнічаюць медыя-падзеі (тэлефонная размова прэзідэнтаў, дамоўленасць пра сустрэчу 25 чэрвеня).

Семантыка дыскурса, такім чынам, не з’яўляецца аўтаномнай: недастаткова ведаць толькі значэнні вербальных знакаў. Уступае ў сілу сумарнае пазнанне свету, становіцца неабходным кагнітыўны і сацыяльны аналіз ведаў носьбітаў мовы ў межах ментальнай мадэлі. Суб’ек-

тыўнае ўяўленне пра семантычную звязнасць публіцыстычнага тэксту можа вызначацца ў тым, што такія веды павінны быць эфектыўна арганізаваны ў асаблівых класцеры, што ўтрымліваюць у сабе агульнадас-тупную для грамадства канкрэтную інфармацыю пра стэрэатыпны ва-рыянт нейкага эпізоду.

Завяршальнай і вырашальнай стадыяй інфармацыйнага крызісу мож-на лічыць артыкул у “Калонцы рэдактара” таго ж П. Якубовіча “О пользе скромности”, пабудаваны на супастаўленнях, параўнаннях і накірава-ны ўжо не на ўмацаванне “дыялога”, а хутчэй за ўсё на яго прыпынен-не, бо аб’ектам намёку, з’едлівасці становіцца адзін з удзельнікаў яго: *“В 1937 году в Москву приехал Лион Фейхтвангер, знаменитый романтик и стреляный воробей. В той летней Москве, затаившейся от стра-ха перед “ежовыми рукавицами”, его поразило обилие портретов, пла-катов и панно, изображавших Иосифа Виссарионовича. И когда писа-теля привели в Кремль, он спросил у Сталина, как понимать этот фе-номен? Сталин добродушно улыбнулся и сказал, что он не обращает внимания на всякую ерунду, да и вообще впервые слышит. Но обяза-тельно примет меры к “чересчур угодливым товарищам”. Фейхтван-гера тронула подкупающая скромность вождя, и, вернувшись в Париж, он очень тепло написал об этом”*. Далей праводзіцца аналогія: *“Лите-ратурно-политический анекдот ушедшей эпохи припомнился вчера, когда взволнованная российская журналистка спросила В. Путина, хо-рошо ли, что его рисуют даже на яйцах? Надо полагать, журналист-ка имела в виду пасхальные. Во всяком случае, Владимир Владимирович Путин скромно отмежевался от увековечивания его в книгах, песнях и стихах, но задумчиво заметил, что все это идет от “традиции”, не ему, как говорится, ломать... Надо думать, что это проявление конк-ретной скромности найдет достойное отражение в душах и произве-дениях российских публицистов”*. Журналіст экспліцыруе сваю пазіцыю і няўцям выкрывае сябе: асноўная ідэя меркаванняў экстрапалуюецца не на асвятленне праблемы інтэграцыі дзвюх краін, а на крыху прыхаванае высвятленне адносін паміж двума лідэрамі. Наўрад ці гэтага дама-гаўся рэпрадуцэнт, ствараючы свае тэксты і фарміруючы газетныя па-лосы свайго выдання.

Стылістыка артыкула застаецца аналагічнай вышэйзгаданаму (се-мантычныя і лагічныя параўнанні, супрацьпастаўленні і г. д.), зноў ак-тыўна выкарыстоўваецца эпістэмік (*“совершенно понятно”*). Наконт апошняга, ствараючы маўленчы партрэт Іосіфа Сталіна, прафесар

Міхальская піша: “У сэнсавым руху маўлення няма нічога няпэўнага, нічога расплывістага, недагаворанага. Усё ясна і правільна (любімым пачаткам сэнсавага адзінства, фіксаванага на пісьме абзацам, служаць словы: Ясна, што...; Няўжо не ясна, што...; Зразумела, што...)” (*Міхальская*, 1996, 98). Наглядаючы стылістычныя і маўленчыя асаблівасці манеры пісьма П. Якубовіча, можна меркаваць, што асноўным маніпулятыўным сродкам, які дастаўся яму, трэба думаць, ад “ушедшей эпохи” і ад якога журналіст не можа “вызваліцца”, з’яўляецца эпістэмічны сродак “вдалбливания” рэцыпіенту патрэбных камунікатыўных установак. Аднак “Советская Белоруссия” – газета не для чытача пачатку мінулага стагоддзя, і яе чытаюць, трэба дапусціць, людзі краіны, якая вылучаецца сярод іншых масавай вышэйшай адукацыяй. Гэтая акалічнасць ставіць пад сумненне спрымітызаваны, дрэнна прыхаваны маніпулятыўны падыход, сведчаннем чаго з’яўляюцца згаданыя мадальныя апараты дыскурса.

Публіцыстычны тэкст дасягне толькі тады рэпрадугэнтнай мэты, калі: 1) у ім будуць звязаны і прыведзены ў сістэмную паслядоўнасць маўленчыя кампаненты і падзеі; 2) і / або ў ім будзе выкарыстаны поўны арсенал стылістычных сродкаў, які дазволіць аўтару выказаць сваю думку адмыслова, у адпаведнасці з камунікатыўнай і прагматычнай зададзенасцю. Іншымі словамі, толькі тады журналіст можа дасягнуць пастаўленай мэты, калі злучыць у адно лакуцыі, ілакуцыі і перлакуцыі, а не пагубляе іх у дарозе да чытача...

ВЫВАДЫ

Носьбіт мовы валодае важнай здольнасцю вызначаць, пра што напісаны тэкст, ён у стане выявіць тэму дыскурса, ён можа рэзюмаваць даволі дакладна складаны інфармацыйныя стратэгіі паведамлення, актывізаваць мадэль рэальнай сітуацыі, якая фарміруецца з элементаў сацыяльнага вопыту, іншых інфармацыйных крыніц, вывесці агульную тэматычную структуру з нейкай канкрэтнай сітуацыўнай мадэлі; улічваючы існуючую сістэму вартасцей публіцыстычнага тэксту, нормы журналісцкай практыкі, зададзеныя вопытам стэрэатыпы і ідэалагічныя арыенціры, накіраваныя на паведамлення, запраграмаванае негатыўнае стаўленне, вырашыць, якія з галоўных тэм тэматычнай структуры найбольш рэлевантныя і значныя.

У працэсе кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса выяўляецца шэраг пры-

ёмаў, якія кіруюць дзеяннямі і ўстаноўкамі аўтара. У сукупнасці гэтыя фактары вызначаюць структуру рэлевантнасці паведамлення – у інтэрпрэтацыі адрасанта і перцептыцы адрасата. Веды, перакананні, устаноўкі, валоданне сітуацыяй, усе іншыя тыпы агульнай інфармацыі набываюцца, выкарыстоўваюцца і змяняюцца ў розных сацыяльных кантэкстах. Журналіст як сацыяльны суб’ект пастаянна выражае гэтыя веды, правярае і супастаўляе іх з ведамі іншых людзей.

Кагнітыўная і прагматычная памяць і пазнанне з’яўляюцца сацыяльнымі і ў той жа час ментальнымі феноменамі. Дакладней кажучы, у членаў пэўнага соцыуму маюцца агульныя рэпрэзентацыі рознага тыпу, якія і арганізуюць іх сацыяльнае кантактаванне і разуменне. Калі не ўлічыць гэта, то “чалавек пішучы” можа згубіць кантакт, застацца эмбрыёнам уласнага творчага працэсу, апынуцца ў суб’ектна-аб’ектным полі дзялягічнага па форме, але маналагічнага па змесце кантактавання.

Так, кагнітыўны аспект апрацоўкі дыскурса заснаваны на ўзаемадзеянні паміж рэпрэзентацыямі і сацыяльным вопытам, аперацыямі ў памяці. Стэрэатыпныя, характэрныя для пэўнага грамадства сацыяльныя і прагматычныя сітуацыі могуць утрымлівацца ў памяці ў форме сцэнарыяў такім чынам, што носьбіты мовы маюць магчымасць узаемадзейнічаць не толькі на вербальным узроўні, а і на сацыяльна адзначаным, паравербальным, падзейным. Любы слоўны акт выступае ў такім разе як сацыяльнае (а таксама як кагнітыўнае, прагматычнае, ментальнае) дзеянне.

Можна падстаўна сцвярджаць, што асноўны прынцып стратэгічнага падыходу да арганізацыі і вытворчасці дыскурса заключаецца ў адборы найбольш значнай у канкрэтным кантэксце і для канкрэтных камунікантаў інфармацыі. Пры гэтым павінна захоўвацца комплекснасць апісання (спасціжэння) прыроды яго дзеяння, функцыянавання. Дыкурс базуецца на стратэгіях рэпрадуцэнта і рэцыпіента, сацыяльных і прагматычных, макра- і мікрастратэгіях.

Дыкурсны аналіз дае падставы выявіць і патлумачыць кагнітыўныя і сацыяльна-культурныя абмежаванні ў працэсе вытворчасці публіцыстычнага тэксту. Цесная сувязь мовы, кагніталогіі і сацыяльнага пазнання сведчыць пра тое, што, толькі дэтальна даследуючы сацыяльны кантэкст функцыянавання мовы, можна выявіць рэпрэзентатыўную карціну свету і анталогію тэкставай дзейнасці журналіста.

У дыхатамічным адзінстве рэчыўнага і ўяўленага свету ў журналі-

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Тэкставая дзейнасць журналіста ў цесным звязку з актуалізаванымі сацыяльнымі дзеяннямі грамадства вызначае асноўныя прыярытэты яго развіцця і адлюстроўвае механізм уладкавання маўленчых зносін суб'ектаў камунікацыі – СМІ і чалавека. Публіцыстычны тэкст мае выразны адметнасці функцыянавання, сутнасць якіх можна звесці да вядомага пастулата: хто валодае інфармацыяй – той валодае светам. Калі паспрабаваць знайсці асноўны адменнік існавання публіцыстычнага маўлення ад іншых дзейнасных у жыцці чалавека сфер, то можна звесці суму адрознівальных уласцівасцей тэксту СМІ да анталагічнага па сваёй прыродзе феномена – утрымлівання ў сабе актуальнай інфармацыі. Публіцыстычны тэкст ёсць складнік жыцця любога цывілізаванага грамадства, у ім маніфестуецца вобраз, лад жыцця народа, выразна адбіваецца этнасіхалагічны склад, у выявах аўтарскага “я” журналіста праглядаецца аблічча часу, месца і вымярэнне людскай далучанасці да працэсаў пазнання навакольнага свету.

Вылучэнне ў сферах навуковага пазнання, якія вынікаюць з сукупнасці даследчых намаганняў тэарэтыкаў журналістыкі, лінгвістаў, антрапологаў, кагнітолагаў, філосафаў, лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту засведчвае новы падыход да прадукту разумовай дзейнасці чалавека – тэксту. Вывучэнне яго ў межах журналістыкі і мовазнаўства засноўваецца на распазнаванні сістэмнага ўзаемадзеяння вербальнага знака з іншымі знакамі натуральнага свету і вызначэнні прыроды такога ўзаемадзеяння.

Шырокая сфера распаўсюджанасці і спецыфіка функцыянавання публіцыстычнага тэксту паступова прыводзіць да натуральнай і заканамернай патрэбы ў вывучэнні тэкставых арганізацый не проста як лінгвістычнай адзінкі, а комплекснай з’явы чалавечай дзейнасці, камунікацыі і пазнання. Адсюль вырастае неабходнасць паказаць механізмы дзейснай інтэрпрэтацыі тэксту ў сістэме рэальных сітуацый.

Зыходзячы з функцыянальнай камунікацыйнасці мовы, якая з’яўляецца першакрыніцай інфармацыйнай і паняццйнай дзейнасці чалавека і ўвасабляецца ў вербальным знаку, лінгвістыка публіцыстычнага тэксту

грунтоўна сцвярджае сваё прыярытэтнае месца ў філалагічнай і грамадазнаўчай сферах, пераканаўча засведчвае доследную цікавасць да механізму падачы думкі, становіцца школай вывучэння аптымальных спосабаў перадачы сацыяльнага багажу пазнання.

Арганічным працягам навуковага спасціжэння свету стала ўзвядзенне ў ранг галоўнага кампанента агульнай тэорыі камунікатыўнамоўнага ўзаемадзеяння кагнітыўнага аспекту даследавання мовы. Вывучэнне мовы ў такім рэчышчы не толькі адкрывае доступ да працэсаў і структур, што забяспечваюць прадудцыраванне, разуменне, запамінанне, але і дае магчымасць тлумачыць, як адбываецца планаванне, вытворчасць і разуменне маўленчых актаў. Такім чынам, прадукт разумовай чалавечай дзейнасці – пэўная тэкставая арганізацыя – уяўляе сабой складаную камунікатыўную з’яву. Яна ўключае не толькі інтралінгвістычныя фактары пабудовы, а падае даволі разнастайную карціну свету, адлюстроўвае працэс устанаўлення неабходнай сувязі паміж моўнымі выказваннямі як лінгвістычнымі аб’ектамі і сацыяльнымі дзеяннямі.

Новая навуковая парадыгма лінгвістычнага вывучэння свету засноўваецца на семіялагічнай прыродзе слова, якое інфарматыўна перадае заўважныя і незаўважныя сацыяльна-эканамічныя, грамадска-палітычныя пераўладкаванні носьбітаў мовы (лексіка-семантычныя зрухі), дыягназуе тып мыслення, рэалізуе камунікатыўныя макра- і мікрастратэгіі (фарміраванне і трансфармацыя мадэлей камунікатыўных сітуацый у залежнасці ад сацыяльнага вопыту), арганізуе прагматычны кантэкст (валоданне не толькі агульнымі ведамі, але і ўласнымі ўстаноўкамі, уяўленнямі, эмоцыямі).

Сучасныя тэхналогіі інфармавання накіраваны на знаходжанне аптымальных шляхоў успрымання прапанаванага для масавай аўдыторыі тэксту, што залежыць ад інтра- і экстралінгвістычнага афармлення яго і прэзентацыі ў ім камунікатыўных установак.

Якасць інфармацыйнага адлюстравання дзейнасці чалавека ў розных сферах жыцця залежыць ад ведання фактараў, якія мацуюць сігніфікатыўны фон, ствараюць камунікатыўна ўплывовы эффект у тэксце. Менавіта ў такім ракурсе публіцыстычны тэкст паўстае як своеасаблівая іерархія ведаў, як камунікатыўная з’ява, што забяспечвае кантактаванне і мае сваёй задачай наладзіць творчае супрацоўніцтва, дыялог паміж журналістам і чытачом (слухачом / глядачом). Шляхі пошуку арганізацыі такога супрацоўніцтва вынікаюць з лінгвістычнай прыроды тэксту і яго функцыянальнай накіраванасці.

Характарыстыка анталагічных рыс публіцыстычнага тэксту склала генетычны фундамент лінгвістычнага адгалінавання, дзе суб'ектам вербальнага поля становіцца журналіст, а прадукт яго прафесійных намаганьняў – тэкст – вызначае праблематыку навуковых захадаў ва ўгляданні ў публіцыстычным творы значна большага – дыскурса як прэзэнтанта кагнітыўнага сховішча ўладкавання свету.

Назапашаны навуковы вопыт інтэрпрэтацыі з'яў рэчаіснасці атрымлівае паслядоўнае развіццё ў вывучэнні моўнага факта, акрэслівае эвалюцыю даследавання вербальнага знака ў вектарным напрамку: **слова (знак) ↔ сказ (знак) ↔ тэкст (знак)**. Структурныя адзінкі мовы, уступаючы ў сістэмныя адносіны адно з адным, набываюць функцыянальную прызначанасць, раскрываюць шматаспектнасць праяўлення моўнага знака ў кагнітыўнай прыродзе пабудовы лінгвістычнай карціны свету. Калі звязнасць і цэласнасць тэксту як структурнай адзінкі маўлення прыцягнула ўвагу даследчыкаў на пачатку ХХ ст., то тэкст як фрагмент рэчаіснасці выклікае пільную цікавасць даследчыкаў нашых дзён і паступова афармляецца ў дэфініцыі дыскурса, удакладняючы эвалюцыйную схему наступным чынам: **слова (знак) ↔ сказ (знак) ↔ тэкст (знак) ↔ дыскурс (знак)**.

Комплекснае даследаванне лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту і дыскурсны аналіз СМІ дазволілі зрабіць наступныя агульныя вывады і заключэнні.

1. Дыскурсны падход да вывучэння публіцыстычных матэрыялаў дазваляе ўсебакова ахапіць арыенціры на прасвятленне характару сувязей паміж рознымі кагнітыўнымі сістэмамі і ўмовамі паспяховасці маўленчых актаў у канкрэтных сітуацыях. Па-за такіх кагнітыўных фактараў, як жаданне, норма і ацэнка, вялікая роля належыць канвенцыянальным ведам, якія вызначаюць функцыянаванне іншых сістэм, што забяспечваюць камунікацыю. Апісанне сістэмы тэматычна уніфікаваных лексіка-семантычных палёў інфармацыйнага забеспячэння, якое ахоплівала б усе сферы чалавечай дзейнасці, дазваляе знайсці эфектыўныя формы і прыёмы падачы інфармацыі, фарміраваць і развіваць камунікатыўныя ўстаноўкі, рэпрэзентаваць камунікатыўныя сітуацыі ў адпаведнасці з інтэрпрэтацыйнай дыскурса. Камунікатыўныя падыходы да вывучэння тэкстаў СМІ прадугледжваюць аналітычнае апісанне матывацыі інфармацыйнага забеспячэння.

Дыскурс як іерархія ведаў, складаная камунікатыўная з'ява ў лінгвістыцы публіцыстычнага тэксту паўстае ў натуральным счапленні

моўна-камунікатыўнага ўзаемадзеяння і выніку яго – СМІ ва ўсіх іх праяўленнях. Менавіта сродкі масавай інфармацыі перш-наперш кладуцца на прапанаваныя вучонымі розных пунктаў гледжання і навуковых цікавасцей мадэлі рэпрэзентацыі свету, у прыватнасці грамадскай думкі – магутнага фундатара палітычнага, эканамічнага, культураасветнага і сацыяльнага жыццёвага ўладкавання.

2. Публіцыстычнае маўленне вызначаецца высокай частотнасцю лексічнай практыкі і тэкстаўтваральнай актыўнасцю журналіста – правадніка грамадскай камунікацыі, інтэнсіўнага носьбіта мовы, які стыхійна выражае моўны густ эпохі, а таксама... фарміруе яго. Творчасць СМІ выступае ў ролі прадвесніка, а далей і выразніка ўзнікнення пэўных маўленчых тэндэнцый, замацавання заканамернасцей развіцця мовы. Мова СМІ вылучаецца сацыяльнай ацэначнасцю, у аснову якой кладзецца прынцып пеяратаўнасці пры маніпуляванні фактамі, што адчуваюцца ад каштоўнасцей пабудаванага грамадства, і прынцып пеяратаўнасці пры ўхваленні “сваіх” вартасцей. Агульнай тэндэнцыяй слоўнай ацэначнасці была заострана экспрэсіўная, стылістычна вульгарызаваная лексіка, накіраваная на выкрыццё “чужароднасці”, адпаведная камунікатыўным устаноўкам адрасата. Пераходны перыяд выразна люструе арыентацыю былой пеяратаўнай ацэначнасці на нейтральную лексіку і штучную накіраванасць да максімальнай меліяратыўнасці ў рэкламных (адаптацыя да рэкламнай камунікацыі) і PR-тэкстах. Суб’ектыўная кваліфікацыя паведамлення відавочная, таму што ў ім яўна выяўляецца характар камунікатыўных мэтавых устаноў (сцвярджэнне – пытанне – пабуджэнне); супрацьпастаўленне па прымеце ў напрамку “сцвярджэнне – адмаўленне”; градацыя значэнняў у дыяпазоне “рэальнасць – ірэальнасць” (рэальнасць – гіпатэтычнасць / дапушчэнне – ірэальнасць); розная ступень упэўненасці адрасанта ў верагоднасці выказанай ім думкі пра рэчаіснасць. Суб’ектыўная мадальнасць паказвае на знешне схаваную, імпліцытную пазіцыю журналіста, які не жадае праяўляць сваю рэакцыю на рэчаіснасць адкрыта, але на гэта паказваюць мадыфікатары асноўнай мадальнай кваліфікацыі, ствараючы ў мадальнай іерархіі выказвання кваліфікацыю “апошняя інстанцыя” – непрыміральнай пазіцыі, як таго патрабуе карпаратыўны інтарэс выдання. У такім выпадку на перыферыі выказвання ўзнікае імітацыя дадатковага семантычнага ядра, што стварае эфект поліпрэдыкатыўнасці паведамлення. Гэта якраз і адлюстроўвае складаны ўзаемадзеянні паміж чатырма фактарамі камунікацыі: гаворачым (адрасантам), суразмоўцам

(адрасатам), зместам выказвання і рэчаіснасцю. Сукупнасць мадальных і аўтарызаваных канструкцый у дачыненні да мэтавых устаноў матэрыялу спараджае патрэбу змяніць афармленне і размеркаванне традыцыйных жанраў газетных публікацый, абстрае пытанне аб змяшчэнні межаў паміж імі. Адсюль узрастае доля ўвагі да розных спосабаў аўтарызацыі газетнага тэксту. Публіцыстычны тэкст сучаснасці, вызвалены ад рытуальнай зададзенасці, апелюе да такіх якасцей, як іранічнасць, самаіронія, скепіс і крытычнасць ва ўспрыманні і супастаўленні інфармацыі, нецярпімасць да катэгарычнай ацэначнасці, а таксама да здольнасці адзначаць эстэтычнае афармленне маўлення. У параўнанні з мінулай аднаслоўнай танальнасцю сёння існуе попыт на вострае слова, экспрэсіўнасць. Культывуецца разумова-маўленчая разняволенасць адрасата тэлемаўлення. Мяняецца роля снаднесенасці рускіх пісьмовага і вуснага элементаў. Так, адбываецца энергічнае пераключэнне моўнай асобы з пісьмовых тэкстаў на тэксты мас-медыя, што гучаць з тэлеэкрана. Арыентацыя рускіх тэлекаментатараў на вусна-размоўную разнавіднасць сучаснай мовы, з аднаго боку, адлюстроўвае, а з другога, абумоўлівае граматычную і арфаэпічную непатрабавальнасць тэлегледачоў. Можна казаць пра тое, што сучасныя спажыўцы масавага інфармацыйнага прадукту вылучаюцца ўспрымальнасцю да вобразнай катэгарызацыі рэчаіснасці, да метафарычнай структурызацыі новага ведання пра свет. Рэгулярная “трэніроўка” ўвагі да семантычнага патэнцыялу метафар, што праяўляецца ў недавыказанасці, намёку, звароце да алюзіі і гульні з сумежнымі энсамі, прыводзіць да ўзмацнення канататыўнасці моўнай свядомасці, якая становіцца прэцэдэнтна арыентаванай.

3. Публіцыстычны тэкст мае сваім прыярытэтным прызначэннем адлюстраванне маўленчай рэчаіснасці ў сферы палітыка-ідэалагічных грамадскіх адносін. Асноўны семантыка-канструктыўны прынцып яго пабудовы – спалучэнне экспрэсіі і стандарту, што абумоўліваецца вартаснай арыентацыяй перададзенай інфармацыі. Аднак важным сродкам у фарміраванні публіцыстычнага тэксту з’яўляюцца і экстралінгвістычныя фактары, якія вызначаюць спецыфіку публіцыстычнага маўлення ўвогуле. Наглядным узорам гэтага можам лічыць публіцыстычнае маўленне перыяду савецкага ўладарання, перабудовы і сённяшняга часу. Палітычная сітуацыя, эканамічныя пераўтварэнні, якія адбываліся ў перыяд перабудовы і што адбываюцца зараз, радыкальным чынам змянілі мову сродкаў масавай інфармацыі. Калі ў перабудовачныя часы публіцыстычны тэкст вызначаўся рухомасцю, выкліканай экстралінг-

вістычнымі фактарамі, то сёння можам гаварыць пра пэўную сфарміраванасць “новага” публіцыстычнага стылю, у аснову якога пакладзены “фрагмент” рэчаіснасці ў суцэльнай звязцы з тымі падзеямі, што яго нараджаюць і культывуюцца ва ўсведамленні спажываўца інфармацыі. Зыходзячы са спецыфікі праяўлення пазамоўнага пачатку ў публіцыстычным тэксце, трэба адрозніваць кампаненты экстралінгвістычнай карціны функцыянавання тэксту. Тэкст можа стварацца журналістам сітуацыйна, у пэўнай сацыяльна абумоўленай сітуацыі, культураспецыфічнай у сваім праламленні на свядомасць грамадства і гістарычна адзначанай. У такім разе маем на ўвазе экстралінгвістычныя прычыны суб’ектывнага парадку.

Сродкі масавай інфармацыі ўсё больш ператвараюцца ў важны кампанент палітычнага працэсу. Палітызаваны масавы публіцыстычны тэкст пашырае поле сацыяльнай раз’яднанасці, калектывнай агрэсіўнасці. Тыражуючы эмацыянальныя стымулы, палітызаваныя СМІ правакуюць грамадства, эксплуатаюць канструкты “агульныя інтарэсы”, “агульныя праціўнікі”, “агульныя погляды”, чым дасягаюць пастаўленай мэты – падзяліць людзей на “сваіх” і “чужых”. Экстралінгвістычная сутнасць тыражавання публіцыстычнага тэксту праяўляецца ў магутнай уплывовай сіле на масавую аўдыторыю, што часам можа перарастаць у маніпуляцыю грамадскай свядомасцю (інфармацыйная атака прымушае рэцыпіента думаць, жыць стэрэатыпамі). Аператыўнасць вызначае спецыфіку публіцыстычнага тэксту, адрознівае яго ад мастацкага і інш. умовамі арганізацыі і вытворчасці. Публіцыстычны тэкст па прычыне рэгулярнасці і перыядычнасці (серыйнасці) выхаду фарміруе інфармацыйную плыню.

4. Афармленнем камунікатыўных паводзін могуць служыць рэгулярнага распаўсюджвання канцэпты, што ўкараняюцца праз ідэалогію і культывуюцца ў свядомасць грамадства праз інфармацыйныя каналы. Яны могуць мець палярнае размяшчэнне па азначанай шкале – і +. “Прывучэнне” і “прывыканне” да іх спажываўцоў інфармацыі забяспечваецца высокай частотнасцю ўжывання. Часам яны канстытуалізуюцца і становяцца выразнікамі эпохі. Пазамоўная структурыраванасць СМІ ў аспекце серыйнасці з’яўляецца анталагічнай рысай публіцыстычнага тэксту, бо дыктуе пераемнасць, паслядоўнасць, сістэмнасць і аб’ёмную прапарцыянальнасць рэалізацыі яго. У той жа час маем парадаксальную сітуацыю, калі СМІ самі трапляюць у поле свайго ўплыву і стыхійна падпарадкоўваюцца імі ж наладжанымі камунікатыўнымі паводзінамі. Перыядычнасць

і рэгулярнасць публіцыстычнага тэксту цесна звязана з вар’іраваннем і дубліраваннем яго сігніфікацыі. Актуальная сігніфікацыя павінна адпавядаць актуальнаму сэнсу інфармацыі, транспанаванаму ў масавую аўдыторыю ступеньчата: I ступені – базісная актуалія, гістарычна зменлівая, сацыяльна абумоўленая, культураспецыфічная; II ступені – тэма-рэматычная, якая вынікае ўжо з вядомага, кантэкстная; III ступені – рэматычная, новая, сітуацыйная, варыянтная / інварыянтная. Апошняя ступень з’яўляецца арганізуючай для тэкставай дамінанты (загалоўка).

Рэгулярнае ўзнаўленне публіцыстычнага тэксту ў дубліруемых і варыянтна-інварыянтных формах (мадыфікацыях) дэягназуе важныя прынцыпы арганізацыі тэкставай дзейнасці журналіста. Разгледжаныя трактоўкі ўзаемаабумоўленасці і звязнасці дубліравання і вар’іравання масавага інфармацыйнага прадукту з ідэалагічным аспектам дэманструюць знешні бок праявы феноменальнасці тэкстаў СМІ, тады як яго ўнутраная арганізацыя патрабуе новых формаў рэалізацыі камунікатыўна зададзеных устаноў. Выразна адчуваецца трансфармацыя жанравага кодаксу адлюстравання рэчаіснасці “вачыма журналіста”, калі на змену аналітычным прыйшлі інфармацыйныя; мінімалізавана “жыццё” такіх жанраў, як рэпартаж, фельетон, перадавы артыкул, справаздача. Пад масавым тыражаваннем “схавалі свой твар” і актыўна ўздзейнічаюць на свядомасць чалавека агрэсія, жорсткасць, негатыў. У ідэалагічнай разгубленасці постсавецкага грамадства не знайшло свайго годнага месца самае важнае – духоўнасць, адчуванне сваёй ролі ў грамадстве, патрыятызм, вера ў сацыяльную справядлівасць. Адсюль выяўныя змены ў выкарыстанні маўленчых сродкаў: на змену ідэалагічна азначанай (грамадска-палітычнай) лексіцы прыйшлі словы стылістычна зніжаныя, мяжуючыя з герметычнай лексікай, сталі панаваць дысфемізмы, алузія, эзопава маўленне, семантычная кантамінаванасць і лексічная неправамернасць. Як маўленчая агрэсія з вуснаў палітыкаў успрымаюцца словы нецэнзурныя, затушаваныя ў аўдыёвізуальным маўленні своеасаблівымі аднамомантнымі сігналамі, а ў друкаваных – за кропкамі пасля пачатковай літары недапісанага слова. Рэфэрэнтны ўзровень такіх лакуцый актыўна і аўтаматызавана аднаўляецца на ўзроўні сігніфікацыі ў індэксах, растыражаваных на мільённую аўдыторыю, рэдуплікуецца ў сацыяльным усведамленні, культывуецца як дапушчэнне, дыспазітыўнае ў маўленні, чым наносіцца непяпраўны ўрон развіццю грамадства і станаўленню сацыяльных адносін паміж СМІ і чалавекам. Адбываецца скажэнне мыслення.

5. Фактары тэкстаўтварэння і экстралінгвістыка журналісцкай дзейнасці выразным чынам лоструюць камунікатыўнае лідэрства стваральніка публіцыстычнага твора і разам з тым вызначаюць генезіс і анталогію яго арганізацыі. Працэс пазнання тэксту, яго вытворчасці, планавання, праектавання і разумення грунтуецца на асноўным пастулаце медыя-тэкставай рэалізацыі – на цеснай звязанасці і замацаванасці за вербальнымі актам сацыяльных дзеянняў. Журналісцкі тэкст можа адпавядаць ці не адпавядаць пэўным правілам пабудовы, сістэмнасці паводзін моўнага факта ў складаным цэлым, але ён заўсёды павінен мець арсенал ключавых камунікатыўных кампазітаў, скіроўваючых яго на існасць, прызначанасць свайго існавання. Такімі камунікатыўнымі кампазітамі з’яўляюцца знешнелінгвістычныя фактары функцыянальнай накіраванасці СМІ. Будуецца даволі складаная іерархія пераўтварэння індывідуальнага духоўнага прадукту, прапанаванага праз СМІ канкрэтнымі людзьмі, у прадукт грамадскі, калектыўны. Публіцыстычныя тэксты адрозніваюцца незвычайнай шырынёй тэматыкі, яны могуць датычыць любой тэмы, якая патрапіла ў цэнтр грамадскай увагі. Гэта натуральным чынам уплывае на журналісцкае маўленне: узнікае неабходнасць уключаць спецыяльную лексіку, якая патрабуе тлумачэнняў, а калі і разгорнутых каментарыяў. З другога боку, шэраг тэм пастаянна знаходзяцца ў полі зроку грамадскай увагі, і лексіка, якая адносіцца да гэтых тэм, набывае публіцыстычную афарбоўку. Фарміруецца пласт маўленчых адзінак, характэрных для публіцыстычнага тэксту, камунікатыўная прызначанасць якога спрыяе канструяванню своеасаблівага тэзаўруса. Апошні вызначаецца не жанрава і не функцыянальна, а сацыяльнай абумоўленасцю камунікацыі, якая становіцца важным механізмам станаўлення індывіда як сацыяльнай асобы, правадніком устаноў пэўнага соцыуму, фарміруючых, у сваю чаргу, індывідуальныя і групавыя ўстаноўкі. Індывідуальныя матывацыі і формы паводзін могуць быць прыняты соцыумам, калі яны ўяўляюць сабой варыяцыі ў азначаных межах. Выразным прыкладам апошняга можа стаць праекцыя на грамадскае ўладкаванне манеры паводзін і ладу жыцця палітыкаў. Камунікатыўнасць публіцыстычнага тэксту з’яўляецца інструментам карэкцыі асацыяльных паводзін чалавека або групы людзей. Можна сказаць, што ў ролі сацыяльнага працэсара журналісцкі тэкст служыць фарміраванню грамадства ў цэлым, адыгрываючы сувязную ролю ў жыцці камунікантаў. Публіцыстычны тэкст выражае карэляцыі ўласна паводзін аб’екта інфармацыі і артэфактаў, г.зн. апрацаванага рэдактарам або аперата-

рам і рэдактарам друкаванага тэксту або відэатэксту. Артэфакт даступны адрасату – грамадству. Тое, што стаіць за такой апрацоўкай, застаецца для яго неведомым. Маўленчы імідж палітыка складаецца менавіта з артэфактаў, тады як зыходная маўленчая падзея і іх першапачатковая фіксацыя часта не бяруцца пад увагу. Такім чынам, лінгвістыка публіцыстычнага тэксту як самастойнае навуковае адгалінаванне пастулое і акрэслівае экстралінгвістычную сутнасць публіцыстычнага тэксту (дыскурса), дазваляе разглядаць яго ў рамках каўзальна-генетычнай тэорыі ў якасці інфармацыйнага пакета, які мае сваю структурную, сістэмную, лінейную і іерархічную арганізацыю.

Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту з’яўляецца па першааснове і па прадмеце свайго вывучэння сацыяльнай навукай. Шматстайнасць функцый мовы ў грамадстве, цесная сувязь яе з мысленнем і дзейнасцю чалавека робяць гнуткім узаемадзеянне мовазнаўства і журналістыкі з літаратуразнаўствам, антрапалогіяй, філасофіяй і інш. навукамі. Высновы пазамоўнай прыроды публіцыстычнага тэксту ніяк не сведчаць пра тое, што маўленчую палітру журналісцкага твора можна даследаваць эклектычна, у адрыве ад уласна лінгвістычнай пабудовы, заканамернасцей і тэндэнцый унутранага (інтралінгвістычнага) развіцця мовы. Характарыстыка анталогічных прымет паказвае на непарыўную сувязь, арганічную звязанасць вербальнага знака з першапрычнай свайго ўзнікнення – сацыяльным дзеяннем носьбіта мовы, якое не ўспрымаецца фрагментарна, а ёсць структурны кампанент цэласнай сістэмы, глабальная макрастратэгія жыццёвага ўладкавання. Выдзяляецца дыхатамія экстралінгвістычнага і інтралінгвістычнага ў публіцыстычным тэксце, першаму складніку якой надаецца значна большая ўвага, чым у любым іншым тэксце, напрыклад мастацкім. Экстралінгвістычная інфармацыя мастацкага тэксту звычайна падавалася ў канцэпцыях фонавых ведаў, гарызантальных кантэкстаў, рабіўся экстралінгвістычны каментар, заснаваны на выяўленні гістарычнай шматпланавасці мастацкага тэксту, прынцыпах каардынацыі агульнага і прыватнага, узаемаабумоўленасці і ўзаемазвязанасці формы і зместу. Іншымі словамі, тэкст пад даследчым вокам вучонага праходзіў дэкадзіроўку, дэшыфроўку закладзенай у ім гістарычна абумоўленай сацыяльнай інфармацыі. Менавіта такія падыходы дазволілі падысці да вывучэння паэтычнага тэксту як культуралагічнага феномена, дзе тэкст паўстае як носьбіт кадзіраванай інфармацыі пра этнапсіхалагічны склад народа, якая можа даць адказы на пытанні аб законах яго вытворчасці, спецыфіцы праек-

тавання асноўных нацыянальных канцэптаў на рэцыпіента, планаванні нейтральных тэкстаў, г. зн. ідэалагічна неактуальных, і рэканструкцыі ідэалагічна адзначаных тэкстаў.

6. Генезіс і анталагічны статус лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту вызначаецца дакладна акрэсленымі прадметам (публіцыстычны тэкст) і аб'ектам (тэкставая дзейнасць журналіста) вывучэння, спецыфіка якіх заключаецца ў цесным перапляценні вербальнага знака і сацыяльнага дзеяння, што спараджае кагнітыўную апрацоўку дыскурса. Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту мае выразнае выяўленне ў нацыянальных СМІ, што звязана з гісторыяй і станам функцыянавання роднай мовы і інтэрферэнтнымі ўплывамі, ізамарфізмам чужога элемента ў мове-крыніцы, у агульных і прыватных экстралінгвістычных характарыстыках, як: прызначанасць для масавай аўдыторыі і распаўсюджанасць, апэратыўнасць, перыядычнасць і рэгулярнасць, дубліраванне і вар'іраванне, калектыўнае аўтарства, інтэртэкстуальнасць і камунікатыўная прызначанасць. Дзейсным “прадстаўніком” журналісцкай творчасці можа стаць трапеічная сістэма або адзін з яе складнікаў. Моўная асоба журналіста ў параўнанні з пісьменніцкай сацыяльна-арыентаваная, пасіўна аўтарызуемая (на ўмоўна максімальную індывідуальнасць прэтэндуюць сучасныя публіцыстычныя тэксты). Маўленчая акалічнасць прысутнасці аўтара прадуктыўна можа рэалізоўвацца ў сістэме трапеічных абазначэнняў тэксту. У параўнанні з прамым трапеічнае абазначэнне семантычна своеасаблівае. Ужо пры першым набліжэнні зразумела, што на моўным узроўні змест тропа энтрапічны, больш размыты і прыблізны, чым прамыя абазначэнні слоў. Трапеічнае значэнне рухомае, у ім моцны індывідуальна-аўтарскі момант, семантычныя межы расплывістыя, шмат чаго “не выведзена на паверхню”, а размешчана імпліцытна. Гэта дае творчую прастору для стваральніка мастацкага тэксту і толькі ў пэўнай меры канструктыўна ажыўляе публіцыстычны твор, бо стылявая прызначанасць першага і другога рознанакіраваная, рознафункцыянальная, і тэксты маюць свае камунікатыўныя задачы. У слоўным аспекце пераносныя абазначэнні валодаюць патэнцыяльнай семантыкай, г.зн. не фіксуюць пэўны змест, а толькі акрэсліваюць семантычную сферу з верагоднай структурай. У маўленні журналіста здзяйсняецца адбор з гэтай сферы, і пераноснае значэнне семантызуецца па пэўных правілах узаемадзеяння прамога значэння з кантэкстуальна-сітуацыйнымі ўмовамі маўлення. Слова, спалучэнні слоў у трапеічнай канструкцыі могуць выступаць у ролі прадметна-лагічнага трампліна, які прадвызна-

чае мадыфікацыі экспрэсіўнай накіраванасці лексем як базавых звёнаў аўтарскага расповеду, маючых непасрэдныя адносіны да паказу розных сюжэтаў, сцэнарыяў-мадэлей, фрэймаў, накіраваных на выяўленне жыццёвых анамалій і самой сутнасці жыцця, “фрагмента рэчаіснасці” як прадмета аўтарскага бачання свету. Для больш поўнай характарыстыкі трапеічнай сутнасці неабходна ўказаць на катэгарыяльны характар імпліцытнасці тропа. Індывідуальна-аўтарскі троп заўсёды імпліцытны па прычыне нявыражанасці выніку пераносу. Імпліцытнасць максімальна прысутнічае ў тропе да таго часу, пакуль ён не стане моўным фактам, пакуль за ім не замацуецца больш або менш экспліцытнае значэнне.

7. Лінгвістычная арганізацыя тэксту складаецца з узаемазвязаных і сістэмна ўладкаваных структурных адзінак, якія выступаюць прадстаўнікамі, презентантамі сэнсавай, логіка-паняційнай, прагматычнай і інш. складанаэлементарнай кагерэнтнасці тэксту, як сацыяльна абумоўленай, гістарычна зменлівай, культураспецыфічнай, камунікатыўна кадыфікаванай і кагнітыўна прыроднай з’явы. Размяшчэнне іх адбываецца на двух узроўнях – парадымматыкі і сінтагматыкі, што паказвае і на лінейнае размяшчэнне ў працэсе маўленчай дзейнасці чалавека, і на кадыфікацыю суперлінейную (кадыфікаваную). Вывучэнне парадымматыкі слоў праводзіцца не толькі ў рэчышчы іх лінейнага размяшчэння, а і з боку сінтагматычных сувязей, пагрузжэння ў кампанентную структуру. Прааналізаваны спектр азначэнняў (тэмпаральных, “нацыянальнай прыналежнасці”, “зразумеласці”, “тэматычных”, кванторных, з ацэначным значэннем, міжасобасным значэннем і інш.), прэдыкатаў, актантамі якіх выступаюць аб’екты разгляду (прыналежнасці, разумення, пошуку, каўзацыі і ліквідацыі, каўзацыі і разумення), сірканстантаў, лакалізуемых сувязь “зместу” з яго носьбітам” у прасторы і часе, дае добры грунт для вывядзення панарамы семнага “зруху”, эвалюцыі слова, якое не можа быць прадстаўлена ва ўсім сваім багацці і разнастайнасці ў слоўніку. Апошні як выразнік парадымматычнага ўзроўню узурпуе “поле дзейнасці” словаўжывання і прымянення, стрымлівае і абмяжоўвае яго выкарыстанне. Канцэптуалізацыя рэчаіснасці адбываецца праз публіцыстычны тэкст. Ён можа выступіць у якасці пэўнага сімвала эпохі, выразніка грамадскіх катаклізмаў.

Канцэптуальна-фактычная інфармацыя выступае ў форме індикатараў ілакатыўнага акта: фонавых, прэсупазіцыйных і рэтраспектыўных. Першая група індикатараў ілакатыўнага акта прэзентуецца ў інфармацыі, якая служыць канвенцыянальнай базай для ўзнікнення тэкста-

вай, сукупнасці фактаў, ствараючых толькі пэўны фон для ўзнікнення пэўнай семы; другая тлумачыць умовы ўзнікнення семы ў лексічнай парадэгме (канцэптуальна-фактычная інфармацыя – непасрэдна ўводзіць сему ў функцыянальнае дзеянне); трэцяя аб’ядноўвае формы моўнага выражэння, якія вяртаюць чытача да папярэдняй зместава-фактуальнай інфармацыі і кадыфікуюць сему на маўленчым узроўні (не на моўным). Групы параўнальныя з перыядамі актуалізацыі семы: статычны стан (неактуалізаваны), дынамічны (актуалізаваны) і дыяхронны (у звязку з папярэдняй статьяй, наступнай дынамікай і сінхронным станам). Фонавыя індикатары семнага папаўнення маюць часцей за ўсё нявыражаны, неўсвядомлены (імпліцытны) характар і не паказваюць прама на сінтагматыку слова, а толькі служаць зместава-фактуальнай базай для яго семантычнай пераарыентацыі. Прэсупазіцыйныя – яўна выражаны, рэтраспектыўныя.

Структура семемы канструюецца з неаднолькавых па сваім іерархічным статусе і характары складнікаў, якія маюць розную значнасць для сістэматызацыі і адрознення пазамоўных аб’ектаў пры адлюстраванні аб’ектыўных уласцівасцей прадметаў і з’яў. Выкарыстанне (сінтагматычнае размяшчэнне) у маўленні аднаго са значэнняў слова ўтварае семемныя палі, якія “абазначаюць” прастору тэкставага дзеяння канкрэтнай семы полісемічнага слова і могуць утвараць кантэкстуальныя семы, што адлюстроўваюць розныя асацыяцыі, звязаныя з абазначэннем прадмета або з’явы, і ўзнікаюць на сінтагматычным узроўні. За кошт кантэкстуальных сем могуць рэалізоўвацца семы патэнцыяльныя з парадэгматычнага ўзроўню і стварацца ў тэксце канататыўныя сэнсавыя адценні значэння моўнай адзінкі, на аснове якіх развіваюцца вытворныя значэнні. У журналісцкім тэксце гэты працэс мае прынцыповую асаблівасць сваёй арганізацыі – тэматычную уніфікацыю, камунікатыўную цэласнасць: падпарадкаванне асноўнай камунікатыўнай мэце не толькі структуры, але і кампазіцыйнай звязнасці, сістэмнасці структурных кампанентаў. Публіцыстычны тэкст, такім чынам, мае монатэматычнае прызначэнне і выступае ў ролі кандэнсатара прырошчанага сэнсу канкрэтнага слова, менавіта ў ім слова атрымлівае развіццё сігніфікацыі ў поўнай адпаведнасці з медыя-падзеямі. Структурыраванне парадэгматыкі лексем перарастае ў структурыраванне “фрагмента рэчаіснасці”, самой рэчаіснасці, паводле чаго адбываецца семантычная пераарыентацыя ці назіраецца эвалюцыя слова. Гэта наглядна адлюстроўваецца ў тэматычнай парадэгме канцэптуальнага, дамінантнага яе кам-

панента і гіпер-, гіпасемным яго афармленнем. Сінтаматыка публіцыстычных тэкстаў зададзена функцыянальным стылем, больш строгая і іерархічна арганізаваная. Кожнае фіксаванае ўжыванне паўстае “адрэзкам уяўнага свету”, узаемапраектаванага на грамадства. Медыя-сінтаграма па фрагментах канструюе рэчаіснасць, у якой жыве і творыць журналіст.

Тэкстаўтваральнай рысай аналізаваных публіцыстычных тэкстаў з’яўляецца логіка-граматычная прадметнасць (субстанцыянальнасць), якая рэалізуе камунікатыўную зададзенасць у спецыфічных умовах жыццёвага ўладкавання сучаснага грамадства. Назіраецца таксама тэндэнцыя да высокачастотнага выкарыстання ўласных назоўнікаў, што стварае эфект непасрэднага ўключэння канкрэтных асоб у медыя-працэс, надае яму своеасаблівы характар, актуалізуе палітычны працэс.

Выразнай адметнасцю з’яўляецца і тое, што ў аналізаваных тэкстах актывізуецца аглютынатыўны сродак – прыназоўнік, які быццам “кампенсуе” недастатковасць марфалагічнай парадыгмы паказчыкаў флектыўнага тыпу, высокачастотная наяўнасць яго – для сучаснай беларускай мовы асістэмная з’ява. Пераважная колькасць і функцыянальная дамінанта назоўнікаў у публіцыстычным тэксце – з’ява, якая ўзнікае там, дзе спрацоўваюць стрымліваючыя фактары творчага працэсу журналісцкай дзейнасці. Калі ўлічваць заканамерную асаблівасць існавання публіцыстычнага тэксту, то супамерная наяўнасць субстанцыянальных слоў падпарадкоўваецца асноўнай функцыі – інфармавання (паведамлення), аднак празмернае ўключэнне яе ў маўленчую практыку журналіста сведчыць пра тое, што не рэалізуецца або рэалізуецца ў значна паслабленым варыянце другі складнік дыхатамічнага адзінства – функцыя ўплыву, пераканання. Неактуалізаванай застаецца і фатычная (кантактаўстанаўляльная) функцыя. Існуюць няўлоўныя на першы погляд негатыўныя тэндэнцыі існавання тэксту (асабліва інфармацыйных жанраў), дзе амаль адсутнічае жывасць, дынаміка, семантычная аб’ёмнасць і поліфанічнасць журналісцкага слова. Такая сітуацыя праяўляецца, як правіла, у часы заняпаду творчага пошуку, незапаграбаванасці прапагандысцкай тактыкі публіцыстычнага слова дзеля культывавання асноўных духоўных і маральных якасцей (увогуле нацыянальнай ідэі) у грамадстве.

Лінгвістычная арганізацыя публіцыстычнага тэксту, такім чынам, ладкуецца па сваіх пэўных правілах і прынцыпах, праглядаецца ва ўзаемазвязаных і сістэмна размешчаных структурных адзінках, якія прэ-

зентуюць сэнсаваю, логіка-паняціўную кагерэнтнасць тэксту. Складнікі тэксту размяшчаюцца на ўзроўнях парадгмы і сінтагмы. Сінтагматычны аналіз праяўляецца ў двух падыходах – валентнасным і дыстрыбутыўным. Парадыгматычнасць і сінтагматычнасць публіцыстычнага тэксту супрацьпастаўлены на ўзроўнях рэляцыі і карэляцыі. Першая існуе ў верагоднасным, патэнцыяльным прымяненні, другая – у канкрэтным, сітуацыйна абумоўленым. Індыкатары ілакутыўнага акта канкрэтнай лексічнай дамінанты цалкам падпарадкаваны камунікатыўнай задачы, якая ставіцца не на сінтагматычным узроўні, а на парадгматычным, і толькі пасля рэалізацыі ў маўленні журналіста; канцэптуальна-фактычная інфармацыя класіфікуецца на групы індыкатараў ілакутыўнага акта – фонавыя, прэсупазіцыйныя і рэтраспектыўныя, якія базуюць сабой узнікненне пэўнай семемы, паказваюць шляхі яе развіцця і вызначаюцца, галоўным чынам, медыя-падзеямі; парадгматычная структураванасць публіцыстычнага тэксту на лексічным узроўні мае камунікатыўную дамінанту, якая тэматычна уніфікавана (монатэматычная) і цалкам залежыць ад экстралінгвістычных фактараў; лексічная парадгма публіцыстычнага маўлення грунтуецца на тэматычнай у арганічным звязку з гіпера-гіпанімічнай, якая можа праліць святло на прыярытэты ў вызначэнні дамінатнасці гіпероніма. Публіцыстычны тэкст выступае ў ролі кандэнсатара прырошчанага сэнсу канкрэтнага слова; тэзаўрус журналіста сінтагматычна абумоўлены, падпарадкаваны кадыфікаванай лінейнай размешчанасці, якая набывае характар устойлівасці і зададзенасці функцыянальным стылем.

8. Дыскурсны аналіз і лінгвістыка публіцыстычнага тэксту грунтуюцца на адным падмурку – парадгме камунікацыі, што дазваляе рэалізаваць даследчую праграму: функцыянаванне масавага інфармацыйнага прадукту выяўляецца праз прызму яго сацыяльнага дзеяння, сацыяльнага ўздзеяння, кагнітыўнай сутнасці. Гэта пэўным чынам засведчыла змену навуковых парадгмаў, якая адбылася ў працэсе пераходу ад “філасофіі свядомасці” да “філасофіі камунікацыі”, ад сацыялогіі мэтаракцыянальнага дзеяння да сацыяльнай тэорыі камунікатыўнага дзеяння. Дыскурсны аналіз арыентуецца на ўстаноўкі дзейнаснай парадгмы. Мова ў ёй і анталогічна, і эпістэмічна ўключаецца ў чалавечую дзейнасць, у якой з’яўляецца адным з найважнейшых яе інструментаў і найкаштоўнейшым прадуктам. Семантыка дыскурса не з’яўляецца аўтаномнай: недастаткова ведаць толькі значэнні вербальных знакаў. Уступае ў сілу сумарнае пазнанне свету, становіцца неабходным

кагнітыўны і сацыяльны аналіз ведаў носьбітаў мовы ў межах ментальнай мадэлі. Суб'ектыўнае ўяўленне пра семантычную звязнасць публіцыстычнага тэксту можа вызначацца ў тым, што такія веды павінны быць эфектыўна арганізаваны ў асаблівыя класцеры, што ўтрымліваюць у сабе агульнадаступную для грамадства канкрэтную інфармацыю пра стэрэатыпны варыянт нейкага эпизоду.

Носьбіт мовы валодае важнай здольнасцю вызначаць, пра што напісаны тэкст, ён у стане выявіць тэму дыскурса, ён можа рэзюмаваць даволі дакладна складаныя інфармацыйныя стратэгіі паведамлення, актывізаваць мадэль рэальнай сітуацыі, якая фарміруецца з элементаў сацыяльнага вопыту, іншых інфармацыйных крыніц, вывесці агульную тэматычную структуру з нейкай канкрэтнай сітуацыйнай мадэлі; улічваючы існуючую сістэму вартасцей публіцыстычнага тэксту, нормы журналісцкай практыкі, зададзеныя вопытам стэрэатыпы і ідэалагічныя арыенціры, накіраваны навізны паведамлення, запраграмаванае негатыўнае стаўленне, вырашыць, якія з галоўных тэм тэматычнай структуры найбольш рэлевантныя і значныя.

У працэсе кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса выяўляецца шэраг прыёмаў, якія кіруюць дзеяннямі і ўстаноўкамі аўтара. У сукупнасці гэтыя фактары вызначаюць структуру рэлевантнасці паведамлення – у інтэрпрэтацыі рэпрадудэнта і перцэптыцы рэцыпіента. Веды, перакананні, устаноўкі, валоданне сітуацыяй, усе іншыя тыпы агульнай інфармацыі набываюцца, выкарыстоўваюцца і змяняюцца ў розных сацыяльных кантэкстах. Журналіст як сацыяльны суб'ект пастаянна выражае гэтыя веды, правярае і супастаўляе іх з ведамі іншых людзей.

Кагнітыўны аспект апрацоўкі дыскурса заснаваны на ўзаемадзеянні паміж рэпрэзентацыямі і сацыяльным вопытам, аперацыямі ў памяці. Стэрэатыпныя, характэрныя для пэўнага грамадства сацыяльныя і прагматычныя сітуацыі могуць утрымлівацца ў памяці ў форме сцэнарыяў такім чынам, што носьбіты мовы маюць магчымасць узаемадзеяння не толькі на вербальным узроўні, а і на сацыяльна адзначаным, паравербальным, падзейным. Любы слоўны акт выступае ў такім разе як сацыяльнае (а таксама як кагнітыўнае, прагматычнае, ментальнае) дзеянне.

Асноўны прынцып стратэгічнага падыходу да арганізацыі і вытворчасці дыскурса заключаецца ў адборы найбольш значнай у канкрэтным кантэксце і для канкрэтных камунікантаў інфармацыі. Пры гэтым павінна захоўвацца комплекснасць апісання (спасціжэння) прыроды яго

дзеяння, функцыянавання. Дыскурс базуецца на стратэгіях рэпрадучэнта і рэцыпіента, сацыяльных і прагматычных, макра- і мікрастратэгіях.

9. Дыскурсны аналіз дае падставы выявіць і патлумачыць кагнітыўныя і сацыяльна-культурныя абмежаванні ў працэсе вытворчасці публіцыстычнага тэксту. Цесная сувязь мовы, кагніталогіі і сацыяльнага пазнання сведчыць пра тое, што, толькі дэтальва даследуючы сацыяльны кантэкст функцыянавання мовы, можна выявіць рэпрэзентатыўную карціну свету і анталогію тэкставай дзейнасці журналіста. У дыхатамічным адзінстве рэчыўнага і ўяўленчага свету ў журналісцкай тэкставай дзейнасці прэвалюе ўяўленчы аспект, што часам прыводзіць да канструявання журналістам дамінантнага рэферэнцыяльнага “ўзнаўлення” і інтэрпрэтацыі з’яў рэчаіснасці не на карысць ісціннаму камунікатыўнаму прызначэнню (неінфарматыўныя рэпрэзентатывы, стратэгіі “завучанай няшчырасці”). Публіцыстычны тэкст як форма дыскурса выступае перш за ўсё ў падзейным аспекце, як “маўленне – мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне”, і паўстае ў дыкурснай канцэпцыі ў якасці галіны спецыфічнай сацыякультурнай дзейнасці. Інтэрпрэтацыя яго адбываецца на падставе спецыфічных структур-сцэнарыяў, выпрацаваных практыкай кантактавання на базе вопыту сацыяльнага ўзаемадзеяння грамадства са СМІ.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. *Абельсон Р. П.* Структура убеждений // Язык и моделирование социального взаимодействия. М.: Прогресс, 1987. С. 184–201.
2. *Акишина А. А.* Структура целого текста. М.: Русский язык, 1981. Ч. 1. 89 с.
3. *Аксамітаў А. С.* Развіццё фразеалагічнага складу мовы і літаратурная норма // Беларуская лінгвістыка. Мн.: Навука і тэхніка, 1987. Вып. 31. С. 61–63.
4. *Алешина И.* Паблік рилейшнз для менеджеров и маркетеров. М.: ООО «Гном-пресс», 1997. 255 с.
5. *Андреева Г. М.* Социальная психология. М.: Аспект Пресс, 1999. 373 с.
6. *Антанюк Л. А.* Беларуская навуковая тэрміналогія. Мн.: Навука і тэхніка, 1987. 240 с.
7. *Апресян Ю. Д.* Лексическая семантика: Синонимические средства языка. М.: Наука, 1974. С. 367.
8. *Арнольд И. В.* Проблемы интертекстуальности // Вестник СПбГУ. Сер. 2. История, языкознание, литературоведение. 1992. Вып. 4. С. 26–32.
9. *Артемов В. Л.* Основные направления исследования и современное состояние теории массовой коммуникации за рубежом // Психолингвистические проблемы массовой коммуникации. М.: Наука, 1974. С. 76–84.
10. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека. 2-е изд., испр. М.: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
11. *Арутюнова Н. Д.* Тождество или подобие? // Проблемы структурной лингвистики. М.: Наука, 1981. С. 3–22.
12. *Арутюнова Н. Д.* Прагматика // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 389–390.
13. *Арутюнова Н. Д.* Предложение и его смысл. М.: Наука, 1976. 383 с.
14. *Арутюнова Н. Д.* Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. М.: Наука, 1988. 338 с.
15. *Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю.* Современный русский язык. М.: Просвещение, 1981. Ч. 3. 271 с.
16. *Бакина М. А., Некрасова Е. А.* Эволюция поэтической речи 19–20 вв. М.: Наука, 1986. 191 с.
17. *Балли Ш.* Французская стилистика. М.: Иностран. лит-ра, 1961. 394 с.
18. *Баранов А. Н.* Аргументация как языковой и когнитивный феномен // Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. М.: Наука, 1990. С. 18–32.

19. Баранов А. Н., Плунгян В. А., Рахилина Е. В., Кодзасов С. В. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка. М.: Помовский и партнеры, 1993. 207 с.
20. Барт Р. S/Z / Пер. Г. К. Косикова и В. П. Мурат; Общ. ред., вступ. ст. Г. К. Косикова. М.: Ad Marginem, 1994. С. 277–302.
21. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов // Зарубежная эстетика и теория литературы. XIX–XX вв. Трактаты. Статьи. Эссе. М.: Наука, 1987. С. 346–352.
22. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М.: Прогресс, 1994. С. 535–540.
23. Барт Р. Нулевая степень письма // Семиотика. М.: Радуга, 1983. 636 с.
24. Басава Г. І., Іучанкаў В. І., Сінькова Л. Д. Свято слова: Дапам. па лінгвакультуралогіі. Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2002. 142 с.
25. Бахтин М. М. Искусство и ответственность // Бахтин М. М. Работы 20-х годов. Киев: Next, 1994. С. 7–8.
26. Беларуская граматыка. Мн.: Навука і тэхніка, 1985. Ч. 1. 431 с.
27. Беларуская граматыка. Мн.: Навука і тэхніка, 1986. Ч. 2. 327 с.
28. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис. М.: Высш. шк., 1977. 248 с.
29. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М.: Прогресс, 1974. С. 447.
30. Берггольц О. Из дневников // Звезда. 1990. № 5. С. 180–191.
31. Білодід І. К. Про порівняльну стилістику східнослов'янських мов // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. Київ: Наука, 1972. С. 3–21.
32. Блохин И. Н. Изучение роли телевидения в формировании этнических стереотипов // Средства массовой информации в современном мире: Тез. науч.-практ. конф. СПб.: СПбГУ, 2001. С. 65–67.
33. Блумфилд Л. Язык. М.: Прогресс, 1968. 607 с.
34. Бобилевич Г. Поль Гоген в русской культуре рубежа XIX–XX вв. http://pbunjak.narod.ru/zbornik/tekstovi/06_Bobilewicz.htm.
35. Богданов В. В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты. Л.: ЛГУ, 1990. 132 с.
36. Богданов В. В. Текст и текстовое общение. СПб.: СПбГУ, 1993. 68 с.
37. Богданов В. В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство // Язык, личность и дискурс. Тверь, 1990. С. 148–164.
38. Бойкова Н. Г., Беззубов А. Н., Коньков В. И. Публицистический стиль. СПб.: Лаборатория оперативной печати факультета журналистики СПбГУ, 2002. 36 с.
39. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл. Л.: Наука. Ленинград. отд-ние, 1978. С. 175.
40. Бремон К. Структурное изучение повествовательных текстов после В. Проппа // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. М.: Прогресс, 2000. 536 с.

41. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. М.: Просвещение, 1965. 492 с.
42. Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили. М.: Высш. шк., 1967. 376 с.
43. Буева Л. П. Человек: деятельность и общение. М.: Мысль, 1978. 216 с.
44. Бурак Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя. Мн.: Універсітэцкае, 1987. 319 с.
45. Бычкова Т. А. Особенности интерпретации языковой личности и текста (на материале научно-художественной повести М. М. Зощенко “Перед восходом солнца”). www.kcn.ru/tat_ru/science/news/lingv-97/n161/htm.
46. Бюлер К. Теория языка: Репрезентативная функция языка. М.: Прогресс, 2001. 501 с.
47. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования. Благовещенск: Благовещ. гуманит. колледж, 2000. 260 с.
48. Вараб’ёў В. П. Сістэма СМІ Беларусі. Мн.: БДУ, 2002. 252 с.
49. Вардуль И. Ф. Основы описательной лингвистики: Синтаксис и супрасинтаксис. М.: Наука, 1977. С. 351.
50. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М.: Русские словари, 1996. 411 с.
51. Величковский Б. М., Зинченко В. П., Лурия А. Р. Психология восприятия. М.: Наука, 1973. 246 с.
52. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Рус. яз., 1990. 240 с.
53. Виноградов В. В. Итоги обсуждения вопросов стилистики // ВЯ. 1955. № 1. С. 60–87.
54. Виноградов В. В. О теории художественной речи. М.: Высш. шк., 1971. 240 с.
55. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. М.: Гослитиздат, 1959. 654 с.
56. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // ВЯ. 1953. № 5. С. 3–29.
57. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка 17–19 вв. М.: Высш. шк., 1982. 529 с.
58. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М.: Акад. наук СССР, 1963. 255 с.
59. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М.: Высш. шк., 1972. 614 с.
60. Виноградов С. И. Язык газеты в аспекте культуры речи // Культура русской речи и эффективность общения. М.: Наука. 1996. С. 114–123.
61. Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. М.: Учпедгиз, 1959. 492 с.
62. Винокур Г. О. О языке художественной литературы. М.: Высш. шк., 1991. 447 с.
63. Винокур Г. О. Язык нашей газеты // ЛЕФ. 1924. № 2. С. 4.
64. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика. Волгоград: ВГУ, 1997. 114 с.

65. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки (на материалах португальского языка). М.: Наука, 1985. 228 с.
66. *Воробьева Т. Б.* Тропеические окказионализмы В. Маяковского // *Стилистика художественной литературы*. М.: Наука, 1982. С. 199–216.
67. *Ворожбитова А. А.* “Официальный советский язык” периода Великой Отечественной войны: лингвориторическая интерпретация // *Теоретическая и прикладная лингвистика. Язык и социальная среда*. Вып. 2. Воронеж: ВГТУ, 2000. С. 21–42.
68. *Ворошилов В. В.* Журналистика. СПб: Изд-во Михайлова В. А., 1999. 304 с.
69. *Гак В. Г.* К проблеме общих семантических законов // *Общее и романское языкознание*. М.: Моск. ун-т, 1972. С. 144–157.
70. *Гальперин И. Р.* Общие проблемы стилистики // *Проблемы лингвистической стилистики*. М., 1969. С. 37–40.
71. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981. 139 с.
72. *Гегель*. Эстетика. М.: Искусство, 1969. Т. 2. 326 с.
73. *Гийом Г.* Принципы теоретической лингвистики. М.: Прогресс; Культура, 1992. С. 217.
74. *Гинзбург Е. Л.* Конструкции полисемии в русском языке. М.: Наука, 1985. 223 с.
75. *Гирин Ю. Н.* К вопросу о самоидентификационных моделях латиноамериканской культуры // *Iberica Americans. Механизмы культуuroобразования в Латинской Америке* / Отв. ред. В. Б.Земсков. М.: Наука, 1994. С. 146–158.
76. *Гойхман О. Я., Надегина Т. М.* Основы речевой коммуникации. М.: ИНФРА-М, 1997. 269 с.
77. *Голуб И. Б.* Стилистика современного русского языка. М.: Высш. шк., 1986. 335 с.
78. *Гончаренко В. В., Шингарева Е. А.* Фреймы для распознавания смысла текста. Кишинев: Штиинца, 1984. 198 с.
79. *Горбач В. А.* Метанімія ў публіцыстычным маўленні (парадыгматычныя здольнасці і сінтагматычная неабходнасць): Аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.01.10 / Бел. дзярж. ун-т. Мн., 2000. 16 с.
80. *Горелов И. Н.* Вопросы теории речевой деятельности. Таллин: Валгус, 1987. 190 с.
81. *Грайс Г. П.* Логика и речевое общение // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 16. М.: Наука, 1985. С. 262–277.
82. *Гриценко О., Шкляр В.* Основи теорії міжнародної журналістики. Київ: Київський університет, 2002. 304 с.
83. *Дасаева Т. М.* Паэтыка лірызму ў беларускай прозе. Мн.: БДУ, 2001. 152 с.
84. *Дейк ван Т. А.* Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. / Сост. В. В. Петрова; Под ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. М.: Прогресс, 1989. 312 с.

85. Демидова М. П. Вопросы стилистики русского языка. Мн.: Нар. асвета, 1982. 112 с.
86. Дипломатический словарь. М.: Наука, 1986. Т. 2. 500 с.
87. Дискурс політик у масовій комунікації // Політологія посткомунізму. <http://litopolis.narod.ru/-polpost/pp.htm>.
88. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации: Проблемы семиосоциопсихологии. М.: Наука, 1984. 268 с.
89. Дюбуа Ж., Пир Ф., Тринон А. и др. Общая риторика. М.: Наука, 1986. 392 с.
90. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. 519 с.
91. Ефимов А. Образная речь художественного произведения // Вопросы литературы. 1959. № 8. С. 91–108.
92. Жагер М. Бумажные динозавры // Комерсантъ Daily. 1996. 2 нояб.
93. Жолковский А. К. Блуждающие сны и другие работы. М.: Наука. Изд. фирма “Восточная литература”, 1994. 427 с.
94. Зевгинцев В. А. Язык и лингвистическая теория. М.: Эдиториал УРСС, 2001. 248 с.
95. Ибраева Г. К. Пресса как информационный эквивалент политической культуры // Подготовка журналистских кадров (опыт, история, проблемы). СПб: СПбГУ, 1992. С. 24–28.
96. Ивченко В. И. Воздействующая функция тропов (функционально-стилистический аспект) // Журналистика: опыт, проблемы, перспективы: Тез. докл. науч.-практ. конф., прясвеч. 45-годдзю факультэта журналістыкі Белдзяржуніверсітэта, Мінск, 1 снеж. 1989 г. Журналіст. № 10–11. С. 10.
97. Ивченко В. И., Руденко А. А. Глагольное сказуемое. Современный русский литературный язык. Мн.: БГУ, 1992. 42 с.
98. Ивченко В. И. Двужычье и речевая культура белорусской прессы // Журналистика в 2002 году. Средства массовой информации и реалии нового века: Материалы науч.-практ. конф., Москва, 3–5 февр. 2003 г. / Ред. коллегия: Я. Н. Засурский и др. М.: МГУ, 2003. Ч. 2. С. 129–131.
99. Ивченко В. И. Дискурсивная методология журналистских исследований // 300 лет российской журналистики: Материалы науч.-практ. конф., Санкт-Петербург, 11 дек. 2002 г. / Под ред. Г. В. Жиркова. СПб: Роза мира. 2003. С. 136–139.
100. Ивченко В. И. Дискурсивная концепция развития теории и практики анализа текстов СМИ // Лінгвістычныя чытанні: Памяці педагога і навукоўца С. М. Грабчыкава. Да 75-годдзя з дня нараджэння / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 1998. С. 11–15.
101. Ивченко В. И. Когнитивная сущность языка (к практике дискурсивного анализа) // Беларуская і руская мовы ў Беларусі: праблемы функцыянавання і ўзаемадзеяння: Тэз. докл. навуц. канф., прясвеч. 20-годдзю аддзела беларускамоўных сувязей (сектара рускай мовы) / Адк. рэд. А. А. Лукашанец. Мн., 1997. С. 30–31.

102. *Ивченко В. И.* Лингвистическая организация текста: В творческой лаборатории Владимира Короткевича. Мн.: БГУ, 2002. 211 с.
103. *Ивченко В. И.* Лингвостилистика тропов Юрия Казакова. Мн.: УП “Ред. науч.-метод. журн. “Пачатковая школа”, 2002. 112 с.
104. *Ивченко В. И.* Метафора и лексико-семантический тип словообразования (на материале произведений В. Короткевича и переводов их на русский язык) // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. III Респ. конф., Гродно, 5–6 окт. 1989 г. / Ред. коллегия: В. М. Никитевич (отв. ред.) и др. Гродно: ГГУ, 1989. Ч. 2. С. 157–159.
105. *Ивченко В. И.* Творительный сравнения в белорусском и русском языках // Проблемы изучения и преподавания русского языка в вузах и школах республики: Тез. докл. науч.-метод. конф., Минск, 20–22 мая 1992 г. / Ред. коллегия: А. М. Бордович и др. Мн., 1992. С. 113–115.
106. *Ивченко В. И.* Тексты-новости как коммуникативный индекс речевого вкуса эпохи // Средства массовой информации в современном мире. Петербургские чтения: Материалы межвуз. науч.-практ. конф., Санкт-Петербург, 23–24 апр. 2003 г. / Под ред. В. И. Конькова. СПб: Роза мира, 2003. С. 161–162.
107. *Ивченко В. И.* Троп в системе номинативной деривации (на основании исследования эпитетов в прозе В. Короткевича и форм выражения их в переводах на русский язык) // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. II Респ. конф., Гродно, 25–26 сент. 1986 г. / Ред. коллегия: В. М. Никитевич (отв. ред.) и др. Гродно: ГГУ, 1986. Ч. 2. С. 41–43.
108. *Ивченко В. И.* Язык произведений Юрия Казакова (организующая функция тропа) // Адукацыя і выхаванне. 2002. № 6. С. 110–122.
109. *Ижакевич Г. П.* Взаємодія стилістики мови і стилістики мовлення // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. Київ: КДУ, 1972. С. 33–47.
110. *Ижакевич Г. П., Кононенко В. И., Пилинский Н. И.* и др. Сопоставительная стилистика русского и украинского языков. Киев: Наука, 1980. 207 с.
111. *Ильинская И. С.* О языковых и неязыковых стилистических средствах // ВЯ. 1954. № 5. С. 84–89.
112. *Ирошников М. П., Ваксер А. З.* Трансформация массового стереотипа в России XX в. // Логос. Общество. Знак (к исследованию проблемы феноменологии дискурса): Сб. науч. тр. / Отв. ред. Б. Я. Минсонжников. СПб.: ООО Выставоч. ред.-изд. комплекс “БРИГ – ЭКСПО”, 1997. С. 27–31.
113. *Їўчанкаў В. І.* Камунікатыўныя зададзенасць і прызначанасць публіцыстычнага тэксту: экстр- і інтралінгвістыка // Жыццём напоўненае слова... (да 80-годдзя С. М. Грабчыкава): Зб. навук. арт. / Пад навук. рэд. В. І. Ёўчанкава. Мн.: БДУ, 2003. С. 16–21.
114. *Їўчанкаў В. І.* Анталогія культуры маўлення ў публіцыстычным тэксце //

- Нар. асвета. 2003. № 7. С. 65–68.
115. *Іўчанкаў В. І.* У няўлоўным палёце знічак... // Жыццём напоўненае слова... (да 80-годдзя С. М. Грабчыкава): Зб. навук. арт. / Пад навук. рэд. В. І. Іўчанкава. Мн.: БДУ, 2003. С. 3–4.
 116. *Іўчанкаў В. І.* Рыторыка: Праграма дысцыпліны для студэнтаў спецыяльнасці “інфармацыя і камунікацыя”. Мн.: БДУ, 2003. 12 с.
 117. *Іўчанкаў В. І.* Сучасная беларуская мова: Праграма дысцыпліны для студэнтаў спецыяльнасцей “журналістыка”, “інфармацыя і камунікацыя”, “літаратурная работа”. Мн.: БДУ, 2003. 28 с.
 118. *Іўчанкаў В. І.* Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту: Праграма курса. Мн.: БДУ, 2003. 12 с.
 119. *Іўчанкаў В. І.* Лінгвістыка тэкстаў СМІ: Праграма курса для студэнтаў спецыяльнасці “журналістыка”. Мн.: БДУ, 1994. 8 с.
 120. *Іўчанкаў В. І.* Аб сутнасці трапеічнага працэсу (лінгвастылістычны аспект) // Беларуская лінгвістыка. Вып. 41 / Рэд. калегія: А. А. Падлужны (адк. рэд.) і інш. Мн.: Навука і тэхніка, 1993. С. 55–62.
 121. *Іўчанкаў В. І.* Аб універсальнасці формулы тэкстаў-навін // Тэкст в лінгвістычнай тэорыі і в метадзіке преподавания филологических дисциплин: Матэрыялы II Междунар. науч. конф., Мозырь, 26–27 марта 2003 г. / Ред. коллегія: С. Б. Кураш, О. И. Ревуцкий, В. Ф. Русецкий (отв. ред.). Мозырь: МГПУ, 2003. С. 139–141.
 122. *Іўчанкаў В. І.* Ад эвалюцыі мовы да лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту // Сродкі масавай інфармацыі Беларусі ў дэмакратычным працэсе: Матэрыялы міжнар. навук. канф., прысвеч. 80-годдзю з дня нараджэння прафесара Р. В. Булацкага, Мінск, 3 мая 2001 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 1999. С. 60–63.
 123. *Іўчанкаў В. І.* Асаблівасці развіцця публіцыстычнага маўлення на сучасным этапе // Мадэлі функцыянавання сродкаў масавай інфармацыі: Тэз. дакл. навук. канф., Мінск, 10–12 лістап. 1998 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 1998. С. 45–48.
 124. *Іўчанкаў В. І.* Вывучэнне мастацкай вобразнасці ў школе // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1988. № 12. С. 11–12.
 125. *Іўчанкаў В. І.* Выкладанне роднай мовы будучым журналістам // Вышэйшая шк. 2001. № 6. С. 45–48.
 126. *Іўчанкаў В. І.* Генезіс і анталогічны статус лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту // Слова і час: Навук. чытанні, прысвеч. памяці прафесара У. П. Анічэнка: Зб. навук. арт. Гомель: ГДУ. 2003. Ч. 2. С. 140–155.
 127. *Іўчанкаў В. І.* Да праблемы вызначэння зместу тэрміна дыкурс, яго структуры і залежнасцей // Журналістыка-2002 / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: Інтернешнл Транс-Кэпітал, 2002. С. 101–107.
 128. *Іўчанкаў В. І.* Дыкурсны аналіз навін у прэсе // Журналістыка-2001: Матэрыялы III Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 27–28 лістап. 2001 г. / Рэд.

- калегія: В. П. Вараб'ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: Асобны Дах, 2000. С. 100–104.
129. *Гучанкаў В. І.* Дыскурсны падыход да вывучэння маўлення (стратэгія даследаванняў тэкстаў СМІ) // Беларуская лінгвістыка. Вып. 51 / Рэд. калегія: А. А. Падлужны (адк. рэд.) і інш. Мн.: Навука і тэхніка, 2001. С. 23–29.
 130. *Гучанкаў В. І.* З'ява персаніфікацыі ў творах У. Караткевіча // Весці Акадэміі навук БССР. Сер. грамад. навук. 1990. № 4. С. 105–108.
 131. *Гучанкаў В. І.* Інтэгратыўны падыход да журналісцкіх даследаванняў (лінгвістыка публіцыстычнага тэксту – дыскурсны аналіз СМІ) // Весн. БДУ. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2003. № 1. С. 84–88.
 132. *Гучанкаў В. І.* Кагнітыўная лінгвістыка апрацоўкі тэксту (да пытання дыскурснага аналізу) // Язык, слово, действительность: Тез. докл. Междунар. науч. конф., Минск, 22–23 мая 1997 г. / Ред. коллегія: А. А. Гируцкий (отв. ред.) и др. Мн.: БГПУ, 1997. С. 39–42.
 133. *Гучанкаў В. І.* Камунікатыўныя падыходы да лінгвістычнага аналізу тэкстаў СМІ (агульнатэарэтычны аспект) // Журналістыка на парозе XXI стагоддзя: канцэпцыі і тэндэнцыі развіцця: Тэз. дакл. рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 75-годдзю Белдзяржуніверсітэта, Мінск, сак., 1996 г. / Рэд. калегія: А. Г. Слука (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 1996. С. 43–45.
 134. *Гучанкаў В. І.* Лінгвадыдактычныя падставы ўкаранення рэйтынгавай сістэмы ацэнкі ведаў студэнтаў (практыка выкладання) // Нар. асвета. 2001. № 10. С. 13–19.
 135. *Гучанкаў В. І.* Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту (паводле агульнай тэорыі апрацоўкі дыскурса) // Журналістыка на парозе XXI стагоддзя: вопыт, праблемы, перспектывы: Магэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 55-годдзю факультэта журналістыкі, Мінск, 16 лістап. 1999 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб'ёў (адк. рэд.). Мн.: Асобны дах, 1999. С. 60–63.
 136. *Гучанкаў В. І.* Лінгвістычнае вандраванне па старонках газет // Культура мовы журналіста. Вып. 6. Мн.: Універсітэцкае, 1992. С. 85–94.
 137. *Гучанкаў В. І.* Маўленчая энергія формул ветлівага звароту // Час. Журналістыка. Крытыка: Зб. навук. мат., прысвеч. 80-годдзю прафесара Е. Л. Бондаравай / Рэд. калегія: В. П. Вараб'ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 2002. С. 30–33.
 138. *Гучанкаў В. І.* Метафара як сродак мастацкай вобразнасці ў рамане У. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім” // Весці Акадэміі навук БССР. Сер. грамад. навук. 1987. № 6. С. 109–115.
 139. *Гучанкаў В. І.* Мова прэсы сёння і норма (агульнатэарэтычны аспект) // Журналістыка: вопыт, праблемы, перспектывы: Тэз. дакл. навук.-практ. канф., Мінск, снеж. 1992 г. / Рэд. калегія: А. Г. Слука (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 1992. С. 15–16.
 140. *Гучанкаў В. І.* Мовай пазнае // Журналістыка: актуальныя праблемы развіцця. Вып. 2 / Пад рэд. праф. Б. В. Стральцова. Мн.: Вучэб. лабара-

- торыя-друкарня факультэта журналістыкі Белдзяржуніверсітэта, 1994. С. 12–15.
141. *Ўчанкаў В. І.* На шляху да прафесійнага сталення: навучыць вучыцца (Сістэма рэйтынгавай ацэнкі ведаў студэнтаў пры выкладанні сучаснай беларускай мовы) // Адукацыя і выхаванне. 2001. № 6. С. 3–10.
 142. *Ўчанкаў В. І.* Персаніфікацыя ў публіцыстычных творах // Актуальныя праблемы сацыяльна-гуманітарных і естэсвенных навук. Мн.: БГУ, 1991. С. 65–66.
 143. *Ўчанкаў В. І.* Перспектывы лінгвістычнай навукі (рыторыка – стылістыка – лінгвістыка тэксту – дыскурсны аналіз СМІ) // Жыццём і словам прысягаючы... (Да 80-годдзя прафесара М. Я. Цікоцкага): Зб. навук. арт. / Рэд. калегія: В. П. Вараб'ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 2002. С. 22–26.
 144. *Ўчанкаў В. І.* Перспектыўнае адгалінаванне лінгвістыкі тэксту (дыскурсны аналіз СМІ) // Актуальныя пытанні беларускай лінгвістыкі (да 80-годдзя прафесара М. С. Яўневіча): Зб. навук. арт. Мн.: БДПУ, 2002. С. 73–78.
 145. *Ўчанкаў В. І.* Семантычная кандэнсацыя як спосаб захавання народнай спадчыны (элементы дыскурснага аналізу беларускага маўлення) // Журналістыка-2000: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 21 лістап. 2000 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб'ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: УП «Тэхнапрынт», 2000. С. 91–94.
 146. *Ўчанкаў В. І.* СМІ ў сітуацыі білінгвізму // Журналістыка: вопыт, праблемы, перспектывы: Тэз. дакл. рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 50-годдзю факультэта журналістыкі, Мінск, 4–6 кастр. 1994 г. / Рэд. калегія: А. Г. Слука (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 1994. С. 18–20.
 147. *Ўчанкаў В. І.* Станаўленне лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту на Беларусі // Беларуская лінгвістыка. Вып. 53 / Рэд. калегія: А. А. Падлужны (адк. рэд.) і інш. Мн.: Навука і тэхніка, 2003. С. 33–38.
 148. *Ўчанкаў В. І.* Стылістычныя асаблівасці выкарыстання тропаў у творах У. Караткевіча (параўнанне і метафара) // Беларуская лінгвістыка. Вып. 35 / Рэд. калегія: А. І. Жураўскі (адк. рэд.) і інш. Мн.: Навука і тэхніка, 1989. С. 26–31.
 149. *Ўчанкаў В. І.* Сучасная беларуская мова: Вучэбна-метадычны комплекс: У 4 ч. Ч. 1: Арфаграфія. Графіка. Лексікалогія (фразеалогія). Мн.: БДУ, 2001. 56 с.
 150. *Ўчанкаў В. І.* Тыпы параўнанняў у творах У. Караткевіча і іх структура // Беларуская лінгвістыка. Вып. 32 / Рэд. калегія: А. І. Жураўскі (адк. рэд.) і інш. Мн.: Навука і тэхніка, 1987. С. 24–30.
 151. *Ўчанкаў В. І.* У вечным пошуку свайго правапісу // Крыніца. 2002. № 9–10. С. 133–139.
 152. *Ўчанкаў В. І.* У моўнай стыхіі недзяржаўнага друку // Недзяржаўная журналістыка ў сістэме СМІ Беларусі: Матэрыялы круглага стала / Рэд. калегія: В. П. Вараб'ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 1998. С. 46–48.

153. *Ўчанкаў В. І.* У скарбніцу беларускага мовазнаўства // Нар. асвета. 1998. № 7. С. 158–159.
154. *Ўчанкаў В. І.* Увасабленне – структурны кампанент арганізацыі мастацкага тэксту ў творах Караткевіча // Беларуская мова. Вып. 17 / Рэд. калегія: У. В. Анічэнка (гал. рэд.) і інш. Мн.: Універсітэцкае, 1989. С. 122–130.
155. *Ўчанкаў В. І.* Хай зернем прарастае слова... // Факультэт журналістыкі. Мн.: БДУ, 2001. С. 22–25.
156. *Ўчанкаў В. І.* Экстралінгвістычны ўплыў на фарміраванне беларускага правапісу // Беларуская мова і літаратура. 2002. № 4. С. 49–58.
157. *Каменская О. Л.* Текст и коммуникация. М.: Высш. шк., 1990. 151 с.
158. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием. М.: Алгоритм, 2000. 681 с.
159. *Кара-Мурза Е. С.* Рубль в долларах, евро и попугаях // Журналистика в 2002 году. СМИ и реалии нового века. М.: МГУ, 2002. Ч. 2. С. 131–135.
160. *Караткевіч У.* Чазенія: Выбр. творы: У 2 т. Мн.: Маст. літ., 1980. С. 86–198.
161. *Караулов Ю. Н.* Некоторые мысли о состоянии русского языка // Русский язык в СССР. 1991. № 8. С. 5–10.
162. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. 261 с.
163. *Карпович М. П.* Лингвистика на службе истины и лжи // Культура мовы журналіста. Вып. 6. Мн.: Універсітэцкае, 1992. С. 3–11.
164. *Касевич В. Б.* Элементы общей лингвистики. М.: Наука, 1977. 183 с.
165. *Кацнельсон С. Д.* Типология языка и речевое мышление. Л.: Наука. Ленинград. отд-ние, 1972. 216 с.
166. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. М.: Изд. группа «Прогресс», 1999. 413 с.
167. *Кобозева И. М.* Архитектура прагматического компонента модели порождения высказывания // Е. Ф. Карский и современное языковедение: Материалы IX Междунар. Карских чт. / Под ред. М. И. Конюшкевич: В 2 ч. Ч. 2. Гродно: ГрГУ, 2003. С. 6–19.
168. *Кобозева И. М.* Две ипостаси содержания речи: значение и смысл // Язык о языке: Сб. ст. / Под общ. рук. и ред. Н. Д. Арутюновой. М.: Языки русской культуры, 2000. С. 303–359.
169. *Кодухов В. И.* Общее языкознание. М.: Высш. шк., 1974. 303 с.
170. *Кожина М. Н.* Стилистика русского языка. М.: Просвещение, 1983. 223 с.
171. *Колианский Г. В.* Контекстная семантика. М.: Наука, 1980. 149 с.
172. Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единств / Отв. ред. И. П. Сусов. Калинин: КГУ, 1980. 159 с.
173. *Коньков В. И.* Бульварная пресса как тип речевого поведения // Логос. Общество. Знак (к исследованию проблемы феноменологии дискурса): Сб. науч. тр. / Отв. ред. Б. Я. Минсонжников. СПб.: ООО Выставоч. ред.-изд. комплекс “БРИГ – ЭКСПО”, 1997. С. 38–44.

174. *Корнев С.* Столкновение пустот: может ли постмодернизм быть русским и классическим? http://lib.ru/pelewin/korneew_2.txt.
175. *Косиков Г. К.* Идеология. Коннотация. Текст (по поводу книги Р. Барта “S/Z” // *Барт Р. S/Z* / Пер. Г. К. Косикова и В. П. Мурат; Общ. ред., вступ. ст. Г. К. Косикова. М.: Ad Marginem, 1994. С. 277–302.
176. *Костомаров В. Г.* Русский язык на газетной полосе: Некоторые особенности языка современной газетной публицистики. М.: МГУ, 1971. 267 с.
177. *Красных В. В.* Основы психолингвистики и теории коммуникации. М.: Изд. торговый дом гуманит. книги “Гнозис” Кичково поле, 2001. 269 с.
178. *Кривоносов А. Д.* Жанры PR-текста. СПб.: Лаборатория оперативной печати факультета журналистики СПбГУ, 2001. 135 с.
179. *Кристева Ю.* Бахтин, слово, диалог и роман // Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму. М.: Издательская группа “Прогресс”, 2000. С. 427–457.
180. *Кубрякова Е. С.* Синтагматика // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Сов. энциклопедия, 1990. С. 447–448.
181. *Купина Н. А.* Языковое сопротивление в контексте тоталитарной культуры. Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 1999. 175 с.
182. *Курилович Е. Р.* Заметки о значении слова // ВЯ. 1955. № 3. С. 73–81.
183. *Лайонз Дж.* Введение в теоретическую лингвистику. М.: Прогресс, 1978. 543 с.
184. *Левин В.* Язык художественного произведения // Вопросы литературы. 1960. № 2. С. 80–90.
185. *Левин-Страсс К.* Структура и форма // Семиотика. М.: Радуга, 1983. С. 400–428.
186. *Лекомцев Ю. К.* Принципы лингвистической синхронической семантики // Проблемы семантики. М.: Наука, 1974. С. 47–57.
187. *Лопаткина С. В.* Риторика в системе гуманитарного знания // Тез. докл. 7-й Междунар. конф. по риторике, Москва, 29–31 янв. 2003 г. М.: МГУ, 2003. С. 191–192.
188. *Лукашэнка А. Р.* Моцная і квітнеючая Беларусь павінна мець трывалы і дэзалагічны фундамент // Звязда. 2003. 29 сак. С. 2–4.
189. *Лысакова И. П.* Психолингвистические основы формирования общественного сознания в прессе // Гуманитарные науки: из опыта теоретической интерпретации. СПб.: Фантомы, 1993. С. 53–63.
190. *Матезиус В.* Язык и стиль // Пражский лингвистический кружок. М.: Прогресс, 1967. С. 444–523.
191. *Мельник Г. С., Амбросенкова В. К.* Элементы психологического воздействия политических текстов на аудиторию // Логос. Общество. Знак (к исследованию проблемы феноменологии дискурса): Сб. науч. тр. / Отв. ред. Б. Я. Минсонжников. СПб.: ООО Выставоч. ред.-изд. комплекс “БРИГ – ЭКСПО”, 1997. С. 74–83.

192. Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов / Под общ. ред. И. Ф. Ухвановой-Шмыговой. Мн.: БГУ, 1998. Вып. 1. 255 с.
193. Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов / Под общ. ред. И. Ф. Ухвановой-Шмыговой. Мн.: БГУ, 2000. Вып. 2. 479 с.
194. Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов / Под общ. ред. И. Ф. Ухвановой-Шмыговой. Мн.: БГУ, 2003. Вып. 3. 360 с.
195. *Минсонжников Б. Я., Юрков А. А.* Основы творческой деятельности журналиста. СПб.: Факультет журналистики СПбГУ, 2002. 47 с.
196. *Минсонжников Б. Я.* Феноменология текста (соотношение содержательных и формальных структур печатного издания). СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001. 490 с.
197. *Михальская А. К.* Полевая структура политической логосферы и речевые средства манипулирования в публичном дискурсе // Журналистика в 1999 году: Тез. науч.-практ. конф., Москва, 2000. М.: МГУ, 2000. С. 16–17
198. *Михальская А. К.* Речевой имидж политика в политическом интервью: метод сравнительного анализа и описания // Журналистика в 1999 году: Тез. науч.-практ. конф., Москва, 2000. М.: МГУ, 2000. С. 29–31.
199. *Михальская А. К.* Русский Сократ: Лекции по сравнительно-исторической риторике. М.: Academia, 1996. 192 с.
200. Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах. М.: Наука, 1987. 279 с.
201. *Морев Г.* После глянца. Медиа 90-х: историко-юбилейные заметки. <http://www.nlo.magazine.ru/reporter/33.html>.
202. *Москальская О. И.* Грамматика текста. М.: Высш. шк., 1981. С. 183.
203. *Надибаидзе О. Ш.* Качественные издания: некоторые языковые тенденции // Журналистика в 1999 году: Тез. науч.-практ. конф., Москва, 2000 г. М.: МГУ, 2000. Ч. 5. С. 46–48.
204. *Назаренко В.* Язык искусства // Вопросы литературы. 1958. № 6. С. 69–96.
205. *Николаева Т. М.* Лингвистика текста // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Сов. энциклопедия, 1990. С. 267–268.
206. *Николаева Т. М.* Текст // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Сов. энциклопедия, 1990. С. 507.
207. *Николаева Т. М.* Теория текста // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Сов. энциклопедия, 1990. С. 508.
208. *Николаенко Д. В.* Варварско-кочевая СКС. <http://www.nikolaenko.ru/201-4.htm>.
209. *Новиков А. И.* Семантика текста и ее формализация. М.: Наука, 1983.

- С. 215.
210. *Новиков Л. А.* Художественный текст и его анализ. М.: Русский язык, 1988. 304 с.
 211. Новый Большой англо-русский словарь: В 3 т. / Под общ. рук. Ю. Д. Апресяна. 2-е изд., испр. М.: Русский язык, 1997. Т. 3. 824 с.
 212. *Ножин Е. А.* Проблема определения массовой коммуникации // Психолингвистические проблемы массовой коммуникации. М.: МГУ, 1974. С. 5–10.
 213. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. М.: Наука, 1970. 604 с.
 214. *Одинцов В. В.* Стилистика текста. М.: Наука, 1980. 263 с.
 215. *Озеров Л.* Ода эпитету // Вопросы литературы. 1972. № 4. С. 135–163.
 216. *Озерова Н. Г.* Многозначность существительного и его грамматическая характеристика // Вопросы языкознания. 1987. № 5. С. 87–93.
 217. *Орлова Т. Д.* Введение в журналистику. Организация работы редакции. Мн.: Университетское, 1989. 259 с.
 218. *Палиевский П.* Образ или «словесная ткань» // Вопросы литературы. 1959. № 11. С. 84–99.
 219. *Папина А. Ф.* Текст: его единицы и глобальные категории. М.: Едиториал УРСС, 2002. 368 с.
 220. *Пешковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении. М.: Учпедгиз, 1956. 511 с.
 221. *Плотнікаў Б. А.* Беларуская мова ў сістэме славянскіх моў. Мн.: Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, 1999. 119 с.
 222. *Поливанов Е. Д.* Труды по восточному и общему языкознанию. М.: Наука, 1991. 623 с.
 223. *Поляк Л.* Мастерство критика // Вопросы литературы. 1959. № 9. С. 91–112.
 224. *Попов Ю. В., Трегубович Т. П.* Текст: Структура и семантика. М.: Выс. шк., 1984. 189 с.
 225. *Потебня А. А.* Теоретическая поэтика. М.: Высш. шк., 1990. 344 с.
 226. *Потебня А. А.* Из записок по теории словесности. Харьков: Тип., М. Зильберберг, 1905. 649 с.
 227. *Почепцов Г. Г.* Информационные войны. Киев: АДЕФ–Украина, 2000. 246 с.
 228. *Почепцов Г. Г.* Имидж и выборы. Имидж политика, партии, президента. Киев: АДЕФ–Украина, 1997. 136 с.
 229. Прагматика и семантика синтаксических единиц. Калинин: КГУ, 1984. 158 с.
 230. *Пропп В. Я.* Морфология сказки. М.: Наука, 1969. 168 с.
 231. *Пропп В. Я.* Структурное и историческое изучение волшебной сказки // Семиотика. М.: Радуга. 1983. С. 566–584.
 232. *Прохорова С. М.* Национально-культурный компонент текста: Докл. на VIII Конгрессе МАПРЯЛ. Мн., 1994. С. 22.

233. *Пустовойт П.* Через жизнь – к слову // Вопросы литературы. 1959. № 8. С. 109–120.
234. *Рождественский Ю. В.* Теория риторики. М.: Добросвет, 1999. 482 с.
235. *Руднев В.* Словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. <http://www.sol.ru/Library/Kulturology/kultsllov/>.
236. Русская грамматика. М.: Наука, 1980. Т. 1. 783 с.
237. Русская грамматика. М.: Наука, 1980. Т. 2. 709 с.
238. Русский язык конца XX столетия (1985–1995). М.: Яз. рус. культуры, 1996. 473с.
239. Русский язык: Текст как целое и компоненты анализа. М.: Наука, 1982. 177 с.
240. *Рюриков Ю.* Тропинка тропов и дорога образов // Вопросы литературы. 1960. № 4. С. 148–167.
241. *Саченко И. И.* Война и публицистика. Мн.: Наука и техника, 1980. 280 с.
242. *Светлана С. В.* Диагноз болезни: чиновничье-бюрократический жаргон // Журналистика и культура русской речи. М.: МГУ, 1996. Вып. 1. С. 49–57.
243. Сводный словарь современной русской лексики: В 2 т. /АН СССР. Ин-т рус. яз.; Под ред. Р. П. Рогожниковой. М.: Рус. яз., 1991. Т. 1: А – О. 800 с.
244. *Сенкевич М. П.* Культура радио- и телевизионной речи. М.: Высш. шк., 1997. 96 с.
245. *Серажим К.* Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектура, варіативність (на матеріалах сучасно газетно публіцистики). Київ: КНУ, 2002. 392 с.
246. *Серио П.* О языке власти: критический анализ // Философия языка: в границах и вне границ / Ю. С. Степанов, П. Серио, Д. И. Руденко и др.; Науч. ред. тома Д. И. Руденко. Харьков: Око, 1993. Т. I. С. 83–100.
247. *Слука А.* Пошук ісціны ў публіцыстычным слове // Журналістыка-2002: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., 5–6 снеж. 2002 г. Мн.: УП “Тэхна-прынт”, 2002. Вып. 4. С. 219–222.
248. *Слука А.* Свабода слова – свабода ісціны // Журналістыка-2001: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., 27–28 лістап. 2001 г. Мн.: Асобны Дах, 2001. С. 232–236.
249. *Слука А.* Слова свабоды (Трансфармацыя свабоды слова ў дэмакратычным грамадстве) //Журналістыка-2000: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., 21 лістап. Мн.: Асобны Дах, 2000. С. 182–184.
250. *Сметанина С. И.* Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века). СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. 383 с.
251. *Смирницкий А. И.* Лексикология английского языка. М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1956. 260 с.
252. *Смирнов С. В.* Формирование творческой личности журналиста // Логос.

- Общество. Знак (к исследованию проблемы феноменологии дискурса): Сб. науч. тр. / Отв. ред. Б. Я. Минсонжников. СПб.: ООО Выставоч. ред.-изд. комплекс “БРИГ – ЭКСПО”, 1997. С. 113–118.
253. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц: В 2 ч. / Под ред. Е. И. Дибровой. М.: Академия, 2001. Ч. 1. 544 с.
254. *Солганик Г. Я.* Автор как стилиобразующая категория публицистического текста // Вестн. МГУ. Сер. 10. Журналистика. 2001. № 3. С. 22–29.
255. *Солганик Г. Я.* Газетные тексты как отражение важнейших языковых процессов в современном обществе (1990–1994 гг.) // Журналистика и культура русской речи. М.: МГУ, 1996. Вып. 1. С. 13–25.
256. *Солганик Г. Я.* Стилистика текста: Учеб. пособие. М.: Флинта; Наука, 1997. 256 с.
257. *Сорокин Ю. С.* К вопросу об основных понятиях стилистики // ВЯ. 1954. № 2. С. 68–82.
258. *Сорокин Ю. А.* Психолингвистические аспекты изучения текста. М.: Наука, 1985. 168 с.
259. *Соссюр Ф.* Заметки по общей лингвистике / Пер. с фр.; Общ. ред., вступ. ст. и коммент. Н. А. Слюсаревой. М.: Прогресс, 1990. 280 с.
260. *Степанов Ю. С.* Альтернативный мир. Дискурс. Факт и принцип Причинности // Язык и наука конца 20 века: Сб. ст. / Под ред. акад. Ю. С. Степанова. М.: Институт языкознания РАН, 1995. С. 35–73.
261. *Степанов Ю. С.* Имена. Предикаты. Предложения (Семиологическая грамматика). М.: Наука, 1981. 360 с.
262. *Стральцоў Б. В.* Асноўныя творчыя метады ў журналістыцы. Мн.: БДУ, 2000. 71 с.
263. *Стральцоў Б. В.* Метад – жанр – твор // Журналістыка-2000: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., 21 лістап. 2000 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: УП “Тэхнапрынт”, 2000. С. 192–195.
264. *Стральцоў Б. В.* Метад і жанр. Асновы творчага майстэрства журналіста. Мн.: БДУ, 2002. 118 с.
265. *Стральцоў Б. В.* Метад публіцыстыкі ў мастацкай творчасці // Журналістыка на парозе XXI стагоддзя: канцэпцыі і тэндэнцыі развіцця: Тэз. дакл. навук.-практ. канф., прысвеч. 75-годдзю Белдзяржуніверсітэта. Мн.: БДУ, 1996. С. 3–5.
266. *Стральцоў Б. В.* Публіцыстыка – эсэістыка – аналітыка // Журналістыка на парозе XXI стагоддзя: вопыт, праблемы, перспектывы: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 55-годдзю фак. журн., 16 лістап. 1999 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: Асобны Дах., 1999. С. 124–127.
267. Сучасная беларуская літаратурная мова. Марфалогія / Пад рэд. Ф. М. Янкоўскага. Мн.: Вышэйш. шк., 1975. 262 с.

268. *Сычев А. С.* Стилеобразующие факторы и стилеобразующие черты газетно-публицистической речи // Вестн. Омского университета. 1999. Вып. 3. С. 93–96.
269. *Тараненко О. О.* Граматико-семантичні процеси на основі відношень подібності (метафора і аналогія) // Мовознавство. 1981. № 6. С. 15–23.
270. *Тарасов Е. Ф.* Проблемы теории речевого общения. М.: Наука, 1992. 166 с.
271. *Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М.: Наука, 1986. 143 с.
272. *Телия В. Н.* Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. М.: Наука, 1981. 269 с.
273. *Тетерин С.* Дневник в стиле Франкенштейн. <http://www.teterin.raid.ru/cit.htm>.
274. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 2: Г–К. Мн.: Гал. рэд. БелСЭ, 1980. 768.
275. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 4: П–Р. Мн.: Гал. рэд. БелСЭ, 1980. 768.
276. *Толстой И. В.* Язык и культура // Журналистика и культура русской речи. М.: МГУ, 1996. Вып. 1. С. 4–13.
277. *Толстой Н. И.* Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии // Славянское языкознание. 6-й Междунар. съезд славистов: Докл. советской делегации. М.: Наука, 1968. С. 386–418.
278. *Томашевский Б. В.* Стилистика и стихосложение. Л.: Учпедгиз. Ленинград. отд-ние, 1959. 535 с.
279. *Торон П. Х.* Проблема интертекста // Труды по знаковым системам. Тарту: ТГУ, 1981. Т. 14: Текст в тексте. С. 95.
280. *Трубецкой Н. С.* Избранные труды по филологии. М.: Прогресс, 1987. 559 с.
281. *Тураева З. Я.* Лингвистика текста: Лекции. СПб.: Образование, 1993. 38 с.
282. *Турбин В.* Что же такое стиль художественного произведения // Вопросы литературы. 1959. № 10. С. 117–134.
283. *Фихтelius Э.* Десять заповедей журналистики. Вэрнамо: Fdlths Tryckeri, 1999. 155 с.
284. *Фуко М.* Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. СПб.: А–Cad, 1994. 406 с.
285. *Храковский В. С., Володин А. П.* Семантика и типология императива. Л.: Наука. Ленинград. отд-ние, 1986. 272 с.
286. *Цицерон.* Три трактата об ораторском искусстве. М.: Наука, 1972. 471 с.
287. *Цікоцкі М. Я.* Да пытання аб вобразе аўтара як стылеўваральнай катэгорыі публіцыстычнага тэксту // Жыццём напоўненае слова... / Зб. навук. арт. да 80-годдзя з дня нараджэння С. М. Грабчыкава. Мн.: БДУ, 2003. С. 62–66.
288. *Цікоцкі М.* Інтэртэкстуальныя адзінкі маўлення і іх стылістычнае выкарыстанне ў мастацкіх і публіцыстычных тэкстах // Журналістыка-2002: Матэрыялы 4-й Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 5–6 снеж., 2002 г. Вып. 4.

- /Рэд. калегія: В. П. Вараб'ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 2002. С. 265–266.
289. *Цікоцкі М. Я.* Стылістыка тэксту. Мн.: Беларуская навука, 2002. 223 с.
290. *Цікоцкі М. Я.* Сугучнасць слоў жывых... Мн.: БДУ, 1981. 191 с.
291. *Цікоцкі М. Я.* Стылістыка беларускай мовы. Мн.: Універсітэцкае, 1995. 294 с.
292. *Цікоцкі М. Я.* Стылістыка публіцыстычных жанраў. Мн.: Вышэйшая шк., 1971. 288 с.
293. *Черемных К.* Политика как объект издевательства // Век XX и мир. 1991. № 10. С. 32–41.
294. *Чичерин А.* Идеи и стиль // Вопросы литературы. 1960. № 2. С. 70–79.
295. *Шкондин М. В.* Система средств массовой информации как фактор общественного диалога. М.: Пульс, 2002. 120 с.
296. *Шмелев Д. Н.* Проблемы семантического анализа лексики. М.: Наука, 1973. 280 с.
297. *Щерба Л. В.* О частях речи в русском языке // Щерба Л. В. Избр. работы по русскому языку. М.: Учпедгиз, 1957. С. 63–84.
298. *Щербин В. К.* Тексты линейные и нелинейные // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин: Материалы науч. конф., Мозырь, 26–27 марта 2003 г.: В 2 ч. Мозырь: МГПУ, 2003. Ч. 1. С. 178–181.
299. Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики. М.: ИНИОН, 1984. 222 с.
300. Языковое общение: Единицы и регулятивы. Калинин: КГУ, 1987. 138 с.
301. *Якобсон Р.* Поэзия грамматики и грамматика поэзии // Poetics. Poetyka. Поэтика. Warszawa, 1961. С. 397–417.
302. *Якубинский Л. П.* Язык и его функционирование. М.: Наука, 1986. 207 с.
303. *Ямпольский М. Б.* Память Тиресия. Интертекстуальность и кинематограф. М.: РИК «Культура», 1993. 464 с.
304. *Abel E.* What's News. The Media in American Society. San Francisco, 1981. 240 p.
305. *Bobrow D., Collins A.* Representation and Understanding. Studies in Cognitive Science. New York, 1975. P. 456–465, 470–472.
306. *Cicourel A.* Cognitive Sociology. Harmondsworth, 1973. P. 38–44.
307. *Dijk an Teun A., Kintsch W.* Strategies of discourse comprehension. Chap. 6. Makrostrategies. New York: Academic Press, 1983. P. 189–206.
308. *Dijk van T. A.* Eppisodic models in discourse processing // Comprehending Oral and Written Language. New York: Academic Press. P. 161–196.
309. *Downing J.* The Media Machine. London, 1980. 256 p.
310. *Fleischer W., Michel G.* Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, 1979. 394 p.
311. *Goffman, E.* Frame Analysis: An Essay on the Organisation of Experience. New

- York, 1974. 187 p.
312. *Hartman P.* Text als linguistisches Object // Beitrage zur Textlinguistik. Mьnchen, 1971. P. 45–58.
313. *Kintsch, W.* Strategies of Discourse Comprehension. New York, 1983. P. 56–60.
314. *Korzeniewska-Berczyska J.* Образ человека в континууме публицистики. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmicko-Mazurskiego, 2001. 150 p.
315. *Lippmann W.* Publik Opinion. New York: Harcourt. 1922. 246 p.
316. *Mandler J.* A code in the node: The use of story schema in retrieval // Discourse processes. Vol. 1. 1978. P. 14–35.
317. *Prince E., Bosk C., Frader J.* On Hedging in Physician-Physician Discourse // Pietro J., Linguistics and the Professions. Norwood: New-Jersey, 1982. P. 83–97.
318. *Riesel E.* Stilistik der Deutscher Sprache. M., 1963. 488 p.
319. *Searle J. R., Vanderveken D.* Foundations of illocutionari logic. Cambridge: Universiti Press, 1969. 240 p.
320. *Searle J.* Speech Acts. Cambridge: Universiti Press, 1969. P. 256.
321. *Tulving E.* Elements of episodic memory. London, 1983. P. 68–70.
322. *Wierzbicka A.* Semantik primitives. Frankfurt am Main, 1972. 350 p.

ИЛЮСТРАЦИЯ ИНТЭРТЭКСТУАЛЬНОЙ ПАБУДОВЫ АЎДЫ“ВИЗУАЛЬНАГА ТЭКСТУ

Троянской войны не будет

Телестудия университета CUNY показала недавно фильм Алексея Балабанова «Брат». Фильм этот я давно уже смотрел, но и от этого показа решил не воздерживаться. Мне уже приходилось говорить, что я люблю эту программу и ее ведущего – преподавателя того же университета Джерри Карлсона. А его консультантом по русским фильмам, когда они показываются, выступает с некоторых пор Михаил Ямпольский, культурный москвич, несколько лет назад обосновавшийся в Нью-Йорке. Мне было крайне интересно, как два здешних интеллигента поднесут этот постсоветский культовый фильм и какие сомнительные обертоны они в нем выделяют.

Я был приятно удивлен. Комментарии были на редкость мягкими и благожелательными. Во-первых, отметили отрядный факт восстановления российского кино как производственной и коммерческой структуры: «Брат» стал первым послесоветским блокбастером, боевиком, хитом. Что касается того факта, что фильм стал в России культовым, то и тут высказывались предельно мягко. Никаких, так сказать, идеологических курсивов ни Джерри Карлсон, ни его собеседник Михаил Ямпольский не вырисовывали. Ставили фильм не в идеологический контекст, в нынешней России весьма жесткий, а в художественный, проецировали «Брата» на историю кино, говорили о поэтике жанра. Вывели его из традиции фильмов Клинта Иствуда, из его серии о «грязном Гарри» – полицейском-одиночке, берущем закон в свои руки. А несомненные, хотя и спорадические антиамериканские мотивы в фильме интеллигентные собеседники мягко высмеяли, как нечто не стоящее серьезного внимания. При этом Михаил Ямпольский сказал, что Балабанов – куда более серьезный режиссер, чем тот, каким он выступил в «Брате», вспомнил его фильм «Об уродах и людях» и некий документальный фильм об Эйзенштейне (последнего я не видел). «Брат» у Балабанова – своего рода пастиш, игра с массовым жанром и его законами. В общем, вывода о том, что Россия накануне фашистского переворота, и всё для него готово – и лозунги, и кадры, – не последовало. А какой-нибудь Александр Янов непременно сказал бы нечто в этом роде.

Я остался доволен Джерри Карлсоном и Мишей (как он его называл) Ямпольским. Они оставались предельно корректными и доброжелательными джентльменами, излучавшими толерантность и полную готовность понимать не легкие проблемы, с которыми сталкивается наш меняющийся мир. А ведь о фильме «Брат» можно было бы сказать кое-что еще, не такая уж это невинная

эстетская игрушка, не такой уж и пастиш. Конечно, в нем есть большой идеологический заряд, причем скорее злокачественного свойства. Либеральным мэседж этого фильма уж никак не назовешь. И как раз в России многие либералы этого фильма испугались, равно как и второй его серии, «Брат-2».

Тем не менее позиция американских диспутантов мне кажется всячески предпочтительной. В Америке куда больше, чем в России, культурных людей, понимающих, что не режиссеры с актерами государственные перевороты производят. Что же касается игры на злободневных и даже взрывных темах, так это и есть один из уроков коммерческого кино, который усвоили в России. Сверхзадача «Брата» для Балабанова была – «сделать бабки». А будут бабки – можно и «оттопыриться», как он очень интересно оттопырился в «Уродах и людях».

Проблема, которую мы тут пытаемся обсуждать, – не политическая, конечно, а культурная. Это вопрос о пресловутой массовой культуре, модели которой всё обязательнее становятся и для серьезного искусства.

Возникает знаменитая проблема курицы и яйца: что первичнее? Вкусы масс, диктующие всякую чернуху и порнуху, или изыски эстетов, постепенно приучивших аудиторию к «секс энд вайолэнс» как единственно адекватному киноязыку современности? Во всяком случае, «пипл это хавает». Совсем недавняя американская попытка сделать нормальный фильм о нормальных людях в жанре бытового реализма – с самим Джеком Николсоном в главной роли – оказалась совершенно никакой. Пришлось подпустить соплей и спасти голодающего мальчика из Танзании, на что якобы и пригодилась жизнь пожилого американца-пенсионера, лишившегося работы, жены и любимой дочери, вышедшей замуж за придурка. Мораль, ей-богу, не стоящая великой кинодержавы: у нас плохо, так в других местах еще хуже.

Танзания не помогла.

А ведь могла бы. Я сейчас завожу речь о достаточно обсуждавшейся проблеме: как влияние – вливание – свежей так называемой дикарской крови помогает вырождающимся эстетам посткультурия. Хрестоматийный пример – Пикассо с его кубизмом, пошедшим от так называемой «негрской» скульптуры. Аполлон Чернявый, как называли это русские футуристы. И вот что интересно наметилось еще в тех, давнишних разговорах: то ли это эстетическое обновление сулит, то ли грядущего хама хозяином жизни делает? Странная вещь: в России получилось и то, и это. И Маяковский, и смерть Маяковского.

Вот передо мной базар и смерть базара, как писал Бабель.

То, что культурные сюжеты имеют свойство повторяться с какой-то менделеевской надоедающей периодичностью, убеждает в очередной раз статья, появившаяся в одиннадцатом номере журнала «Октябрь» за прошлый, разумеется, год. Статья интересная, провокативная, автор – Кирилл Анкудинов: из Майкопа, как он всячески подчеркивает. Автор чувствует двусмысленность поставленной им темы, и то, что он эту двусмысленность не доводит до кондиции, –

минус его статьи. Неясен до конца его посыл: то ли он тревогу бьет, то ли призывает столицу припасть к земле. Оппозиция автора – тусовка и провинция. Тусовкой, как я понимаю, нынче принято называть большой свет. Ну а провинция – она и есть провинция, даже не Танзания.

Цитируем увлекательного автора – статья его называется «Другие»:

«В этом зримом расколе литературы – полбеда. Беда в другом, более страшном явлении – в том, что подавляющая часть литературы вообще никак не опознается профессионалами. Ее для профессионалов нет. (...) Могу сказать, что стихи, которые популярны в Москве, и стихи, которые пишутся в Майкопе, это даже не два разных диалекта одного и того же культурного языка, это – два разных языка... И не думаю, что две поэзии поймут друг друга – это невозможно по определению...»

Готово создаться впечатление, что речь идет о чисто эстетических измерениях. Но автор копает глубже – говорит о зияющей культурной пропасти, в которую может провалиться тусовка, пренебрегающая тем варевом, что кипит в провинции. Попахивает новым мировоззрением, новой едва ли не верой. Возникает призрак, страшно сказать, Рима.

«Вторая литература» ... – не совсем литература в традиционном понимании этого культурного концепта. Она постепенно избавляется от заданных ей изначально рамочных форм, превращаясь в причудливую смесь фантастики, боевика, политической публицистики, философского эссе и – в наибольшей степени – мистико-окультистского текста. Меняется тип человеческого сознания – и изменения во «второй литературе» отражают этот процесс. Я бы сопоставил данный процесс с теми явлениями, которые происходили в Древнем Риме периода упадка. В какой-то момент римляне перестали интересоваться литературой и переключились на мистику того или иного пошиба. Всю Империю заполнили бродячие проповедники – митраисты, гностики, неоплатоники, последователи культов Антинаоя, Аполлония Тианского, Присциллы и Максимиаллы, зороастрийцы, иудаисты – и христиане в числе прочих. Утонченные римские литераторы с презрением смотрели на этих проповедников (на христиан – безусловно), считая их «тупыми сектантами». Где сейчас эти литераторы? Кто о них помнит? (...) Всё узнаваемо до боли. Римские высоколобые ребятишки перепевали прошлые достижения, сочиняли цензоры, снобствовали и не ведали о том, что творится у них за спиной. Потом что-то щелкнуло – и нет больше ни Рима, ни высоколобых ребятишек, а есть нечто совершенно иное. Почему это так и не становится для нас уроком, ведь аналогии очевидны? Мы ничегошеньки не знаем и не хотим знать об об-

жсигающем вареве, бурлящем в черном котле коллективного бессознательного, хотя процесс приготовления совершается в непосредственной близости от нас. Нам это неинтересно. А между тем в мире запределья ... идут любопытнейшие изменения ... тут, можно сказать, создаются целые параллельные структуры со своей иерархией, со своей системой ссылок на авторитеты, со своими идеологами, со своими классиками. Так мы, глядишь, и новую цивилизацию проморгаем...»

В провинции нет критериев оценки, нет нормы, канона, классики. Всеобщего – хотя бы и среднего – образования. И это опасно, утверждает Кирилл Анкудинов, – отсюда идет гибель культуры.

«Человек должен посмотреть на литературу иными глазами, глазами провинциала. Провинция может читать всё что угодно. Сегодня – Умберто Эко или Ролана Барта, завтра – Эдуарда Асадова, потом Пелевина, Баратынского, Василия Белова, Анатоля Франса, Агнию Барто, Гомера, Бориса Полевого, Мандельштама, Анастасию, Эмиля Золя, Окунджаву, Маринину, Юрия Петухова, газету «Мегаполис-экспресс», Николая Доризо, академика Фоменко, Бахыта Кенжеева, Александра Проханова – и всё ему важно, всё интересно. И всё прочитанное им ... складывается в определенную картину мировосприятия. Конечно же, провинциалу что-то из прочитанного нравится, а что-то не нравится, без этого невозможно. Но провинциал оторван от представлений о сложившихся в той или иной референтной группе репутации авторов... Он читает всё, что попадаетея ему на глаза. Читает – и строит на этом свои отношения с культурой»

Вот это слово «должен» в начале предыдущей цитаты способствует недоумению: что значит, что культурный человек что-то должен провинции? Что должно быть: бдительность или любопытствующее внимание? Чему учиться, глядя на диких сектантов, – укреплению военного бюджета или эстетической открытости?

Кирилл Анкудинов не различает четко две эти интенции. Остается неясно: то ли он готов считать Майкоп грядущей Иерусалимом, то ли хочет просто-напросто в Москву – Третий, как известно, Рим – переехать.

Концовка статьи многозначительна: «Не будем забывать: они грядут».

Я ни в коем случае не хочу создавать впечатления, что статья Кирилла Анкудинова «Другие» вызывает у меня ироническое отношение. С другой стороны, конечно же, подмывает сказать: он пугает, а мне не страшно. Дело в том, что были прецеденты: проблема обсуждалась не раз, причем с привлечением первостатейных интеллектуальных сил. Проблема же, повторим, – есть ли аг-

рессивное бескультурье масс, вышедшее за рамки дискредитировавшей себя высокой культуры, знак идущей катастрофы или же некая не вовсе благодетельная, но необходимая мутация, способствующая дальнейшему выживанию вдоволь притерпевшегося человечества?

В русской критической литературе есть два интереснейших свидетельства, касающихся как раз обсуждаемой темы. Интересно также, что одно из этих свидетельств было сделано до революции, а второе значительно после. Начнем со второго. Это большая статья Г. П. Федотова «Революция идет», напечатанная в эмигрантском журнале «Современные Записки» за 1929 год, номер 39.

«Есть демократия убеждения, и есть демократия быта. С начала 20 века Россия демократизируется с чрезвычайной быстротой. Меняется самый характер улицы. Чиновничья-учащаяся Россия начинает давать место иной, плохо одетой, дурно воспитанной толпе. На городских бульварах по вечерам гуляют толпы молодежи в косоворотках и пиджаках с барышнями, одетыми по-модному, но явно не бывавшими в гимназиях. Луцат семечками, обмениваются любезностями. Стараются соблюдать тон и ужасно фальшивят. (...) Приглядимся к кавалерам. Иногда это чеховский телеграфист или писарь, иногда парикмахер, приказчик, режиссер рабочий или студент, спускающийся в народ. Профессия новых людей бывает иногда удивительной. Банщик, портной, цирковой артист, парикмахер сыграли большую роль в коммунистической революции, чем фабричный рабочий. ...Многолик этот напор, идущий с самого дна. В конце прошлого века босяки появляются в литературе не только в качестве темы, но и авторов. С Максима Горького можно датировать рождение новой демократии, с Шалапиным она дает России своего гения... Футуризм – в социальном смысле – был отражением завоевательных стремлений именно этой группы. Маяковский показывает, какие огромные и взрывчатые силы здесь таятся».

Остановим на этом цитацию – уже есть что обсудить. Создается впечатление, что мысль Г. П. Федотова смещена фактом революции. В этих бульварных завсегдатаях в косоворотках он увидел большевистский кадр. Фактически так оно, по всей вероятности, и было. Между прочим, у Бабеля в «Конармии», да и в других его произведениях о гражданской войне встречаются чуть ли не все перечисленные Федотовым представители социальных групп – и банщики, и цирковые наездники, во всяком случае. Но как говорила еще древняя поговорка: после этого – не вследствие этого. Не случись революции, и циркачи ездили б на своих лошадках по манежу, а не в Первой Конной, а банщики так бы и числились среди персонажей Михаила Кузмина. А революцию не они совершили – они были щепками в этом океане. Революции, как

известно было еще Бердяеву – и из Жозефа де Местра, и по собственному опыту, – не организуются, а случаются, это исторический рок, а не результат политических стратегий.

И посмотрите, какие имена называет Федотов в качестве вершинных достижений этой социальной страты: Горький, Шалапин, Маяковский. Бунин, правда, бы напомнил, что мнение о простонародности Горького и Шалапина сильно преувеличено, а что касается Маяковского, так тот вообще был из дворян (правда, захолустных).

Тему много лет спустя подытожил Пастернак (хотя бы в отношении к Маяковскому):

Провинция не всегда отставала от столиц в ущерб себе. Иногда в период упадка главных центров глухие углы спасала задержавшаяся в них благодетельная старина. Так, в царство танго и скетинг-рингов Маяковский вывез из глухого закавказского лесничества, где он родился, убеждение, что просвещение в России может быть только революционным.

Актуальный интерес в тексте Федотова, таким образом, представляет отмеченный им факт демократизации культуры, вполне способной дать интересные результаты, а не сомнительный тезис о зарождении большевизма среди провинциальных бульвардье с тросточками, но и с семечками. В сущности, здесь намечена будущая теория Лесли Фидлера о слиянии в демократическую эру высокой и массовой культуры, об исчезновении самого этого различия.

Возьмем еще одно свидетельство того же процесса – еще в дореволюционной России. Это статья Корнея Чуковского (о которой, кстати, вспомнил Федотов) «Мы и они». Думаю, что Кирилл Анкудинов название собственной статьи – «Другие» смоделировал по Чуковскому. И совпадение не только в идее названия: Чуковский почти столь же двусмыслен, как и Анкудинов. Чувствуются у него затруднения в квалификации этого явления – массовой культуры, в его время выразительно репрезентированной в популярном журнале «Вестник Знания», издателя которого, Битнера, Чуковский назвал «темным просветителем» (это стало заголовком его статьи в позднейшем советском издании).

Чуковский начинает вроде бы за здравие, а кончает за упокой. Он тоже готов осуждать тогдашнюю «тусовку» (прости, господи, за это слово в применении к достославному Серебряному веку!): продвинутая культура изжила уже самосознание идейного учительства, жизненного руководства, а занимается эстетскими штучками и всяческими дерзаниями по половой части; а вот в демократических низах, приобщающихся не то что к культуре, а хотя бы к грамотности, зажилось еще старое шестидесятничество с его поисками мировоззрения и вообще Правды с большой буквы.

Цитируем Чуковского:

«Это же превосходно, это лучше всего, о чем только могут мечтать блюстители благонравия в рядах злокозненной, кипучей молодежи, и бог с ними, с опечатками, ошибками, описками, промахами, – перед нами «сеятель знания на ниву народную», пускай и не слишком ученый и даже порою безграмотный, но множеством приманок и миражей привораживающий несметные слои молодежи к псевдонауке и псевдокультуре – подальше от губительных соблазнов, подстерегающих на каждом шагу колеблющихся и шатких юнцов. И пускай этот «Вестник знания» часто бывает аляповат, а порою даже вульгарен, пускай в нем порою царят какие-то задворки науки: спиритизм, астрология, эсперанто, Фламарион и Ломброзо – всё же для тысячи юных читателей он больше по душе, чем все прочие наши журналы».

Это за здравие. Но статья кончается зауспокойной нотой:

«Разница поразительная. Интеллигенты Невского проспекта не только не похожи на полунинтеллигентов, они, оказывается, полярно противоположны. Это как бы два враждебных стана. И есть уже знамения, что близка между ними баталия».

Вряд ли Чуковский имел в виду те баталии, которые разгорелись в гражданской войне. Он имел в виду, вне всякого сомнения, процесс демократического упрощения, уплощения, если хотите и вырождения, культуры. Это процесс, кстати сказать, возвел в историософский закон Константин Леонтьев, вошедший в сильную моду как раз в то время, когда Чуковский был влиятельным критиком. И опять же – Чуковский не в той позиции находился (как и Федотов, хотя и по-другому), чтобы бесстрастно судить об этих процессах (или результатах, как Федотов): он ведь и сам был из низов, происхождения самого что ни на есть демократического – кухаркин сын (точнее, прачкин). И у него навсегда сохранилось амбивалентное отношение к феномену массовой культуры, уже тогда наметившемуся, и именно им одним из немногих отмеченному: и отталкивание, и некоторая солидарность. Отталкивание наиболее ошибочно казалось, скажем, в слепоте к новому культурному феномену – кино; солидарность, ощущаемая близость – в факте пожизненного увлечения Некрасовым, поэтом, сумевшим сделать демократический вкус эстетическим явлением, способом обновления поэтики.

Кирилл Анкудинов, несомненно, чувствует эту проблему – возможности обогащения так называемой высокой культуры на счет так называемой низкой, и даже соответствующий современный пример приводит: стихи Бориса Рыжего, вошедшие вроде бы в канон. Но «тусовка» его все-таки подпортила, заставляя прежде всего на канон и ориентироваться. И тут у него случаются досад-

ные срывы: он, например, сравнил Северянина – с Жириновским. Я уже говорил, что Жириновский оказался не так уж и зловещ, а в какой-то степени даже и характерен, стилист: демократическая политика не может не порождать таких демагогов, это ее неизбежная издержка. Ну а что касается Северянина, то это уж совсем последнее дело – считать его пошляком: просто поэты бывают разные, а Северянин – несомненный поэт. Во Франции он бы стал членом Академии, «бессмертным». Кстати, Северянин из Череповца. Он догадался скрестить французский жаргон именно с Череповцом, – и получилось свое. А на что еще поэту следует рассчитывать? Быть властителем дум, что ли?

Не стоит России предсказывать судьбу Третьего Рима – хотя бы потому, что она перестала им быть (да, в сущности, никогда и не была). Майкоп лучше Третьего Рима, как живой пес лучше мертвого льва. Полагаю, что и Кирилл Анкудинов об этом догадывается – обладает таким эзотерическим знанием.

Вообще люди, имеющие возможность делать фильм «Брат», никогда не будут стрелять по-настоящему. Войны случаются не оттого, что кто-то делает экранные боевики, а по другим причинам, не совсем ясным. Закончим этот разговор присловьем советских бабок в подворотнях или в очередях: лишь бы войны не было (<http://www.svoboda.org/programs/rq/2003/rq.011603.asp>).

**СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ, ВЫКАРЫСТАНЫХ ДЛЯ
АНАЛІЗУ ПАРАДЫГМАТЫЧНЫХ МАГЧЫМАСЦЕЙ
СЛОВА Ў ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ,
ТЭМАТЫЧНА УНІФІКАВАННЫХ**

1. Іўчанкаў В. У духу міру, правоў чалавека і дэмакратыі. – Настаўніцкая газета. – 1994. – 5 лістап.
2. “Там студэнты і вучні вучацца, а мы іх вучым...”. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Настаўніцкая газета. – 1995. – 25 лістап.
3. Панаўленні ў школьнай адукацыі эвалюцыйным шляхам. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Настаўніцкая газета. – 1996. – 13 студз.
4. Прыярытэты ў адукацыйнай сферы. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Настаўніцкая газета. – 1997. – 1 лют.
5. “Я ўпэўнены ў плёне нашай агульнай працы.” – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Настаўніцкая газета. – 1997. – 27 верас.
6. Школа – гэта жывы арганізм, які рэагуе на добрую ўвагу і падтрымку. – Рэспубліка. – 1997. – 3 кастр.
7. Школьная реформа: рашэння і перспектывы. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Настаўніцкая газета. – 1998. – 9 чэрв.
8. Школьный год в условиях детского сада. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Настаўніцкая газета. – 1998. – 18 чэрв.
9. Вялікае пачынаецца з малога, або Якое месца займае пачатковая адукацыя ў рэфармуемай школе. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Настаўніцкая газета. – 1998. – 23 ліп.
10. Іўчанкаў В. Спынілі сваю дзейнасць яшчэ дзве недзяржаўныя вышэйшыя навучальныя ўстановы. – Настаўніцкая газета. – 1998. – 23 ліп.

11. Іўчанкаў В. Анулявана ліцэнзія на арганізацыю Знешнеэканамічнага недзяржаўнага тэхнікума. – Настаўніцкая газета. – 1998. – 23 ліп.
12. Велико начинается с малого, или Какое место занимает начальное образование в реформируемой школе. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Вечерний Минск. – 1998. – 5 авг.
13. У Новы год – праз адукацыю. Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Настаўніцкая газета. – 1998. – 31 снеж.
14. “Першага верасня школьная рэформа пачалася, а другога... скончылася?” – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Рэспубліка. – 1999. – 29 студз.
15. Удасканаленне сістэмы адзнак з’яўляецца нашай агульнай справай. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Настаўніцкая газета. – 1999. – 9 лют.
16. “Несправядліва ставіць двойку за дзесяць памылак, калі ўчора вучань рабіў усе дваццаць”. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Рэспубліка. – 1999. – 17 сак.
17. Ад ПТВ да прафесійна-тэхнічнага каледжа і прафесійнага ліцэя. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь. Размову вёў В. Іўчанкаў. – Настаўніцкая газета. – 1999. – 3 крас.
18. Іўчанкаў В. Прыёмныя камісіі рыхтуюцца адчыніць дзверы абітурыентам. – Рэспубліка. – 1999. – 6 крас.
19. “Наша школа мае шмат станоўчага. Але мае рацыю і той, хто яе крытыкуе”. – Інтэрв’ю з міністрам адукацыі П. Бригадзіным. – Раніца. – 2002. – 14 лют.